

AZ 1848–49-IKI
HARMADIK HONVÉDZÁSZLÓALJ
TÖRTÉNETE.

HEGYESI MÁRTONTÓL.

BUDAPEST.
FRANKLIN-TÁRSULAT
MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA.

1898.

GÖRGEI ARTHUR

TÁBORNOK URNAK,

A MAGYAR HADSEREG VOLT FŐVEZÉRÉNEK

MÉLY TISZTELETE JELÉUL,

SZERZŐ.

Tábornok úr!

Az 1888-ik évi junius hó 2-án az 1848—49 évi volt 3-ik zászlóaljnak még akkor életben volt tisztjei: *Szabó János* őrnagy, később az új honvédségnél ezredes, *Gyórfy Pető*, később a 12-ik zászlóalj őrnagya, *Szikszai Lajos*, *Jankó Mihály*, *Gergey Károly* s *Beniczky Sándor* századosok, *Mogyoródy Adolf*, *Máté József*, *Gorove István* főhadnagys, *Gyöngyösy Lajos* és *Kalmár Antal* szintén főhadnagys, de amaz a 65-ik s emez a 122-ik zászlóaljban, s *Menszáros Dániel*, *Veres József*, *Hegedűs Pál*, *Kiss Ferencz*, *Benke Imre*, *Dobányi József* s *Csáky György* hadnagys és *Kalmár Lajos* s *Várady Lajos* szintén hadnagys, de ezek már a 98-ik zászlóaljban, valamint *Revóczky Károly* őrmester, *Nagy-Váradon*, mint a zászlóalj egyik toborzó helyén, honvéddé létük 40 éves ünnepélyét tartván, fölkértek engemet, mint kit az ünnepély rendezésével *Szikszai Lajos* barátom és volt képviselőtársam megbizott, s mint ki, tudomásuk szerint is, sokat tanulmányoztam utolsó szabadságharcunk történelmét, miért is a 3-ik zászlóalj tiszteletbeli honvédje czímmel ruháztak fel engemet, a mi, minden másféle czímkórság iránti undorom daczára is, azóta egyik büszkeségemet képezi, hogy leendő összejövetelük alkalmára

írjam meg kimerítőleg és részletesen a zászlóalj történelmét, e célból az e tekintetben legjobban buzgólkodó *Szikszai Lajos* útján később részben terjedelmes jegyzeteket is bocsájtottak rendelkezésemre.

Jegyzeteket írtak *Mogyoródy Adolf*, *Szikszai Lajos*, *Várady Lajos*, *Jankó Mihály*, *Veres József*, *Máté József*, *Kalmár Antal* és *Revóczky Károly*, miért mindnyájuk iránt igaz hálára érzem magamat lekötelezve, mert tárgyam feldolgozásánál mindegyik jegyzetet felhasználtam s különösen a *Jankó Mihály*énak s *Várady Lajos*énak, s még inkább a *Szikszai Lajos*énak, leginkább pedig a *Mogyoródy Adolf*énak igen sok hasznát vettem. Ezen jegyzeteket, hogy el ne kallódjanak, a kolozsvári ereklyemuzeumban fogom letéteményezni.

Közeledvén az újra összejövétel ideje, bár azok közül, kik 1888-ban *Nagy-Váradon* voltak, azóta tudtommal is hatan hunytak el: *Győrfy Pölö*, *Kalmár Antal*, *Menszáros Dániel*, *Veres József*, *Csáky György* és *Revóczky Károly*,¹ még is hiszem, hogy szabadságharcunk 50 éves évfordulója alkamából a még életben levők *Aradon*, mely szintén egyik toborzó helye volt a zászlóaljnak s mely ezen indokból az újabb összejövétel helyéül lett kijelölve, többen meg fognak jelenni.

Akármi történjék is azonban e tekintetben, én elvállalt

¹ E mű befejezése után s annak nyomdába adása előtt, a f. évi augusztus 31-én, legélénkebb sajnálatomra *Szikszai Lajos* is elhunyt s szeptember 2-án a zilahi köztemetőben temettetett el. Életrajzát közöltem 1888-iki arczképével együtt a «Vasárnapi Ujság» f. évi 46-ik számában. S itten jegyzem meg azt is, hogy a zászlóalj történetére vonatkozólag a munka befejezése és ki-nyomatása közötti időközben megjelent adatokat is még pótlólag az illető helyekre beillesztettem.

kötelezettségemnek eleget akarván tenni, elkészítettem a zászlóalj történelmét. Megvallom, nagy ambícióval fogtam a mű megírásához s igyekeztem abba egész lelkemet belelehelni, mely izzik a szabadságharczunk történelme iránti forró lelkesülés hevétől. Nagyot, [dicsőt szerettem volna alkotni, olyat, minő a 3-ik zászlóalj volt. Tudom : ez nem sikerült, de ennek nem az akarathiány, hanem erőim gyengesége az oka.

Íme készen van a könyv, ítéljenek fölötte volt honvédek, mint erre legilletékesebb férfiak s ítéljen kegyesen, jóakarattal, de elfogulatlanul a történelmi kritika is.

Mielőtt azonban szerény művet útra bocsájtanám, engedje meg ön, tábornok úr, hogy azt nem csak azon tiszteletnél fogva, melyet ön iránt lelkemben szabadságharczunk tanulmányozása keltett s mely, mennél inkább belemélyedek annak tanulmányozásába, annál inkább fokozódik, de különösen és főleg azért is, mert a hős 3-ik zászlóalj történelmét tárgyazó munkát a tárgyhoz méltóan másnak nem is ajánlhatom, mint önnek, az áprilisi hadjárat s *Budavár* bevétele diadalkoszorúzott fővezérének, ki hadseregét s abban a 3-ik zászlóaljat győzelemről győzelemre vezette — önnek ajánljam föl.

Fogadja azt a tábornok úr azzal a szeretettel, a mivel nyújtva van s tekintse azt a későbbi kor, az elfogulatlan kritika minden szenvedélytől és önző gyűlölködéstől megtisztult történelemtudományának előfutárául. Mert én már nem sorolhatván magamat az egykorúak közé, belőlem s munkámból már az utókor ítélete szólal meg s mert ennek alapja nem a személyes rokon vagy ellenszenv, hanem a felkutatható összes kútfők felhasználásával az azokban talált adatok lelkiösmeretes mérlegezése.

S mint ilyenben találjon ön, s hiszem találni is fog némi vigaszt azzal a sok bánatossal és megrágalmaztatással szemben, melyekkel az ön becsületes nevét s legjobb törekvését a haza iránti kötelesség önzetlen teljesítésének terén egy hosszú életen át olyan méltatlanul és igaztalanul illették.

Ön ezeket a legbámulatosabb lelki nyugalommal tűré, melyet csak a tiszta öntudat s azon hit csepegtethet a lélekbe: «hogyan az igaz ügy örökre veszve nem lehet.»

Fogadja még egyszer igaz tiszteletem őszinte kifejezését.

N.-Váradon, 1897. augusztus 20-án.

Hegyesi Márton.

I. FEJEZET.

A zászlóalj megalakulása.

Arma virosque cano.

A márcziusi napok derűs egére nemsokára komor, vészterhes fellegek szállottak. A bécsi kamarilla megkezdte átkos működését. A mely «engedményeket» kényszerítve valának megadni a szorultság napjaiban Magyarországnak, mindjárt, a mint egy kissé lélegzethez jutának, elhatározták visszavonni. Pedig azok nem voltak «engedmények». Magyarország a királyi eskük által szentesített törvények szerint eddig is független és semmi más országnak alá nem vetett állam volt. 1848-ban csak eddigi elkobzott jogainak lépett birtokába.

A kamarilla a magyarországi nemzetiségeket szemelte ki játékszerül és eszközül Magyarország alkotmányának megdöntésére. Az elvakult nemzetiségek, hitelt adva megvesztegetett vezetőik csábító szavainak, kötélnek állottak. Pedig a magyar törvényhozás mindig ugyanazon törvényeket alkalmazta magyarra és nem magyarra egyaránt; a nemesség privilegizált osztálya éppen oly kevésbé volt elzárva a más nemzetiségűek elől, mint a magyar faj elől; a nem nemesek pedig egyformán nyögtek eddig a jobbágyság súlyos terhei alatt. S éppen mostan szabadítá fel ingyen, nagylelkűleg az 1847/8-iki, az utolsó rendi országgyűlés a jobbágyságot a feudalizmus jármái alól. Szabad lett a föld, szabad lett az ember, úgy a magyar, mint a nem magyar jobbágy.

És ezeket a Magyarország által önként felszabadított nemzetiségeket tudta önző céljainak megnyerni a kamarilla. Horvátország az utolsó perczben s törvényellenesen kinevezett *Jellacsics* bán vezetése mellett nyíltan fegyverkezett Magyarország és a magyar alkotmány ellen, a szerbek is felmondották az engedelmisséget a magyar miniszteriumnak s *Jellacsics*csal fogtak kezét. Az odbor által vezettetve, kezdettek fegyveres csapatokban összegyűlekezni, hogy aztán nemsokára tűzbe, lángba borítsák a *Bándót* és a *Bácskát*.

Hiába örültünk márcziusban a felett, hogy a szabadságot vér nélkül tudtuk kivívni. Mi rajtunk is megvalósult azon axioma igazsága, hogy a népek szabadságát nem osztogatja a gondviselés ingyen s hogy a szabadság csak vérrel áztatott talajban tud gyökeret verni.

Batthyány Lajos gróf, az első magyar miniszterium elnöke, ki az *Olaszországból* még meg nem érkezett *Mészáros Lázár* hadügyminiszter helyett ideiglenesen ennek tárczáját is ellátta, a minisztertanács megbízásából, hogy a fenyegető veszélylyel szemben a lehető védelmi eszközökről gondoskodjék, május 16-án kibocsátotta azon emlékeztetes kiáltványát, melyben a nemsokára oly hatalmasá fejlődött honvédség intézményének első csirái lettek lerakva.

«Hazafiak!» — mondja ezen kiáltványában *Batthyány*, «Szeretett magyar hazánk láthatárán veszélyes felhők tornyosulnak.

«Minden hazafi szent kötelessége hazáját bel- és kül-ellenségek ellen védeni; ezt igényli a természeti jog, ezt parancsolja a törvény.

«A törvény parancsolta nemzeti őrseregen felül szükséges haladéktalanul egy tízezer főből álló rendes nemzet-őrség felállítása.

«A haza nevében szólíttatnak fel tehát mindazon honlakosok, kik e rendes nemzetőrseregbe, az ország zászlója alá, a királyi trón, haza és alkotmány védelmére belépni

kivánnak, hogy magukat a következő hadfogadó (Verbung) helyeken bejelentsék stb.»¹

Még ezen kiáltványban, melyet *Batthyány*n kívül még *Baldacci* ezredes, a nemzetőrségi tanács elnöke írt alá, a kiállítandó s 10,000 főből álló nemzeti haderő csak rendes nemzetőrseregnek czímeztetik. De a május 30-iki azon hirdetményben, mely a toborzási, illetőleg zászlóalji gyűlőhelyek jegyzékét hozza nyilvánosságra, már *honvédi* nemzetőrseregnek neveztetik.

Ezen hirdetményben² a 3-ik zászlóalj gyűlőhelyéül *Szeged*, toborzási helyéül pedig *Szeged, Gyula, Arad* s *Nagyvárad* jelöltetik ki.

Midőn a május 16-iki kiáltvány megjelent, már akkor nagyon imminensnek tekintette a kormány a veszélyt, mert az ország fővárosában már másnap megkezdetni rendelte a toborzást.

A vidéki toborzási helyeken is nagy sietséggel kezdtették meg a toborzást, bárha még az ellenséges *Hannibál* kapuinkat nem döngette.

Szegeden is azonnal megkezdett a toborzás. *Osztroufszky József* és *Rengey Ferdinánd* lettek annak vezetésével megbízva s ezek alig néhány nap alatt a helybeli és vidéki önkéntesekből, kiket valami csodálatot keltő lelkesedés sodort a toborzási bizottság elé s kik között egész verseny folyt a felett, hogy ki legyen az első önkéntes, a jelentkezők százait állíták az avató bizottmány elé, mely *Korda János* nemzetőrparancsnokból és *Jelentsik Imre* 37-ik gyalogsorezred-i főhadnagyból állott. A mindenfelől egybesereglett ifjuság a társadalom és foglalkozás minden rendét és ágát képviselte, jelentékeny számmal

¹ *Pesti Hírlap*. 1848. évi május 17-iki 58-ik szám. Míg a hivatalos *Közlöny* meg nem jelent, június 8-áig, ezen lapot használta a kormány a hivatalos rendeletek és közlemények közzétételére.

² *Pesti Hírlap*. 1848 június 2-iki 72. sz.

voltak köztük a pályavégzett ifjak, ügyvédek, juratusok, mérnökök, gazdatisztek, papnövendékek, tisztviselők, tanulók, ifjú iparosok, kik páratlan önmegtagadással vetették magukat alá új sorsuk szigorú körülményeinek, büszkén nélkülözve a korábbi jóllétet és kényelmet. A legtöbbje a felavatáskor kapott 20 frt felpénzt is a haza oltárára ajánlotta fel, nem egy lemondott a napi zsoldról is, sőt még a begyakorlásukat eszközlő Don Miguel ezredbeli altiszteket is a sajátjukból díjazták, jutalmul óránként 1 frtot fizetve. Az önkéntesek, különösen a vidékiek, a felső- és alsó-városi zárdákban voltak elszállásolva, a mely helyiségekbe a június 1-én túl érkező újabb önkéntesek már nem is fértek be. Csupán a felső-városi zárdában 350 önkéntes volt akkor elszállásolva, kik május 30-án a felső-városi templom előtt a sorkatonaság zászlajára lőnek felesketve.¹

A zárdába elszállásolt egyének *Vass István* százados ideiglenes parancsnoksága alá voltak helyezve, ezeknek névsorát közli is *Vass*² s ebből oda lehet következtetni, hogy a *Szegeden* beállott s a minoriták zárdájában elhelyezett önkéntesek száma, kik aztán a zászlóalj 5-ik és 6-ik századába osztattak be, csak 209 főből állott s ezek között is csak 150 volt szegedi illetőségű.³

A gyulai toborzásról *Oláh György* «Békésvármegye 1848—49-ben» című 2 kötetes nagy munkájában egy szó említést sem tesz, pedig itten is bizonyára többen csaptak fel a haza védői közzé, mit az is igazol, hogy egy olyan gyulai honvédet, ki a 3-ik zászlóaljban szolgált, *Oláh* is felemlit.⁴ Utólagosan azonban megtudtam, hogy itten a toborzást *Okolicsányi István* főhadnagy vezette s orvosként annál *Bauer János* szerepelt. Nagyon sokan

¹ *Reizner*: A régi Szeged. I. 147.

² *Reizner* idézett munkája. 298—300.

³ *Reizner* i. m. 150.

⁴ *Oláh* i. m. II. 424.

állottak be, közöttük *Lengyel Viktor*, később 3-ik zászlóaljbeli hadnagy. Meg van az avatási ívük is, ahhoz *Oláh György* munkája megjelenése után jutott s azt az aradi ereklyemuzeumnak ajándékozta, onnan azonban ezt most az én céljaimra, nagy sajnálatomra, nem tudta előkeríteni. A nagyszámú önkénteseket *Bogyó János* megyei tiszti főügyész szállította el *Makón* át *Szegedre*.¹

Az *Aradon* történt toborzásról csak annyit tudunk meg *Márkinak* nagy szorgalommal összeállított munkájából, hogy ottan május 20-án *Salbek Jakab* elnöklete alatt alakult meg a toborzó bizottság;² de hogy minő eredménnyel járt ez el, mennyien s kik állottak be ottan önkéntes nemzetőrökül s hogyan és mikor szállítottak ezek el *Szegedre*, mindezekről ebben a munkában egy szó említést sem találunk.

S azon kívül, a mit *Márki* mond, ide vonatkozólag *Lakatos Ottó* is, annak feljegyzése mellett, hogy *Pesten* első honvédül a toborzó bizottság előtt *Brandl Károly* pesti fiu és egyetemi hallgató irattá be magát, csak annyit említ fel, hogy a toborzók előtánczosa *Klingenpöck József* ács-mester volt s hogy karddal övezett deli termetű polgárok cigány zene mellett, nemzeti zászló előlvitelével járták be a várost, de egyebet ő sem.³

Magánúton, *Zöldi (Grünfeld) Bernát* volt 3-ik zászlóaljbeli tizedes elbeszéléséből tudtam meg annyit, hogy *Aradon* egy napig tartott a toborzás s ottan csak 16-an állottak be, kiket másnap a Széchenyi-utczában volt *Salbek-* (jelenleg *Takácsi*-) féle házban eskettek fel s azonnal, gyalog, *Szegedre* indítottak, hol a *Bóbics* századába osztattak be s kik közül aztán *Buda* ostrománál, ezen egy helyen 6-an estek el. *Arad* város levéltárában

¹ *Oláh György* szíves értesítése s *Lengyel Viktornak* ahhoz csatolt levele után.

² *Márki*: Aradvármegye s Arad története. II. 555.

³ *Lakatos O.*: Arad története. I. 116., 117.

erről s általában a szabadságharcz alatt ott történt eseményekről úgyszólván semmiféle adat nincs, mert a fegyverletétel után az akkori tisztikar és polgárság, félve a győző bosszújától, minden olyan jegyzőkönyvet megsemmisített, mely valakire nézve, osztrák szempontból, kompromittálót tartalmazott.¹

A *Nagy-Váradon* megejtett toborzásról ellenben tekintélyes és nagyszámú adatok állanak rendelkezésünkre. Ez *Bihar* vármegye székvárosa volt s *Bihar* vármegye a *Beöthy Ödön* vármegyéje volt, melynek gyűléstermében az ő általa vezetett ellenzék az egész ország tapsai által kísérve, vívta fényes harczeit az aulicüs párt ellen.

Nagy-Váradon már akkor is jogakadémia volt, mely két évfolyamból állott. Volt középiskola is, melynek a két felsőbb osztályát, a bölcsészethallgatókat, akkor szintén az akadémikusokhoz számították. S nemcsak a juratusok és patvaristák, de a nagyobb diákok is a legbuzgóbb látogatói voltak a megyegyűléseknek. Nem csak áhitattal s dagadó kebellet hallgatták a *Beöthy Ödön*, *Szacsvay Imre* és *Lukács György* s másoknak fényes szónoklatait, hanem zajos helyeslésekkel és tapsokkal is kísérték azokat.

A váradi ifjúságot tehát nem találták készületlenül a márcziusi események. Különben is az akkori ifjúság össze sem hasonlítható sem az azelőtti, sem az azótai ifjúsággal. Önzetlenül élt ez a közügynek s nemcsak lelkesült, de a szó valódi értelmében exaltált volt. S testileg is edzett s vasidegekkel megáldva. Mintha extra anyagból teremtetten volna ezt a 48-i ifjúságot a gondviselés a bekövetkezendő nagy és nehéz napokra.

A váradi ifjúság, melyet korán éretté tett az itt ádáz haraggal folytatott politikai harcok szemlélése, ténylegesen részt is vett a közélet mozgalmaiban. Benne s általa nyilatkozott meg a közvélemény elismerése tapsokban, fáklyás menetekben s üdvözlő beszédekben.

¹ *Institutoris Kálmán* főjegyző szíves értesítése után.

Ilyen fáklyás zenét nem egyet rendezett a váradi ifjuság. Rendezett márczius 21-én is, *Nagy-Várad* békés forradalmának megünneplésekor és rendezett akkor is, midőn a pesti ifjuság által az unió eszméjének hirdetése végett *Erdélybe* küldött 12 ifju, kik közül *Lisznyay Kálmánnak*, *Oroszhegyi Józsnak*, *Vasvárinak* és *Kopcsányinak* neveit látjuk feljegyezve, *Nagy-Váradra* megérkezett, hol a konviktusban szállásoltatott el. *Beöthy Ödönnek* adott az ifjuság ekkor is fáklyászenét, az üdvözlő beszédet *Lisznyay* tartotta s úgy ennek a beszéde, mint a *Beöthy Ödön* válasza mély hatást tett a hallgatóságra.

A váradi fiatalság, magától érthetőleg, mindjárt beiratkozott a nemzetőrségbe is s itt külön századot alkotott; ezek a nemzetőri századok maguk választották meg tisztjeiket, a fiatalság századának egyik hadnagya *Jankó Mihály* II-od éves jogász lett. *Kiss Pál*, a 37-ik gyalogezred egyik századosa, a későbbi honvédtábornok tanította őket a Rhédey-kert mellett, *Baróthy László* parancsnoksága alatt a fegyvergyakorlatokra.

Egy ilyen gyakorlat után, midőn a deákokból álló nemzetőrség széteséskor előtt rendes szokás szerint bevezényeltetett az akadémia elé, *Beöthy Ödön* jelent meg lóháton többedmagával a front előtt s hatalmas beszédet tartott, melyben rámutatva arra, hogy a haza veszélyben van, tudomására hozta a deákságnak s jogászságnak, hogy a magyar kormány 10 nemzetőri rendes zászlóaljat akar önkéntesekből felállítani s azokban jeles, megbízható, ha lehet, mind művelt egyénekből álló ifjakat szeretne sorakozva látni, ilyenek a fiatalság és deákság soraiban találhatók, felhívja tehát őket, hogy a kinek magyar vér foly ereiben s erőt, lelkesedést és haza iránti szeretetet érez magában, az irassa be magát önkéntesnek.

Ekkor érkezett meg a *Batthyány* kiáltványa *Beöthy Ödönhöz*, akkor már *Bihar* vármegye főispánjához. A toborzás vezetésével *Hankovics György* központi szolgabíró bízott meg.

A deákság osztálytermeiben gyűlt össze, s elhatározta, hogy a jogászok s a gymnasium két felső osztályát frequentáló deákok közös gyűlést tartsanak a további teendők feletti megállapodás céljából. Ezen gyűlésen nagyon sokan megjelentek s a megállapodás az lőn, hogy ha a II-od éves jogászok önkénteseknek elmennek, akkor mennek mindnyájan. Erre a II-od éves jogászok külön tanácskozmányt tartottak, itten meg az lett a határozat, hogy ha *Gyöngyösy Lajos*, *Gyórfy Péter*, *Jankó Miska*, *Grüninger* (később *Zöldi János* és *Szentiványi Kálmán* beáll, beállanak ők is. A döntés tehát most már ezen 5 ifjunak a kezében volt s ez az 5 ifju nem soká tétovázott, ment jó példával elől s tudatta elhatározását tanuló társaival, a többi jogászokkal és deákokkal.

A jó példának meglett a hatása, *Hankovics György* alig győzte beírni az önkéntesek névjegyzékébe a jelentkező jogászokat és deákokat. A tanári kar pedig elhatározta, hogy még most megtartja az évi vizsgálatokat, nehogy a beálló önkéntesek a tanévet elveszítsék.¹ Itt az igazsághoz hűen, még csak azt tartom felemlítendőnek, hogy a jelentkezők között izraelita egy sem volt.²

S nemcsak *Váradról* és környékéről özönlött a művelt fiatalság a toborzó bizottság elé, hanem a *Szilágyságból* is sokakat ösztönzött az ottan való jelentkezésre a lelkesedés és a hazaszeretet. A kapcsolt részek akkor még tényleg *Erdélyhez* voltak csatolva s *Erdélyből* még akkor nem akart a kormány toboroztatni. Tartott attól, hogy ottan is védekezésre lehet kényszerülve s ezért nem akart onnan

¹ *Jankó Mihály* volt honvédszázados jegyzetei után. *Jankót* egyik nagybátyja, ki *Gyulay Ferencz gr.* altábornagy aradmegyei birtokán volt inspector, semmiképen sem akarta beállani engedni ezen rendes nemzetőri zászlóaljba, s azt követelte tőle, hogy ha csakugyan katona akar lenni, lépjen be a *Gyulay* ezredébe. *Jankó* azonban győzött minden nehézségen s egyike lőn a III-ik zászlóalj hőseinek.

² *Szedlák*: Leleplezések. 16.

elvonni s a *Bácskába* küldeni egyetlenegy férfikart sem. A szilágysági fiatalság azonban nem tudott ilyen számítóan gondolkozni, a közös haza hívó szavára felkerekedtek ők is és siettek oda, hol már lobogott a lázadás fáklýája. Többen összeverödtek s jöttek *Váradra*, a toborzó bizottság elé. Ezek közül feljegyezve találjuk az *Elekes István*, *Szikszai Lajos*, *Szervatius Péter*, *Podoni Pál* és *Deák Lajos* neveit. Ezek *Ippon* még a betegen fekvő *Veres Józsefet* is felkeresték, kolozsvári jogász czimborájukat, ki mint kolozsvári nemzetör, hazajöve, *Ippon* és *Zovány*-ban mint nemzetöri hadnagy egy nemzetöri századot alakított és tanított be s megígértették vele, hogy felgyógyulta után ő is csatlakozik hozzájuk, a mit az, mint látni fogjuk, teljesített is.¹

A *Váradon* beállott önkéntesek száma megháladta a 300-at s ezek június 2-án, áldozó csütörtök utáni napon indultak el *Debreczenbe*, 8 pengőkrajeczár napi díjjal 10 napra elláttatván, hogy ottan az avató bizottság által, mert *Váradon* csak toborzó bizottság volt, megvizsgáltasának s alkalmasnak találztatásuk esetén felésküdjenek. Az elinduláskor a polgárok ezrei könnyes szemekkel s áldáskívánatok közt vettek tőlük búcsút. Június 3-án délre értek *Derecskére*, ottan megpihentek s a következő napot, mely vasárnap volt, szintén ott töltötték. Június 5-én indultak s értek *Debreczenbe*, hol aztán több napon át mulattak. *Debreczen* városa meg is vendégelte őket, mint a szabadság első katonáit s a «Bika» vendéglőben egész éjjel huzta nekik a híres *Boka Károly*, fiaival együtt, a lelkesítő magyar dalokat.

Midőn *Debreczenbe* indultak, még akkor nem jelent meg a fentebb érintett május 30-iki azon miniszteri rendelet, mely a *Váradon* toborzottakat a *Szegeden* alakítandó zászlóaljhoz osztotta be. Erről csak *Debreczenbe* lett megérkezésük után nyertek tudomást. *Debreczenben*

¹ *Veres József* volt honvédhadnagy jegyzetei után.

is alakíttatván egy* — a 10-ik — zászlóalj, a debreczeni avató bizottság minden áron arra akarta ennek folytán őket rábírní, hogy ezen zászlóaljba lépjenek be, erre azonban ők nem állottak rá, ragaszkodtak ahhoz, hogy a *Szegeden* alakítandó zászlóaljba oszttassanak be, mert az közelebb van a veszély színhelyéhez s ők abban hamarabb teljesíthetik azon fogadalmukat, hogy megvédjék a szorongatott hazát. A debreczeni avató bizottság erre a visszautasításra avval felelt, hogy ugyancsak megválogatta a *Váradról* átjött honvédjelölteket s több mint felét visszautasította, egyik adatunk szerint csakis 104-et találván alkalmasnak. A visszautasítottaknak sem kellett e miatt sokat szomorkodniok, a mint az alkalmasoknak találtakat útnak indították *Szegedre*, ezeket is újabb vizsgálat útján mind egy szálíg bevették a — 10-ik zászlóaljba.

Még egy másik kellemetlenségük is támadt a 3-ik zászlóaljba bevetteknek. Ugyanazon eskü formát olvasták fel előttük, melylyel eddig a sorkatonaság zászlók alá esküdött; ebben előfordul azon kitétel is, hogy szárazon és vizen feltétlenül engedelmeskednek a király parancsának; ezt ők olyformán szerették volna módosítani, hogy a király parancsát csak azon esetben teljesítik, ha az a felelős miniszter által ellenjegyezve van s csak az ország határain belül és ha az a népszabadság korlátozását vagy kiirtását nem czélozza. A katonai regula azonban nem tűr meg semmiféle raisonirozást. Az avató bizottság kijelentette előttük, hogy vagy leteszik az esküt, úgy a mint az formulázva van, vagy egyszerűen törülík őket a honvédek sorából. Nagyobb része le is tette, de egy rész még mindig raisonirozott. Egy küldöttséget menesztett *Baththyány Lajos* miniszterelnökhöz, hogy az panaszt emeljen ezen alkotmányellenes esküforma miatt. *Baththyány* a már akkor a fővárosba megérkezett *Mészáros Lázár* hadügyminiszterhez utasította a küldöttséget s ez katonai rövidséggel tudtára adta a küldöttség tagjainak, hogy a katonának első kötelessége az engedelmesség, s annak kijelentésével, hogy

úgy is van elég jelentkező, s ha a 3-ik zászlóaljra vonatkozólag még nem kapta is meg a jelentést arról, hogy az komplett, de a 10-ik zászlóaljra vonatkozólag már megkapta, egyszerűen haza küldötte őket. Most ijedtek meg aztán a *raisonirozók*; hogy menjenek haza szégyenszemre, hiszen bizonyosan mindenki azzal fogja gyanúsítani őket, hogy csak gyávaságból vonakodtak letenni az esküt. Mentek bizony ők is azokkal, kik már az esküt letéve, *Szegedre* indítottak, most már készek lévén bárminő esküt letenni, nehogy az a csúfság érje őket, hogy *czivileknek* visszamaradjanak. Csak attól remegtek, hátha onnan is elkésnek. Nem késtek el, azt előre jelezhetjük, a 3-ik zászlóalj még nem volt komplett.

Az ily módon *Szegedre* siető lelkes csapat, melynek vezetője *Gorove Antal*, zászlóvivője pedig *Jankó Mihály* volt, katonai tempóban indult ki *Debreczenből*. Minden tagja az intelligenciához tartozott annak. Fialat ügyvédek, végzett jogászokból s joggyakornokokból, birtokos nemesekből, gazdatisztekből, hivatalnokokból s a nagyváradi akadémia növendékeiből állott az. Az erdélyi részek s *Biharvármegye* művelt ifjúságának virágai voltak ezek, ezért mondható el aztán joggal róluk, hogy ők képezték a később oly híressé vált 3-ik zászlóaljnak értelmi magját. Közülük a már fentebb említett erdélyieken kívül a következőknek neveit sorolhatjuk még fel: *Gorove Antal*, *Jankó Mihály*, *Szathmáry András* és *Vendel* (ezek a *Szigligeti* testvérei voltak), *Gyöngyösy Lajos*, *Menszáros Dániel*, *Máté József*, *Hegedüs Pál*, *Gorove István*, *Gosztonyi István*, *Wisthof Károly* báró (ez azon *Váradon* lakó nyugalmazott tábornok fia volt, ki az alkotmányra letette az esküt s ki a szabadságharcz után rangjának s 10 érdemjelének elvesztésével börtönre ítéltetett), *Szentiványi Kálmán*, *Szalay József*, *Bende Károly*, *Ács Dániel*, *Baranyi Lajos*, *Farkas György*, *Magyar Gyula* a zászlóalj ácsául szereplő *Nemesian A.* kapuczinus és *Papp János* neveit.

Junius 10-én, pünkösöd szombatján, értek *Szolnokra*,

hol nem várt hideg fogadtatásban részesültek. Itt töltötték a pünköshti ünnepeket. Pünköszt első napján ebéd után zeneszóval s zászlóval bejárták a várost s elkezdettek toborzani és pedig eredményesen, sokan beállottak közzéjük, ezek között egy jó, vigkedélyű gyógyszerész: *Wagner Ignác*, ki, már mint hadnagy, *Buda* ostrománál esett el. E közben jött hozzájuk kapuczinus pajtásuk s elkeseredve panaszkodott a miatt, hogy a szolnoki barátok, kiknél szállást keresett, szíves látás helyett kiutasították őt. Nekiek sem kellett több, zeneszóval s zászlóval elmentek a klastromba s annak folyosóján egyikőjük jól megdorgálta a vendégszeretetet nem ismerő hazafiatlan barátokat s így adtak elégtételt *Nemesi*annak.

Ünnep után gőzhajón indultak *Szolnokról Szegedre*. A *Tisza* hátán virágos jókedvük volt, erősen mulattak s fogadkozódtak, hogy félév előtt semmiféle tisztséget nem fogadnak el. Hanem a parancsoló szükség hamar hatálytalanná tette az ilyen fogadásokat. Szüksége volt a hazának a művelt altisztekre és bátor tisztekre. Tiszt is lett ezen lelkes csapat minden tagjából, ha csak valamelyikőjük mindjárt a háború kezdetén áldozatul nem esett.

Junius 14-én érkeztek meg *Szegedre*, hol aztán a 3-ik zászlóaljba osztattak be mindnyájan.¹

Nagy-Váradról később is ment még egy csapat *Szegedre* a 3-ik zászlóaljhoz, de ezek már nem *Debreczenen* át, hanem *N.-Szalonta*, *Sarkad*, *Gyula*, *Csaba*, *Orosháza* és *Hódmező-Vásárhelyen* át egyenesen *Szegedre*, hol mindjárt fel is eskettettek. Egész útjuk csupa ünnepeltetés volt, minden város, minden község szívesen fogadta s megvendégelte őket s melegen vett tőlük búcsút. Szónoklatokban természetesen nem volt hiány. *N.-Szalontán* tisztelegtek *Arany János*nál is, hazánknak már akkor is ünnepelt

¹ *Szikszai Lajos*, volt honvédszázados, *Máté József*, volt honvédfőhadnagy, a már említett *Jankó Mihály* jegyzetei és *Gyöngyösi Lajos* volt főhadnagy szíves közlése után.

költőjénél, ki lelkesítő szavakat intézve hozzájuk, figyelemüket megköszönte s búcsúzáskor mindnyájukkal kezét szorított.¹

S nemcsak a május 20-iki rendeletben megjelölt toborzó helyeken toborzottak a 3-ik zászlóalj részére.

Toborzottak nevezetesen *Temesváro*tt is. Itt *Kalmár Lajos* vezette a toborzást, maga is jó példával ment elől, *Revóczky Károly* fiatal tanuló segédkezett nekie a toborzásban. Mintegy 288—289 önkéntest verbuváltak össze, kiket azután kocsikon *Szegedre* szállítottak. Ezek is május 30-án tették le a szegediekkel együtt a minorita téren az esküt *Éder* tábornok előtt. Némi vonakodás után ugyan, mert a sorgyalogezredi feketesárga zászlót vitték ki eléjük s ez alatt ők nem akartak esküdni, s csak is *Éder* tábornok azon kijelentésére, hogy más zászló még nincs, hogy a katonáknak zászló alatt kell esküdni, s hogy nem az osztrák császárnak, hanem a magyar királynak, a magyar hazának és a magyar alkotmányának esküdnek hűséget, tevék le az esküt. Azután elszállásolták őket, előbb a minoriták, s később a franciskánusok zárdájában.²

Nagy-Becskereken és vidékén is toborzottak, bár néhány nappal s néhol pár héttel is később, mint *Temesváro*tt, a 3-ik zászlóalj részére. Itten *Várady Lajos* kért s nyert nagybátyjának *Várady János* nagybecskereki plébánosnak s czimzetes kanonoknak a buzditására engedélyt június 3-án *Gesztesy* városi főkapitánytól önkéntesek verbuválhatására. A főkapitány a városi nemzeti zászlót és a cigány bandát is rendelkezésére bocsátván, maga pedig elkérvén használatul a toborzáshoz *Csemeghi Károly* ottani ügyvédnek, a későbbi hirneves államtitkárnak s codificatornak jurátusi kardját, június 4. és 5-én nagy sikerrel eszközölte a toborzást. Ezen két nap alatt 280 önkéntes volt az eredmény, ezek június 6-án délután *Frombach*

¹ *Kalmár Antal* volt honvédfőhadnagy jegyzetei után.

² *Revóczky Károly* volt honvédaltiszt jegyzetei után.

Gusztáv és Szilvássy Ferencz nagybecskereki nemzetőri tisztek kíséretében *N.-Kikindára* s másnap *Zsombolyára* mentek, hol egyelőre elszállásoltattak. Itt csatlakoztak hozzájuk június 16-án a kis- és nagy-jécsai, billéti, gertyamosi, csatádi, bogárosi, sándorházi, grobáczi, osterni, marienfeldi, tribswetteri, lovrini, zsombolyai, nákófalvi, gottlobi, bánát-komlósi, kécsai, kis-becsckerekiek, csőszteleki, albrechtsflori és charlevillei önkéntes svábok, mintegy 310-en; június 17-én aztán az összes önkénteseket *Szegedre* vezette portól lepett imposans kocsisoron egy *Zsombolyán* lakó nyugalmazott őrnagy és *Nichtold* kiszolgált őrmester; *Szegeden* a lyceumban lettek elszállásolva és pedig a nagybecskerekiek a 2., 3., 4. és 5-ik osztály termeibe. Június 19-én volt az ugynevezett kis kaszárnya emeletén a megvizsgálás. Mindenki azon igyekezett, hogy bevegység. Maga *Várady*, a ki ekkor még csak 16 éves volt, 18 évesnek vallotta magát s egy tallért csusztatott a vizsgáló káplár markába, hogy elég nagyságúnak mérje le őt. Sikerült is a pia fraus, bevették őt is. A bevetteket aztán délután 6 órakor sorrendbe állították a kis kaszárnya udvarán s a már említett rongyos feketesárga zászló alatt feleskették *V. Ferdinánd* magyar király hűségére. Ezeket aztán a 4. és 5-ik századba osztották be.¹

Sőt toborzott maga az öreg *Damjanich* is, ki köztudomás szerint s mint alább bőven érintve leendő, a zászlóalj első őrnagya volt. *Mogyoródy Adolf*, a későbbi magyar legióbeli ezredes, ki *Garibaldinak* alezredese s egyik kedveltje volt, mentette meg ezt a jelenetet a történelem számára. Oly megkapó az, s oly annyira jellemző *Damjanichra* nézve, hogy lehetetlen azt itten terjedelmesebben fel nem említenünk.

Damjanich márcziusig *Temesvározt* állomásozott, s csak néhány hóval azelőtt, az 1847. évi augusztus 30-án esküdött örök hűséget *Arad* egyik legszebb leányának,

¹ *Várady Lajos* volt honvédhadnagy jegyzetei után.

Csernovics Emiliának, s csak *Haynaunak*, az akkor *Temesvártt* szolgáló osztrák tábornoknak a közbevetésére tétetett át a miatt *Olaszországba*, mert kapitány létére is nyíltan felszólalt annak a magyar minisztériumot és *Magyarországot* sértő kifejezései ellen. «Nos, hát ön mióta lett magyar?» kérdé ekkor *Haynau* csipősen, az ő szerb származására czélozva. «Azóta, — felelt *Damjanich* — mióta először fel tudom fogni, hogy a ki *Magyarországon* született, az magyar állampolgár, az köteles Magyarországot hazájának tekinteni s annak bármily állásban legyen is, törvényes jogait védeni.» *Damjanich* azután *Olaszországban*, hol már azelőtt is volt s itt a távolban is olvasá *Kossuthnak* az akkor megindított «Pesti Hírlap»-ját,¹ még részt vett a május 6-iki, az osztrákokra nézve nagy győzelemmel végződő santa-luciai csatában s csakis július elején jött haza, már mint kinevezett magyar honvédőrnagy *Magyarországba*, pedig sietett helyét mielőbb elfoglalni. Ezen időben történt, hogy egy este több fiatal végzett jogász, köztük *Mogyoródy* (akkor még *Kaiser*) *Adolf*, a pesti «*Liczinus*» nevű vendéglőben még éjfél tájban is javában poharazott. A többi vendégek már lassankint eloszlottak, csak egy másik asztalnál volt még társaság, hol szintén hangosan üritgették a palaczkokat. Egyszer egy sötét kabátban öltözött, marczone, borotvált arczu alak onnan felkel, a fiatalok asztalához megy s kurta köszöntéssel körülbelől így szólítja meg őket: «Urfiak, szép dolog a mulatság, én is szeretek pokulálni, de most komoly idők járnak, most a hazaért harcolni és halni is kell tudni. Engem *Damjanich Jánosnak* hinak, ki vagyok nevezve a *Szegeden* alakuló 3-ik zászlóaljhoz, szándékom abból oly zászlóaljat állítani össze, melynek hire legyen az országban. Csapatok fel zászlóaljamba. Szeretem az iskolajárt fiatal katonákat, bátran meg szokták állani a

¹ *Remellay*: Alkotmányos nagy naptár 1862. 91., 92. — *Márki*: Aradvármegye és Arad város története. II. 589.

helyüket. Megverjük a rakoncátlan ráczokat, azután, ha kell a horvátokat, téli garnizonra pedig *Zágrábba* megyünk, hol majd horvát borral iszszuk meg az áldomást». *Ezen* szavak gyujtottak, felesaptak mindannyian, azután összeültek egy asztalhoz és ittak mindenre és mindenkire, úgy a mint szívük és jókedvük sugalta, leginkább *Damjanichra* és a 3-ik zászlóalj dicső jövőjére. *Damjanich*sal voltak *Damaszkin György*, *Földváry Károly* és egy másik, pesti *Földváry*, két *Dőry* fiú, *Komáromi György* és még egy páran. *Damjanich*nak végül olyan kedve támadt, hogy az asztalon át való kar, illetve ökölnyomásra hivta fel a társaság tagjait, a melyben rendre le is győzött mindenkit.

Másnap a fiatalok közül csak *Mogyoródy* állított be *Damjanich*hoz, a többi valószínűleg elfelejtette a boros fejjel tett ígéretét. *Damjanich* ezen egynek is úgy megörült, hogy mindjárt el akarta vinni *Mogyoródyt* *Baldácci*hoz, hogy ezzel hadnagygyá neveztesse ki, mi ellen azonban oly erélyesen protestált *Mogyoródy*, hogy ezen tervbe vett lépés elmaradt, s így csak mint önkéntes közvitéz ment le *Mogyoródy* *Szegedre* *Damjanich*sal ~~a~~ *Damaszkin György*, *Földváry Károly* s talán a *Molnár Ferdinánd* és *Meszéna István* báró társaságában. A mai fiatalság alig hiszi el ezt, pedig ez akkor egészen természetes dolog volt.¹

Ellátását és felszerelését a zászlóaljnak, mely az említett toborzó helyekről ideözönlő önkéntesek által hamar kompletté lett, *Szeged* város eszközölte, bár semmiféle felsőbb utasítás a miniszteriumtól ez irányban nem érkezett, a mi a június 1-i közgyűlésen a kormány ellen jogos panaszra és élénk kifakadásokra adott okot.

Élelmet, illetve kenyeret *Éder* tábornok rendeletére az élestartóból nyertek az ujonczok, egyébként pedig a város gondoskodott ellátásukról s ezt a haza oltárára még foly-

¹ *Mogyoródy Adolf* volt honvédfőhadnagy jegyzetei után.

ton érkező pénzbeli és természetbeli adományokból esz-
közölte, e célból 534 frt 29 krt adván át pengő pénz ér-
tékben *Korda János* ezredesnek.

A zászlóalj felszerelését is megkezdette a város, ennek
vezetésével is *Korda János* nemzetőrparancsnokot bízván
meg. Kezdetben csak tábori egyenruhát nyertek a honvédi
nemzetőrök. E végből a várban elhelyezett olasz államfog-
lyok 7817 rőf vitorlavászon készletét vette át a város
2340 frt 03 kr értékben s abból 1000 frt kiadással 1181
darab kitli s ugyanannyi nadrág készült, melyet kukoricza-
kabátnak és nadrágnak neveztek el, s a mely bizony édes
kevés meleget nyújtott az akkori juniusi hideg éjszaká-
kon, úgy hogy az előörsöket majd megvette az isten hi-
dege. A sok használat és mosás után ezen egyenruha úgy
összement, mint a szilva az aszaláskor. Ezen egyenruhát,
valamint a bákkancsot és egyéb felszereléseket is szegedi
iparosok állították ki, éppen olyan gyorsan, és kifogástal-
anul, mint igen olcsón. A fehéreműeket pedig a *Korda*
által alapított nőtársulat honleányi buzgalma teremtette
elő, melynek tagjai a körülményekhez képest kivetették
minden ház asszonyára, hogy ki-ki hány darabot és mi-
korra tartozik megvarrni és beszolgáltatni.

Fegyvert, dobát s más eszközöket szintén a város szer-
zett be részükre. Fegyverük többnyire fekete agyu kovás
fegyver volt, de volt zünderes, sárgarezes, talán még gyu-
tacsos is, s a kinek semmiféle nem jutott, az kiegyenesi-
tett kaszával lett ellátva. A felszerelést a nemzetőrségi
hadi tanács még így is olyan kielégítőnek találta, hogy
Baldacci annak nevében a városnak köszönetet szavazott.¹

Rövid ideig tartózkodott a zászlóalj *Szegeden*, ide még
meg sem érkezett a zászlóaljnak részben csak később ki-
nevezett tisztikara, de ezt a rövid időt is a zászlóalj be-
gyakorlására fordították. A zászlóalj parancsnokságát
egyelőre, addig, míg a zászlóalj parancsnok ki nem nevez-

¹ *Reizner* i. m. 147., 148.

tetett, *Csuha Antal* nemzetőri őrnagy a «Tiszántúl felállított előőrök és seregek parancsnoka» vitte, a zászlóalj begyakorlását pedig *Utassy* és a már említett *Jelentsük* főhadnagyságok teljesítették.¹

Junius 21-én megérkezett a parancsolat, hogy a zászlóalj, habár még szervezve nem is volt, induljon *Magyar*-, vagy helyesebben *Ó-Becsére*. Nagy volt már akkor a veszedelem a *Bácskában*, a ráczok megkezdették gyilkolásaikat és rombolásaikat.

Utassy volt az egyedül jelenlévő tiszt, ő rendezte még aznap délután iszonyu melegben az elmenetelt, mely 3 gőzhajón eszközöltetett. Századonkint meneteltette a zászlóaljat a gőzhajókhoz, kijelölván összeütközés esetére, de csak is ezen esetre, a tiszteket és altiszteket. Vittek magukkal 4 ágyut is, 3 darab négy fontosat és 1 darab 7 fontos vetágyut.

A szegediek, a kiknek fiaik is ott voltak a zászlóaljban s kik a zászlóaljnak idegen tagjait is, különösen pedig a bihariakat és az erdélyieket, a legmelegebb vendégszeretettel látták el ottan tartózkodásuk alatt, ezrenként jöttek ki a *Tisza* partjára, elbucuszni a távozó zászlóaljtól. Komor és mélyen ünnepélyes volt ez a búcsú. Nem egy szüle, nem egy testvér és rokon könnyes szemekkel s zokogva búcsúzott el kedvesétől. A távozó honyódek is mélyen meg voltak hatva a pillanat nagy jelentősége által, hiába huzta a város derék zenekara a Rákóczy-indulót. Este felé lassankint felszállott az egész zászlóalj a hajókra, valaki még meleg szavakban elbúcsúzott tőlük, kinek szavait háromszoros zugó «éljen!» követte, s a gőzhajó-kerekek mozgásba jöttek. Mindhárom gőzhajón egyszerre hangzott fel a fiúk ajkairól: «Hazádnak rendületlenül . . .»²

S elindult a 3-ik zászlóalj dicső sorsa elé, a csaták

¹ *Reizner* i. m. 149.

² *Máté* s *Váradly Lajos* jegyzetei után.

tüzebe. Beh kevesen tértek közülök vissza a harcok elpihenése után!

Az utra kelt zászlóaljnak első zászlaját is *Szeged* városa ajándékozta, ezen zászló alatt, mely az ország czimerével diszitett szép selyem nemzeti zászló volt, s mely előbb a *Ráth* fűszerkereskedő boltja fölött volt kitűzve, küzdött aztán a zászlóalj mindvégig. A kormány által adott hivatalos zászlót nagy ünnepélyességgel október 23-án *Ó-Becsén* szentelték fel a *Beöthy Ödön* országos biztos jelenlétében. A zászlóanya *Földváry Lajosné* volt, a zászlótartó pedig a volt nagyvárad kapuczinus. De ezt csak disz zászlónak használták.¹

A hajók akkor éjjel egy pusztán kötöttek ki. *Utassy* megtette a szükséges elővigyázati intézkedéseket, előőrseket állított ki s azokat kellő utasításokkal ellátta. Másnap reggel, június 22-én urnapján, korán megindultak *Ó-Becse* felé, hová jókor meg is érkeztek.²

A zászlóalj szervezése s annyira, a mennyire az idő rövidsége engedte, begyakorlása is, tulajdonképen itt történt. Ide érkezett meg a zászlóalj kinevezett tisztikara is. Kinevezettek pedig június 13-án, *István* nádor, mint királyi helytartó és *Mészáros Lázár* által századosoknak: *Marlány Frigyes* főhadnagy, *Zikó János* nyugdíjas főhadnagy s *Bobits János* volt százados; főhadnagyoknak: *Dobay Ágoston* hadnagy s *Utassy Károly* volt hadnagy, s hadnagyoknak: *Péchy Ferencz* őrmester, *Fodor Imre* volt őrmester és *Schneller Ferencz* volt őrmester;³ június 19-én *István* nádor és királyi helytartó s gróf *Batthyányi* (sic) *Lajos* által századosoknak: báró *Meszéna Ferencz* főhadnagy, *Losteiner Antal* főhadnagy s *Damaszkin György* volt főhadnagy; főhadnagyoknak: *Földváry Károly* volt hadnagy, *Kiszling Károly* hadnagy, *Molnár*

¹ Reizner i. m. 149. — Vukovics: Emlékiratai. 397.

² Revóczy jegyzetei után.

³ Közlöny. 1848 június 15-iki 7. sz.

Ferdinánd volt hadnagy s *Kubinyi Károly* volt hadnagy ; s alhadnagyoknak : *Guthy Lajos* volt hadfi őrmester, *Novobáczky Antal* volt őrmester, *Beniczky Sándor* hadfi, *Mille István* őrmester és *Gyürky Antal* ;¹ továbbá számvevő segédül *Miskolczy Károly* s zászlóalji segéd tisztül *Pritzl N.* őrmester a német rendőri császári testülettől ;² s végül és végre pedig június 22-én a nádor s kir. helytartó ő fenségének utólagos jóváhagyása reményében *Batthyány Lajos* által a zászlóalj őrnagyi állomására *Damjanich János* 61-ik sz. m. gy. soreszr. százados.³

Szikszai szerint az 1. század századosa *Zikó*, a 2-iké *Meszéna*, a 3-iké *Dobay*, a 4-iké *Bobits*, az 5-iké *Martiny* s a 6-iké *Damaszkin* lőn, de ezen felsorolásban úgy vélem tévedés van, mert *Dobay* jóval később s csak szeptemberben lett százados, valószínűbb tehát az, hogy a 3-ik század századosa a kinevezett, de ezen sorozatban fel nem említett *Losteiner* lőn. Itten még csak azt tartom felemlítendőnek, hogy *Földváry* a 4-ik századba osztott be.

Mint látjuk, legvégül *Damjanich* maga neveztetett ki, s ő miként már említettük, több tisztjével indult le július elején *Szegedre* zászlóaljának átvételére. *Szolnokon* azonban, miután lekészt a hajóról s akkor nem ment minden nap a hajó, harmadnapig kellett időznie s csak akkor utazhatott el utitársaival *Szegedre*. Itt azonban zászlóaljának már csak hült helyét találták, mert már az akkor *Ó-Becsén* volt, siettek tehát ide, hol *Damjanichra* nagy meglepetés és öröm várt. Ugyanis nem egy szervezetlen, hanem egy jól szervezett és fegyelmezett zászlóaljat talált ott, mely a tábori és egyéb katonai szolgálatokat katonai szabályok szerint teljesítette, és bár eddig tisztok hiányában volt, de oly őrmesteri és altiszti kara vala, melynek

¹ *Közlöny.* 1848. évi június 21-iki 13. sz.

² *Közlöny.* 1848. évi 19. illetve 22. sz.

³ *Közlöny.* 1848. évi június 25-iki 16. sz.

nagyobb része az intelligens osztályból kerülve ki, lelkesedésével pótolta a hiányzó szakismeretet.¹

Ennek kulcsa abban keresendő, hogy a zászlóalj az *Ó-Becsén* tartózkodása alatt is minden idejét harcászati gyakorlatok betanulására használta fel, megtanulta a fegyverrel való bánást s hosszabb menetelési gyakorlatokat tett, melyek, kivált eleinte, az akkori nagy melegekben nagyon fárasztók voltak, de azért végezték ezt jó kedvvel, lelkesedéssel.

Felszerelésük is itt fejeztetett be, itt kaptak rendes gyutaesos fegyvereket, tölténytáskát és kenyérzaeskót, a szuronyt azonban csak spárgára akasztva hordták. Köpenyt is itt kaptak, de rendes honvédruhát csak később az őszön. A sok intelligens fiú azután nagyon jól festett a veres zsinóros, kávészínű atillában, nadraguk és sapkájuk is kék volt, az utóbbi veres szegélylyel, csákójuk pedig fekete, nemzetiszínű rózsával.

Az a közhiedelem tehát, mintha a 3-ik zászlóalj is veressapkás zászlóalj lett volna, mit a G. K. «nyug. curiai bíró» (szerintem csak: nyug. kir. táblai bíró, mert ez a G. K. nem más, mint *Gergey Károly*), elbeszélése² is terjeszt, *merőben tévedésen alapul.* A bács-bánati hadseregben csak a 9-ik zászlóalj volt veressipkás zászlóalj, de azért vitézség és hősiesség dolgában egyáltalán nem maradtak a 3-ik zászlóaljbeliék a 9-ik zászlóalj megett, melylyel pedig folytonos versengésben állottak. A 3-ik zászlóaljbeliéknek megkülönböztető jelük a fehér kakastoll volt a kék sapka mellett, melyet — mint alább látni fogjuk — még *Ó-Becsén* kezdtek el viselni. Innen nevezték el őket *fehér tollasoknak*, s a fehér tollasok szuronyaitól még jobban rettegték a ráczok, mint a veres sipkásokétól.

A századok normatív létszáma a tisztekkel együtt 244

¹ *Mogyoródy* jegyzetei után. — *Szomjas József*: Aradi vértanúk albuma. 61.

² *Uj Idők.* 1896. 272.

emberből állott, de ez a létszám hol kevesebb, hol több volt. Az Ó-Becséről való kiinduláskor a zászlóalj létszáma 1280 főnyi volt, eleinte még ez a szám is szaporodott s egy ízben 1680 főre rugott, úgy hogy némelyik század túltömött volt s létszáma a 300-at is túlhaladta.¹ Azonban ezen nagy létszámot rémletesen lepassztották a csaták veszteségei. A világosi fegyverletételkor *Baltazár* szerint csak 193 volt még életben azok közül, kik *Ó-Becséről* kiindultak.²

Damjanich megérkezte után mindjárt szemlét tartott a zászlóalj felett. Mint már említők, meglepetve és nagy örömmel látta, hogy legnagyobb részt milyen intelligens elemekből áll az ő zászlóalja, habár voltak abban is tudatlanok, mint a halhatatlan *Kolompár*, *Perecz*, *Fürj* stb., s milyen jól be vannak már eddig is gyakorolva. Ezért cizmezte egyszer a zászlóaljat *mágnászászlóaljn*ak.³ Akkor nap rövid szemle után elbocsájtá a zászlóaljat, de másnap, felállítván azt lakása előtt, hosszabb szemlét tartott felette. Ekkor tudatta a bihariakkal, hogy lehetőleg egy században hagyja őket, a kik eddig is az első századba voltak beosztva, de már ekkor jelezte, hogy más századba is áthelyezi őket, mert szükség lesz művelt altisztekre s egyszersmind arra hívta fel a zászlóaljat, hogy az altisztekül alkalmas egyéneket hozzák nekie ajánlatba, mert ő még nem ismeri a legénységet. Úgy is történt s *Damjanich* az ajánlottakat kinevezte altisztekül.⁴ A kinevezett altisztekkel azután ő még nagyobb erélylyel s mondhatni katonai szigorral folytatta a zászlóalj begyakorlását, egész július 13-áig, a mely napon esti 9 órakor utnak indított a zászlóalj *Szent-Tamás* felé, a tüzkeresztség elé.

¹ *Reizner* i. m. 149.

² *Honvédek könyve*. III. 150.

³ *Elekes István*: *Honvédek könyve*. III. 2.

⁴ *Jankó* jegyzetei után.

II. FEJEZET.

A bácskai harctéren.

Bechtold altábornagy a június 27-iki hadügyminiszteri értesítés szerint a délvidékre kinevezett fővezér, a szent-tamási szerb tábornak s *Szent-Tamás*nak megtámadását elhatározván, a támadás időpontjául július 14-ét tűzte ki s azt előre világga kürtölte, úgy hogy erről a szent-tamási szerb tábor parancsnoka: *Bosnich* is értesült s készen várta a támadókat. A támadás 4 oszlopba tagozott haderő által eszközöltetett, *Éder* tábornok, *Kolowrat* gr., *Damjanich* őrnagy és *Bergmann* százados által vezényeltetve. *Damjanich*nak *Turiát* kelle vala hatalmába kerítenie, a többi 3 hadoszlop *Sz.-Tamás*nak irányítottatott. A 3-ik zászlóalj 3 százada *Éder* alá volt besosztva, a másik 3 századot pedig *Damjanich* vezérlé. *Turia* és *Sz.-Tamás* 4 mérföldnyire fekszenek *Ó-Becsétől*, egész éjjel menetelnie kelle a fiuknak, hogy a kijelölt helyre megérkezzenek; némelyik el is aludt s alva ment, miközben a mögötte menő egyet-egyet lódított rajta, hogy ne aludjék. Kifáradva, kimerülten érkeztek meg reggel a tethelyre. De az első ágyulövésre elmúlt az álmoság s feledve lőn minden fáradtság.

Már ez alkalommal kitünt *Bechtold* hazafiatlansága, míg a sorgyalogezredbelieket fedett helyen s kukoriczák közzé állíttatta fel, a 3-ik zászlóalj honvédeit egy dombra helyezé el, hogy czélpontjai lehessenek az ellenség ágyú-

golyóinak. Mert az egész támadás kölcsönös ágyúzásból állott. S itt *Damjanich* bámulatos példáját mutatta a hidegvérűségének; ott állott ő is a domboldalon s szivarozott oly nyugalommal, oly egykedvűséggel, hogy még a szempillája sem mozdult meg a füle mellett repülő golyók bűgására. Több órai ágyúztatás után aztán *Bechtold* egyszerűen visszavonulást fuvatott, a nélkül, hogy a rohamot megkísérlette volna is. Nem sikerült a *Turra* elleni támadás sem, mert a *Ferencz-csatorna* hidja fel volt szedve. Az előre kikürtölt és nagy hűhóval keresztülvitt sz.-tamási első támadás tehát fiaskóval végződött s az erkölcsi veszteség még nagyobb volt, mint az anyagi.¹ *Bechtold*, hogy jelentéktelennek tüntesse fel az esetet, hivatalos jelentésében ezt a támadást utólagosan csak kémszemlének nevezi.²

Zászlóaljunk, dacára annak, hogy ok nélkül s rossz-akarólag kitétetett az ellenséges ágyúgolyók pusztításainak, kitünőleg állotta ki a tüzkeresztséget s méltónak mutatta magát későbbi hírnevéhez. Találólág s igazán mondja *Mogyoródy*: «Ha most 40 év múlva (1888-ban irta ezen jegyzeteket) visszagondolok arra, mily gazsággal állítottak fel bennünket ezen első ütközetben egy dombra, hol tétlenül a sz.-tamási ágyúk cél tábláinak voltunk kitéve, míg a rendes katonaságot hátulról a kukoriczába elrejtették; — ha eszembe jut, hogy tüzéségünk pár lövés után a tüzelést abbahagyta, mert munitiója elfogyott; hogy miként siettek *Bechtold* és czinkostársai visszaparancsolni bennünket, midőn látták, hogy calculusaikat kijátszandók, rohamra készülünk; ha, mondom, visszagondolva mindezekre, valamint a következő túriai és 2-ik sz.-tamási ütközetekben a zászlóaljunkkal játszott

¹ *B. J.* Magyarország függetlenségi harczának katonai története. I. 23. (Kár, hogy a hazafias és szakértő szerző csak kezdőbetűjükkel jelzi a nevét.) — *Vajda*: Egy honvéd naplója. 90., 93.

² *Szilágyi S.*: Forradalom története. 95.

komédiákra, meggondolom, hogy mindezek daczára zászlóaljunk morálja nem csak meg nem ingott, hanem emelkedett, akkor bátran következtetem, hogy az oly anyagból volt összeállítva, mely, bár *Damjanich*nak és egyeseknek sokat köszönhet nagy hírnevének kivívásában, dicsőségesen futotta volna ezek nélkül is végig függetlenségi harczunk emlékezetes korszakát.»¹

A zászlóalj vesztesége 2 halott, *Szigeti Kálmán* közhonvéd és *Szathmári Dani* tizedes,² 6 nehéz és 2 könnyű sebesült volt. A nehéz sebesültek: *Faragó Pál* tizedes, *Kis József* dobos, *Bauernfeind Gyula*, *Szélessy Károly*, *Fonyad József* és *Tóth István*, a könnyű sebesültek: *Kelen Mihály* és *Blaskó András*. A nehéz sebesülteket *Ó-Becsére* vitték, kik sebeikben nagyobbbrészt ott elhaltak.³ Elhalt nevezetesen *Bauernfeind Gyula* is, a kivel, mint jó barátjával *Mogyoródy Szegeden* átutaztában találkozott s kit *Damjanich* már akkor magával akart vinni, de a ki addig ezt a lépést megtenni vonakodott, míg meg nem tudja, hogy minő társai lesznek? *Mogyoródy* aztán meglátván *Ó-Becsén*, hogy minő művelt fiúk vannak a zászlóaljban, sietett vissza *Szegedre*, hogy azt tudassa barátjával, *Bauernfeind*dal, ki be sem várva gyógyszerész apjának beleegyezését, rögtön elutazott *Mogyoródyval* *Ó-Becsére* s ezzel együtt a 6-ik századba léptek be. Szegény *Bauernfeind*, még honvéd ruhát sem kapott s pár nap mulva már ott volt a nehéz sebesültek közt.⁴ Őt *Ó-Becséről* gőzhajón a szülei házhoz szállították, de megsebesült lába, melyet egy ágyúgolyó sodort el, útközben üszköt kapott, a mi gyors halálát idézte elő.⁵

Baltazár szerint csak azért nem lett még sokkal nagyobb a veszteség, s csak azért nem semmisült meg a zászlóalj

¹ *Mogyoródy* jegyzetei után.

² *Közlöny*. 1848. 53. sz.

³ *Szikszai* jegyzetei után.

⁴ *Mogyoródy* jegyzetei után.

⁵ *Reizner* i. m. 150.

nagyobb része, mert *Cserei*, a 2-ik zászlóalj őrnagya, odavágtatott *Damjanich*hoz s figyelmeztette ezt, hogy ne kallgasson *Bechtold* utasítására, hanem huzódjék le zászlóaljával a völgybe.¹

A zászlóalj is *Ó-Becsére* vonult vissza. Útközben *Damjanich*, ki pedig különösen a műveltebb elemekkel szívesen és egész bizalmasan társalgott, de mint őrnagy mindenkivel szemben szigorú fegyelmet tartott s a gyakorlatok és különösen a nagyobb menetek alkalmával rendet és pontosságot követelt, — az elmaradottakat s a szállások közé kitérő rendetlenkedőket szigorúan megfenyíté. Az őrnagynak ezen eljárása, melyhez hozzájárult még az is, hogy az éhség, szomjuság és rendkívüli hőség által elcsigázott honvédeknek még azt sem engedte meg, hogy a tanyákon vizet igyanak, hanem azok kútjait huszárokkal vétetve körül, megközelíthetlenné tette a honvédeknek, sok elkeseredést és ellenszenvet keltett. Pedig ez a kipróbált katonának s a tapintatos vezetőnek egyik leghelyesebb indékedése volt, mert a kutak meg is lehettek mérgezve s mert, mint később kitűnt, azok, kik a tilalmat kijátszva, egyik vagy másik tanyára vizet inni s megpihenni betértek, jobbára a ráczok kezei közé jutottak s kegyetlenül lemészároltattak.²

A július 17-iki, illetve 18-iki földvári csatározásokban is volt része a 3-ik zászlóaljnak. Mint tudjuk, 17-én éjjel ottani állásunkból orozva támadás útján kivertek bennünket a ráczok, de másnap ismét visszafoglaltuk azt, azonban minden eredmény nélkül, mert *Bechtold* még is feladta *Földvárt* s ez és *Ó-Becse* közé huzódott vissza.³

Ez a zászlóaljnak a vezénylet iránti bizalmát még inkább megingatta s az elégtelenséget még inkább élesztette. A panasz mind hangosabban nyilatkozott mindenfelé. Sok

¹ *Honvédek könyve*. III. 130.

² *Szikszai* jegyzetei után.

³ *Közlöny*. 1848. 46. sz. — *Vukovics*: Emlékiratai. 272.

más egyéb körülmény is növelte még az elégtelenséget. Már magának *Damjanich*nak a külseje is ellenszenvenessé tette őt a zászlóalj előtt. Borotvált arczczal s mert még nem volt kész a honvédatillája, osztrák uniformisban jelent meg először közöttük (szakált csak azután eresztett), aztán kiméretlen darabos modora, indulatos kitörései és káromkodásai még jobban felizgatták a katonai fegyelemhez s az ilyesekhez hozzá nem szokott s jó részben intelligens elemekből alakult zászlóaljat; s az izgatottság azon álhír lelketlen terjesztése folytán tetőpontra hágott, hogy *Damjanich*nak testvérbátyja a sz.-tamási szerb táborban van s ő azzal levelezést folytat.¹

A tisztikar nem igyekezett az elkeseredést csillapítani, hiszen maga is el volt keseredve *Damjanich* iránt, mert ez a tisztikar irányában sem volt elnéző.

Ó-Bécsén történt a következő eset egyik fegyvergyakorlat alkalmával. A tisztek nagyban tanítják a fegyverfogásokat a legénységet. *Damjanich* valahonnan odatoppán, nézi, nézi, hosszan nézi, hogy milyen helytelenül tanítják a tiszturek a legénységet. Haragosan megáll és sorakoztatja a zászlóaljat, aztán odaszól *Zikó* századoshoz:

— *Zikó* kapitány úr, jöjjön, mutassa meg, hogyan kell a puskával bánni.

— Őrnagy úr — felel salutálva *Zikó* százados — én uhlánus tisztt voltam, nem tudom, hogyan kell a puskával jobban bánni.

— Úgy! *Schneller* főhadnagy úr — szól ehhez *Damjanich* — mutassa meg maga.

— Jelentem őrnagy úr — válaszolt ez előlépve és salutálva — én chevaux-leger tisztt voltam, én sem tudom jobban.

— Igen, hát így vagyunk — szól mennydörögve *Damjanich* — *Péchy* hadnagy úr, jöjjön, mutassa meg maga.

¹ Szikszai és Jankó jegyzetei után. — *Szomjas* idézett cikke. 61.

És *Péchy* hadnagy megmutatja ezt *Damjanich* megelégedésére.

Damjanich ott helyben összehívja a tiszturekat, az ő módja szerint ezífra szavakkal tisztességesen lehordja őket.

— A kit nem illet, ne vegye magára — szól aztán engesztelőleg. De hát hogyan legyen az én zászlóaljamból jeles honvédzászlóalj, ha a tiszturek sem tudnak a fegyverrel bánni?!

S megparancsolja legott, hogy a tiszturek másnaptól fogva, nála, az udvaron, tiszti iskolát fognak tartani, *Péchy* hadnagy fogja őket mindaddig tanítani, míg teljesen meg nem tanulják a fegyverrel való bánást.

A tiszturek jó része szemlesütve ment vissza a századához. Bizony az ilyen scena nem igen csinált jó vért a tisztikarban sem.

Az elkeseredés annyira fokozódott, hogy némely exaltált agy, határozottan árulónak hívén *Damjanichot*, azon sötét tervvel foglalkozott, hogy a legközelebbi csatában az első golyót *Damjanichba* repítendi;¹ s az őrnagyi szállás előtt, a piacztéren, nem egyszer lehetett hallani a honvéd ajkáról kitörő ezen kiáltást: «Vesszen a hazaáruló!»²

A «tintanyaló prókátorok», miként *Damjanich* az akadémia-végzett honvédek az ő nyers modorában nevezte, sehogy sem tudtak megnyugodni abban, hogy az ő parancsnokuk áruló legyen. Gyűlés gyűlést, dictio dictiót ért, végre is a sok tanácskozásnak az lett a vége, hogy küldöttség útján felhívják *Damjanichot* a zászlóalj nevében, hogy mondjon le s távozzék állásáról. Ezen megbízatásra *Szomjas* szerint két szemre-főre derék legény, egy német nevű báró (ez tehát *Wisthoj*), és *I. P.* (ennek nevét nem tudjuk), vállalkozott.

A dolognak furesa vége lett.

A küldöttek épen a földvári áldozatok temetése napján,

¹ *Jankó* jegyzetei után.

² *Revéczy* jegyzetei után.

a temetés után mentek el *Damjanich*hoz. Az ő szállásának udvar felől való részén beüvegelt s 6—7 láb széles oszlopos tornác vonult végig, ennek közepén széles, kétfelé nyíló ajtó vezetett a ház közepén levő nagy szobába. Ebben sétált a nagy melegben *Damjanich*, midőn a két megbízott bejelentetlenül belépett.

— Mit akarnak? rivalt rájuk.

E mogorva fogadtatásra a két kiküldött zavarba jött és egymásra nézett, de pillanatnyi csend után *Wisthof* megemberelte magát s ékes szavakban előadta küldetése célját.

— S ha nem volna kedvem elmenni, mi történnék akkor? kérde *Damjanich*.

— Biztos lehet őrnagy úr, hogy a legközelebbi alkalommal le fogják löni — mondá őszintén *Wisthof*. De ebben a pillanatban olyan nyaklevest kapott, hogy csak lehanyatlott, *I. P.* pedig látván, hogy itt mindjárt szűk lesz a világ, jobbnak találta rögtön sarkon fordulni és megretirálni; de mielőtt kiért volna, olyan rugást kapott, hogy fejfelé nekibukott a tornác falának.

— Adjatok által — dörgé az öreg — annak a sok prókátornak, ez a válaszsom.

S még aznapon este kirukkoltatta az egész zászlóalját s megvizsgálta soronként, lóháton és gyalog, ezzel mintegy azt provokálván, hogy akad-e olyan legény, a ki kezét mer emelni rá. Imponált a nyugalma.¹ De még inkább imponált az, midőn újra felülve nagy pej paripájára, szemben megállott a legénységgel, széles kardját hüvelyébe téve, a zablát a nyereg kápájába akasztva s két kezét csipejére támasztva, odakiáltott a zászlóaljnak:

¹ *Szomjas* i. e. 62., 63. — *Jankó* másképpen írja le mások elbeszélése után ezt a jelenetet, ilyképen, mintha *Damjanich* conciliálólág nyilatkozott volna. En a *Szomjas* relációját fogadom el hitelesnek, mert ez jobban összevág a körülményekkel s következményekkel, s jobban beilleszthető a *Damjanich* jellemének keretébe.

— Azt hallom, hogy ti engem árulónak tartotok ; lássuk : ki meri azt nekem szemembe mondani ?

Mindenki huzódózott a kiállástól, végre is azonban, hogy gyávának ne tűnjék fel a zászlóalj, *Gorove Tóni* lépett ki,

— Igen is — szólt — mi azt hiszszük, hogy őrnagy úr a rácz testvérei javára dolgozik.

Erre aztán mondott az öreg *Damjanich* egy olyan körmönfont s kipitykézett káromkodást, hogy annak hallatára szeme-szája elállott a zászlóaljnak. Szó volt abban *Atilla* jól megtermett hunjairól s *Árpád* apánk még jobban megtermett magyarjairól, a magyar ember fogamzásáról és még sok minden egyébről, nevezetesen arról is, hogy még azok sem tudtak volna nálánál jobb magyar embert teremteni.

— A ki így tud magyarul káromkodni, az nem lehet hazaáruló, gondolák a fiuk, s elkezdték éljenezni *Damjanichot*.

Innen datálандó az ő népszerűsége. Segített ennek utat törni az is, hogy ez a jelenet mégis hatással volt reá, attól fogva nyájasabb lett a «tintanyalók»-hoz.¹ Hiszen lelkében szerette ő azokat s már közülök tisztségre is ajánlott többeket. Julius 17-iki kelettel ki is nevezték már *Gorove Antalt*, *Gosztonyi Istvánt* és *Szabó Jánost* hadnagyokká.²

De a sorhadbeli tiszteknek a társaséleti érintkezésben a honvédekkel szemben használt idegenkedő s legtöbbnyire gúnyolódó modora megint rontott a helyzeten s újra bizalmatlanságot keltett nemcsak maguk, de *Damjanich* iránt is, mint volt osztrák tiszttel iránt.

Ennek a helyzetnek a híre eljutott az országgyűléshez s kormányhoz is, s aug. elején maga *Mészáros* ment le a délvidéki táborba a helyszíni vizsgálat megejtése végett.

¹ *Gyöngyösy* elbeszélése és *Szomjas* i. c. szerint.

² *Közlöny*. 1848. 41.

Ó-Becsén maga *Bechtold* fogadta.¹ *Mészáros* felhívást bocsájtott ki, hogy a kiknek panaszuk vagy sérelmük van, rendes katonai úton elővezettethetik magukat s ő meghallgatja őket. A 3-ik zászlóalj részéről *Szikszai Lajos* és *Mikszits János* bizattak meg, hogy jelentkezzenek rapportra s a hadügyminiszternek a zászlóalj sérelmeit s őrnagyuk iránti bizalmatlanságukat panaszképpen terjeszték elő.

Mészáros aug. 10-én katonai komolysággal fogadta őket, környezetében a rapportra vezető századoson kívül nem volt senki, de a mellékszobában, melynek ajtaja félig nyitva volt, több tiszttel együtt ott volt *Damjanich* is. A panaszt *Szikszai* terjesztette elő, a mi abból állott, hogy fegyvergyakorlatok és menetelések alkalmával az őrnagy velük gorombán bánt s miután az a hír szárnyal, hogy tesvérbátyja az ellenség táborában van, ők nem bíznak benne.

A hadügyminiszter erélyes hangon ugyan, de mégis inkább bizalmasan, mint visszautasítólag a következőket válaszolta a *Szikszai* beszédére :

«Tudják-e önök, fiatal katonái a szabadság szent ügyének, hogy fegyelem nélkül hadsereget összetartani s győzelemre vezetni embernek még nem adatott; tudják-e önök, hogy ki a fegyelem ellen vét s felebbvalója ellen minden bebizonyítható ok és adatok nélkül fellázad, annak békében és ellenség előtt egyaránt, halál a büntetése. Ez várhatna önökre is, ha maga a panaszlott őrnagyuk, ki nekem erről előre jelentést tett, meggyőződve nem lenne arról, hogy önöket nem rossz érzület, nem személyes tekintetek, hanem a haza és a szabadság szent ügyének kivívhatása iránti aggodalom, fiatal korukkal járó megfontolatlanság s túlságos érzékenykedés vezeti s vezette főleg az, hogy a rendes katonai szolgálatról, különösen ellenség előtt, önök helyes fogalommal nem bírván, a

¹ *Mészáros* : Emlékiratai. 100.

szigort, a rendet túrni nehezen szokják meg. Én ez alkalommal önöknek megbocsátok, térjenek vissza küldöikhez, nyugtassák meg azzal azokat, hogy én *Magyarország* felelős hadügyminisztere, én kezeskedem *Damjanich János* hazafiságáról. A mi pedig egyéb panaszukat illeti, a fegyelem, mint elébb is mondtam, elengedhetetlen kelléke a hadvezetésnek, önöknek és mindenkinek tehát feltétlen kötelességük az engedelmeskedés.»

Ezzel sarkantyuját huszárosan összeütve, magát meghajtotta, ez által jelezvén, hogy a kihallgatásnak vége van.

Azon perczben, midőn a küldöttség távozandó volna, lépett be a mellékszobából *Damjanich* és *Szikszaiék*hoz emígyen szólott:

— Fiuk, hát ti nem bíztok bennem?

*Szikszaiék*nak a hadügyminisztertől volt válasz után nem volt bátorságuk a kérdésre felelni. Szótlanul állottak előtte.

— No hát fiuk, még eddig rövid is volt az idő, hogy egymást megismerjük, de ha élünk, meg fogjuk ismerni egymást, — mondá *Damjanich*, berekesztve ezen egyszerű szavakkal, miután ő, mint maga szokta mondani, szónok nem volt s dictiózni nem szeretett, a kihallgatást.

Ez még jobban hatott, mint az a kacskaringós káromkodás, mely azon a fentebb említett emlékezetes szemlén hangzott el. De a bácskai csatározások az osztrák érzelmű vezérek árulása folytán a honvédségre nézve folyton kedvezőtlenek lévén, a bizalom a 3-ik zászlóaljban parancsnoka iránt ottan a *Bácskában* nem szilárdulhatott meg.¹

Nevezetesen a *Sz.-Tamás* ellen augusztus 19-én intézett második támadás is a *Bechtold* s társai árulása folytán csütörtököt mondott. *Bechtold* most háromfelől intézett támadást *Sz.-Tamás* ellen, *Wolnhof*er tábornok *Kis-Kér*, *Bakonyi* ezredes *Verbász* s egy kisebb hadoszlop *Ó-Becse* felől, *Kolowrat* ezredes pedig *Turia* ellen

¹ *Szikszai* jegyzetei után.

intézett rohamot. Sikeresen kezdődött a magyarok támadása, a szerbek már inogtak *Wolnhofer*rel szemben, *Bakonyi* pedig a hős *Sándor*okkal a sánczokra is felvetette magát, *Kolowrat* is már rohamra indul, midőn *Wolnhofer* beszünteti a további működését. Így aztán be kelle szüntetniök azt a többi hadoszlopoknak is, és daczára túlnyomó számuknak, csúfosan visszavonulni *Ó-Becsére*.¹ Ezen támadásban is részt vett a 3-ik zászlóalj. Az 1. század, melyhez tett ígérete folytán előtte való nap csatlakozott *Veres József*, *Szentkirályi Pál* tizedessel vezettetve el magát pajtásaihoz, *Szikszai*hoz és *Elekes*hez, valamint a 4-ik század is *Turia* ostromára volt kirendelve. Az 1. század a falu ellen rohamot is intézett s annak felé elfoglalta, de aztán visszaparancsoltatott. A 4-ik század a szőlőbe volt elhelyezve. Itt volt maga *Damjanich* is, egy faágra állva, hogy jól elláson és mégis fedve legyen, távesővén át *Turiát* vizsgálta. *Turia* alatt volt a 2-ik század fele is, mely a csatornán átladikázott s úgy ezt, mint a 4-ik századot a visszavonulás alkalmával szépen ott feledték. Csak jó idő múlva ezután, jöttek hozzájuk hírt adni a visszavonulásról a *Ferdinánd-huszárok* s ezek fedezete alatt vonultak el a már *Földvár* felé előrehaladt csapatokhoz.²

A közvélemény úgy az országgyűlésen, mint a hadseregben oly erősen kelt ki *Bechtold* ellen, hogy annak pusztulnia kelle a magyar hadsereg éléről, honnan szeptember 8-án vett bucsút;³ utána *Éder*, azután *Bakonyi*, deczembertől fogva pedig *Eszterházy Sándor* vévén át a bácskai sereg feletti parancsnokságot.⁴

Sz.-Tamás 3-ik megrohanásában, szeptember 21-én, mely bár *Mészáros* vezérlete alatt történt, *Sz.-Tamás*nak

¹ *B. J.* i. m. I. 28., 29.

² *Váradj Lajos* és *Veres József* jegyzetei után.

³ *Vukovics* i. m. 332—334.

⁴ *Szeremlei*: *Krónika*. II. 23., 24.

időközben való nagymérvű megerősítése folytán szintén eredménytelen lett,¹ nem vett részt zászlóaljunk; ekkor már, mint mindjárt látni fogjuk, más rendeltetést szánt annak a haza sorsát ezen időben intéző honvédelmi bizottságnak.

Ujonczok is még mindig érkeztek a zászlóaljhoz. Így például augusztus elején bevonult a zászlóaljhoz *Zólmay* Antal is vagy 30-ad magával, ki *Új-Pánáth*on több társával együtt az ottani *Ignác*-napi bucsún *Jankó* azon nagybátyjának ösztönzésére csapott fel honvédnek, ki eleinte oly erősen ellenezte azt, hogy unokaöcsese honvéd legyen, de ki azóta mindenfelé tudakozódott — azonban hasztalan — a felől, hogy él-e vagy meghalt az ő *Miska* öcsese? S most megtudván *Zólmay*tól, hogy él és hogy hol van, felkereste a táborban. *Damjanich* szobájába hívatta azt, mert ennek régi jó barátja volt. (A *Damjanich* atyja ugyanis, midőn kilépett a hadseregből, *Arad*ban telepedett le, ott nősült meg is, *Táborovics* leányt vevén nőül.)² Sokáig nézte az oda feljött öcsesét; nem valami ajánlatos külseje volt ennek, még mindig a szegedi kukoricza-kitliben s nadrágban volt, a mi hatalmasan össze-ment a sok mosás alatt.

— De *Josza* — így hívták *Damjanich*ot aradi barátai — nem tudnátok ezeknek a fiuknak a kormánytól tisztességesebb ruházatot kieszközölni? — fordult aztán *Damjanich*hoz.

— Ej, mit ruha — válaszolt ez — nem a ruha teszi a katonát, kivált a honvédet, jó ez még nekik.

Hanem azért az őszre, mint már említettem is, megkapták a mi zászlóaljunk honvédei is a rendes honvédruhát. Feszítettek is aztán benne, mint az délczeg fiukhoz illik.³

¹ *Vukovics* i. m. 338.

² *Remellay*: Müller Gyula 1862-iki nagy naptára. 90.

³ *Jankó* jegyzetei után.

Az alatt, míg a zászlóalj még egészben Ó-Becsén volt, több újabb tiszti kinevezés történt a zászlóaljhoz. Augusztus közepén kinevezettek: főhadnagyul Rédl György 52-ik serezi hadnagy és számfeletti hadnagyul *Gal-launer Ferdinánd*, János dragonyos-ezredi hadnagy;¹ szeptember 13-án számfeletti századosul *Tallián András* volt főhadnagy;² szeptember 15-én szintén számfeletti századosul *Molnár Ferdinánd* főhadnagy;³ s szintén szeptember közepén századosokul *Kiszling Károly* és *Dobay Ágoston* zászlóaljbeli főhadnagyok; főhadnagyokul *Mille István*, *Novobóczky József* és *Péchy Ferencz* zászlóalji hadnagyok; s hadnagyokul *Nichtold Pál*, *Gergely Károly*, *Vas István* és *Bunyevác Károly* zászlóalji őrmesterek.⁴

Blomberg ezredes, ki eddig a Schwarzenberg-ezredbeli dzsidásaival fényes részt vett a magyar érzelmű *Versecz*-nek a szerb felkelők elleni megvédelmezésében, szeptember 21-én felmondotta a magyar ügynek az engedelmességet, sőt ellenséges állást foglalt el a város ellen s azt szeptember 23-án el is hagyta.⁵ Ilyen körülmények között sürgős szükség vala a magyar ügy iránt hűnek maradt verseczi haderőnek gyors megerősítése. Erősítésül a 3-ik zászlóalj 3 első százada küldetett ide *Martiny* százados parancsnoksága alatt. Sietős lévén az út, mert a táborfalvi (strázssai, lagerdorfi) szerb tábor *Blomberg* által felbuzdítottatva s eltávozásán vérszemet kapva, lépéseket tett a meggyengült verseczi helyőrség megtámadására, szekeken szállították *Versecz*re a 3 századot, *Martiny* a segédül maga mellé vett *Kalmár Antal* 1. századbeli ör-

¹ *Közlöny*. 1848. 69. sz.

² *Közlöny*. 1848. 98. sz.

³ *Közlöny*. 1848. 101. sz.

⁴ *Közlöny*. 1848. 106. sz.

⁵ *Vukovics* i. m. 298—301. — *Szeremtai* i. m. I. 217. — *Mil-leker*: *Versecz története*. II. 26—29. (Ez utóbbi a dátumokban téved.)

mestert bízván meg útközben úgy a szekerekről, valamint az elszállásolásról való gondoskodással. Szeptember 24-én délután indultak el *Ó-Becséről* s *Török-Becsén*, *Becske-reken*, hol sok ismerős bihari nemzetőrrel találkoztak, s *Modoson* és *Csávoson* át mentek *Vereczre*. *Modos* és *Csávos* közt erdőn át vonult keresztül az út, mely mellett mindkét oldalról széles árok van ásva; az ezekből kihányt földből készült a 6 öl széles úttest, de a szekérút keskeny szalagként annak csakis a közepén húzódott el. Itt találkoztak a *Vereczről Makó* felé vonuló *Blomberg*-féle dzsidásokkal. *Martiny* az első kocsin ült s közte és a dzsidások közt szóváltás történt, mert emezek nem akartak a hosszú szekérsor előtt kitérni. Utóvégre is *Martiny* engedett, nem hallgatva a második szekéren ülő *Kalmár Antal* és *Szathmáry Andor* örmesterek unszolására, kik minden áron össze akartak tűzni a dzsidásokkal s megparancsolta a szekérútról való letérést, miáltal egy véres és elkeseredett összeütközésnek vette elejét.¹

Vereczre szeptember 28-án érkezett meg a 3. század,² a versecziekől hazafias lelkesedéssel s mély ragaszkodással fogadtatva. Szakaszonként csoportosítva a városban szállásoltattak el s egész ottlétük alatt úgy őket, mint a később megérkezett társaikat a jó magyar érzelmű verseczi sváb lakosság a legszívesebb vendéglátásban részesítette, ellátva őket minden jóval. Nem volt hiány a szellemi élvezetekben sem. Nyitva volt előttük minden művelt család ajtaja s a jóízű multságok napirenden³ voltak. És ez nagyon természetes, hiszen a versecziek őket s többi társaikat tekinték életük és vagyonuk legyőzhetlen s biztos megvédőjének.³

A verseczi helyőrség gyalog hadereje ekkor a 3-ik zászlóalj ezen 3 első századából, a Rukovina-czred hűnek

¹ *Kalmár Antal* jegyzetei után.

² *Vukovics* i. m. 302.

³ *Máté* jegyzetei után.

maradt 2 századából s az ottani kipróbált nemzetőrségből állott. Itt volt a Württemberg-huszárezred 2 százada is, őrnagyuk ifj. gr. *Vécsey*, a későbbi tábornok testvére volt, századosaik pedig *Károli* és *Herczeg*. A helyőrség parancsnokságát *Vécsey*, mint legidősebb tiszt, vette egyelőre át, de nem sokára betegeskedése indokából az erélyes *Kiss Pál* őrnagynak adta át.¹

Azonban aligha csalódunk, ha másban keressük lemondásának okát. Apja lovassági tábornok volt s a magyar testőrség kapitánya s két testvére osztrák katonatiszt. Csak ő s harmadik testvére: *Károly*, szolgáltak magyar zászlók alatt. S ő benne nem volt meg az az önzetlen hazafias érzés, a mi *Károly* testvérében, a ki nemcsak testestől-lelkestől csatlakozott a magyar ügyhöz, de a következő év januárjában meghiusítá *Eszterházy Sándor* tábornoknak, a bácskai hadak parancsnokának azon tervét, hogy hadseregét osztrák kézre játssza át, s megtartotta azt a magyar haza iránti hűségben, a miért aztán utolsónak kelle lennie a vértanúk között. A mi őrnagyunk, *Versecznek* parancsnoka, családi tradícióihoz híven, visszavágyott az osztrákokhoz.

Az október 3-iki császári manifestum folytán *Rukavina*, *Temesvár* várának parancsnoka, okt. 10-iki nyilatkozatában nemcsak felmondta az engedelmességet a magyar miniszteriumnak, s kitűzte a vár ormaira a sárga-fekete zászlót,² de a *Temesvár* vidékén elhelyezett rendes lovas- vagy gyalogezredekhez tartozó hadcsapatok parancsnokait is hivatalosan felhívta a várba való bevonulásra.

A *Verseczen* feküdt rendes lovassági és gyalogsági parancsnokok is megkapták ezen felhívást s mintegy vélet-

¹ Szikszai jegyzetei után. — *Vukovics* i. m. 303. és 382.

² *Rückblick auf Temesvár*. 13. — *Temesvár im Jahre 1849*. 41. Ez az utóbbi párját ritkító magyar gyűlölettel van írva. Érdekes az én tulajdonomban levő példány; ezt a magyarfaló szerző a legmélyebb tisztelettel, szép caligraphicus írással senki másnak nem ajánlja, mint *Csáky Anna* grófnőnek.

len eset a honvédségnek tudomására juttatá, a készüléteket titokban meg is tévék, hogy egy éjjel egész csendben a városból kivonulva s a honvédeket magukra hagyva, a temesvári várba berukkoljanak. Ezt a tervet *Elekes István*, kit bravurjaiért *Fra Diavolonak* nevezett el századja, fedezte fel.

Ő ugyanis egyik délután, október 20-dika körül, felment a verseczi toronyba, a hol nappal rendszeren egy őrszokott lenni, a környékben esetleg előjövő ellenséges mozgalmak megfigyelése s az arról való jelentés gyors megtehetése céljából. Ekkor éppen a Rukovina-czredbeli oláh katona volt az őrs, a ki, midőn az oláhhul tökéletesen tudó *Elekes* beszédbe elegyedett vele, azt szintén oláhnak hívén, ez előtt elárulta, hogy ők felsőbb parancs folytán még ezen éjjel a temesvári várba fognak bevonulni.

Elekes erről rögtön jelentést tett századosának, a ki akkor már *Földváry Károly* volt, s a kiért már ekkor is rajongott a századja, mit eléggé igazol a század által sokszor eldalolt egyik dalnak következő két első sora:

Földváry a mi vezérünk
Még az ördögtől sem félünk.

Ez elébb tisztársait, aztán a honvédeket alarmirozta. Tanácskozás után a megállapodás az lőn, hogy a honvédek nevében *Szikszait* és *Elekest* küldötték *gr. Vécseyhez*, hogy kérdezzék meg ezt: mi igaz abból a hírből, hogy a rendes katonaság elvonulni s az ágyúkat is magával vinni készül? *Vécsey* azt válaszolta, hogy nekie minderről tudomása nincs, ő felhívást nem kapott, de ha kapna is, ő ismeri hazája iránti kötelességét s azt utolsó lehelletéig teljesíteni fogja. De ebben nem nyugodtak meg a honvédek, az egész éjet fegyverben töltötték, hogy ha a szökést valamelyik csapat mégis megkísérlené, azt fegyveres erővel is megakadályozzák.

A kísérlet nem történt meg, *Vécseynek* pár nap mulva

bekövetkezett lemondásából azonban joggal következtethetünk a hír alapos voltára.¹

A *Verseczre* vonult 3 század működéséről egész október hónapban a most leírt érdekes momentumon kívül nincs mit felemlitenünk. Végezték pontosan az előőrsi szolgálatokat s csinálták hűségese a gyakorlatokat.

A *Damjanich*csal *Ó-Becsén* maradt századok fölött azonban nem vonult el tétlenül október hava. A szerbek ugyanis, részint hogy *Szegedet* is megtámadhassák, részint hogy megszakíthassák a bácsi és bánáti magyar hadesapatok között az összeköttetést, október 13-án a *Csuha* alczredes által megszállva tartott *Török-Becsét* *Jovanovics* vezetése alatt megrohanták és pedig eleinte sikeresen, a magyarok kénytelenek voltak a város belsejében levő sánczok és torlaszok mögé visszavonulni. A szerbek pedig elkezdték a gyujtogatást, min a helybeli nemzetőrök elkeseredve, vad dühvel rohantak a rablókra s kiűzték azokat a városból. Ekkor érkezett meg *Damjanich* 3 század honvédével és a *Ferdinánd-huszárokkal*, a kikkel *Török-Becse* megsegülésére küldte őt *Fach* ezredes, *Ó-Becse* parancsnoka. A kis csapatnak sikerült keresztültörni *Frányován* (ma *Aracs*), mely majdnem érülközik *Török-Becsével* s melynek még a házaiból is lövöldöztek a rácok a honvédekre. A falut csata után áruló viselkedéseért felgyujtották. A segély megérkezésének láttára a szerbek rendetlen futásban igyekeztek a veszedelem elől menekülni, de sokan közülök hasztalan, mert honvédeink és a maroknyi *Ferdinánd-huszárság* rémitő mészárlást vittek végbe közöttük. Halottaik száma 200-ra rugott, holott mi alig veszítettünk egy-

¹ *Szicszainak* jegyzetei és *Elekesnek*, kinek elhalálozásával, miután ő egyik legalaposabb ismerője volt szabadságharcunknak s a mellett igen kitűnő stylistá, igen sokat veszített a történelem, egyik 1882-iki, valamint *Frey Jakab*, volt 3-ik zászlóaljbeli honvédnek hozzám intézett levele után.

néhányat.¹ *Jankó Mihály*, a ki pedig a kezelés megtanulása végett az élelmezési irodában volt ez időben beosztva, arra a hírre, hogy társai csatába mennek, megszökött az irodából s csatlakozott ezekhez. Ő is élénk részt vett az üldözésben; a mezőn, mint ki nincs sehova beosztva s kedvét szabadon követheti, össze-vissza futkosott, mindig oda, a hol több rácot látott egy tömegben futni, egész odáig, míg *Damjanich* reá nem kiáltott: «Fiú, ne rendetlenkedjél, csatlakozzál a századhoz, ott is kijut a részed». Fényes diadal volt ez, a 3. zászlóaljbeliekre azért nevezetes, mert ez volt első győzelmes csatájuk, a mi ezen fél zászlóalj hangulatát nagyban emelé, sőt a másik feléét is, miután a győzelem híre gyorsan átszállt *Verseczre* is.² Ezen csata a 3. zászlóaljra nézve azért is emlékezetes, mert az abban résztvettek azon indokból, hogy megkülönböztethetővé tegyék magukat a granicsároktól, kiknek, mint nekik is, szintén fekete szíjuk volt, ezen csata után tűzték fel a fehér tollat, mit aztán a zászlóalj, követvén példájukat a *Verseczen* levők is, az egész szabadságharcz alatt megtartott.³ Az tehát, a mit *Szedlák* ír, mintha ugyanis a jarkováczi csata emlékére viselték volna azért a fehér kakastollakat, mert ott a kakaskukorikolás ébresztette s mentette volna meg őket,⁴ merőben mese.

Ugyanazon nap *Fach* ezredest is megtámadták Ó-Becsén a szerbek, valamint másnap a *Nagy Sándor* által megszállva tartott *Kikindát*, de mindkét helyről csúfosan visszaűzettek. Ezeket azért említem fel, mert ezen veszte-

¹ B. J. i. m. 107. — *Vukovics* i. m. 376. (Ez a dátumban téved.) — *Honvédek Könyve*. III. 131. — *Erlebnisse eines k. k. Offiziers im österreichisch-serbischen Armee-Corps*. 77—79. — *Vetter*: A szerb támadás. Hazánk. X. 205. (Azonban abban, mintha 3 zászlóaljjal ment volna segélyül *Damjanich*, téved *Vetter*.)

² *Jankó* jegyzetei után.

³ *Veres* jegyzetei után.

⁴ *Szedlák* i. m. 29.

ségek hajlandóbbakká tették a szerbeket a *Kossuth* által már előbb megpendített békekötésre. Az alkudozások vezetésével *Kossuth Beőthy Ödön* kormánybiztost bízta meg, ki ugyanezen időben *Péterváradot* is biztosítá a hazának, letevén és fogságra vetvén annak osztrák érzelmű parancsnokát: *Hentzit*. Később aztán [formuláztattak is a békefeltételek, melyeket *Kossuth Beőthynek Klapka György* őrnagy által, *Beőthy* pedig *Rajacsichnak, Blagoevich* altábornagy s *Knityaninnak* a *N.-Váradon* a toborzással megbízva volt *Hankovics György* által küldött meg.¹ Eredményre, bár eleinte hajlandók voltak is a szerbek a békére, mint tudjuk, az alkudozások nem vezettek; a bécsi udvar vak eszközéül magát átadott patriarcha megakadályozá azt. Bővebben ezen alkudozások ismertetésére, miután az tárgyunk körén túl esik, nem terjeszkedhetünk ki, ennyit is csak azért említettünk fel róla, mert az alkudozások sikerének reményére impulsust részben a törökbecsei győzelem, a 3. zászlóalj első győzelmes csatája adott, a melyre vonatkozólag az eddig előadottakhoz még csak annyit kell hozzátennünk, hogy a sereg lelkesedésének serkentésére *Beőthy* országos biztos *Ó-Becsén Fach* és *Damjanich* jelenlétében okt. 24-én nagy ünnepélyességgel jutalomaranyakat osztott ki a csatában magukat kitüntetett vitézeknek.²

Ezt követőleg pár nap múlva az *Ó-Becsén* maradt 3 századdal s ezenkívül még 370 lovas nemzetőrrel és 2 ágyúval maga *Damjanich* is elindult *Verseczre*, hová éppen november 1-én érkezett meg, mindjárt átvévén *Kiss Pál* őrnagytól a helyőrség feletti parancsnokságot,³ miután ő már ekkor alezredes volt, a mely rangra október 14-én emeltetett.⁴

¹ *Vukovics* i. m. 351., 379., 380. — *Hazánk*. V. 77.

² *Vukovics* i. m. 397.

³ *Vukovics* i. m. 382.

⁴ *Közlöny*. 1848. 128. sz.

Itt egyesült újra az egyideig szétválasztva volt zászlóalj, innen intézve aztán azon győzelemkoszorúzta támadásait, melyek alapját képezik későbbi hősiek hírnevének s itt ismerte és szerette meg nem rég még gyűlölt őrnagyát, ki a csaták tüzeiben mindig elől ment, ki honvédeiről, mint fiairól, úgy gondoskodott, s ki itten aztán zászlóaljának bálványává s a magyar hadsereg egyik legragyogóbb csillagává nővé ki magát.

Mielőtt ezen fejezetet berekesztenők, fel kell még a teljesség kedvéért sorolnom azok neveit, kik a zászlóaljban a szétválasztás óta tisztekl néveztek ki vagy előléptettek, valamint azokét is, kik más zászlóaljhoz neveztek ki vagy tétettek által.

Kineveztek a zászlóaljhoz október 3-án főhadnagyul *Beniczky Sándor* zászlóalji hadnagy,¹ okt. 6-án hadnagyokul *Jankó Mihály*, *Wagner Ignác* és *Kalmár Lajos* zászlóalji őrmesterek;² október 9-én hadbíróul *Jászay Gábor*,³ október 13-án ugyancsak hadbíróul, a miből úgy látszik, hogy *Jászay Gábor* másutt nyert alkalmazást, *Fehér József*, a 2. zászlóalj hadügyésze;⁴ s október közepén századosul *Kubinyi Károly* zászlóaljbéli főhadnagy, főhadnagyokul *Pritzel Mihály* és *Schneller Ferenc* zászlóalji hadnagyok s alhadnagyul *Kelepecz Gusztáv* zászlóalji tizedes.⁵

Áthelyeztek pedig szeptember végén a 16. zászlóaljhoz hadnagyul *Gedeon Kelemen* őrmester, a 22. zászlóaljhoz századosul *Ulassy Károly* főhadnagy s a 30. zászlóaljhoz századosul *Földváry Károly* főhadnagy;⁶ október 12-én a 34-ik zászlóaljhoz századosul *Damaszkin György*

¹ *Közlöny*. 1848. 118. sz.

² U. o. 1848. 121. sz.

³ U. o. 1848. 122. sz.

⁴ U. o. 126. sz.

⁵ U. o. 131. sz.

⁶ U. o. 109. sz.

százados,¹ október 15-én a 12-ik zászlóaljhoz alhadnagyul *Györfy Péter* tizedes,² október közepén a 29-ik zászlóaljhoz alhadnagyul *Csolti János* altiszt;³ október 19-én a 30-ik zászlóaljhoz őrnagyul *Zicco* (sic) *János* százados;⁴ okt. 29-én a 22-ik zászlóaljhoz századosul *Rédl György* főhadnagy, s a 13-ik zászlóaljhoz hadnagyul báró *Wüsthof Károly* altiszt.⁵ *Nagy Ferencz* pedig egy nov. 1-én kelt hivatalos hirdetmény szerint hadnagyi állásáról leköszönt;⁶ ez közhirrre tétetett, holott kineveztetése nem is közzétetett.

Ezek voltak az első áthelyezések a zászlóaljból s ezek is csekély mérvűek. Ennek oka részben az, hogy némelyek meg akarván tartani a *Tisza* hátán tett fogadásukat, fél éven belül még altisztséget sem fogadtak el saját zászlóaljukban sem, annyival kevésbbé aspiráltak tisztségre más zászlóaljba, másrészt és főleg pedig az, hogy a 3-ik zászlóalj honvédeinek legnagyobb része inkább akart, midőn már az öreg *Damjanichot* megismerték, s midőn már a zászlóaljnak meg volt alapítva a hírneve, közvitéz-ként szolgálni a 3-ik zászlóaljbán, mint tiszti rangban bár, de más zászlóaljbán lenni. Hiába volt minden rábeszélés, csak azok vállaltak másutt tiszti rangot, kiket az idegen zászlóaljhoz patriotizmus vagy azok tisztikarához, illetve annak valamelyik tagjához rokon vagy baráti kötelék kötött. Sokan el sem fogadták a más zászlóaljhoz való tiszti kinevezésüket vagy előléptetésüket s a kik elfogadták, azok is részben visszavágytak és vissza is jöttek.

Így járt például maga *Földváry Károly* és *Elekes István*, kik közül amaz a 30-ik zászlóaljhoz való áthelyezését októberben nem fogadta ugyan el, de később mindketten

¹ *Közlöny.* 126. sz.

² U. o. 128. sz.

³ U. o. 131. sz.

⁴ U. o. 139. sz.

⁵ U. o. 143. sz.

⁶ U. o. 145. sz.

engedtek a felsőbb akaratnak, elmentek *Klapkához* a 43-ik zászlóaljba s annak élén mesterkedtek egy kevés ideig, *Tokajtól Verpeléig*, de midőn emitt egy nap háromszor hagyták cserbe őket a szabolcsi fiúk, visszakivánczoltak a 3-ik zászlóaljba — közlegénynek. Be is adták kérényüket ez iránt *Damjanich*hoz s az öreg át is vette őket rangjuk megtartásával s ők éppen a szolnoki ütközet napján vonultak be a zászlóaljhoz.¹

Így tartott némi kivétellel a mi, mint látni fogjuk *Arad*-nál történt, ez egész odáig, míg *Damjanich* állott a zászlóalj élén, illetve míg a zászlóalj az ő hadtestéhez tartozott. Csak akkor változott a helyzet, midőn *Damjanich* lábtorése miatt *Pesten* gyógykezellette magát s mikor megérkezett *Buda* várának ostromára a 3-ik zászlóalj is. Ekkor egy csomó altisztet és közembert magához hivatott *Damjanich* s tudtukra adta, hogy ő most már nem gondoskodhatik róluk, sem mint hadtestparancsnok, sem mint helyettes hadügyminiszter. Most már úgy sem ő alatta szolgálnak. Új emberek alá jutnak, kik őket nem ismerik. Most tehát megkövcteli tőlük, akarja és parancsolja, hogy most fogadják el más zászlóaljba is a kinevezésüket, ha eddig nem fogadták is el. Mindenütt kellene most a jó fiúk, a jó vezetők.

S mindegyiket kinevezettette hadnagyul. Most már aztán engedelmeskedtek *Damjanich* akaratának, bár vérzett a szívéük, midőn megváltak a hős zászlóaljtól.

Így gondoskodott az öreg *Damjanich* a fiairól.²

¹ *Elekes*. Honvédek könyve. III. 2.

² *Jankó* jegyzetei után.

III. FEJEZET.

A bánáti harcztéren.

A verseczi helyőrség nemcsak a *Damjanich* által hozott hadcsapatokkal erősödött meg, de nemsokára ahhoz csatlakozott még 450 vásárhelyi lovas s 400 csongrádi gyalog nemzetőr és *Rózsa Sándornak* 130 főből álló lovasescapata s érkeztek még mindig ujoncok is zászlóaljunkhoz, a 17 éves *Frey Jakab* is november 1-ső napján állott be például, mint levelében velem tudatja, a zászlóaljba s a *Földváry* 2-ik századába osztatott be.

Rózsa Sándor már a szabadságharcz előtt híres betyár volt, kit már 13 év óta hiába üldözött 3 vármegye: *Csongrád, Torontál* és *Bács-Bodrogh*, semmiképen nem tudta azt kézrekeríteni, s kinek fejére, nem egy őt üldöző pandurnak lelövéseért, élve vagy halva elfogatása esetén magas díj volt kitűzve. Szeptember végén, midőn *Kossuth* azt a nevezetes körútját tartá az alföldi nagy városokban, *Czeglédtől Szegedig*, a népfelkelés szervezése végett, egy Hunyadi-csapatbeli százados útján bűnbocsánat adására kérte fel *Kossuthot*, ez esetben megígérvén, hogy nemcsak szakít eddigi bűnös életével s nemcsak teljesen megjavuland, hanem a haza védelmére 150 tagból álló fegyveres csapatot is állít ki, azt felszereli s azzal odamegy, a hová a kormány rendeli. *Kossuth* megbeszélte a dolgot *Hódmező-Vásárhelyen* a vármegye hatósági tagjaival s ezek nemcsak a kegyelem megadása mellett nyilatkoztak, de azt maguk

is kérték, csak így remélvén *Rózsa Sándort* s bandáját ártalmatlanná tehetni. *Kossuth* aztán október 3-án ezen városból keltezve kiállította a kegyelemlevelet, mely így kezdődik: «*Ötödik Ferdinánd* magyar király nevében én *Kossuth Lajos*, az ország teljhatalmú népfelkelési biztosa és az ország honvédelmi bizottmányának tagja, ezen honvédelmi bizottmány nevében is, adom tudtára mindenkinek, kik jelen levelemet most és jövőben olvasandják» s melyben aztán az eddig folytatott bűnös életeért a felajánlott és kikötött feltételek mellett az örökkévaló isten nevében is bocsánatot ad és rendel *Rózsa Sándornak*. Ezen kegyelemlevél kézbesítését *Kossuth* az őt említett útjában többekkel együtt kíséző *Jókai Mór*ra, hazánk korszorús költőjére bízta, ki is azt, mint másnap reggel 7^{1/2} órakor *Félegyházán* kelt hivatalos jelentésében tudatja *Kossuth*tal, még azon éjjel kézbesíté *Lukácsi Károly* első őrmester útján *Rózsa Sándornak*.¹

Rózsa Sándor a kegyelemlevélnek, a melyet azután mindig zsebében hordott és előszeretettel mutogatott, sietett eleget tenni. Összetoborzott rablóczimborái közül 130-at s fel is szerelte azokat. Ruházatuk ugyan egyenlőtlen volt, többnyire jó posztóruhából állott, felső öltönyük azonban mindegyikőjüknek fehér, kivarrott szűr s fegyverzetük fokos, karikás, pisztoly és kard' vala. Ezekkel jelentkezett a kormánynál s a kormány, bár *Vetter*, ki akkor a *Moga* táborába rendelt *Kis Ernő* helyett a becskerek-i tábor felett a főparancsnokságot vitte, erélyesen tiltakozott az ellen, leküldötte őket a becskerek-i táborba. Az egész csapat a *Rákóczy-Parcsétich Zsigmond* nemzetőrzi százados parancsnoksága alá volt rendelve, főhadnagyuk *Tormási* volt, maga *Rózsa Sándor* pedig őrmesteri rangot kapott. Egy szép napon, november első napjaiban, a déli órákban jelentkezett a csapat *Vetter* előtt *N.-Becs-*

¹ *Magyar Salon*. 1887. 583—587. Közli a kegyelemlevelet és a jelentést is.

kereken, épen midőn ez valamely kémszemlérlől volt hazaérkezendő. A tisztikar nagyon savanyú arcot csinált az új kamerádok láttára, *Vetter* pedig csak hogy megszabaduljon tőlük, megparancsoltatta a kormánybiztos útján a csapatnak, hogy a városon kívül megebédelve, induljon azonnal *Verseczre*. Így is történt. A szabad csapat aztán *Moravicza* mellett áttörvén a temesvári várból előrenyomult osztrák haderő előőrsein, bevonult *Verseczre*.¹ *Damjanich* elfogadta őket, kijelentve előttük, hogy a legszigorubb fegyelmet követeli tőlük s mindjárt alkalmazta is őket a legelső támadáskor.

Ez *Lagerdorf* vagy helyesebben mondva *Táborfalva* megtámadása volt. Miért neveznök ugyanis csupán ezt az egy helyet német nevén, midőn a többi német nevű helységek is ma már még hivatalosan is, a térképen is magyar néven vannak megjelölve. *Karlsdorf* ma már *Károlyfalva*, *Zichydorf* *Zichyfalva*, s *Neudorf* *Újfalu*, illetve *Réva-* vagy *Bánát-Újfalu*. Miért ne legyen tehát *Lagerdorf*, mely szerbül *Strázsa*, *Táborfalva*, hiszen így találom azt elnevezve már egyik fehér tollas hönvéd jegyzeteiben is.²

A ráczoknak *Táborfalván* megerősített táboruk vala, a bemenetnél 2 váracs volt emelve s a helyet *Bessarabics* császári főhadnagy alatt 1186 illir-bánati granicsár védte 8 ágyúval, melyek közül 4 egy-egy fontos volt. Ez a tábor szüntelen háborgatta *Versecznek Fehértemplommal* való összeköttetését, mely szintén hősieen védte magát a ráczok ellen. *Damjanich* elhatározta, hogy ezt az akadályt elhárítja az útból. November 9-én magához rendelt a veres sipkás 9-ik zászlóaljból, melyet most *Rácz* százados parancsnokolt, miután őrnagya, *Vitalis* a ráczok főnökei-

¹ *Asserman*: Budapesti Szemle 1888. III. 391. — *Vetter*: Hazánk, X. 262., 263. — *Vukovics* i. m. 383. — *Szikszai* és *Mát* jegyzetei után.

² *Revóczy* jegyzetei.

vel tartott tanácskozmány után még aug. 24-én lemondott s odahagyta a magyar táborn, 2 századot *Elek* százados parancsnoksága alatt, magához vett továbbá a 3-ik zászlóaljból 1 századot, a 2-ikat, melynek századosa már ekkor *Földváry Károly* volt, 1 század székely gyalogságot, $\frac{1}{2}$ század Württemberg huszárt és *Rózsa Sándor* csapatát s a *Freudenreich* főhadnagy által vezényelt tüzérséget. *Damjanich* ezen csapatokkal, fele utig szekeren vitetve a gyalogságot, támadta meg *Táborfalvát*; a szerbek a közeledő magyarokat erős ágyútűzzel fogadták, de ezt *Freudenreich* tüzérei erőlyesen viszonozták. Nem sokára kézi tusa váltotta fel az ágyúharcot. *Földváry Károly* kezdette meg a jobb szárnyon a rohamot. Volt a századjánál egy *Brassován* nevű dobos, a ki ott békétlenkedett *Földváry* mellett, hogy mit ér az a haszontalan puffogtatás, nem megyünk azzal semmire, jobb lenne annál a sturm. Erre aztán *Földváry* azt parancsolván a dobosnak: «üsd hát rá, *Brassován*,» felemelte a kezében levő zászlót s elkiáltotta magát: «Utánam!» És a század rohant utána, mint a forgósél, egyenesen a sánczoknak. Ugyan így tett aztán a *Vojvodincz* felül előrenyomuló 2 század veres sipkás, mely közepén rohanta meg a sánczokat. Oroszláni bátorsággal intézték a honvédek a rohamot s a tisztek legtöbbje hőstetteket vitt végbe. Itt esett el a veres sipkások vitéz és szeretett hadnagya: *Fáy Gyula*, kinek elestét oly megkapóan irta le *Jókai*. A szerbek nem bírták kiállani a magyarok rohamát, megingásukhoz hozzájárult az is, hogy *Rózsa Sándor* 2 lovasával megkerültetve az erősített helyet, az özönlő golyózápor daczára több helyen felgyújtatta velük a falut. A granicsárok feladták a sánczokat, s megkezdték a hátrálást. De ez végzetessé vált rájuk nézve; a mieink, különösen a veres sipkások, kik hadnagyük halálát akarták megboszulni s a lovasság iszonyú pusztítást tett közöttük, maga *Rózsa Sándor*, mint állították, 12 ráczot ölt le. Halommal feküdt a rácz holttest a mezőn, pedig sok belefult a *Karasba* is, a mi-

nek neki szorítottak. A győzelem teljes volt. Hivatalos adatok szerint, nem számítva a vízbefultakat, 673 szerb holttestet temettek el. Maguk a szerbek is beismerik, hogy itten nagy veszteséget szenvedtek. 2 ágyú, 1 lőszerkocsi s 70 fogoly jutott kezeinkbe. A mi veszteségünk ehhez képest elenyészőleg csekély volt, halottaink és sebesültjeink száma összesen sem rugott 30-ra. *Rózsa Sándor* még a szomszéd ellenséges falvakból, melyek közül honvédeink a csata után *Parthát* és *Orcsáczt* felgyújtották, miután átvonulásuk alkalmával ezen falvakban a lakosság lövöldözött rájuk, temérdek szarvasmarhát és juhotszákmányolt s behajtotta azt a táborba. Ez a zsákmány kellő időben jött. *Versecz* ki volt már élve, jövőre aztán ebből élelmeztek a magyar tábor. Másrészt ugyan nagyon gyanussá tette ez a zsákmányolás a volt betyárok megjavulási fogadalmát. *Táborfalvát* is felgyújtották a magyarok s a sánczokat lerombolták. A félelmes táborfalvi erődített tábor nem volt többé.¹

A táborfalvi nap legnagyobb jelentősége minket érdeklőleg az, hogy zászlóaljunk 2-ik százada itten látva, hogy maga *Damjanich* mindenütt elől megy s koczkára teszi életét a legnagyobb golyózáporban is s hogy nem kiméli egy cseppet sem a ráczokat, a kik fölött ilyen fényes diadalt vívott ki, s ezt elbeszélve a többi századoknak is, az egész zászlóalj, mindenki lelkéből eloszolván a gyanunak legutolsó árnyéka is, e naptól fogva kezdte szeretni és becsülni *Damjanichot*, tapasztalván azt is, hogy úgy gondolzza őket, mint gyermekeit. Ekkor már új, rendes honvédruhával is el volt mindegyikőjük látva.

Az ütközet után *Damjanich Becskerekre* rándult, hogy a további teendők felől értekezzék *Vetterrel*. Székelyekkel és zászlóaljából *Gyöngyösyvel* és *Benkővel* kísértette ma-

¹ *Közlöny*. 1848. 158., 166., 172. sz. — *Vukovics* i. m. 290., 382—384. — *B. J. i. m.* 110., 111. — *Erlebnisse eines k. k. Offiziers*. 67., 82. — *Szikszai, Máté és Revóczy* jegyzetei.

gát, meghagyván ezeknek, hogy jól kicsípjék magukat, hadd mutassa be, hogyan fest az ő zászlóalja. A találkozás szomorú eredménnyel végződött. *Vetter* szemrehányást tett *Damjanich*nak, a táborfalvi kegyetlenségért. Az öregnek ez a méltatlan vád nagyon rosszul esett. Meg is mondta *Vetter*nek, hogy több kegyetlenség nem követtetett el, mint a mennyit a háború természete megkövetel. Hanem ezen præceptorkodást soha sem tudta megbocsájtani *Vetter*nek, itten kezdődik ez iránt, kit azután gúnyosan mindig csak professornak nevezett, ellenszenve, melyet nem tudott többé levetkőzni.

Itten történt az, hogy midőn étkezni bement a vendéglőbe az öreg, elébe állott *Pányik Ernő*, volt váradi tanár s mostan tábori pap, a ki már találkozott *Gyöngyösy*vel és *Benkő*vel, kiket még hazulról jól ismert s csodálkozását fejezte ki az öreg előtt, hogy ezek még nem tisztek. Rá is mordult azonnal az öreg:

— Az úr.pap, menjen prædicálni s ne avatkozzék az én dologomba. Hogy neveztethessem ki őket tisztül, ha nem akarnak elmenni a zászlóaljtól.¹

Mielőtt tovább mennénk, végezzünk *Rózsa Sándor*ékkal, mert ez az eddigiek után beillik tárgyunk keretébe.

*Rózsa Sándor*ék *Verseczen*, épen mint a honvédek, a «Concordia» című vendéglőben étkeztek, de a puszták marczone fiai ott mindig külön asztalnál foglaltak helyet. Az asztalfőn mindig *Sándor bácsi* ült (így titulálták *Rózsa Sándort*), s addig, míg ő helyet nem foglalt, nem ült le senki.

Egy vacsora alkalmával, midőn már a pohár sürűbben járt, egyik czimbora elkezdett fennhangon panaszkodni a fölött, hogy az a sok szarvasmarha, juh s egyéb, a mit ők az ellenséges falvakból életük veszélyeztetésével táborunkba behajtottak, nem az övék, sőt még azokat nem is

¹ *Asserman-Vendrei*: Aradi vértanúk albuma. 67., 68. — *Vukovics* i. m. 384. — *Gyöngyösy* elbeszélése után.

ő közöttük osztják meg, hanem azokból ők is csak annyi kapnak, mint azok a cserepárok, a kik csak nézték, hogy ők miként izzadnak.

Rózsa Sándor, a ki, különösen társaságban csendes beszédű s inkább hallgatni szerető komoly ember volt, egy ideig csak hallgatta a kifakadásokat, de végre megsokalva azokat, odaszólott az illetőhöz: «Pista, csendesen, mások is vannak itt, nemcsak te». De Pista csak tovább beszélt. Egyszer aztán *Rózsa Sándor* ránczba szedi a szemöldökét, a nélkül, hogy csak egy árva szót is szólna, feláll az asztalfőről, odamegy a panaszkodóhoz s azt úgy képen teremti, hogy az egész szoba visszhangzott a csattanástól. Ekkor aztán a következő szavakat intézte hozzá: «Még te beszélsz, te, a ki egy karámot sem ugrattál át s a ki egész életedben csak malacznyivasztó voltál». S ezen szavak után azzal a komolysággal, a melylyel felállott, újra visszaült az asztalfőhöz. Pista nagyot nézett erre a nem várt incidensre s az asztalra könyökölve, egy darabig hallgatott, aztán könybe lábadt szemekkel felsóhajtott s így szólott gazdájához: «hát ezt érdemeltem én *Sándor bácsi*-től, hogy engem malacznyivasztónak nevezzen? No de se baj, majd megmutatom még én, hogy ki vagyonok».¹

De nem igen mutathatta meg. Hamar leáldozott a *Rózsa Sándor* napja is, pedig már *Arany János* is megénekelte.² Ő ugyan maga — úgy látszik — megjavult volna, de bicskás legényei nem tudták feledni régi foglalkozásukat. Nov. 17-én *Bogsánból*, a hová a *Rózsa*-féle csapat is elküldetett, 40 kiválasztott emberével *Asbóth* által elég botorul, minden ellenőrzés nélkül *Ezeres* oláh falu lakosságának lefegyverzésére s a gyanus lakosok befogására küldetett ki. Ott aztán minden ok nélkül oly tömeges gyilkolásokat és rablásokat vittek véghez, hogy még parancsnokuk is kikelt ellenük, a polgári hatóságok pedig, miután tudomást

¹ Szikszai jegyzetei után.

² *Arany* hátrahagyott versei. 98.

szerезtek arról is, hogy visszazökkenve régi mesterségükbe, ezután is folytatták a szomszéd falvakban rablásaiikat, egyenesen felosztásukat követelték. *Vukovics* királyi biztos fel is oszlatta a zsvány csapatot.¹

A táborfalvi győzelem után egész november végéig észrevehető lanyhaságot észlelhetünk a hadműveletek terén úgy a magyarok, mint a szerbek részéről, a mely jelenséget a folyamatban levő alkudozások hatásának tulajdoníthatjuk. A táborfalvi győzelem után ugyanis még a tomasovácziak is készségüket jelentették be november 13-án *Vetter*nek az alkudozásokra s *Vetter* el is ment vezérükhöz kívánalmaik megtudása végett, mit ez közölt is vele.² Ezt az időt begyakoroltatásra használta és használtatta fel *Damjanich*; majdnem minden éjjel riadót veretett, hogy betanítsa zászlóalját a gyors kirukkolásba. Eleinte rosszul esett az álmukból való felriasztás a fiúknak, de később megszokták azt, sőt meg is kedvelték, mert az öreg mindig megdicsérte az elsőb érkezöket. S a fiúk ezen idő alatt, hogy viszonzák a verseczi nők szívesességét, nem egy mulatságot rendeztek a részükre; ilyen volt például a *Katalin*-bál, hanem bizony akkor is megverték a riadót s ott kellett hagyniok a fiúknak a kedélyes bált, azonban nemsokára visszamehettek a szép verseczi nők mulattatására.³

Aprób csatározások szerbek és magyarok között csak is *Zichyfalvánál* történtek, hol a verseczi magyar tábor felállított előörsei s az alibunári szerb tábor előörsei között csaknem minden nap fordultak elő apróbb csetepaték, melyekben a 3-ik zászlóalj egyes szakaszainak is volt részük két ízben.⁴

De a császári hadak s a magyar haderő között *Bogsán* körül annál élénkebben folytak ezen időben s a következő

¹ *Vukovics* i. m. 385., 386.

² *Szeremlei* i. m. I. 287.

³ *Máté* jegyzetei után.

⁴ *Vukovics* i. m. 394. — *Gorove István* jegyzetei után.

hónapban is a csatározások. A császáriak *Appel* vezér-
 őrnagy alatt nov. 3-án minden ellenállás nélkül meg-
 szállották *Bogsánt*. A magyar haderők parancsnoka: *As-*
both Lajos őrnagy *Damjanichtól* kért segílyt, ez el is
 küldött hozzá 1 gyalog és 1 lovasszázadot, azonban eze-
 ket, miután elégületlen volt az *Asboth* nov. 7-iki műkö-
 désével, a ki ugyan elfoglalta *Bogsánt*, de hiányos intéz-
 kedései folytán elszalasztotta a császári helyőrséget,
 melyet bekeríthetett volna, újra visszaparancsolta. *Asboth*
 eleinte nem akarta ezeket visszabocsátani, miért ő ellene
 is idegenség keletkezett a *Damjanich* keblében, de utó-
 végre is engedni volt kénytelen s visszaküldé *Verseczre* az
 1 gyalog és 1 lovas századot.

Asboth, bár nov. 15-én győzelmet aratott a császária-
 kon, mégis gyengének érezte magát. Ujra segílyért fordult
 tehát a *Damjanichot* helyettesítő *Kiss Pál* őrnaghoz s ez
 el is küldé segílyére a 3-ik zászlóalj 3-ik és 4-ik századát
 s a *Rózsa Sándor* csapatát 1 ágyúval a *Bóbits* parancs-
 noksága alatt; ez a segíly a bogsáni győzelem után érke-
 zett meg *Bogsánba* s *Asboth* által fogadtatott. Ekkor kül-
 detett a *Rózsa Sándor* csapata egy része *Ezeresre*, hol az
 november 17-én a már említett gyalázatos kihágásokat
 követte el.

A 2 század ugyan nem sokára újra visszarendeltetett,
 de december közepén ismét elküldötte azokat *Damjanich*
Asbothhoz s már december 17-én ezek ismét ott voltak
 ennél.

Habár az időrend ellen vétek is, itten rajzolom le ezen
 bogsáni expedíció végét, hogy ne kelljen arra újra vissza-
 térnem s hogy ne szakíttassék meg az összefüggés annak
 leírásában.

December 18-án éjjel kiüzte *Asboth* a *Furluk* község-
 ben tanyázó császáriakat, hol a 3-ik zászlóaljbeliék ismét
 jelesül viselték magukat. *Damjanich* azonban most is
 elégületlen volt az *Asboth* intézkedéseivel, mert csak
 ereje $\frac{1}{3}$ -ad részével támadott, mert az éji rendetlenség-

ben honvédeivel egymásra lövöldöztetett s mert nem gátolta meg az urasági udvar és községháza pusztítását; s a kormány az ő előterjesztésére *Asbothot* el is mozdította állásából s helyébe *Bobitsot* nevezte ki, a ki már deczember 22-én átvette a parancsnokságot.

Azonban a parancsnok változás sem volt képes a bányavárosokról a végveszélyt soká elhárítani. Deczember 24-én a császáriak túlnyomó erővel megtámadták *Bogsánt* és *Resiczát*. A mieink ekkor *Resiczán* voltak, hová decz. 21-én mentek s már azt hitték, hogy ott ünnepelhetik meg a karácsonyt. Azonban csalatkoztak. Deczemb. 23-án este 9 órakor rendelet érkezett, hogy az őrség azonnal vonuljon *Bogsánba*. Az őrséggel *Bobits* 9 $\frac{1}{2}$ órakor már útban volt *Bogsán* felé, hová nagy hidegben reggeli 5 órakor érkezett meg. Itten tudatta *Asboth*, ki még 'most is *Bogsánban* volt, *Bobits*csal, hogy a felsőbb rendelet ugyan a *Verseczre* való visszavonulást parancsolta meg, de miután a kémek jelentik, hogy *Temesvár* felől a császáriak, *Lugos* felől pedig az oláh granicsárok nyomulnak *Bogsán* ellen, felkérte *Bobitsot*, hogy ne hagyja a várost éppen a támadás előtt veszedelemben. Úgy látszik: az említett rendelet a *Páncsova* ellen tervbe vett hadmenetre szükséges összes erők összpontosításának kényszeréből folyt.

Bobits 7 óráig várt a támadó ellenségre, de mivel egyetlen egy ellenség sem mutatkozott, 7 $\frac{1}{4}$ órakor megkezdette a visszavonulást. Azonban alig ért *Oláh-Bogsánba*, vágdatva jött egy huszár (11 szál Würtemberg huszáruk volt mindössze) jelentvén, hogy a Schwarzenberg-uhlánusok nyomában száguldnak. *Bobits* tehát kiállítva az előőrsöket, csatarendbe fejlődött 2 ágyújával együtt. Az uhlanusok visszahúzódtak. Ekkor jött az értesítés *Bobits*hoz, hogy az oláhok is megtámadták hátul a várost s a gyenge nemzetőrség nem sokáig tarthatja fel a nagy számú ellenséget. Ezen hírre *Bobits* megkezdte a hátrálást a valósággal katlanban fekvő város felé, a visz-

szavonulást a 2 ágyúval felváltva fedezve. De még a város szélén felállított barrikádokhoz sem jutottak el, már jött a nemzetőrség s a lakosság jajveszékelve: az oláhok bevettek a várost.

Most már aztán *Bobits* is feladta végleg *Bogsánt* s megkezdte a visszavonulást *Versecz* felé. Óriási nehézséggel járt ez. A 3-ik század a nemzetőrök fele részével s 2 ágyúval fedezte hátrvédként a visszavonulást, elől a 4-ik század ment a nemzetőrök másik felével, középen pedig a polgárság.

Így rontottak előre a 2 ágyú folytonos tüzelése közt a dognácskai hegynyílásig. Szerencse, hogy a Leiningenek, kik az üldöző had egy részét képezték, rokonszenveztek a magyarokkal. Nemcsak a levegőbe lőttek, de némelyik utánuk is kiáltott: «fussatok honvédek, siessetek innét.»

A dognácskai hegyre felvontattak 1 ágyút; ez jó positionjánál fogva sakkban tartotta a Rukovinákat is, kik bezzeg üldözték vagy legalább üldözni akarták a visszavonuló csapatot, de miután felvontatták oda a 2-ik ágyút is, ez visszariasztotta ezeket is, pedig kétszer akartak a hegyre felkapaszkodni. Az is szerencse volt, hogy az oláh granicsárok bent maradtak a városban rabolni s így nem vettek részt az üldözésben. A 4-ik század előre bocsájtva *Dognácska* felé a lakosokat s a nemzetőröket, bevárta a 3-ik századot. Békén vonultak aztán tovább, innentől fogva nem üldözte őket senki. Sötét este értek be *Dognácskára* s az előőrsöket kiállítva, annak utcáján bivouaciroztak lobogó tűz mellett éjfélig. Ekkor jött a jelentés, hogy a városka előtt uhlánok mutatkoznak s ezen hírre ismét útnak indultak *Kákova* felé s délelőtti 11 órakor megérkeztek *Kudriczba*, hol a lakosság által jól megvendégeltettek.

Ez volt az ő karácsonyi ebédük. Délután aztán indultak tovább s deczember 25-én este 3 sebesült és 2 halott veszteséggel bevonultak *Verseczre*. Számuk ha többel

fogyott is, de egygyel növekedett, Faur János főszolga-
bíró beállott hozzájuk honvédnek.¹

Ez a bogsáni expedíció története.

És most térjünk vissza a megszakított időrendhez.

November hónapot a verseczi helyőrség a táborfalvi csata után az előőrsi szolgálaton kívül azzal töltötte el, hogy a verseczi kaszárnyának lőpor- és ágyúöntőde-műhelylyé leendő átalakításán s várdává tételén minden ereje megfeszítésével dolgozott.²

Az alkudozások sikertelensége e közben kitűnvn, *Vetter*, ki a most a fővárosban levő *Kiss Ernő* helyett, kinek tábornoki főnökekül *Klapka György* őrnagyot küldötte le a kormány, a főparancsnoki teendőket vezette, általános támadási tervet készített, mely szerint ő *Tomasovac*, *Kiss Pál*, a ki a szintén *Pesten* levő *Damjanich* helyett a verseczi tábor felett parancsnokoskodott, *Alibunár*, *Maderspach* pedig az *Ördöghídja* felé volt előnyomulandó s az illető helyeket megtámadandó. A terv kivitele november 30-ára tüzetett ki. Keresztültvitele azonban az utóbbi részt kivéve, dugába dőlt. Csakis *Maderspach* járt el sikeresen, bevette és lerombolta az *Ördöghídját*, *Vetter* azonban az e nap reggelén beállott sűrű köd miatt kénytelen volt *Tomasovac*nak békét hagyni. Ilyen formán járt *Kiss Pál* is. Ő csak 6 század honvéddel s ezek között a 2—6-ik századdal a mi 3-ik zászlóaljunktól és 6 ágyúval indult meg *Alibunár* felé. *Nikolinczén*, hol a lakosság a magyarokat a harangok félreverésével fogadta, minden ellenállás nélkül keresztülvonult s előnyomult *Károlyfalva* felé s heves ágyúzással a szerbeket a faluba beszorította, azonban arról értesül-

¹ *Vukovics* i. m. 385., 386., 388., 390., 391. — *Klapka*: Nationalkrieg. III. 76. (*Klapka* azonban a dátumban, midőn azt írja, hogy december 19-én foglalták el a császáriak *Bogsánt*, téved.) — *Várady* és *Jankó* jegyzetei.

² *Máté* jegyzetei után.

vén, hogy ezeknek nagy erő jön *Alibunárról* segítségükre, elrendelte a visszavonulást s vissza is vonult előbb *Nikolinczére* s aztán *Verseczre*, összesen 2 sebesültet és 2 halottat vesztvén.¹

Nem sikerülvén december 5-én, mely nap után *Vetter* felrendeltetett a fővárosba a bánáti táborból, a második támadás sem *Tomasovac* ellen, melyet mostan maga *Kiss Ernő* vezényelt, a *Pestről* hazajövő s őt becskerekai főhadi szállásán meglátogató *Damjanich*sal abban állapodott meg, hogy egy combinált, közös támadást intéznek *Tomasovac* ellen, *Kiss Ernő* előlről, *Damjanich* pedig hátulról támadván azt meg, előbb bevén a károlyfalvi és az alibunári szerb táborokat. *Kiss Ernő* e célra átengedte *Damjanich*nak a saját haderejéből a X. honvédzászlóaljat *Gergely* őrnagy parancsnoksága alatt és a *Wasa*-zászlóaljat.

Damjanich magához rendelvén *Fehértemplomról* a veres sípkás 9-ik zászlóaljat is, december 12-én reggel indult el *Verseczről* s 12 század gyalogsággal, a 3-ik és 9-ik zászlóaljjal s 1 és 1/2 század huszárral és 9 ágyúval *Károlyfalvának* nyomult. Jobb szárnyát *Zichyfalváról* indítá ki s ez *Gergely* őrnagy alatt 9 század gyalogból, ezek közt a 10-ik zászlóaljból, 1 század huszárból és 3 ágyúból állott, s egyenesen *Alibunár* ellen irányított. *Damjanichot* *Károlyfalván*, hová *Ulmán* és *Nikolinczén* át nyomult, a szerbek *Baraics* vezérlete alatt ágyúlövésekkel fogadták, a honvédek szuronyrohamát azonban nem birták kiállani s *Alibunárra* hátráltak. Midőn ide érkezett *Damjanich*, *Gergely* őrnagyot már kemény tusában találta a *Jovanovics* parancsnoksága alatt az ottani táborban levő ráczokkal. Mindkét részről makacs harc fejlődött ki, a honvédek minden áron urai akartak lenni a sánczoknak, a ráczok minden áron meg akarták azt tartani. Ágyúik már 1 órakor elnémultak s 3 órakor a

¹ *Klapka* i. m. 58., 59. — *Közlöny*. 1848. 181. sz.

3-ik és 9-ik zászlóalj rohamai elől végre is meghátráltak a rácok, nagyobb részük *Páncsova* felé futván, a merre *Petrovoszellőig* huszáraink által erőlesen üldöztek, más részük pedig *Suplicac* alatt *Dobrica* felé hátrálván. A megerősített tábor s a falú a magyarok birtokába jutott. A rácz fészeknek nem kegyelmeztek a győztes honvédek, felgyújtották azt kiméletlenül s *Alibunár* egy lángtengerre, aztán hamuvá lett. Borzasztóan szép látvány volt a csillagtalán sötét téli éjszakában, a mint a főtemplom tornya kísérteties világításban égett; éppen esti 8 órát ütött a toronyban levő óra, s az égő torony leomlott, a mezőn táborzó honvédek «éljen!» kiáltással üdvözltek a ritka látványt, aztán sötét lőn minden. Ezen ütközet egyike volt a legvéresebbeknek, mi mintegy 100 embert, az ellenség ellenben 4—500 embert vesztett holtakban és sebesültekben s 2 ágyú, 2 lőszeres szekér, 9 mozsár, 300 puská és 2 szerb zászló jutott kezeinkbe. *Alibunár* tehát megbűnhődött azon sok gonoszságért, melyet a nyár óta az ott összegyűlt rácz tábor a magyarság ellen elkövetett. A 9-ik zászlóalj honvédei még túlzásba is engedték elkeseredésük által magukat ragadtatni; így tettek ők már *Táborfalvánál* is s ezt nem helyeselte sem a 3-ik zászlóalj, sem *Damjanich*, a ki őket veres sipkájukról stigliczeknek, az ilyen tettekért pedig hóhéroknak nevezte.¹

Damjanich másnap *Iláncsán* át *Dobriczára* nyomult. *Iláncsát* a lakosság által a szomszédos magyarságon elkövetett rablások miatt felgyújtatni s közprédára engedé. Itten történt, hogy egy nekiszilajodott 10-ik zászlóaljbéli honvéd berohant a papi lakba; a pópa papi ruhába öltözve, elébe jő, kegyelmet kér tőle, de a honvéd, tudva azt, hogy a papok voltak a felkelő rácok vezetői, golyóval felel, az előrohanó papnét pedig az utczaról teríté le egy golyó. A honvéd, be akarván hatolni a szobába, az

¹ *Vukovics* i. m. 401. — *Klapka* i. m. III. 69. — *B. J.* i. m. I. 114. — *Erlebnisse*. 92. — *Máté* jegyzetei.

ajtóban a szép papseány, ki *Pesten* volt nevelőben, magyarul esd kegyelemért, erre a látványra a 10-ik zászlóaljbeli honvéd kifordul a papi lakból, de nyomában belép oda egy veres sikkás, az aztán irgalmatlanul lelövi a szép rácz leányt is.¹

Deczember 13-án este indult tovább *Damjanich Dobriczából* célja: *Tomasovác*z felé. Utját egész hajnal feléig folytatva, ottan állapodott meg, a hol az *Iláncsa*—*Dobriczáról Tomasovác*zra vezető útról egy mellékút tér le *Jarkovác*zra s innen futárokat küldött *Kiss Ernő*höz, tudatva ezzel megérkeztét. Lassanként megvirradt, a harezvágyó fiúk, kiknek már nagyon terhes volt a téli hideg reggelen a tétlen s mozdulatlan várakozás, pezsgő harczy kedvvel üdvözölték a *Tomasovác*z felől jövő 3 ágyúlövés hangját. Azt hitték, ez a jel a túlsó oldalról a támadásra. De bizony nem az volt, a szerbek táborából hangzott fel a 3 ágyúlövés, mely a szerbeknek, s nem *Damjanich*eknek szólt. *Kiss Ernő* nem adott életjelt magáról. Kődös, téli reggel vala, *Damjanich* mereven nézett a semmibe, de még inkább hallószerveit látszott igénybe venni, türelmetlenül hallgatózván, nem szólalnak-e meg *Tomasovác*z túlsó oldalán a *Kiss Ernő* ágyúi. Az öreg kezdett nyugtalan lenni s nyugtalanlansága egy pár katonás explozióban nyert kifejezést. Óra óra után mult, végre aztán megérkezik *Assermann* egy üteg ágyúval, *Jarkovác*z felől, az ágyúkat fedező Hannóver-huszárok élén s jelenti, hogy *Kiss Ernő* holnapig nem támad. A valódi okot a *Damjanich* körül állók nem értették meg, de az öreg trónbeszédje oly artikulált volt, hogy azt szóról-szóra lehetett érteni. Hangzott pedig az *Elekes* szerint így: «Óh, óh, az mind nem ok! hanem az uraknak vérükbe ment a sok Kirchenparade, s így kimélik azokat a szépen kihízott cifra lovakat, meg félnek, hogy azt a piros zsabrákot elpiszkolják. Látja az úr! ezek az emberek 2 napja nem

¹ *Máté* jegyzetei után.

ettek, nem ittak, nem is aludtak mind, hanem harczoltak s mégis harczolnának, mint a veszett fene! Az is bolond, a ki az urakkal megindul. No hiszen az áldóját a sok paszomántos nagy urának, velem ugyan soha sem támad.»

Ezzel aztán parancsot adott táborának az elvonulásra. Kisebb része annak *Margaticzára* s nagyobb része *Jarkovácra* szállásoltatott el, hová a lakosság békét hirdetve és kérve, küldöttség által vendégszeretőleg meghívta a magyarokat. Az előőrseket *Jarkovác* előtt állította fel, az ágyúkat a falú piaczn helyezték el, erős őrizettel ellátva azokat, a lovasságnak nem volt szabad lenyergelni s a gyalogság szakaszonként volt az egyes házakba elszállásolva, a fegyverek gulákban s melljük őr rendelve.¹

Ezek a jarkováczi éj előzményei. Azért adtam elő ezeket részletesen, hogy megczáfoljam a *Vukovics* emlékirataiban s utána *B. J.* említett katonai munkájában is *Damjanich* ellen nyíltan kifejezett azon vádat, mintha az ő elkésése miatt nem támadhatott volna *Kiss Ernő* s mintha ő elmulasztotta volna az elővigyázati intézkedések megtételét *Jarkovác*zon. *Vukovics*ot bizonyára azok vezették félre információjukkal, kik a *Kiss Ernő* mulasztását akarták szépíteni s annak terhet másra áthárítani. Hogy inkább elhitessék vele a *Damjanich*ot terhelő relatiót, azt adták elő neki, hogy *Damjanich* már decz. 12-én *Iláncsáig* haladt, 13-án este pedig már *Jarkovác*zon szállásolta el táborát s ottan maradt *Kiss Ernő*nek azon parancsával szemben, hogy 14-én *Tomasovácra* érkezzen, még 14-én is, mert *Neusina* mellett a *Temes* folyón azon híd, melyen át vele, *Kiss Ernő*vel egyesülhetne, nem lett készen.²

¹ *Elekes*: Honvédek könyve. III. 4. — *Máté, Veres, Revóczky* és *Gorove István* volt honvéd főhadnagy jegyzetei. — *Gergey* cikke az «1848—49. Történelmi Lapok»-ban 1897. 68—69. l.

² *Vukovics* i. m. 402., 403.

Már pedig az, hogy *Damjanich*, a ki 12-én *Versecztől Alibundáig* több mint 5 mérföldnyi útát tett meg, e közben két ellenséges tábort foglalt el s egy véres ütközetet vívott, még azon nap, minden észszerű ok nélkül, mert hiszen harmadnap reggelre a nélkül is eljuthatott *Tomasovác*z elé, *Iláncsáig* menjen, a mi megint több mint két mérföldnyire van *Alibundártól* s ezzel csapatait a végkimerülésig kifárasztja s támadásképtelenné tegye, — csaknem a lehetetlenséggel határos s ilyen feltenni *Damjanich*ről, egyenesen absurdum. De megzáfolja ezt *Klapka* is, a ki azt írja, hogy *Damjanich Alibunárról Iláncsán* át *Jarkovác*z felé december 13-án indult el.

Az is történelmi valótlanság, mintha már 13-án is *Jarkovác*zon lettek volna a *Damjanich* csapatai részben elszállásolva. Hiszen *Jarkovác*z nem is esik útba *Iláncsáról Tomasovác*zra menet s a 3-ik, 9-ik és 10-ik zászlóalj életben lévő legutolsó közkatonája is bizonyosságot tehet arról, hogy kétszer nem éjjeleztek *Jarkovác*zon, hanem csakis egyszer, azon a nevezetes jarkováci éjszakán, tehát december 14-ről 15-ikére virradólag. E pontban különben téved *Klapka* is, ő is azt állítván, hogy már 13-án este megszállotta *Damjanich* csapataival *Jarkovác*zot és *Margaticzát*.¹

De legnagyobb tévedés és legnagyobb történelmi valótlanság az, mintha *Damjanich Kiss Ernő*nek azon parancsával szemben, hogy 14-én *Tomasovác*z alá érkezzék, *Jarkovác*zon maradt. Ilyen parancsról *Klapka* mit sem tud, holott nekie, mint táborkari főnöknek ilyenről csak kellene tudnia, hanem arról igen is tud, a mi éppen ellenkezője a *Vukovics* állításának, hogy 13-án tudomására juttatta *Damjanich Kiss Ernő*nek, miszerint másnap 14-én *Tomasovác*z ellen fog előnyomulni s ebből is teljes bizonyossággal lehet arra következtetni, hogy ekkor, 13-án nem lehetett *Jarkovác*zon, mert hiszen az már *Tomasovác*z

¹ *Klapka* i. m. 70.

alatt van, hanem igen is az attól jóval távolabb levő *Dobriczán*.

Hogy aztán 14-én virradóra már ott volt: azt tudjuk az *Elekes* leírásából, a minek teljes hitelt adhatunk már *Elekes*nek minden kételyen felül álló megbízhatósága indokából, de meg azért is, mert ha tévedés lett volna az ő leírásában, azt bizonyára rektifikálta volna *Asserman*, a ki ezt követőleg számtalan kitünő essayt és czáfolatot írt szabadságharczunkról.

A meg nem jelenhetés indokául *Vukovics* által felhozott azon körülmény, hogy *Neusina* mellett nem készült el a híd, szintén légből kapott okoskodás. Mert eltekintve attól, hogy *Klapka* szerint *Botossal* szemben, hol *Kiss Ernő*nek a főhadai szállása volt, készen volt a híd a *Temesen* keresztül, s azon át meg volt a két hadsapatnak az összeköttetése, — semmiféle szüksége nem volt hidra *Damjanich*nak, mert nekie nem *Kiss Ernő*vel egyesülten a *Temes* jobb partján, hanem annak bal partján, az ellenséges állás hátában kelle, mint *Klapka* a megállapított terv közlésével írja, *Tomasovác*zra a támadást intéznie s ő a benne helyezett bizalomnak, mint ugyancsak *Klapka* írja, a ki pedig, mint a *Kiss Ernő* tábornoki főnöke, e tekintetben a legilletékesebb bíráló, szokott vitézségével és erélyével a legteljesebben megfelelt.¹

Ezekben azt hiszem, pedig nincs bennem semmi elbizakodottság, sikerült teljesen megczáfolnom a *Vukovics* által e pontot illetőleg a *Damjanich* ellen felhozott alaptalan vádakát, a mivel kötelességet is véltem, az igazság érdekében is, a *Damjanich* jelleme és emléke iránt is teljesíteni.

Most tehát ismét visszatérhetek az események rajzolásához, a krónikáiról egyszerű, de sokszor nehéz feladatához.

A jarkovácziak, bár nők közül alig mutatkozott valaki,

¹ *Klapka* i. m. 68., 70.

a legnagyobb szívességgel fogadták honvédeinket, délben s este gazdagon megvendégelték őket, különösen a bort hordták fel nagy mennyiségben, úgy, hogy az altiszteknek, hogy legényeik totaliter le ne igyák magukat, mint *Veres* írja, ki szakaszával a közvetlen a falu alatt folyó *Berzava*-csatorna hídjára néző utcza szélső sarokházában volt elszállásolva, azzal a csellel kellett élniök, hogy a vendégeskedés vége felé minden második kancsó bort kiöntsenek.

Éppen ezen nap érkeztek meg *Jarkovácra* a még szeptember 8-án elpusztított egyetlen magyar s református határőrvidéki falunak *Debelyácsának*, ma *Torontál-Vásárhelynek* azon utolsó lakói, kik a pusztítás után is megmaradtak még rommá vált falujokban, de most újra megrohantattak s végleg kiűzettek onnét. A haza magyaroklaktatájaira igyekeztek menedékhelyért s irgalomkenyérért. Polytonos védekezés közben tudtak idáig is eljutni megmenekült családtagjaikkal s vagyonuknak megmentett csekély romjaival.

A bőséges erős rácz bor hatása alatt sok honvéd mámoros lett s ülve elaludt, elnyomta a bor és az álmoság. Nem sejtette szegény, hogy az a vendégeskedés Judas-trakta s hogy az az álom utolsó álma.

Pedig sokaknak az volt.

Éjjeli 3 órakor megrohanta a falut *Suplikacz*, ki az alibunári ütközet után *Dobricza* felé vonult el, de onnan délre fordulván, a szerbeknek a *Bánátból* minden kimozdítható erejét *Ujfalura* rendelte s ott koncentrált. Ott volt a saját csapatain kívül a *Bessarabicsé*, a *Jovanovics Mihályé*, sőt a *Knityaniné* is, kit *Tomasovác*zról szintén odarendelt, ottan az ellenség megfigyelésére csakis 100 embert hagyván, így remélván *Damjanichot*, mielőtt az még *Kiss Ernő*vel egyesülne, túlerővel megsemmisíthetni. Össze is gyűjtött legalább 6000 embert és 20 ágyút. Ezzel az erővel indult meg *Ujfaluból* deczember 14-én délután 4 órakor *Lajosfalva* (szerbül *Padina*) és Szamos irányában *Jarkovácra*, hová éjjél után 3 órakor ért s bizva

abban, hogy a vele egyetértésben levő jarkovácziak azóta jó részben tehetatlenné tették a honvédeket s hogy azok is fogják őket támogatni az ott levő összes honvédek teljes elpusztításában s ezzel [a gyűlölt *Damjanich* megölésében, rögtön megrohantatta minden oldalról a falut. Szerb források ugyan tagadják azt, mintha az az éjjeli megrohanás a jarkovácziakkal való egyetértésben történt volna. Azonban ez ismét csak a græca fidest igazolja. A tények ellenkezőt bizonyítanak. Nem csak a honvédeknek az a minden áron leitatni való szándoklása, hanem az is, hogy a hol csak tehették, a honvédek puskáit használhatlanná tették, a huszárlovakról a nyergeket levették s a támadás kezdetekor azok kötőfékeit elvágták, sőt még az ágyuk leszerelését is megkísérlék, hanem főleg az, hogy a templomból s a toronyból is elrejtett szerb fölkelők törttek elő, a kiknek ottani rejtőzködésükről csak tudniok kellett s hogy maguk is majdnem minden házból lövöldöztek aztán akkor, midőn a szerbek kívülről támadtak honvédeinkre. A nőket is azért helyezték előre biztonságba.

A 9-ik zászlóaljhoz tartozott előőrsök puska lövésekkel adtak jelt az éjjeli orvtámadásról, de ugyanakkor megdördültek a szerbek puskái és ágyúi is. Ez a hang felriasztja az álomba s mámorba merült, rútúl rászédett honvédeket, fegyvert ragadva, igyekeztek ki a házakból, ki a széles utczára a gyűlőhelyre. Akkor veszik észre, hogy minő rettenetes a helyzetük. A sötét éjszakában nem tudják magukat tájékozni, minden felől jó a golyó, nemcsak a támadó szerbek, hanem a jarkovácziak részéről is, kik a házak ablakaiból, padlásáról, tetejéről, sőt az istállókról és a házak előtti fákról is lövik az iménti kedves vendüket s megtörtént az is, hogy honvédeink, midőn apróbb csapatokba összeszedelődözkhettek, egymásra lövöldöztek, szerbnek tartván egyik a másikat, másutt meg a szerbek magyar szóval csalták magukhoz közelebb a menekülő honvédeket s midőn azok közelebb jöttek hozzájuk, sortűzzel fogadták őket. Rettenetes volt a zavar, mit az

elbocsátott s megvadult huszárlovak száguldozása még inkább fokozott. Fegyverropogás, ágyüdörgés, golyók sívítása, halálhörgés, kétségbeesett kiáltások mindenfelé. Irtózatos percek voltak ezek, mintha csak az utolsó ítélet napja érkezett volna el. Mindenki leszámolt itten az életével s elkeseredett elszántsággal védte magát, lőtt és tört az orvtámadókra, azt tartván egyedül szem előtt, hogy minél drágábban adja el életét s még a huszárok is ott harezoltak gyalog a honvédek mellett, miután lovaikat nem tudták használni. Az elkeseredést tetőfokra emelte azon megdöbbenő hír, hogy *Damjanich* is elesett. Pedig hála a magyarok nemtőjének, ez a hír nem volt igaz. Az öreg is álmából riadt ugyan fel, nem is volt ideje a felöltözésre. Csak csizmáit rántotta s veres aranyzsinóros bekecsét öltötte fel, aztán sapkáját fejére csapva, széles kardját felragadvá, egy gatyaszárban rohant ki az utcára. Legelőször is egy csomó veres sipkással és a deblyácsiakkal találkozott, ezekkel rohant, maga is, kardját tokba téve, szuronyos fegyvert fogva erős markába, egyenesen a piacra, első sorban is ágyúit, lőszer- és podgyásszekereit akarta megmenteni, el is üzte onnan az azokat leszerelni akaró szerbeket s megindította azokat a *Berzava*-csatorna hídjához, de ekkor a zavart és rendetlenséget még jobban növelte az, hogy az éji lövöldözésektől megriadt lovak több szekeret felfordítottak. A lövöldözések az egymással szemben fekvő házakból jöttek s több ágyús lovat is leterítettek. Csak úgy lehetett tehát az ágyúkat tovább vonszoltatni, hogy előbb azon házakat, melyekből az elrejtett szerbek lövöldöztek, meg kellett ostromolniok honvédeknek. Így aztán eljutottak az ágyúk a *Berzava*-csatornáig, itt azonban újabb veszedelem történt, a megvadult lovak 7 ágyút befordítottak a csatornába, *Freudenreich* alig tudta azokat onnan kivonszoltatni. Bent a faluban, hol a borzalmas harcz és mészárlás egész pirkadó hajnalig tartott, még veszélyesebbé tette a helyzetet az, hogy némelyek, csakhogy lássanak, egyes házakat felgyújtottak s ez csak

a szerbeknek használt, mert ők a sötétből a tűz által megvilágított honvédeket kényelmesen puskázhatták le.

Ez arra a mentőeszmere vezette a honvédeket, hogy kitörjenek a sikra s ottan sorakozzanak. Így egyesültek a veres sipkások, kik *Kiss Pál* őrnagy hidegvérűsége és dicséretes lélekjelenléte által befolyásolva, legelőször állottak csatarendbe s kikhez a Wasák is csatlakoztak, a falunak a *Dobricza* felőli sik mezején *Kiss Pál* és *Asserman* alatt, hová az ellenség által erősen elállott utcán keresztül szuronynyal nyitottak maguknak útát. Hosszabb véres verekedés után az összevont csapatka élén, elkiáltva magát: «Utánam fiuk!» *Damjanich* is, mint hajdan *Zrinyi Szigetvárból*, kitört a falunak északi részén át a szabadba, a *Berzava*-csatorna partjára s itt gyűjtötte össze a 3-ik zászlóalj s hadainak nagy részét, itt tartotta fenn két tűz között magát egy mezei sánczban a hasadó hajnal pirkadásaig. Ide vonult a 3-ik zászlóaljnak azon maroknyi, mintegy 70 emberből álló csapata is, mely a faluban egy árokban vett *Szikszai* vezetése mellett, (ki most már hadnagy volt,) védelmi állást s abból halálmegvetéssel és elszántsággal verte vissza a szerbeknek újra meg újra megújuló s ágyúkkal is támogatott rohamát.

A mint aztán a reggel szürkülni kezdett, *Damjanich* harcrendbe állított vitézeivel a hidon át ismét a faluba nyomul s tüzésége kartácsai által támogatva, utczáról utczára, házról házra, mindegyiket megostromolva, tör magának útát. Ez volt csak a küzdelem s volt bő aratás. Ez alatt történt még a falun kívül az, hogy *Gorove István*, akkor még 1. századbeli tizedes kézi viadalra kelt a ráczok egyik főemberével s dicsőségesen legyőzte azt. A szerbeket kiszorította az öreg *Dobricza* felé a faluból. Itt találkozott *Kiss Pállal* és *Assermannal*, kik itt órák hosszat fentartották magukat a túlnyomó ellenség rohamai ellen. A találkozás, mely az oly borzasztó éj után a legélénkebb örömrivalgások közt történt, mindegyik csapatba új erőt és lelkesedést önt. Ellenállhatlanná válnak. S midőn

Knityanin még egy utolsó támadást kísérel meg, erélyesen visszaverik azt is s a szerbeket a Württemberg és Hannover huszárok messze *Dobricza* felé, *Pancsova* irányában üzik. A készületlenül levő orozva megtámadott magyarság legyőzte s visszaűzte az elbizakodott s másfélannyi számú ráczokat és szervánokat, ezen győzelem is azt bizonyítván be, hogy a rácz csak akkor vitéz, ha lesből támadhat, szemben azonban gyáva. Veszteségünk nagy volt, drágán vásároltuk meg a győzelmet s mint *B. J.* írja s ez jellemzi a munka szellemét, «majdnem 300 dicső honvéd lelte halálát a borzasztó éji harc alatt». De a szerbek vesztesége még nagyobb volt, az éjjeli és reggeli harcban közel 1000 embert veszítettek. Csata után *Damjanich* az áruló *Jarkováczt* közprédául engedé, a honvédek aztán felgyújtották a falut s lakosai közül az ellenünk harczoltakat leölték. S estére *Damjanich* kifáradt és megtizedelt csapatával *Neusinán* át, csapatja kisebb részét éji szállásra itt hagyva, kik aztán a már felégetve volt *Neusina* utczáin a még megmaradt kerítések és házfedelek éghető részeitől nagy tüzeket rakva melegedtek, *Szárcsára* vonult s ott egyesült a *Kiss Ernő* főhadoszlopával, mely reggel a jarkováci ágyúzás hallatára megindult *Tomasovác*z felé s azt, legnagyobb meglepetésére üresen találván, elfoglalta s leromboltatta, aztán sietve Jarkovác felé nyomult, hogy, ha lehet, segítyt nyujthasson *Damjanich*nak, de ez már akkor végzett a szerbekkel s el is távozott volt *Szárcsa* felé. Másnap, december 16-án, aztán teljes rendbe szedve csapatait, elindult s megérkezett *Verseczre*, hol először is úgy a katolikus, mint a rácz templomban Tedeumot tartott.¹

Ez volt a jarkováci éj, melynek párja nincsen szabad-

¹ *Klapka* i. m. III. 70—73. — *B. J.* i. m. I. 115., 116. — *Vukovics* i. m. 402—404. — *Erlebnisse.* 93—98. — *Elekes*: Honvédek könyve. III. 5. — *Máté, Veres, Kalmár és Revóczky* jegyzetei.

ságharczunkban s ez volt *Damjanich* dicsőségének koronája, mely, mint *Elekes* írja, ezen éj homályából csillog fel. És mégis némelyek ebből folyólag is elburkolt vádat emelnek ellene. Miért nem üldözte — mondogatják — a ráczokat *Páncsova* felé? Sezt még *Klapka* is hangoztatja, holott mindenkinek s leginkább *Klapkának* tudnia kelle, hogy *Damjanich* csapatai nem csak megtizedelve, de ki is voltak halálosan merülve s így azok pár napig feltétlenül pihentetendők voltak, most teljesen képtelenek lévén az üldözésre, s hogy *Damjanich* csak alárendelt parancsnok s nem fővezér vala, a fővezér *Kiss Ernő* volt s ez nem rendelte el még a következő héten sem *Páncsova* megtámadását; *Klapka* pedig nekie volt a vezérkari főnöke.

Páncsova megtámadása helyett azt a kalandos tervet eszelte ki *Kiss Ernő*, a miben bizonyára *Klapkának* is volt része, hogy a *Bogsánban* levő császáriakat hátba megtámadja, leveri vagy elfogja, s onnan a temesvári vár ellen nyomul, azt meglepi s éji rohammal beveszi. Erre fordult tehát csapataival, sőt *Verseczről* is vont magához erősítéseket, nevezetesen a 3-ik zászlóalj egy részét s előnyomult a *Berzava*-csatorna hosszában *Bánlakig* s *Detlág*, a főhadiszállás *Csákován*, (ma *Csáková*) volt. Azonban itt is szokott lassuságával járt el s ennek következménye lón, hogy a császáriak neszét vevén a támadási szándéknak, megugrottak *Bogsánból* s visszamentek *Lugosra*, aztán *Temesvárra*. Így tehát fel kellett hagyni a kalandos eszmével, visszavonulni *Módosra*, annyival inkább, mivel *Klapka* és vele együtt 3 honvédzászlóalj és 2 üteg 6 fontos ágyu felrendeltetett a Felső-Tiszához.

Az eredménytelen csákovai expeditio deczember 22-től deczember 26-ig 5 napot vont el *Páncsova* sikeres megtámadhatásától.¹

Hogy aztán még is látszassék valamit tenni, engedett

¹ *Asserman-Vendrei*: Aradi vértanúk albuma. 31., 32. — *Klapka* i. m. 77. — *B. J.* i. m. I. 116. — *Máté* jegyzetei.

végre a közóhajnak s hosszas tétovázás után elhatározta *Páncsova*, a bánati utolsó rácz fészek megtámadását.

Módosról *Zichyfalvára* nyomult tehát s ide rendelt *Verseczről* is *Fehértemplomról* is minden disponibilis erőt. Csatlakoztak is hozzá *Maderspach* és *Kiss Pál*, ki most a verseczieket vezette, mert *Damjanich* betegen feküdt. Betegségét meghüléstől kapta. *Zichyfalvára* ment a 3-ik, melyet most interim *Damaszkin* parancsnokolt, s a 9-ik zászlóalj is. A 3-ik zászlóalj december 29-én ment *Verseczről Zichyfalvára* s itten a jó érzelmű német lakosság részéről úgy ók, mint az egész tábor, igen szíves vendégszeretetben részesültek.

December 31-én Sylvester napján kora reggel indultak meg végzetes utjokra. Késő estig megállapodás nélkül egyre meneteltek a már felégetett *Szt.-Jánoson* és *Alibunáron* át *Petrovoszelőig*. *Alibunárig* sehol sem mutatkozott ellenség, de *Alibunár* és *Petrovoszelő* között már megkezdődött a szórványosan mutatkozó ellenséges rajokkal a csatározás, mely *Petrovoszelő*nál tömör ellenállás és hevesebb összeütközések alakját öltötte. A ráczok, kiket *Sarics* vezetett, visszahúzódtak *Ujfalu* felé. Nappal egy kis hó esett s éjjelre beállt az iszonyatos hideg, melynek emléke feledhetlen marad mindazok előtt, kik ezen expedicióban résztvettek. Járatlan, göröngyös uton s ingoványon legalább is 5 mértföldet tettek meg idáig, szörnyen ki voltak fáradva és még sem lehetett pihenniök, mert az iszonyu hidegben a megfagyás elől csak mozgással lehetett menekülni. Éhesek is voltak, pedig az, hogy kapnak valami harapni valót, még ábrándnak sem járta meg. Künn a sík mezőn, a havon éjjeleztek, ott vezényeltetett az «állj, és gulába a fegyvert!» S ki lőn adva a parancs, hogy levetközni nem s fát lopni nem szabad. Gúnyként hangzott ez a parancs, ki vetköznék le ilyen hidegben s honnan lophatnának fát, midőn a falvak, melyeken keresztül jöttek, föl vannak égetve s mindenfelé csak a hóval borított, fátlan sivatag terül el. Az előőrsre a 3-ik

zászlóalj 6-ik százada volt kirendelve, az örök kiállítása és a czirkáló őrzőjáratok kirendelése után a tartalékban levők, mert a szükség végre is törvényt ront, s a nélkül megfagytak volna, nem hallgatva a kiadott parancsra, rejtett helyen egyéb tüzelő anyag hiányában tőzeggel (száritott ganajjal) próbáltak volna tüzelni, hogy dermedt tagjaikat felmelegítsék, de biz az a hófúvások miatt sehoggy sem akart sikerülni. Nagy gaudiummal fogadták tehát éjfél tájban, midőn egy pár kiküldött legény egy csomó fával érkezett meg; furcsa külseje volt ezeknek a fáknek, furcsán is sziszegtek és pattogtak, de senki sem tudakozódott azok eredete után, bár sejtették, a mint később ki is tűnt, hogy azok a fák egy rácz temető fakeresztjeiből valók valának. A táborban is keritettek valahonnan tüzelni valót és sokan úgy huzták ki az éjszakát, hogy minden 10 perczben egyet fordultak, mert míg a hátuk melegedett, az alatt a mellük gémberedett meg a fagytól. Sok fiatal, pajzán honvéd pedig azzal mulatott, hogy a fő- és altisztek káromkodásai daczára is egymást hajigálta a tűzbe.

Kinos ó év utolsó estéje s éjszakája vala ez.

Az új év napja még fel sem kelt, már is sűrű csatártüzelés s ezt nem sokára követő ágyuzás tudatá, hogy itt az ellenség. A szerbek fővezére *Maierhoffer* osztrák ezredes, ki *Suplikácznak* deczember 27-én történt hirtelen halála után ideiglenesen ennek helyét elfoglalá, elrendelte, hogy az összes szerb haderő *Ujfaluban* összpontosíttassék. Itt, a szőlőskertekben vett állást *Sarics*, ezzel találkoztak először a magyar csapatok, ide nyomult *Franzfeldről* vagy helyesebben *Ferenczmezőről* (mert miért ne legyen ez is magyarul nevezve, ha már a többi német nevű falu úgy van), *Jovanovits Mihály* s később *Crepajáról* nagy haderővel maga *Knityanin* is. Honvédeink mindig előre nyomultak s midőn a köd felszállott, ott állottak alig pár száz lépésnyire *Ujfalu* alatt, szemben az ellen ágyuival, oly közel, hogy köztük s a ráczok között »párszitkozódás»

fejlett ki. «Rohamra!» hangzott fel a magyar seregben a parancs, s a honvédek rohantak a falunak. De *Sarics* nem várta be őket s kitakarodott a faluból. Akkor aztán a lovasság indult atakra. Van a lovassági rohamban valami rendkívül lelkesítő, valami poétikus. A gyalogság, mint egy erős széllel küzdő szálas erdő, türelmetlenül volt passzív nézője ennek a nagyszerű látványnak s türelmetlenségét a huszárok éljenzésébe fojtá el. A huszárok megtették kötelességüket, nyomukat sok ellenséges holttest jelzé, ott feküdtek levágva, véresen a földön, többnyire mind izmos hősies alakok. Ekkor érkezett meg *Knityanin Crepajából*, most már ezeket árasztá el a honvédtüzérség golyóival s a honvédek rohamának ezek sem voltak képesek ellenállani. Oly heves volt a honvédek rohama, pedig oly hideg volt, hogy ha valamelyik honvéd keze a puskacsőhöz ért, annak érintése úgy hatott reá, mint az izzó vas égetése s kénytelen volt félreugrani. Így járt *Mogyoródy* is, s abban a perczben, melyben így félreugrott, jött éppen oda egy 3 fontos ágyugolyó, de mely már csak a szomszédja fegyvercsövét hasította össze. A szerbek visszavonultak *Páncsova* felé, visszavonulásuk vad futásban végződött. Maguk is beismerik, hogy teljes feloszlásban voltak. Mi egész *Ferenczmezőig* üldöztük őket, 2 ágyu, néhány lőszer- s más kocsi volt a győzelmi zsákmány. Még a halottaik egy részét is ott hagyták, a mi sokat jelent a ráczoknál. Ezeket aztán honvédeink levetkeztették, szükségük volt különösen a lábbeliekre. *Mogyoródynak* egyik honvéde egy lehuzott rácz bockorban 800 frt rácz papírpénzt talált, nem tartotta azt meg, megvetéssel dobta azt a legelső tűzbe. Megtörtént aztán az is, hogy a levetköztetett holttest szájába égő szivart tettek. *Ujfalun* való keresztülvonulásuk alkalmával is megtették azt, pedig oly élénk volt az ellenség puskatüze, hogy a teli torokkal kiáltott vezényszó is alig egy lépésre volt hallható s közbe-közbe az ágyugolyó egy-egy embert elsodort s házat gyújtott fel, hogy a parancs ellenére beugrottak a házakba, enni-

valót keresni, de nem találtak egyebet egy nagy fazék tepertőnél, azt az egyik aztán hátára akasztotta s a többi marokkal szedte ki annak kövér tartalmát, az altisztek atyafiságos kardlapozásai közben. Mások szőnyeget, bográcsot stb. hoztak ki a házakból s azt társaiknak a hátára terítették vagy a fejébe nyomták. *Ferenczmezőn* éjjeli tanýára szállott a magyar sereg, pedig jobb lett volna sarkon követni a futó ellenséget, az esetben *Páncsova* még azon nap vagy éjjel a miénk lett volna. *Ferenczmezőn* az utcán aztán nagy tüzet raktak s oda megérkezett a menage is, volt étel és volt bor, de a nagy hideg miatt nem igen ízlett. A ferenczmezei német lakosság is igen szívesen látta őket, különösen a ritka szépségű ferenczmezei német menyecskek és leányok, kik nem győztek eleget panaszkodni előttük a pancsovai táborbeli szerbek brutalitásairól.

Kiss Ernő teljesen meg volt s meg is lehetett elégedve a nap eredményével s nem sok biztatás kellett volna neki s visszafordult volna. De alparancsnokai s vezérkari tisztje: *Boros Ignác* százados, a *Klapka* utóda, *Páncsova* megtámadása mellett nyilatkoztak. Ez is ment aztán határozatba. Pedig *Tomasovác* feladása óta nagyon megerősítették a szerbek ezt a várost s *Karagyorgyevics Sándor* szerb fejedelem a *Suplikác*z kérésére nyíltan engedélyt adván a segélycsapatoknak a *Dunán* való átjöhetésre, az önkéntesek özönnel jöttek *Páncsovára* testvéreik védelmére s így a *Szerbiából* átjött ugynevezett szervianok száma, kiket *Knityanin* parancsnokolt, most már 10,000 főre rugott. A szerbek hadereje e napnak, január 1-ének estéjén, mint maguk nyíltan beösmerek, a pancsovai polgárőrségen kívül legalább 15,000 főnyi volt 34 ágyuval, tehát mint a szerb félhivatalos munka írja, legalább még egyszer annyi emberük volt és pedig jól megerősített sánczok mögött, mint a magyaroknak, kiknek erejét ugyanezen forrás 10,000 főre teszi 40 ágyuval. Pedig bizony ennyink sem volt. És még is az előőrsökön egy fakuny-

hóban tartott haditanácson maga a fővezér *Maierhoffer* azt indítványozta, hogy adják fel a védelmet s vonuljanak még az éjjel el *Erdélybe*, a *Széchenyi*-uton át. Annyira nem bizott a mai nap után seregébe. De a többség *Knityanin* indítványát, a védekezést fogadta el. Így aztán hozzáláttak még azon éjjel a védelmi intézkedések megtételéhez. A külső védvonalnak és a *Nadelya* folyócskának védelmezését, mely a várost észak felől keríti, nagy kiterjedésük miatt feladták s csak a város belső védvonalának védelmezésére szorítkoztak s erejüket arcczal az *Ujfal* felől jövő utra, a város keleti végére koncentrálták, miután innen várták a támadást.

Januárius 2-án a hozott határozathoz képest azután megindultak reggeli 6 órakor sűrű ködben csapataink *Ferenczmezőről Páncsova* ellen. A 24-ik zászlóaljából a szőlőkbe rendelt előőrsöt, melyet még éjfélkor fel kellett volna váltani s melynek a nemrég meghalt *Vajda János* költőnk volt akkori őrmesteri rangjában a vezetője, szépen ott feledték. Az őrszem az egész éjet ébren virrasztá át a szörnyű hidegben, mely 18° R., tehát oly fokra hágott, hogy a fák is durrogva hasadoztak, valami kunyhóromban tüzet raktak, s lábaikat, hogy meg ne fagyjanak, a lángban forgatták. Midőn megvilágosodott, akkor aztán utána mentek a seregnek, de azt csak akkor érték be, midőn már visszavonulóban volt.

A magyar had nem egyenesen délnek nyomult, hanem eltért nyugatra *Jabuka* felé, így érkezett azon sánczolat-hoz, mely a *Temes* keleti parthossza mellett fekvő szőlők-nél kezdődött s mintegy 1500 méternyire a várostól az északi védvonalat képezte. Ezt üresen találták, mert mint tudjuk, a szerbek csak a belső védvonal védelmezésére szorítkoztak. Nyomultak tehát tovább a város északi oldala felől elnyúló nyílt téren. *Kiss Ernő* a bizalmatlanságból az ellenkező végletbe esvén, már azt hitte, hogy a szerbek ezt is feladták, mint *Tomasovác*zot s várta a fehér kendőt lobogtató s kegyelemért esdő küldöttséget.

S hogy majd ünnepélyes menetben lépdeltethesse a meghódolt városba seregét, szabatos alakzatban, fegyvernemi rendsorokba fejlődttette azt, a mivel jó idő eltelt, ez alatt többször csudálkozását fejezván ki a felett, hogy a fehér zászló még mindig nem jelenik meg. Végre aztán a köd felszállta után megjelent az egy 12 fontos ágyu torkából kiomló óriási fehér füstgomoly alakjában. A szerbek, mint említők, *Ujfalú* felől vártak bennünket, az északi rész *Jabuka* felől, merre mi mentünk, védtelen volt. S midőn a köd oszlásával észrevettek bennünket, nyakra-főre siettek a fenyegetett oldalra, de mig ott felállhattak, jó idő telt bele, mert ágyuikat is át kellett szállítaniok s fogatuk nem igen volt. Ha mi ezt az időt, ezt a kedvező ködöt, a sikerült meglepetést felhasználtuk volna s a parádés fejledezés helyett megrohantuk volna a védtelen sánczokat: minő máskép végződött volna ez a nap!

Az ágyúlövés általi üdvözlés után megkezdődött az ágyúharcz, ekkor már elmúlt 10 óra. 3 óráig tartott az ágyuzás, a várost ugyan két helyen felgyújtottuk, de eredményt nem értünk el, mert a szerbek mindig több ágyút s több erőt vontak a tűzbe s a szőlőben elnyomuló honvédeinket is visszanyomták. Ütegparancsnokaink a hozzájuk lovagló *Assermann*nak jelentették, hogy a lőszer fogytán van, a mit midőn ez tudomására hozott *Kiss Ernő*nek, ez, látván azt is, hogy nagy tömeg gyalogság nyomul ellenünk a *Temes* balpartján, környezetével, melyben ott voltak *Maderspach*, *Nagy-Sándor*, *Leiningen* és *Boros*, tartott rövid tanácskozás után elrendelte a visszavonulást, pedig már tartalékuk sem volt. Ő maga mindjárt magához is vette a Hannover-huszárokat, elvágtatott előre, magára hagyva seregét, a melynél csak egy szakasz Hunyadi-huszárt hagyott a derék *Morócz* főhadnagy alatt, ki mindjárt a visszavonulás elején, annak fedezni akarásában, elesett. «Hátrálni!» — hangzott fel a nyargoncok szájából. Honvédeink, kik éppen most akarták a szőlőkből a sánczokat újra megrohanni, nem akartak hinni füleiknek.

Hiszen nem voltak megverve, lelkesedésük a régi volt, mire elég felhoznom azt a példát, hogy *Menszáros Dani* is, a ki maródi volt a lábfájása miatt, odacsatlakozott társaihoz egyik lábán csak harisnyával az óriási hidegben, hogy együtt győzzön vagy együtt haljon meg azokkal. Ha *Damjanich* itt van, bizonyára az lett volna a jelszó: «Utánam fiuk, előre!» Is be lett volna véve *Páncsova* s legyőzve az ellenség túlnyomósága daczára is, mint *Jarkovácson*. De hát itt hátrálni volt a jelszó s engedelmeskedni kellett.

A hátrálás 2 óra körül kezdődött meg. Az ellenség visszavonulásunkra vérszemet kapva, minden rendelkezésre álló erejével utánunk iramodott s különösen erős ágyúzással igyekezett visszavonulásunkat tőle telhetőleg kellemetlenné tenni s ez sikerült is, mert ágyúi igen messzehordóak voltak. Ez paniqueot idézett elő s az ijedség is ragadós, mint a lelkesedés. Némelyik csapat mindig apróbb csoportokra oszlott s visszavonulása mindig rendetlenebb lett s utoljára vad futássá fajult. Lovasság, tüzérség, gyalogság, szekereszet, mind összekeveredett s fölbomolva ki ki arra igyekezett menekülni, a merre lábai vitték. «Sauve qui peut» volt most már a jelszó, némelyik futónak arcát egészen eltorzította s borzalmassá tette a rémület. Egy mély útba összeverődtek s onnan úgy omlott kifelé az összekeveredett csapat, mint az ár. Magával sodort az mindent. Aztán ismét felbomlott apró csoportokká s széles vonalban 10—20, sőt 4—5 ember egy-egy csomóban hullámozott tovább észak felé, arra, a merről ma reggel a győzelem reményében jött.

A visszavonulást 2 drb. 6 fontos lovassági ágyúval fölváltva a 3-ik és 9-ik zászlóalj fedezte. Ez nem bomlott fel s az, a mit ekkor ez a két zászlóalj véghezvitt, maga elég lenne a két zászlóalj nevének megörökítésére. Lovasság hiányában felváltva kellett ennek egész estig étlen és pihenés nélkül állást foglalnia, hogy az üldözőket megállásra s időnként visszafordulásra kényszerítse, mi megtörtén-

vén, ők is megfordultak, hogy sebes menetben utolérjék a retiráló sereget; s e közben a kidőlteket, kiknek száma az est beálltával mindinkább növekedett, föl kelle lelkesítenie s a további gyaloglásra buzdítania, a mi nem volt könnyű feladat; de azért megtették a fiuk ezt is, mert tudták, hogy a ki elmarad, az vagy megfagy, vagy, a mi még rosszabb, a szerbek kezébe jut. Itt is bebizonyult, hogy nem a nyers erő, hanem a lélek adja meg a testnek a szívósságot a kitartásra. Egy a hadtesthez mostanában került, ujonnan felruházott s piros pozsgás paraszt fiúból álló zászlóaljnak, melyet téli fehér báránysipkájukról fehér sipkás zászlóaljnak neveztek, a legénysége egymásra hullva dőlt ki, pedig tűzben sem volt s alig lehetett s nem is mind, nagy veszélyességgel további gyaloglásra birni. Ellenben a 3-ik zászlóaljból, mely pedig többnyire az élet kényelmeihez hozzászokott s iskolázott elemekből állt s mely rongyos bakkancsban s elnyuzott ruhában büszkélkedett, alig bukott ki egy pár ember a nehéz mars alatt. A 6-ik századból egyetlen egy ember, egy volt osztrák baka vetette magát a hóba, hogy nem megy tovább, inkább meghal, de ezt is tovább menesztették, nem szép szóval ugyan, mert ez nem használt, hanem puskatussal.

Ferenczmezőn azt hitték, mert ágyúval csak idáig üldözték őket, hogy meg fognak ismét pihenni, de a balvégzetű kimenet által felettébb lehangolt *Kiss Ernő* erről hallani sem akart s mentek tovább *Újfalug*, a meddig még, inkább kísérte, mint üldözte őket néhány lovasával maga *Knityanin*. *Újfalutól* fogva pedig teljesen békét hagytak a futó hadnak. Szerencse, hogy nem volt lovasságuk a szerbeknek, az nagy pusztításokat vihetett volna a felbomlott seregben végbe. Hanem azért nem engedett pihenést sem *Újfaluban*, sem *Petrovoszelón* *Kiss Ernő*. Aztán a holdfény is megszűnt, ráborult a lakatlan, végtelen pusztaságra a csillagtalan fekete éj s ebben vonszolták tovább magukat a halálra fáradt harcosok. A podgyászszekerekre tették a kidőlteket, ezek zichyfalvi jó érzelmű németek foga-

tai voltak, de onnan is le kellett szállniok s a szekérbe fogózva gyalogniok, mert különben ott fagytak volna meg. S hogy mindenben hasonlítson ez a futás a francziák 1812-iki oroszországi végzetes visszavonulásához, nem hiányzott a *Berezina* sem. Egy patakfeletti hidon minden kocsi elsőül akart átmenni, oly torlódás támadt aztán, hogy mindaddig, míg egy pár szekeret lovastól együtt le nem hengerítettek, mi fölött valóságos csata folyt ki, se előre, se hátra nem lehetett menni. Csak a még füstölgő *Alibunáron* tartott 18 órai gyaloglás után engedett *Kiss Ernő* némi pihenőt. Itt haraphattak volna valamit, ha lett volna. *Mogyoródy* itt adott egy darab fekete kenyérért egy ezüst huszast, a mi akkor ritka pénz volt, de nem tudott bele sem harapni, úgy meg volt az fagyva, előbb föl kellett a tűznél lágyítani. Még a bor is megfagyott a kulacsokban, azt is úgy kellett kiengesztelni. *Alibunárról* is mentek aztán tovább, egy rész mindjárt *Versecz* felé, némelyik azonban, mint *Máté*, csak *Margitáról*, a nagyobb rész pedig *Zichyfalvára*. Ez volt az út legkínosabb része, most már felbomlott a rend még a 3-ik zászlóaljban is. Végre is aztán január 3-ának reggelére elvergődtek a kitűzött helyre s szállásaikra érve csak ledobbantak fegyverestől, borjústól s úgy aludtak, mintegy megholt. Csak kevesen vetkőztek le s vettek lábvizet s borogatták savanyított káposztával elfagyott tagjaikat. Azután aludtak ezek is s még a hús és borkiosztásra való hívás is keveset keltett fel közülük. Nem csuda, hiszen vagy 10 mérföldet gyalogoltak egy huzamban s azt az utat, a mit 3 nap alatt tettek meg, visszafelé megtették 1 nap alatt — étlen, szomjan. Veszteségük a 2 napi csatában nem volt sok, nem igen ment 100-nál többre holtakban és sebesültekben, de az elfagyottak száma sokkal több volt, némelyek szerint felment 200-ra is.

A verseczi csapatok közül is azok, kik *Zichyfalvára* mentek, egy napi pihenés után, többnyire szekereken, január 4-én bevonultak *Verseczre*, elkeseredést és szégyen-

érzetet hozva lelkükben a szerencsétlen páncsovai napért, hol nem is veszítettünk ütközetet s még is oly csúfosan meghátráltunk.¹

Egy retificatióval kell befejeznem a szerencsétlen páncsovai ütközet leírását. *Klapka* ezen ütközet napját január 3-ára teszi s *Klapka* után indul *Vukovics*, *Rüstow*, *Irányi*, *Horváth*, *Gelich*, *Vetter*, sőt *Szeremlei* is, ki pedig erős kritika után szokott valamit megállapítani és a *Vukovics* művét használó *B. J.* is, valamint *Rónai Horváth Jenő* is (Magyar hadi krónika II. 519.), tehát a legtekintélyesebb írók és mégis mindnyájan tévednek, tévedésbe ejti őket *Klapka*, pedig már az is gondolkodóba ejthette volna ellenkező adatok mellett őket, hogy mint már láttuk is, *Klapka* a dátumokban sokszor szokott tévedni. Ilyen ellenkező adat pedig már régebben is volt. *Szilágyi* úgy a «Forradalom története», mint a «Forradalom férfiai» czimű műveiben január 2-ikára teszi ezen ütközet napját. És valóban ez az adat helyes. Ezt igazolja az ütközetben jelen volt minden szemtanúnak: *Baltázárnak*, *Vajdának* s *Sóhalmynak*, a 9-ik zászlóalj őrmesterének, kinek naplóját a «Magyarország» 1897. évi 356-ik számának a mellékletén *Hentaller* ismertette, továbbá *Váradynak* czikke, illetve jegyzete, kik közül legmeggyőzőbb *Vajdáé*, mert ő napról-napra, chronologice rajzolja le az események egymásutánját és ezt igazolják az ellenséges íróknak könyveik, az «Erlebnisse eines k. k. Offiziers im österreichisch-serbischen Armee-Corps», és a «Serbische Bewegung», a 254-ik lapon, melyek közül az előbbi félhivatalos munka és pedig az ifjabb gr. *Nugent* tollából, ki szintén részt vett az eseményekben s ki szín-

¹ *Asserman*: Aradi vértanúk albuma. 32—35. — *Vajda János*: Egy honvéd naplója. 70—86. — *Vetter*: Hazánk. XI. 31., 32. — *Erlebnisse*. 103—116. — *Helfert*: Der ungarische Winter-Feldzug. I. 410—412. — *Baltazár*: Honvédek könyve. III. 132. — *Mogyoródy*, *Máté*, *Várady* és *Veres* jegyzetei.

tén chronologice és nagy részletezéssel rajzolja a pancsovai ütközetet s előzményeit. Már pedig a szemtanúknak inkább kell hitelt adnunk, mint azoknak, kik nem vettek részt a szerencsétlen küzdelemben, habár különben ezek tekintélyes nevek is. Nem január 3-án történt tehát ez a pancsovai szégyenteljes megretirálás, hanem január 2-án. Ekkorra teszi azt *Helfert* is.

Kiss Ernő ellen a pancsovai kudarcz miatt úgy a saját, mint a *Damjanich* táborában rendkívüli volt az elkeseredés. És méltán. Hiszen ha akár *Tomasovác*z bevétele után, akár január 1-én az újfalui győzelem után, vagy legalább január 2-án reggel rögtön támad s nem várja a hódoló küldöttséget és nem tölti el az időt haszontalanul a diszmenetre való fejlődtetéssel: bizonyosan semmi, vagy csekély áldozattal mienk lett volna *Páncsova*. Aztán ha valahára támadásra határozta el magát: miért nem látta el tüzéségét elegendő lőszerrel? S ha elmulasztotta is jan. 1-én és jan. 2-án kellő időben a teljes sikerrel kínálkozó támadást: miért nem kísérlett meg mindent a hadsereg lelkesültségének felhasználásával, sőt fokozásával *Páncsova* bevétele, miért vonult vissza megveretés nélkül s miért egyhuzamban 55 kilométernyire? midőn *Ferencmező*n túl nem üldözték, s ezzel harczképtelenné s bomlásnak tévé ki a legvitézebb zászlóaljkat is. Teljesen jogosult kérdések ezek még ma is, pedig ma már csak kegyelettel emlékezhetik meg szegény *Kiss Ernő*ről, ki *Magyarország* iránti hűségét a 13 vértanú között kiomlott vérével pecsételte meg, minden magyar. Akkor pedig még jogosabbak voltak, midőn leirhatatlan volt az egész hadseregben a harag és bosszúság s az alsóbb rendű tisztek és legénység között egyebet sem lehetett hallani, mint azt, hogy ha más vezért nem ad a kormány nekik, ezt a legközelebbi csatában lelövik.

Ezen közérzelemnek január 5-én hivatalos tolmácsai is lettek az alvezérek: *Damjanich*, *Nagy Sándor* és a beteg *Maderspach* megbízottja *Vukovich* királyi biztoshál, s

ez kötelességének ösmeré őszintén értesíteni másnap mindenről *Kiss Ernőt*, kit pedig ő hazafiui érdemeiért s áldozatkészségéért jobban ismert és becsült, mint bárki, s felhívni őt a fővezérletnek a rangban őt követő törzstiszt részére leendő átadásra. *Kiss Ernő* ezen felhívásnak fájó megadással s szó nélkül eleget tett s átadá a fővezérletet *Damjanich*nak,¹ ki ezredessé még november 25-én neveztetett ki² s kit aztán csakugyan fővezérré nevezett ki a honvédelmi bizottmány a *Kiss Ernő* helyére s egyszerűsmind tábornokká is, még pedig deczember 20-ától számítandó ranggal, habár ezen kineveztetése később tétetett is a hivatalos lapban közzé.³

*Windischgrätz*nek betörése s a fővárosnak általa történt elfoglalása után végre elhatározta a kormány, hogy a délvidéki sereget felparancsolja a *Közép-Tiszához*. Vértő szívvvel tette meg az ez iránti intézkedéseket, hiszen ez azt jelentette, hogy feladja a *Bács-Bánátot*, melyek védelméért már annyi drága honfívér omlott s kiszolgáltatja azt egészen a rabló vérszomjas szerbeknek. De hát ezt felsőbb tekintetek parancsolták. Az egész ország megmentéséért fel kellett ideiglenesen áldozni annak egyes részét.

A parancs a *Bánát* kiürítése iránt január 16-án érkezett le *N.-Becskerekre Kiss Ernő*höz, ki névleg még főparancsnok volt addig⁴ s ki ekkor és itt mutatta be az új parancsnokot hadcsapatainak, melyek zászlóaljanként egy sík mezőn voltak felállítva. Egymás mellett lovagolt a volt és az új fővezér, megállottak minden csapat előtt s *Kiss* elbúcsúzott seregétől. Képzeltető a csapatok lelkesedése, midőn először megjelent előttük tábornoki díszegyenruhában *Damjanich*, kit ekkor már a harci hír és

¹ *Vukovics* i. m. 405. — *B. J.* i. m. I. 121.

² *Közlöny.* 1848. 170. sz.

³ *Közlöny.* 1849. 19. sz. — *Vukovics* i. m. 422.

⁴ *Vukovics* i. m. 422.

dicsőség szárnyaira emelt. Hiszen már alakja is oly vakmerőségig bátorító volt, mint a Marseillaise vagy a Rákóczi-induló.

És itt szabad legyen egy kissé kitérnem *Damjanichra*, hiszen úgy össze van forrva az ő hírneve a 3-ik zászlóaljával, hogy el sem lehet választani egyiket a másiktól. Az öreg úrnak, kit a 3-ik zászlóalj *Damjanich apádnak* nevezett, magas homloka volt s az alatt sűrű és nagy szemöldök által védett apró, fekete szemek csillogtak ki, oly élénken, hogy szinte szikráztak. Kidomborodott barnásszinű arcza, nemes hajlású, de nem húsos és tompa, hanem inkább hegyes és éles orra s szép szája volt, melynek alsó ajka durcásan csucsorodott a felsőre. Ezt a férfias arcot sűrű fekete bajusz és terjedelmes szakáll környezte, mely a második gombig takará a mellet. Koponyáján azon tájig, meddig azt fehér kakastollas sapkája befedé, kevés göndör haj tenyészett már. Nyaka mondhatni nem is volt, a nemes fő csak úgy állott széles vállain a méltóságosan domborodó mell felett, melynek üregében rettenthetetlen szíve nagy tüdejével együtt kényelmesen megférhetett. Magassága meghaladta az egy ölet s minden tagja kellő arányban állott egymáshoz. Onnan lehet fogalmunk e martialis alakról, a mit *Elekes* mond, hogy t. i. daczára annak, hogy ő majd nem 5 $\frac{1}{2}$ láb magas volt, súlya pedig 152 font, a *Damjanich* karjából kitelt volna az ő czombja s annak czombjából pedig a dereka. S ha még magunk elé képzeljük, a mint nagy pej paripáján csendesen ül, hátán fehér köpenyegével, oldalán lapos fringiájával, öklét szokásaként csipőjére támasztva s merően nézve a csata fejleményeibe és dörgő hangon osztva parancsait: előttünk áll az az imposans alak, melyhez csak a mythos mennyköveket szóró *Jupitere* vagy legalább a fekete seregek vezére: *Kinizsi* lehetett hasonló, s melyről azt mondja *Vajda*, hogy hozzá hasonló daliás alakot soha egész életében nem látott. És ez a hatalmas alak gyermek korában gyenge, kifejlet-

len természetű volt, úgy hogy a miatt nem a katonai, hanem a papi pályára akarta atyja adni. De ő már akkor is harczokról és győzelmekről ábrándozott s mint később sokszor mondá, inkább akart lenni prófont s viz mellett közvitéz, mint fáczánypecsenye s rajnai bor mellett zárdafőnök s apja tudta nélkül be is állott közkatonának.¹

Damjanich most már mint fővezér hajtotta végre a magyar sereg kivonulását a *Bánság*ból; sokszor elmondá később, hogy az volt a legkeservesebb napja az egész háború alatt, midőn az erre vonatkozó parancsokat aláírta. *Zombolyán* találta a kormány küldötte, *Almássy Pál*, a ki itten végleg rá is ruházta a fővezényletet.²

Először a becskerekai tábor vonult el, aztán a verseczi s utoljára a fehértemplomi. E két utóbbinak ugyan együtt kellett volna elvonulnia, azért is maradt még egy napig a tábor *Verseczen*, mely már január 18-án el akart onnan vonulni, hogy bevarja a fehértemplomiakat. Tovább azonban nem várhattak 19-ikénél, mert *Versecz* már bejelentette meghódolását a páncsovai szerb tábornak s mert meghallották, hogy a birtokba vételre már útban is van egy erős szerb csapat.

Nehéz volt a búcsúvétel kimondhatlanul, az ott töltött hónapok alatt úgy megszerették őket a jó versecziek s ők azokat, hogy valóban fájó szívvel váltak meg tőlük; hiszen annyi jóval elhalmozták ezek őket, hogy mindegyiknek volt egy jó ismerőse, a kitől búcsúznia kelle. Fájdalmukat növelte az, hogy ott kellett hagyniok a ráczok zsákmányául az éppen akkor meghalt *Thurzó Károly* őrmesterük holttestét temetetlenül.

A versecziek is el voltak keseredve, nemcsak azért,

¹ *Elekes*: Honvédek könyve. III. 1. — *Remellay*: Alkotmányos nagy naptár. 1862. 90. — *Emléklapok*. 275. — *Történeti naptár*. 1851. 20. — *Vajda* i. m. 94.

² *Klapka* i. m. — *Vukovics* i. m. 423.

hogy mostan már védtelenül maradnak, de még inkább azért, hogy *Damjanich* elrendelte a nemzetőrök fegyvereinek beszedését, holott ezt igen helyesen tette, mert különben ezek mind a ráczok kezébe jutottak volna. A fegyverbíró férfi jött is a honvédekkel, de jöttek azok is, habár már nem voltak is fegyverbírók, kik *Versecz* védelmezésének vezetésében kitűnván, méltán tarthattak a szerbek bosszújától. A kik otthon maradtak, bizony kétes sorsnak néztek elibe, különösen a nők.

Reggeli 9 óra tájban indították útnak *Moravicza* felé a podgyászszekeret és a menekülő kocsit, azután indult a csapat is. Ekkor hallották meg, hogy a páncsovai szerb tábor már ott van a város alatt, a 3-ik zászlóalj 1. százada tehát bevonult a szőlőkbe, hogy fedezze a visszavonulást. Vissza is vetették úgy az alibunári mocsár bozótjaiból, mint a dél felől rájuk törő ellenséget. A főcsapat és a kocsik már messze elvonulván, ők is megkezdtek az utánuk menetelést. De ez nem ment olyan könnyen, szerb lovasok (most már volt ilyen is) törték utánuk, de ők ezeket is visszavetették, még egy tőlük elmaradt *Buka István* nevű öreg baka is, ki már 23 évig szolgált a császárt s a sebes gyaloglásból már kivénült, visszakerült hozzájuk, az öreg nemcsak kivágta magát, többet leolvén az őt körülvevő szerbekből, de még egyiknek a lovát is elzsákmányolta s azon lovagolt be a század után. *Damjanich* keblére szoritotta az öreget s meg akarta tenni káplárnak, de az öreg megköszönte azt, s csak egy pohár pálinkát kért, azt tartván, hogy egy mangaleta többet ér száz gyíklesőnél is.

Este felé aztán hallották *Versecz* felől azt az ágyúzást, melyet *Kiss Pál* vezetése alatt a fehértemplomi tábor, a 28-ik zászlóalj folytatott a *Verseczen* útját állani akaró szerbekkel, kiken hősieken keresztül is vágta magát, bár sokan már elveszettnek hitték az egész csapatot. Világos ezekből folyólag, hogy *Baltazárnak* azon állítása, mintha a fehértemplomiakkal együtt a 3-ik zászlóaljbeliek is együtt

küzdöttek volna, emlékezetbeli tévedésen és az események egymásutánjának összezavarásán alapul.

A verseczi tábor aznap *Moraviczára* ment, onnan pedig *Modoson*, *Párdányon*, *Zombolyán* és *Varjason* át január végén megérkezett *Új-Aradra*. Így hagyták oda, számtalan menekülő magyartól kísértetve, kik, hogy élüket megmentsek, elhagyták szülőföldjüket s kiknek keserves vándorútjokat szívfacsaró volt nézni is, dicsőségüknek és szenvedésüknek véráztatta terét. *Damjanich* előre ment *Arad* alá, azt a proclamációt azonban, melyet neki tulajdonítanak, s melyben állítólag tudatja távozását a ráczokkal, ő soha sem írta. Ez nem egyéb történelmi mendemondánál. Szerette ő nemzetiségét s nem volt renegát azért, hogy jó magyar érzelmű volt, olyat tehát nem írhatott, hogy kiirtja az utolsó ráczot is; csak azokat akarta észreteríteni, a kik a reactio szolgálatába szegődtek.

Moraviczán érték utól a mieinket a fehértemplomiak s *Zombolyán* létük alatt pedig újabb csapás sujtotta nemzeti ügyünket: a hős *Maderspach* halála, ki halálosan meghütötte magát a páncsovai visszavonulás alatt.¹

Az ezen fejezetben tárgyalt időszak alatt kinevezettek a 3-ik honvédzászlóaljhoz: dec. 17-én alhadnagyokul: *Szikszay Ferencz* (ez sajtóhiba: *Lajos* helyett) és *Varga Ferencz* zászlóalji őrmesterek; ² 1849 január 15-én *Stein Miksa* őrnagy mellé számfeletti hadnagyul és segédül *Quosdanovich György*; századosul *Mille István* zászlóaljbeli főhadnagy; főhadnagyokul *Gorove Antal* és *Gosztonyi István* s hadnagyul *Elekes István* zászlóaljbeli tizedes; ³ január 25-én őrnagyul és parancsnokul: *Bobich János* zászlóaljbeli százados,⁴ a miből kitűnik, hogy az

¹ *Máté, Várady és Veres* jegyzetei után. — *Baltazár*: Honvédek könyve. 134.

² *Közlöny*. 1848. 195. sz.

³ *Közlöny*. 1849. 2. sz.

⁴ *Közlöny*. 1849. 12. sz.

előbbi kinevezés szerint a zászlóalj őrnagyául alkalmazni tervelt *Stein Miksa* időközben másutt nyert alkalmazást s ő a 3-ik zászlóaljnak sohasem volt parancsnoka; s január 23-án főhadnagykul *Szabó János*, *Vüsthof Károly*. (a ki úgy látszik, szintén nem ment el a zászlóaljtól), s *Nichold Pál* zászlóaljbeli hadnagyok s hadnagyokul *Gyurmán Vilibáld* és *Horváth Károly*, zászlóaljbeli őrmesterek.¹

Áthelyezettek pedig a 3-ik zászlóaljból nov. 22-én a 18-ik zászlóaljhoz főhadnagykul *Mikovinyi János* hadnagy;² nov. 25-én a 31-ik zászlóaljhoz őrnagykul *Damaszkin György* százados;³ nov. 29-én a 21-ik zászlóaljhoz *Martini Frigyes* százados;⁴ december közepén a 65-ik zászlóaljhoz hadnagykul *Gyöngyösi Lajos* altiszt s a 64-ik zászlóaljhoz főhadnagykul *Vas István* hadnagy;⁵ ugyanazon időben a 17-ik huszárezredhez hadnagykul *Junga Károly* hadnagy;⁶ jan. 1-én a 67-ik zászlóaljhoz hadnagykul *Elekes István* (de ez nem fogadta el áthelyezését) és *Sámi Imre* őrmester, emez ugyan talán a 10-ik zászlóaljban szolgált;⁷ január 16-án a 2-ik huszárezredhez számfeletti hadnagykul s gr. *Vécsey* tábornok mellé segéd-tisztül *Spiller Vilmos* közvitéz;⁸ január 23-án a 63-ik zászlóaljhoz főhadnagykul és segéd-tisztül *Vass István* hadnagy⁹ (úgy látszik ennek előbbi áthelyezése itt corrigáltatik), s január 25-én a 49-ik zászlóaljhoz főhadnagykul és segéd-tisztül *Elekes István* hadnagy.¹⁰

¹ *Közlöny*. 1849. 13. sz.

² *Közlöny*. 1848. 167. sz.

³ *Közlöny*. 1848. 170. sz.

⁴ *Közlöny*. 1848. 178. sz.

⁵ *Közlöny*. 1849. 1. sz.

⁶ *Közlöny*. 1849. 2. sz.

⁷ *Közlöny*. 1849. 3. sz.

⁸ *Közlöny*. 1849. 6. sz.

⁹ *Közlöny*. 1849. 10. sz.

¹⁰ *Közlöny*. 1849. 12. sz.

IV. FEJEZET.

Aradvára alatt s a Közép-Tiszánál.

Méltán feltűnhetett mindenkinek, hogy a bánáti hadtest, mely a *Tisza* védelmére s ezzel *Debreczennek*, a kormány akkori székhelyének biztosítása végett lett a *Bánátból* felrendelve, a helyett, hogy ide sietett volna, egy nagy vargabetűt csinálva, *Aradra* megy s több napot ottan töltött el.

Ennek indoklására még *Horváth* sem tesz nagy munkájában egyetlen egy szó említést sem, egyszerűen annyit mondván, hogy *Damjanich* január végén *Aradon* ütötte fel főhadi szállását s a bánsági had itten kipihenven útja fáradalmait, a kormány rendeletére követi onnan *Vécseyt Szolnok* felé irányzott útjában.¹

S nem tesznek erről említést sem *Potemkin Ödön*, sem *Margitay Gábor*, pedig mindkettő regisztrálja a *Damjanich* hadcsapatainak *Aradra* érkezését s ottani tartózkodását.²

Hát pedig ennek meg volt a maga oka, és pedig nagy oka. Ezt *Assermantól* tudtuk meg tisztán, négy évtizeddel a szabadságharc után. Az ok nevezetesen, mint ő írja, az volt, hogy az aradi várat ostromló *Gaál Miklós* ezre-

¹ *Horváth*: Függetlenségi harc tört. II. 96—98.

² *Potemkin*: Magyar hadsereg feloszlásának okai. 40. — *Margitay*: Emlékiratai. 39., 41.

des oly jelentést tett a kormánynak, miszerint az ostrommunkálatok már annyira előhaladtak, hogy elegendő rohamcsapattal a vár okvetlenül elesik. Ennek következtében *Damjanich* azon utasítást kapta, hogy felfelé való menetelésében ejtse útba *Aradot*, foglalja el a várat és aztán siessen kitűzött helyére.¹

Ezért ment a bánáti sereg *Arad* vára alá. *Damjanich*, ki előre ment volt, csapatjait ünnepélyesen fogadta *Új-Aradon*. Előbbök ment az országúton a közeli szőlős dombokig, lehajló tetejü kék sapkája mellé neki is oda volt tűzve a fehér kakastoll. *Kiss Pál* léptette el előtte a hadtest arczéle elé lovagolva, messze elhallatszó érczes hangon, szokott katonás rövidségével így szólt csapataihoz: «Fiúk! Látjátok, az ott *Arad* vára, megrohanására az előkészületek meg vannak téve, beveszitek úgy-e?» S a honvédek, a 3-ik és 9-ik zászlóalj honvédei, kik a határ-örvidéki felkelők számos erősített táborát éppen oly csallhatatlan biztossággal, mint hősiességgel rohanták meg és foglalták el, tüzes lelkesedéssel kiáltottak föl: «beveszszük, esküszünk!» A rohamot az önként jelentkezők által akarta *Damjanich* megtétetni. Boldog volt, a ki felirathatta magát, pedig tudta mindenki, hogy nagyon sok emberéletbe fog az a roham kerülni. Különösen a 3-ik és 9-ik zászlóaljból volt sok ajánlkozó.²

Hogy mikor érkezett a bánáti sereg *Új-Arad* alá, s mikor volt a most leírt szemle: azt biztosan meghatározni nem lehet. *Horváth*, *Klapka* s *Vukovics* csak annyit mondanak ide vonatkozólag, hogy január végén, de a napot nem említik. *Rüstow*, *Gelich* s *B. J.* január 31-ére, *Vetter* február 1-ére, *Márki* egy kézirati napló alapján január 24-re, *Margitay* január 29-ére s az előttem levő jegyzetek írói közül *Máté* január 22-re s *Várady* januárnak leg-

¹ *Asserman*: Aradi vértanuk albuma. 64.

² *Asserman* i. c. — *Máté*, *Várady*, *Jankó* és *Revéczy* jegyzetei,

alább is 28-ára teszi azt,¹ mert azt mondja, hogy a szemle után *Új-Aradon* elszállásoltattak s külön bekezdésben említi, hogy január 29-én, ez tehát leghamarabb számítva is az elszállásolást követő nap volt, az ő százada az ágyú-ütegek elhelyezése végett eszközlött munkálatok fedezésére volt kirendelve, s akkor este oly [sötét volt, hogy ő, miután egy kissé századától hátra kellett [maradnia, a század [után menet eltévedt s az ellenséghez oly közel jutott, hogy az őrszem meghallván a fagyos földön lépteinek [kopogását, németül rákiáltva s választ nem kapva, reá lőtt s ezt a lövést még másik három lövés is követte, úgy hogy ő csak hasonmászva tudott az övéihez el- s visszajutni. Ezt azért adám ily terjedelmesen, mert ebből azt akarom deriválni, hogy *Váradynak*, ki különben is többnyire jól szokott a dátumokra emlékezni s jól emlékezett [vissza a páncsovai csata napjára is, ezen adata authenticusnak fogadható el, mert az ilyen epizódokra még kevésbé jó emlékezőtehetségű ember is jól vissza szokott emlékezni. Én részemről hajlandó vagyok a *Várady* adatai alapján csakugyan január 28-ikát fogadni el a megérkezés és a szemle napjául, mert ez összevág a *Horváth*, *Klapka* és *Vukovics* tágabb meghatározásaival is s csak egy napot differál a *Margitay* által említett naptól. A *Rüstowék* és még inkább a *Vetter* adatát nem fogadhatom el, mert az elüt nagyon a hivatalos adatoktól; s még kevésbé a *Mátéét* és a *Márkiét*, mert 3 nap alatt kísértetve egy darabig mintegy 40,000 főnyi délvidéki menekültől s a podgyászszekerek ezreitől, nem juthatott el *Versectől Új-Aradig* a sereg, midőn Zsombolyán meg is pihent s meg

¹ *Horváth* i. m. II. 96. — *Klapka*: Nationalkrieg. III. 83. — *Vukovics* emlékiratai. 423. — *Rüstow*: Magyar hadjárat tört. I. 204. — *Gelich*: Magyarország függetlenségi harca. II. 310. — *B. J.* Magyarország függetlenségi harczának katonai története. I. 291. — *Vetter*: Hazánk. XI. 33. — *Márki*: Aradvármegye és Arad története. II. 573. — *Margitay* i. m. 41. — *Máté* s *Várady* jegyzetei.

is kellett állapodnia, szegény *Maderspach* eltemetése miatt is.

Új-Aradon voltak aztán a mieink egészen február 3-áig, illetve 3 óra virradóig, s akkor szállottak át a *Maroson* és pedig a gyalogság a csálai erdőhöz közel a fagyó félben levő *Maros* jégtorlaszain jéggé fagyott vizes szalmazsupokra alkalmazott deszkákból készített erős szerkezetű s a szükséges védredoutokkal ellátott két hidon át még éjjel, a lovasság ellenben a *Margitay* által *Lippáról* leszállított hajókból készített beszálló hajókon a *Glogovácnál* felállított két kompon át.¹ Az átkelés nem ment símán, mert a várbeliek észrevették azt s megkezdték az ágyúzást; de nem árthattak semmit, mert a híd és a kompok a lőtávolon kívül voltak felállítva. Az átkelés napjára nézve meg egyezik a *Margitay* adata a *Váradyéval*, ezt a napot tehát kétfelől nélkül elfogadhatjuk.

Azonban *Margitay*nak azon állítását, hogy még az nap tova vonultak volna *Szolnok* felé a *Damjanich* csapatai, már nem fogadhatjuk el. Még nagyobbat téved *Potemkin*, ki az elvonulás idejét a vár ágyúztatása, t. i. január 25—28 közötti időre teszi, mert fentebb kimutattam, hogy ekkor még meg sem érkezett, vagy éppen az ágyúztatás utolsó napjára érkezett meg *Új-Aradra* a bánáti sereg.

Nem vonulhattak el azonnal a vár alól ez átkelés után, hiszen azért mentek át, hogy megrohanják a várat, ha el akartak volna vonulni, nem lett volna szükséges a veszélyes átkelést megkísérteni, elvonulhattak volna *Szegedre* a *Maros* balpartján is.

De meg az előttem fekvő jegyzetekből is látom, hogy egy pár napot még *Ó-Aradon* töltöttek. A mi 3-ik zászlóaljbeli honvédeink itt ismerkedtek meg *Wysocki* lengyel legionistaival, kiknek egyenruhájuk vörös, tetején négyszögű s két ujjnyi széles, fekete prémmel kerített sapka, szürke köpeny s térdig érő bagaria-

¹ *Margitay* i. m. 49. — *Várady* jegyzetei.

csizma volt, fegyverzetük pedig rövid vontesövű finom puska, kardul is használható szuronynyal. A «Vas» kávéházban jöttek esténként össze, itt dalolták a magyarok a «Búsul a lengyel»-t, a lengyelek a «Bozse cos Polzké»-t s a zene és dal bús melódiái könnyet csaltak a szemekbe, zokogva borultak egymás keblére s barátkoztak, testvériesültek világos reggelig. Egy éjjel pedig, mint *Máté* írja, (akkor éppen otthon voltak) egy bomba azon házba ütött be, melyben ő többedmagával volt beszállásolva, szerencsére nem a lakott szobába.¹

A vár tervelt megrohanásából azonban nem lett semmi. *Damjanich* ismételt szemlevezések után tudomást szerzett a vár erős voltáról s egyszersmind arról is, hogy a szükséges előkészületek a vár megrohanására egyáltalán nincsenek megtéve, sőt az ostromló ütegek löszere is fogyatékán van, erősen kifejezte ezen dolog felett egy haditanácsban, melyben *Wysocki* indítványára a vár megrohanásának ezen indokokból való mellőzése fogadtatott el, megbotránkozását, leplezetlen jelentést tett arról a kormánynak, s miután *Berger*, a várparancsnok, a megadásra való felszólítást ridegen elutasította, néhány napi veszteglés után odahagyta *Arad* várát, csatolván *Wysocki* lengyel legióját is csapataihoz.²

Mielőtt elvonult volna innen, szállására, a *Csernovics*-házba hívatta *Kalmár Antalt* azon altisztársaival együtt, kiket felterjesztett a Turszky- és Rukowina-ezredek hozzáuk hű maradt 2—2 századából alakított honvédzászlóaljba hadnagyokul leendő kinevezés végett, s kikről megtudta, hogy ezek inkább altiszteknek akarnak maradni, csak hogy meg ne kelljen válniok zászlóaljuktól, a 3-ik zászlóaljtól. Megmagyarázta nekik, hogy milyen szükség van ott jóérzelmű tisztekre, s lelkükre kötötte kineve-

¹ *Máté* jegyzetei után.

² *Asserman* i. c. — *Weldicz*. Der Antheil der Polen an dem ung. Freiheitskampfe. 23., 24.

zésük elfogadását. El is fogadták, parancsnak tekintették az öreg *Damjanich* óhaját s bánatos érzéssel távoztak el *Szentestől* kedves zászlóaljuktól.¹

S *Aradon* léte alatt még egy oly intézkedést is tett *Damjanich*, mely szabadságharczunk sorsára nézve döntő befolyást gyakorolt.

Eddig azt hittük, hogy *Bem*nek a *Hrabovszky*-féle segédcapatot, mely 3 zászlóaljból, a Máriássy-zászlóaljból, a torontáliakból alakult és a 24-ik honvédzászlóaljból, 2 század Württemberg-huszárból s jelentékeny ágyúosztagból állott, s melyhez vezérkari tisztül *Herkalovits*, a Turszkyezred századosa rendeltetett ki, kit aztán *Bem* nagyon megszeretett s bizalmasan rendesen *Herr von Kálovits*nak nevezett, — a kormány küldötte el *Aradról*, legalább *Horváth*nak ezen kitételéből: «*Aradról Hrabovszky* alvezredes alatt öt-hatezernyi osztály küldetett *Bem*hez», másra nem lehetett következtetnünk. Pedig hát ez a dolog sem így áll. Azt a hadosztályt *Aradról* nem a kormány küldötte el, hanem maga *Damjanich* küldötte el saját iniciatívájából, saját felelősségére. S azt is *Assermantól* tudtuk meg.

A *Damjanich* *Aradon* léte alatt érkezett ugyan is meg oda *Bem*nek egy futára, kit ez segélyért küldött ki. *Damjanich* megértvén a helyzetet, rövid megfontolás után elhatározta, hogy *Bem*nek, kit pedig ő soha nem is látott, segélyt küld. S összeállította s elküldötte a *Hrabovszky*-hadosztályt.

Nagy dolog volt ez, és semmi sem mutatja jobban a *Damjanich* éles belátását, határozottságát és önzetlenségét ennél, hiszen neki határozott utasítása a *Közép-Tiszához* szólt, és mégis elküldötte ereje jórészét *Erdélybe*, súlyos felelősséget vevén ezzel magára. De belátta, hogy *Erdély* megmentésére nézve ezen lépés feltétlenül szükséges, s megtette azt, bár azzal egyszersmind saját dicső-

¹ *Kalmár* jegyzetei után.

ségének esélyeit is kevesbítette. Aligha tette volna azt meg egy második a magyar vezérek közül.

A kormány rosszalását magára is vonta *Damjanich*, de a siker enyhítette felelősségét, mert a küldött segély, mely éppen a végső perczben, febr. 8-án délben érkezett meg *Dévára*, s mely fölött *Bem* azonnal szemlét is tartott, tette lehetővé, hogy a piskii híd s vele *Erdély* a más-napi véres csatában el ne vesszen. Csakis ezen segélyhadnak a megérkezésével menthette meg *Bem* a piskii hídnál *Erdélyt* s azzal *Magyarországot* s foglalhatta vissza a már elvesztett *Erdélyt*. A dicsőség ezért *Bemé*, de az érdem *Damjaniché*, mert ő adta ahhoz annak a kezébe az eszközöket.¹

A bánsági seregnek, természetesen most már nem számítva abba a *Hrabovszky*-féle hadosztályt, *Aradról* való elvonulását a *Várady* jegyzetei alapján, bár *Weldicz* s több források az elindulás idejéül február 4-ét említik, a mely datum a *Várady*éval csak úgy egyeztethető össze, hogy az egész hadtest elvonulása nem egy napon történt, s hogy maga a 3-ik zászlóalj csakugyan az utóbbi által megjelölt napon vonult el a vár alól, mely felfogást *Lakatos Ottónak* azon megjegyzése is támogatni látszik, hogy *Damjanich* a múlt vasárnap, ez összevág február 4-ével, indított, tehát csak indított mintegy 5000 embert *Szolnok* felé, — február 7-ére teszem. Az nap *Battonyára*, febr. 8-án *Tót-Komló*sra, 9-én *Orosházára* és 10-én *Szentesre* nyomultak. *Tót-Komló*son éjjel vettek hírt arról, hogy az nap a császáriak s a rácok *Aradra* betörték, s *Asztalos* által dicsőségesen kiűzettek; nagyon sajnálták, hogy a támadás miért nem egy nappal előbb történt, akkor még, midőn ők is *Aradon* voltak.

Szentesről febr. 12-én azon hirre, hogy a rácok meg-

¹ *Horváth* i. m. II. 98., 99. — *Asserman* i. c. 64—66. — *Czetz*: *Bem's Feldzug in Siebenbürgen*. 196. — *Bauer* őrnagy hagyományai. 168.

támadták *Szegedet* és a *Maros*-vonalat, lerendeltettek ismét *Szegedre* és *Makóra*, emide az 1-ső és 2-ik, amoda a 3—6-ik század, ez utóbbiak febr. 12-én *Mindszenten* s 13-án *Hódmező-Vásárhelyen* éjjelezve, 14-én bevonultak *Szegedre*. Fölösleges emlitenem, hogy *Szegeden* nagy-szerűen fogadták őket, hiszen *Szeged* magáénak tekintette a 3-ik zászlóaljat, de a két első századot még lelkesebben fogadták a makóiak. Valóságos veszekedés folyt a felett, hogy kinek a házához jusson fehér kakastollas honvéd; a szegényebb, de hazafiasságra nézve amannak mögötte nem álló osztály formaliter neheztelt a vagyonsabbakra, kik elcsípték előlük a honvédeket, el is követtek mindent, hogy ha lehet, magukhoz elesábitsák azokat, vagy legalább egy ebédre vagy vacsorára megnyerjék. A szives vendéglátásnak, melynek gyakorlásában *Makó* lelkes hölgyei még fölülmulták a férfiakat, nem volt se vége, se hossza, a honvédek minden nap más-más helyre voltak ebédre és vacsorára híva s trakta traktát, házi multság házi multságot ért.

Meggyőződven aztán a kormány arról, hogy a ráczoktól nem kell többé féltetni *Szegedet*, újra felrendelte a 3-ik zászlóaljat *Szolnok* felé. A *Szegeden* levő 4 század, miután előbb a sétatéren szemlét tartott felettük *Batthyány Kázmér gr.*, országos kormánybiztos, február 21-én gőzhajón felszállíttatott *Szentesre* s onnan, csatlakozván itt hozzájuk a *Makón* volt 2 század is, kik *Hódmező-Vásárhelyen* át gyalog jöttek idáig, 23-án *Kun-Szent-Mártonba*, 24-én pedig *Czibakházára* menesztettek, itt aztán az előőrsoket az alsó-varsányi és martfői pusztán helyezvén el, megint több napig voltak, kellemetlen, hideg, szeles időben.¹

Éppen az nap érkeztek meg *Czibakházára*, a mely napon délelőtt *Mesterházy* őrnagy a *Várkonytól* előnyomuló

¹ *Várady* és *Máté* jegyzetei után. — *Damjanich* jelentése febr. 25-ről. — *Dembinski Magyarországon*. 120. — *Lakatos O.*: *Arad története*. I. 167.

Ottinger-dandár egy részével csatázott. Két osztrák zászlóalj a czibakházi erődítések melletti fahidat támadta meg, de a gr. *Leiningen* őrnagy által vezényelt s hozzánk hű maradt Schwarzenberg nevet viselő 19-ik gyalogsorezred 3-ik zászlóalja által visszaveretett, ez alkalommal azonban, mivel a támadó egyik osztrák zászlóalj hajtókája is olyan színű lévén, mint a Schwarzenbergeké, kik még mindig a régi egyenruhában voltak, *Leiningen* azon hiedelemben, hogy az az ő zászlóalja, oly közel ment hozzájuk, hogy ezeknek sikerült őt elfogni s a híd mögötti korcsmába hurczolni s mint foglyot elzárni. Megtudva zászlóalja az ő elfogatását, annak egy része visszarohant a hidon át a korcsmához, s annak ajtaját betörve, a két osztrák zászlóalj szemeláttára s 31 osztrákot és 2 tisztet is elfogva, kiszabadítá őrnagyát s diadalmenetben vivé *Mesterházy* elé, kinek csak annyit tudott rebegni a halás *Leiningen*: «most már kétszeresen a tietek vagyok!» Ezen a napon látta őt, leendő hadtestparancsnokát a 3-ik zászlóalj először. Később aztán az őt kiszabadító vitézek érdemjelekkel diszítették fel, legvitézebb volt ezek között *Talabér* hadnagy, ő volt az, a ki a korcsma ajtaját betörte.¹

Ezen esetre vonatkozólag egy érdekes történetkét, mely *Leiningent* nagyon jellemzi, kell még felemlítenünk. Az az osztrák tiszt, ki *Leiningent* a korcsmában elzáratta, vele igen durván bánt s őt «du Rebell, du Verräther»-nek nevezte. S ő, midőn kiszabadításakor ezt a tisztet is elfogták s eléje vezették, szivarral kínálta meg a remegő tisztet.²

Ez időben már a *Dembinski* szerencsétlen kezére volt bízva a magyarországi seregek vezénylete. Ez, mint hátrahagyott irataiban írja, február 26-án d. e. 10 órakor, midőn még a kápolnai csata kezdetét nem vette, sőt arról,

¹ *Közlöny.* 1849. 39. sz. — *Veres* jegyzetei.

² *Szilágyi*: Forradalom férfiai. 133. — *Klapka*: Nationalkrieg. II. 279.

hogy azon nap döntésre kerül a dolog, az új magyar fővezér még csak nem is álmodott, *Egerből* keltezve azt parancsolta meg *Damjanich*nak, hogy *Szolnokot* támadja meg, *Vécseyt* az ő támogatására utasítván. Pedig arról, hogy mily erővel lesz kénytelen *Damjanich* szembeszállani, ha a parancsnak meg akar felelni, a parancs megírásakor *Dembinski*, mint *Demár János*, a ki köztudomás szerint maga *Görgei Arthúr*, a «Budapesti Szemlé»-ben megjegyzi, éppen semmi bizonyosat nem tudott. Jobban tette vala tehát *Dembinski*, ha mindarról, a mit *Damjanich*ról mond, hallgat.

Mint utólag kipattant, *Dembinskin*ek az volt a tervtelen terve, hogy a szolnok-pesti vasútvonalon tüntessen s ezzel ott lekösse a császáriak erejének egy részét s figyelmüket a tulajdonképpeni főtámadási vonalúl kitűzött gyöngyös-pesti országútról elterelje. Csakhogy egy nagy hibája volt ezen tervnek: nem kérte ki hozzá *Dembinski* a *Windischgrätz* hozzájárulását s ez minden hadvezéri korlátoltsága mellett is elég izgága volt a tekintetben, hogy nem várta be a tüntetést, még az nap, midőn erre nézve a parancs kiadatott, támadott a fővonalon, *Kápolna* környékén s ezzel feje tetejére állította a nagy visszavonulónak egész tervét és bölcseségét.

Damjanich azonban, a ki semmit nem tudott a tervről, melyet *Dembinski* még alvezérei előtt is gondosan titkolt, kötelességének ismeré a parancsot, tekintet nélkül arra, hogy a fővonalon már megtörtént a mérkőzés s az visszavonulásunkkal végződött, teljesíteni s *Szolnok* megtámadása tervének elkészítésével azonnal meg is bizta tábor-kari főnökét, *Kleinheinzot*, s az azt gyorsan elkészítvén, hozzáfogott *Damjanich* annak keresztülviteléhez.

E czélból hadtestét, mely eddigi itt tartózkodását fegyvereinek s ruházatának rendbehozatalára s magának a szükséges löszerekkel való ellátására használta fel, már márczius 2-án este *Czibakházánál* azon fahidon, mely birtokunkban volt s melynek padozata fel volt szedve, de

ezen felszedett részek a berakhatásra készen tartattak, átvezette, a *Vécsey*től kapott gyalogságot pedig *Szolnok* és *Czibakháza* közt tutajokon szállította át a *Tiszán*, *Szolnok* felé, hogy virradatkor megkezdje mindkét hadoszlop a támadást. Ekkor azonban nem lett ebből semmi, mert a bal hadoszlop elvesztvén a tájékozódást a pusztákon, nem érkezett meg a kitűzött helyre; *Damjanich* ennél fogva a jobb hadoszloppal is, melyet maga vezetett, visszahúzódott *Czibakházára*, visszaküldve a *Vécsey* embereit.¹

Két nap múlva azonban újra megkísérlette a támadást *Damjanich* s ekkor csakugyan foganatosította is. A terv az volt, hogy jókor reggel ő hátulról, *Vécsey* pedig *Török-Szent-Miklós* felől előlről támadván meg egy időben a *Szolnok*nál állomásozó s a szolnoki tiszai hídőt védő *Karger* dandárt, azt vagy elfogják, vagy a *Zagyvára* szorítják. Már márczius 4-én délután sugdosták a magyar hadseregben, hogy valami támadás lesz; délután 4 órakor ki is adatott a parancs, hogy mindenki menetkészen legyen s fegyverét jó karba hozza. Készültek is a mi fiaink, de nemcsak fegyvereiket hozták rendbe, hanem például *Várady* egy szép cipót is vett a piacon, azt ketté vágta s középebe jó darab pecsenyét betett, így aztán az egésztest becsömöszölte a borjába. Este aztán át is keltek a már említett fahíd felhasználásával a *Tiszán*. Az átkelés megkezdése előtt egy félórával, egész a hídfőig jött az osztrákoknak lovas őrzárata, de semmi mozgalmat nem vevén észre, mert még akkor nem is volt, s a halászsoktól és tanyai lakosoktól, kik őket ezzel is félre akarták vezetni, arról értesülvén, hogy *Czibakházán* nagyon kevés magyar van, nyugodtan s rendes lépésben honvédeink szeme láttára tovább ballagott.

¹ *Dembinski* Magyarországon. 122., 196. — *Demár János*: Budapesti Szemle. 1876. I. 374. — *id. Görgey István*. 1848—49-ből. II. 24. — *Szikszai, Máté és Jankó* jegyzetei.

Damjanich az alkonyat beálltával összes haderejét átvetve a *Tiszának* jobb partjára s magához csatolva a *Vécsey* által egy rozoga kompon s néhány molnárladikon átküldött s *Knezics* alezredes által vezényelt 34-ik számú gyalogsorezredet is, ezt megelőzőleg hangosan kiáltván az az előtt általa nem ismert *Knezics*nek nevét, megkezdette a *Szolnok* elleni felvonulást, csendesesen, dobszó nélkül, még a hangos beszédet is betiltva. Érdekes jelenet volt, midőn az athleta *Damjanich* a hívására hozzá sietett s magát megnevező kis termetű s vézna *Knézic*set magához ölelé s könnyekig megindulva örömet fejezve ki a felett, hogy ismét találkozik egy szlávval, még pedig egy grani-csárral, ki az igaz ügyért harczol. *Knézics* azt válaszolta, hogy ő letette az esküt a magyar alkotmányra, s azt meg is tartja haláláig. Éjfél feléig menetelt a hadsereg, pedig roppant hideg volt. *Tisza-Várkony*nál, részint a faluban, részint a falun túl, mintegy 2 órát pihentek, a ki tudott, aludt is; az szerencsésnek tartotta magát, a ki a határ-árokbán húzódhatott meg, ott nem érte a hideg szél.

Szikszai tisztársával *Gosztonyi* századossal a falu utcáján pihent meg, leterítette a szikkadt földre köpenyegét, *Gosztonyi* is lefeküdt arra s mintegy másfél óráig aludtak is. Az adott jelre felkelve, folytatták tovább útjokat. *Gosztonyi Szikszai* mellett haladva, halkán, mert mint említém, a hangosan beszélés meg volt tiltva, így szólott ehhez: «Barátom, ma nekünk csatánk lesz, én elesem; az attilám oldalzsebében van a tárczám s benne 300 frt, ha életben maradsz és megteheted, vedd ki és küldd el *Váradra* az én szegény anyámnak.» *Szikszai* ki akarta fejéből verni ezeket a gondolatokat, elmondotta neki, hogy ezek csak valami rossz álom következményei, ne adjon arra mint okos ember semmit s ne nyugtalan-kodjék. *Gosztonyi* mindezekre csak annyit felelt: «majd meglátod.» Szegény fiút, ki mint *Biharmegye* egyik megválasztott aljegyzője állott be honvédnek, mint látni fogjuk, sejtelve nem csalta.

Várkony és *Tószeg* közt a réteken, út nélkül haladtak az éj leple alatt *Szolnok* felé. Útközben a tisztek halkán figyelmeztették a legénységet, ők pedig elindulás előtt maga *Damjanich* által lettek erre figyelmeztetve, hogy miután most már jól begyakorlott és vezényelt rendes katonasággal, kik jól lőnek s nem rácz rablókka lesz dolguk, vigyázóbbak, összetartóbbak legyenek s a lövésektől meg ne rettenjenek. — «Ejh, mit nekünk lövés — felelék számosan — ha jobban lőnek, nem engedjük őket sokáig lövöldözni, szuronyszegezve megrohanjuk s majd elbánunk velök is.» Ilyen fiúkkal öröm volt csatába menni.

Márczius 5-én reggel már napfelkelte előtt *Szolnok* előtt állottak. A mi zászlóaljunk a *Wysocki* dandárjába volt beosztva s parancsnoka az öreg *Bobits* volt, ki horvát születésű volt ugyan, de jó magyar érzelmű, mint az öreg *Damjanich*. Ezen dandárba voltak még beosztva a veres sipkás 9-ik zászlóalj, a lengyel legió 1 zászlóalja s a 19. és 60-ik gyalogsorezred 1—1 zászlóalja, *Damjanich Szolnok*tól délre egy karéjt képezve állítá fel csapatait, elől csatárláncban 2 honvéd vadász századot, a *Tisza* partja mellett a jobb szárnyon a Schwarzenbergeket és a 65-ik honvédzászlóaljat, a középben, amazoktól balra a 3-ik, aztán a 9-ik zászlóaljat s a lengyel legiót és így tovább. A 3-ik zászlóalj az akkori indóházzal szemben, mely a mostanival éppen ellenkező oldalon, *Szolnok* déli végén volt, foglalt állást, a téglavető telep irányában. Mély csend volt s köd terült el az egész vidéken. Az osztrákoknak a *Tisza* jobb partján, mely felől mi *Szolnok*ot megkerültük, még előőrseik se voltak, s a honvédek vállra vetett fegyverrel, várakozó állásban találgatták egymás között, hogy vajjon miért nem támadnak? Hiszen ha van német *Szolnok*ban, most váratlanul meglephetnék. Az ok, mint tudjuk, az volt, hogy *Damjanich* arra várt, hogy hadd szólaljanak meg a *Vécsey* ágyúi a *Tisza* balpartján. S most éppen úgy járt ezzel, mint *Jarkovác*znál *Kiss Ernő*vel. Késett *Vécsey* is.

Nem valami soká kellett várniok arra, hogy megtudják ; van-e német *Szolnok*on vagy nines. A mint 7 óra felé a ködből kicsillant a nap, mely reájuk nézve éppen olyan jelentőségű volt, mint az auszterlitzi nap *Napoleon*ra nézve, s a mint a köd kezdett szétfoszladozni, a toronyba állított űr észrevevén, hogy a város alatt nagy tömeg magyar katonaság csatarendben áll, megadta a vészjelt, mire a jelzőágyút is elsütötték s alarmirozva lett az egész helyőrség. Tévedés tehát, a mit több magyar író, például *Gelich* is sejtet, mintha *Damjanich* nem lepte volna meg *Kargert*, hiszen ezt még az osztrák félhivatalos munka is beismeri.

A riadóra aztán előbb az osztrák lovasság és tüzérség, majd a gyalogság is gyors léptekkel özönlött az indóház és hidfő köré a vasúti töltés és a *Tisza* által képezett szögbe s a drágonyosok kardja a magyarokig átesillámlott a reggeli nap fényében. Sietve gyűltek ugyan az osztrákok, de még is elég időt vett igénybe a fölállás. *Damjanich* ez alatt mindhiába várt a *Vécsey* támadására, egy puska-lövés dőrejét sem hozta a *Tisza* felől ő felé a tavaszi szellő.

A mieink némán nézték a császáriak felállását, a kinek volt valamije, annak volt ideje ez alatt harapni. *Várady*-tól *Feueregger*, a ki szintén nem fogadta el más zászlóaljhoz való tisztté kineveztetését, kért valami harapni valót, az ezt az eltett czipóra utasította. «Vedd ki a borjumból, nem szeretném, ha valami német laknék vele jól.» 7 órakor *Nichold* főhadnagy, ki most segédtsízt volt, lovagolt kis sárgáján hozzá, mint régi ismerőséhez: No gyerek — mondá neki — ma sok mogyoróropogást fogunk hallani.»

8 óra felé észrevette *Damjanich*, hogy az osztrákok egy készen álló gőzmozdonyt indítottak meg nagy sebességgel útra *Abony* felé, bizonyosan segítségért. Most aztán már nem tartotta tanácsosnak tovább várni *Vécsey*re. Dörgő hangon odakiáltott *Freudenreich* tüzérszázadosnak: «Ab-

protzen!» s a *Freudenreich* vezényszavára a magyar tüzéség ágyúzása megnyitotta a szolnoki ütközetet.¹

Nincs szándékomban a szolnoki ütközetet, mely eredményére nézve csata jelentőségével bírt, minden mozzanatában, úgy mint a jarkovácziával és a pancsovaival tettem, lerajzolni. Emezek vagy alig, vagy hibásan voltak eddig a magyar irodalomban ismertetve, ezeknek egész terjedelmükben való lerajzolása tehát a hézagok kitöltése és a tévedések eloszlatása céljából teljesen indokolt volt, annyival inkább, mert a főszerepet ezekben a 3-ik zászlóalj vitte. A szolnoki ütközet ellenben úgy magyar, mint osztrák forrásokban kimerítőleg le van már rajzolva,² én tehát úgy ennél, mint az ezt követő azon ütközetek és csaták leírásánál is, melyekben a 3-ik zászlóalj részt vett, csak ezen zászlóalj viselt dolgainak leírására szorítkozom, s az ütközet vagy csata egyéb részleteit csak annyiban vonom be elbeszélésem körébe, a mennyiben ezek amazok megértésére vagy értékelésére nézve feltétlenül szükségsek, önként értetvén, hogy eközben az egyes tévedésekre rámutatni s azokat megczáfolni ezután is kötelességemnek ismerendem.

Az ütközet, mint látánk, ágyúzással kezdődött, aztán a Hannover-huszárokat 2 lovas üteggel az ellenség jobb szárnyára küldötte *Damjanich*, hogy annak visszavonulási vonalát elvágják. S midőn már gondolá, hogy azok már megérkeztek rendeltetési helyükre, megparancsolta a jobb szárnyon és a középen levő gyalogságnak is az előnyomulást; a 3-ik zászlóaljat, kezében kivont karddal, ezen

¹ Szikszai, Várady, Junkó és Veres jegyzetei után. — Aradi vértanúk albuma. 54.

² *Közlöny*. 1849. 46. és 50. sz. — *Rüstow*. I. 263—267. — *Klapka*. II. 280—285. — *Horváth*. II. 170—173. — *Gelich*. II. 479—483. (A «*Hazánk*» I. 68—73. lapjain is.) — *B. J.* I. 283—289. — *Baltazár*: Honvédek könyve. III. 135—137. — *Remelley*: Alkotmányos nagy naptár. 93—96. — *Winterfeldzug*. 344—352.

szavakkal gyújván lelkesedésre: «Fiuk, emlékezzetek Jarkovácra!»

A 3-ik zászlóalj is közeledett ezen parancs folytán a vasúti indóház felé, melynek jobb oldalán, éppen ezen zászlóaljjal szemben, egy 6 fontos lovasüteg volt felállítva. A mint ehhez közelebb-közelebb hatolt a zászlóalj, mindenki előtt feltűnt, hogy 700—800 lépésre bevárták őket a tüzerek, a nélkül, hogy lőttek volna. Már-már azt hitték, talán megadásra gondolnak az osztrákok s *Nichold*, a segédtsízt előre lovagol. Nagyon is előre ment, oly közel az ágyúüteget fedező osztrák vadászokhoz, hogy egy vadász golyója éppen homlokon találta s ezen kiáltással: «éljen a haza!» lebukott a lováról s a kis sárga üres nyereggel futott vissza a zászlóaljhoz. *Nichold* volt a nap első áldozata.

A csatárláncz eközben mindinkább közeledik az ágyúüteg felé, melyet, mint most említém, vadászok s ezeken kívül vasasok fedeznek, a dob pereg s a honvédek rendes lépésben haladnak az osztrákok felé. Az osztrák tüzerek csudálatos nyugalommal várják közeledtöket; mintha csak előre kipéczézték volna, hogy hol fognak először a támadókra lőni. Egyszerre aztán megvillan mind a 6 ágyú s annak minden golyója a 3-ik zászlóaljba csap. Az ágyúgolyók nyomában mindenütt utcaza támad, halottakból, sebesültekből. Ekkor sebesült meg *Novobáczky* százados, ki azonban csak könnyű sebet kapott s abból hamar kiépült, továbbá *Gosztonyi István* százados és *Menszáros Dani*, kiknek karját vitte el a golyó; *Gosztonyinak* megvalósult az előérzete, az első ágyúgolyó őt találta. Ennek a 6 ágyúnak ezen egy lövésére 52 ember dőlt ki a zászlóaljból. *Várady* mellett 3 bajtársat ütött ki a sorból, ezeknek egyikét fejen érte a golyó s abból az agyvelő oda-freccsent a *Várady* köpenyegére.

Az ellen újra tölt s az öreg *Bobich*, hogy zászlóalját lehetőleg kimélje, azt parancsolja a dobosnak, hogy jobbra vonulást doboljon, egy arra eső kunhalmot akarván véd-

eszközül a zászlóalj részére fölhasználni. Az öreg *Brassován* azonban, kivel már *Táborfalvánál* is találkoztunk, ki születésére nézve oláh volt s mint dobos, már 20 évig szolgált a Turszkyaknál s a ki most is szokás szerint be volt pálinkázva, odaszólott *Gorovénak*, ki most mint százados az első század balszárnyán állott, annak közepén *Jankó* főhadnagy, jobb szárnyán pedig *Farkas János* alhadnagy menetelven: «áhá, kapitány uram, fujnak retirádát, én nem retirálom, én verem sturmot,» és csakugyan rohamra dobolt. S a dicsőségszomjas zászlóalj most inkább hallgatott a bepálinkázott *Brassován* dobolására, mint őrnagya vezényszavára, *Gorove* előre suhintva kardjával, megadta a jelt *Jankónak*, ez pedig *Farkasnak* s a század, mellette aztán a második és így tovább, de azt hiszem nem mind, mert *Várady*, a ki a 4-ik században volt, egy szót sem szól az ágyúk megrohanásáról, egy egetrázó riadalomban tört ki: «rajta, fiuk, éljen a magyar!» s gyors léptekkel megrohanta az ágyúkat. Az osztrák tüze-
rek még egyszer lőhettek, a fiuk látták, midőn kanóczát a tüzer az ágyúlyukra illeszti s elkiáltották magukat: «fiuk, kartács!» És csakugyan kartács volt, a fiuk ledobták magukat a földre, s midőn a kartács csapkodva tovarepült felettük, folytatták a rohamot az ágyúkra s mielőtt még a második lövés füstje eloszlott volna, ott állottak a meglepetésükben megmerevedett tüze-
rek előtt, kiknek nem hogy több lövésre, de még felmozdonyozásra sem volt idejük. A ki meg nem adta magát, azt irgalmatlanul leszúrták. Nagyobb része fogoly lett az ütegparancsnokkal együtt. Az ágyúfedezeten volt vadászok és vasasok látva ezt a rettenhetlen elszántságot, futásban kerestek menedéket. A hős fiuk örömrivalgások közt ugráltak az ágyúkra s azokat lökészetükkel együtt hatalmukba vették.

Ez a roham döntött, ez öntött új bizalmat, mert meggyőződtek arról, hogy a császári rendes hadsereggel is győzelmesen mérkőzhetnek meg, és lelkesedést a honvédekbe s félelmet és bizalmatlanságot a németekbe.

És csodálatos, erről a rohamról, mely pedig nem csupán a 3-ik zászlóalj dicsősége, hanem a magyar névé, az egész nemzeté, sok magyar író, sem *Gelich*, sem *Klapka*, sem *B. J.*, említést sem tesznek; *Horváth* tesz ugyan, azonban úgy, mintha ezt a 6 ágyút a 3-ik zászlóalj a Schwarzenbergekkal együtt foglalta volna el, a mi pedig nem igaz, de igen is tett említést maga *Kossuth*, mindjárt a nemzetgyűlés márczius 9-iki ülésén, melyben a többek között ezeket mondá: «a 3-ik és 9-ik zászlóalj a veszély előtt szemet hunyni nem tudó bátorsággal rohanja meg az ágyútelepeket és a pusztító keresztűz között 11 ágyút elvesz. — —» Mint látjuk, ő is megosztja a 3-ik zászlóalj dicsőségét a 9-ik zászlóaljjal, a mi csakis téves értesülésen alapszik, mert a 9-ik zászlóalj nem vett részt az ágyúk megrohanásában, a 3-ik zászlóalj is nem keresztűzben rohanta meg azokat s nem 11, hanem 6 ágyút foglalt el. Téves tehát *Hentallernek* a *Sóhalmy* naplója ismertetése alkalmából a «Magyarország» 1897. évi karácsonyi számában közlött azon előadása is, mintha *Szolnoknál* a *Karger* ágyútelepét a 9-ik zászlóalj támadta volna meg, a mit különben maga az ismertetett napló sem állít. Megemlékezik *Remellay* is, ő meg mind a két tévedést egyesítve, a 9-ik zászlóaljat is, a Schwarzenbergeket is együtt rohanatja a 3-ik zászlóaljjal. És végül tesz erről említést *Gracza* (IV. 603) is, azonban az ő leírása úgy a szolnoki ütközetnél, mint más több helyen is, oly megbízhatlan s a mellett forrásokra, hogy adatait honnan vette, sohasem hivatkozik, hogy ennél fogva én ezen munkát forrásmunkául nem tekinthetem s nem használhatom. (Lásd a bírálatomat ezen műről: *Budapesti Szemle*. 1898. 255. l.) Midőn ezeket regisztrálom, csak az igazságnak akarok szolgálni, s távolról sem a Schwarzenbergeket, sem a 9-ik zászlóalj jó hírnevének ártani, s azt hiszem, hogy annak tagjai maguk sem szeretik látni azt, miként akarják őket idegen tollakkal díszesbíteni, hiszen meg van nekik maguknak is a maguk szerzette és kiérdemelt babérjuk. A 9-ik zászlóalj például

ugyancsak e napon, de később, hogy hátra ne maradjon, a rivalis 3-ik zászlóaljtól, meglátva messziről egy nagy tömeg lovasságot, vérük felforrt, lelkük égett, ők is osztozni akartak a nap dicsőségében, «szuronyt szegezz!» kiáltások közt ők is a roham szárnyára kelnek, s a nagy tömeg lovasság megfutott a roham elől. Tudta jól ez a zászlóalj is, hogy az öreg *Damjanich* a rohamot tartja a csaták poesisének, hogy ebben találja gyönyörét, boldogságát s ezt tartja a győzelem kulcsának.

— Ezt *Napoleon* katonái is csak egyszer tevék meg, — mondá örvendezve az öreg.

Futott tehát az ágyúfedezet, vadászok és vasasok egyformán. *Baltazár* ugyan azt állítja, hogy az ő főhadnagya, *Szivos András* és ő bekerítették az ágyúfedezeten levő s a fenyők (?) mögött magukat makacsul védő vadászokat s majd mind leölték. De én sehol ilyen ténynek nyomaira nem találok, sőt a *Szivos András* nevét sem találom sehol.

Bobich, a ki nem tudott ugyan jól magyarul, de azt nagyon jól tudta, hogy: «Előre!», a megfutamlott vadászok után benyomult vitézeivel a városba, hol az ellenség udvarokban és utcásarkokon védte magát, de nem sokáig, mert hőseink kiszorították őket a városból s a futókat még a lakosság is pusztította. Egyik utcán például egy házból kijövő s a honvédek elől menekülni akaró osztrák bakát az utca-ajtóban egy izmos, erős földmíves úgy ütött föbe egy baltával, hogy az menten halva rogyott össze. *Szikszai* hadnagy előtt történt a jelenet s ő szemrehányást tett a földmívesnek, hogy miért ütötte le azt a katonát, hiszen úgy is majd elbántak volna ők vele vagy foglyúl ejtették volna. «Nem úgy van az, vitéz uram — felelt rá a mi magyar emberünk — ezzel én tartoztam neki, mert mindig a szalonnaért kínoztam, soha sem tudtam jól tartani, mindenemből kiett s nem akartam, hogy szárazon menjen el vele.»

Az ellenség aztán tömegesen özönlött kifelé a városból, egy része az abonyi úton, más része a sóház felé vonta

meg magát, de ezek közül sokat a *Zagyvának* szorítottak a más zászlóaljbeli honvédek, ezek bizony többnyire a megáradt folyóban találták halálukat.

A németek kiűzése után, a mint a főutcán csoportosultak a 3-ik zászlóalj honvédei, hogy tömegesen törjenek arra felé, a merről még erős ágyúzás és puskaropogás hallatszott, egy mellékutczából csak eléjük toppan lóháton, vezérkarától kísérve *Damjanich*. «Éljen *Damjanich*, éljen *Damjanich* apánk!» üdvözik a fiuk rajongó lelkesültséggel. Az öreg megáll az utca közepén, sapkáját fejéről leveszi s ezen emlékezetes szavakat intézi kedvenc zászlóalja honvédekéhez: «Fiuk! a mai nap véghez vitt tettek után megérdemelnétek, hogy egytől-egyig tisztekké nevezzelek ki benneteket, de hol lenne akkor az én harmadik zászlóaljam?!» E szavaknál elfogult, tán még könny is jött a szemébe, megfordult s elvágtatott fiai dörgő éljenzésétől kísértetve.

A városból kiérve honvédeink, ők is *Damjanich* és a Ferdinánd-huszárok közelében vettek állást. A kápolna irányában még mindig erősen folyt az ágyúzás, a kápolna dombján egy német üteg volt felállítva s ez zavartalanul szórta golyóit a mieinkre, a mit *Damjanich* meglátván, oda szólott először a 3-ik zászlóaljhoz: «Fiuk, ti most pihenjete, eleget tettek»; azután pedig *Krain*hoz, a Ferdinánd-huszárok vitéz őrnagyához, s a következőket mondá neki: «No, huszárok! láttátok, mit tettek az én fiaim, a 3-ik zászlóaljbeliek? nézzétek, a kápolnánál az az üteg még mindig erősen lövi a mieinket, menjetek, kergessétek el onnan.» *Krain* élére áll huszárainak s elvágtat velük. Kevés idő múlva hozzák a huszárok az egész üteget, egy ágyú hijján, az valahogy elmenekült, embereivel, lőszerével együtt. Szerencsésen bekerítették s elfogták mindenestől. *Damjanich* rájuk rivall németül, ékesen sakramentezve (tudott ő úgy is): «Láttam, hogy erősen lövöldöztetek az én embereimre, most umkehren, abprotzen, löjjetek a németekre! de ha nem jól lőttök, ma-

gatoakat állítalak az ágyúitok elé.» Azok aztán lőttek eszevesztetten a saját embereikre. Később meg is barátkoztak velünk, itt maradtak nálunk a régi ruhájukban.

Karger Rékás felé igyekezett menekülni s ha *Vécsey* nem késik a támadással, a miért s azon szokásáért, hogy minden merészebb mozdulatnak kerékkötője szeretett lenni, *Damjanich* erősen felingerlődvén, keményen kikelt ellene, mindenestől fogoly lett volna. Így is csak úgy tudott nagy nehezen, mert *Vécsey*, habár későn, még is támadott, megmenekülni, hogy *Ottinger*, ki a mult őszi nálunk szolgált, egyidőben, míg *Mészáros* meg nem érkezett, a hadügyi miniszteri tanács elnöke is volt s csak *Jellacsics* betörése után pártolt el tőlünk, *Abonyból* dél körül segélyére jött. *Ottinger* vasasait is viaszasoritották ugyan, sőt egy huszárunk magát *Ottingert* is megkergette s csak azért nem fogta el, mert, mint mondá, «nagyon jó lova volt a hunczut németnek.»

Így is rendkívüli volt az osztrákok vesztesége, 1000-nél többre rugott az, de a mi veszteségünk is 300 embert tett ki, holtakban és sebesültekben. 11 ágyú, 10 lőporos kocsi, az összes podgyász és pénztár s egy diszes nagy imasátor jutott kezeinkbe. A szolnoki ütközet szabadságharcunk egyik legfényesebb fegyverténye.

Az ütközet után délután 3—4 óra közt a kápolna alatti téren állította fel *Damjanich* a 3-ik zászlóalját, ott fogadta *Bobich* jelentését a zászlóalj veszteségéről. Bizony több volt az 100 főnél (de nem 700, mint *Reizner* mondja), a 4-ik századé 10 halott és 6 sebesült volt.

A sebesülteket több szomszédos város kórházában vagy magánosoknál helyezték el ápolás és gyógyítás végett. *Gosztonyi Istvánt* és *Menzáros Dánielt* *Czibakházára* viték a plebániára; emez, bár balkarját, melyet aztán egy sebeiben elhalt lengyel tiszt koporsójába helyeztek el, amputálni kellett, felgyógyult súlyos sebeiből, de *Gosztonyi*, kinek jobb karját hordta el az ágyúgolyó, bár édes anyja, ki odasietett beteg ágyához, a leggondosabban

ápolta, harmadfél hét mulva belehalt sebeibe. Odavitték s onnan *Kun-Szentmártonba*, *Mátét* is, ki a város megostromlásakor kapott jobb bokájába egy puskagolyó által okozott sebet. *Veres Józsefet* pedig, ki a *Zagyva* partján kapott balvállába egy golyót, *Pogonyival*, kit czombján kartács-szilánk ért és *Száva* dobossal *Hódmező-Vásárhelyre* szállították kórházba, s *Ács Dánielt*, kinek lábát szintén amputálták, a szentesi kórházba, hol sebébe ez is meghalt. Még másféle vesztesége is volt a zászlóaljnak. Itten történt az is, hogy *Cservenkával*, a 2-ik század tizedesével, kit fáért küldtek ki, felborult a szekér, ő az esésben lábát törte s ezen sebében a török-szent-miklósi kórházban meghalt.¹

Az ütközet estéjén a szabadban szállott a sereg táborba. Ezen este érkezett meg a 3-ik zászlóaljhoz *Földváry Károly* és *Elekes István* a 43-ik zászlóalj őrnagya, illetve segédtisztje, kik, mint már a II. fejezetben említém, visszakiváncsoztak a 3-ik zászlóaljhoz. *Damjanich* nagy örömmel s baráti öleléssel fogadta őket, *Bobicsot* érdemei elismeréseül alezredessé léptette elő s más dandárnál alkalmazta s *Földváryt* a 3-ik zászlóaljnak ilyképen megüresedett őrnagyi állására helyezte át, *Elekest* meghagyván segédtisztii állásában, miután a *Nichold* elestével az is üres volt.

*Damjanich*nak, ha táborban voltak, szokása volt zászlóaljával időzni, a mellé telepedni le, és azzal együtt étkezni. Sokszor megtörtént, hogy ha a zászlóalj paprikása előbb készült el, mint az ő ebédje vagy vacsorája, leült a fiai közé, jól evett azok ételéből s ha az övé megérkezett, azt is együtt fogyasztották el. Ezen este is zászlóalja mellé telepedett le, ottan helyezett el *Guzman* nevű tisztii szolgálójával elemózsiás szekerét, abból kipakkoltatta különböző nagyságú boros kulacsait, volt az 4 vagy 5

¹ Szikszai, Jankó, Várady, Veres, Máté, Revóczky és Gorove jegyzetei és Frey Jakab levele után. — Reizner: Régi Szeged. 149.

darab, fel egészen a fél akósig, s mikor már jól falatozott, megkínálta a közelében levő tiszteket is. Diskurálás közben megkérdezte, hogy künn van-e a táborban a zászlóalj minden tiszteje, s nagy meglepéssel hallotta, hogy igen is künn van mind, s annál nagyobb elégtelenségét fejezte ki a felett, hogy a veres sipkás tisztek közül többen a városban szállásoltatták el magukat.

Ilyen alkalmakkor szokásban volt az is, hogy egymás között őszintén megbeszélgették a csaták jeleneit, ki mit látott s mit észlelt s az öreg is megtevé észrevételeit. Ezen este is nem egy epizódja került a mai ütközetnek színyegre. Midőn az ágyúk és az azt fedező vadászok s vasasoknak megrohanása és az ágyúk elfoglalása jött szóba, a mit gyalogság még *I. Napoleon* idejében sem tett meg, az öreg megjegyezte: «No hiszen a prókátoros lelketeket, ez ugyan most jól sült el, de ezt többé ugyan ne próbáljátok, mert más ellenséggel meggyúlhet a bajotok s mind ott hagyjátok a fogatokat.» (Pedig hát maga *Damjanich* is annyira kitette magát a veszélynek s oly közel ment az ellenséghez, hogy rákiáltott egy 9-ik zászlóaljbeli őrmester: «Bizony megérdemelné tábornok úr, hogy patolylyal kísérvék a prófuszhoz, a miért ok nélkül kiteszi a veszélynek drága életét.» És túlzott szerénységgel még is, valahányszor csak szó volt a szolnoki ütközetről, mindig azt mondá: «Nekem nem volt benne semmi érdemem, én csak néztem, mily hősök az én fiaim, s mint rohanak előre, nekem még csak buzdítani sem kellett őket.») Ugyanakkor elbeszélte az öreg azt is, hogy az ütközet után felismerve a 3-ik zászlóalj által elfogott üteg parancsnokát, azt kérdezte tőle: hogyan ereszhette a gyalogságot olyan közel az ütegéhez, miért nem mozdonyoztatott és nem menekült el, mikor a rohamot látta? — s a tüzer-tiszt méltatlankodva azt felelé, hogy a ki valaha hallgatta a katonai tudományokat, nem számíthatott arra az eshetőségre, hogy gyalogság síkon lovas üteget rohanjon meg s oly gyorsasággal, hogy a második lövés füstje még el sem

oszlott s már a honvéd mellette állott és szuronyát oldalának szegezve, kényszeríté őt a lóról leszállani. De megők az eddigi csatározásokból a magyar honvédekről azt a tapasztalást szerezték, hogy csak egy-két szerencsés lövés kell, a honvéd hátat fordít s az nap nem mutatkozik többé. Nem is hiszi, hogy azok, a kikkel itt harczoltak, új honvédek lennének, azok bizonyára honvédruhába öltöztetett császári katonák.

Ezért szerette az öreg az ő zászlóalját, melyet ő képezett ki, ő tett híressé, de a melynek meg ő köszönheté előléptetését s vezéri reputációját. Tudta erről, hogy ez a legváltóságosabb perczben sem hagyja cserbe, inkább meghal mind egy lábíg, de nem tágit. Nem remegett, nem hajlongott ez az ágyuk golyói előtt, azt a társukat, a ki félénknek mutatkozott s kapdosta a fejét a füttyölő golyók előtt a harczban, vagy pláne a maga védelmére valami fedezetről gondoskodott, a harcz után maguk alkotta századtörvénytörvény élé állíták s köpenyeget dobva rája, a szuronytok szíjjal úgy elverték, hogy nem volt többé kedve kapdosni a fejét vagy védhelyről gondoskodni. Sőt azt is megkövetelték, hogy tisztjeik is ilyenek legyenek s kevés idő múlva ilyenekből állott az egész tisztikar, a régiékből csak a java maradt meg s az elmentek helyét *Damjanich* az ő fiai sorából tölté ki. Persze: a katonai tudomány mást tanít, azt nevezetesen, hogy a harczászatnak az a célja, hogy a katona magát védve, minél többet ártson az ellennek, saját életét azonban szükségtelenül ne tegye kockára. De ez a dogma a 3-ik zászlóaljnál az egész szabadságharcz alatt sohasem tudott gyökeret verni.

Ilyen volt ez a zászlóalj s nem volt arra sem eset, hogy akár tiszt, akár közlegény fegyvereken kívül hadizsákmányul valamire rátette volna a kezét. Egyetlen egyszer történt, *Iláncsán*, hogy *Bende*, a ki pedig kedvence volt *Damjanich*nak, a templomból kihozott s magára vett egy misemondó ruhát, nem azért, hogy értékesítse, hanem csak könnyelmű pajkosságból, ezt *Damjanich* meglátva,

hadi törvényszék elé állította *Bendét*, s azon megokolással, hogy ő csak a szabadság katonáinak akar vezére lenni, de nem templomi rablóknak, halálra is íteltette s csak pajtásainak esedezéseire kegyelmezett meg annak.

Dalolva s a hazát éltetve ment ez a zászlóalj a tűzbe s dalolva tért vissza a táborba, hol az elesett bajtársak emlékének résztvevő kegyelettel szenteltek egy néhány percet, egy pár könnyet, elgondolva ilyenkor mindig: hodie illi, cras mihi. Hogyne szeretete volna aztán őket *Damjanich*?! Szerette is, s ennek jellemzésére elég legyen azon kívül, hogy a táborban az estéket rendesen velük töltötte, még csak azt hozom fel, hogy később is, bármikor találkozott egy fehérkakastollas honvéddel, nem volt rá eset, hogy meg ne szólítsa s ki ne kérdezze azt, hogy mi járatban van? S mindig barátjának nevezé mindegyiket.

Akkor este is kitünően találta magát *Damjanich*, ki a társaságban különben is mindig víg, élczes és kedves volt, egymaga képes lévén egész kört mulattatni, a 3-ik zászlóalj és annak tisztikara mellett és között. Legtöbbit foglalkozott a visszatért *Földváry*val és *Asserman*nal, ki ekkor már tábornoki segédtsíztje volt s kit ő rendesen «édes Francim»-nak nevezett. Külsőleg sajátosságos ellentét volt e két férfi, egyik athléta, másik alacsony kis ember. Öröszem a sas szárnyai alatt. De azért, hogy szeretete ezt a kis embert *Damjanich*. Csak arra hallgatott, s csak ez volt teljes bizalmasa; ez tudta csak hirtelen haragját lecsillapítani. Ha másnap csatára készült az öreg, *Asserman*nal értekezett. «Úgy-e Franci, megverjük az ördögöket is?!» Egy izben, midőn egyik új zászlóaljra, mely nem nagy sympathiával viseltetett a roham iránt s melynek hiába mondta, hogy nézzetek a 3-ik és 9-ik zászlóaljra s tanuljatok attól, lefeküdt a rohamra vezénylet után. Az öreg közéjük lövetett, rohantak is bezzeg, mint a szélvész. Ekkor az öreg odaszól *Asserman*hoz: «Úgy-e Franci, jó prælectió volt ez? Hanem most már akaszsz egy érdem-jelt a zászlójukra, mert különben megtalálnak haragudni».

S a szolnoki ütközet után, ha nincs *Asserman*, a ki lecsilapítsa *Damjanichot*, megverekedett volna késlelkedés miatt *Vécseyvel* az öreg. Azért szerette így, mert a vakmerőségig bátor volt, ott termett mindenütt, a hol baj volt s a legnagyobb veszély torkából is szerencsésen kimentekült. Most is évődött vele az öreg: «Fráncli! én téged megvasaltatlak, ha te így veszélyezteted magadat.» — «Akkor, önmagára tétesse először tábornok úr a vasat», felelé a kis *Asserman*.

A fiuk aztán a tábori vacsora után rágyújtottak azokra a nótákra, melyeket zenekar hiányában a harcza menekor, vagy az utrakeléskor, avagy a harczból való visszajövetelkor dalolni szoktak, azok után meg azokra a népdalokra, melyeket amazokon kívül a tábori tűznél még dalolgattak: a Rákóczy-indulóra, melylyel a harcza, a csatába mentek, a «Megfújták már a trombitát» kezdetű népdalra, mely *Damjanichnak* volt a nótája s melyet ezen szavakkal: «Fiuk, az én nótámat!» az utra induláskor sokszor eldaloltatott velük, a mikor aztán a jobb dalosok a csapat élén foglaltak helyet s rázendítették a *Damjanich* nótáját, melyhez természetesen minden század, az egész zászlóalj accompnált s messze elhangzott a dal:

Megfújták már a trombitát,
Masiroznak a katonák,
Tizenhat esztendő barna kis lány,
Megyen a honvédek után.

Azután arra, a melylyel a diadalmas harczokból visszatérni szoktak:

Ezer esztendeje annak,
Hogy a magyarok itt laknak,
És most mégis el akarják tőle venni,
De az isten, a jó isten nem engedi.

S végül kedvencz népdalaikra, arra a mélabús melodiájú dalra:

Lyányok, lyányok, maradjatok pártába,
 Igaz magyar nem szoríthat karjába,
 A ki elment, annak nem kell,
 Ki honn marad, nem érdemel
 Szeretőt.

Rá pedig frissül a *Várad*ról hozott ezen toborzódalt:

Beállottam katonának,
 Mert nem kellek a rózsámnak,
 Ha az életem itt hagyom,
 Megszeret tán a galambom,
 Az én kedves rózsabimbóm, galambom.

Sajátságos, hogy a forradalmi hadseregnek alig volt egy két forradalmi nótája, többnyire népdalokat énekeltek.

Aztán lassanként csöndes lett minden, a sötét éj ráborult a táborra, de nem csillagsátorával, hanem sötét fellegóvel. Havazott is czen éjjel, a hó egészen befedte a pihenő hadsereget s most még hidegebb volt, mint e napra virradólag.¹

Másnap, márczius 6-án a *Tisza* partján a hid mellett hálaladó Tedeumot tartatott *Damjanich* az előtte való napon fegyvereinknek győzelemmel való megáldásáért, abban a rengeteg nagy ponyvasátorban, melyet az osztrákoktól vettünk el. Akkor nap is esett és havazott, a következő napokon is, hanem azért azon hirre, hogy *Windischgraetz* minden erejét *Szolnok* ellen koncentrálja, a márczius 8-ról 9-re forduló éjjel *Vécsey* is visszahuzódott *Török-Szent-Miklósra*, felégetvén maga után a *Tisza* hidját s ezzel semmivé tévén a szolnoki diadal minden eredményét, *Damjanich* is megindult vissza czibakházi előbbi szállására, folyton növekedő hidegben, mely egészen esikorgóvá vált, úgy hogy a köpenyeg, melyet előbb a havas

¹ *Zalár*: Emléklapok. 271—275., 467., 468. — *Elekcs*: Honvédek könyve. III. 3. — *Remellay*: Alkotmányos nagy naptár. 95., 96. — *Sziksza*i és *Jankó* jegyzetei. — *Osváth Pál*: Élményeim. N.-Várad *«Szabadság»* 1886. 71. sz.

eső átáztatott, mire honvédeink a czibakházi hidig értek, jéggégé fagyott a hátukon s miután valami nehézség miatt nem lehetett a hidon mindjárt átmenni, az elesigázott, megdermedt katonák közül sokan leültek a fagyos földre s közülök kettő a várakozásban megfagyott.¹

Czibakházán honvédeink szabad idejük jó részét azzal töltötték, hogy odaszállított sebesült czimboráikat naponta többször meglátogatták, vagy azok állapotát után kérdezősködtek, a fájdalom vagy az öröm vegyes érzelmeivel kísértén azok állapotának változásait, a szerint a mint az rosszabbodott vagy jobbra fordult.²

Márczius 15-ét pár nappal megelőzőleg nagy ünnepélyre készült a czibakházi tábor s díszbe öltözött a 3-ik zászlóalj. Első ilyen ünnepély volt ez a honvéd seregben: a 3-ik zászlóaljnak III. osztályu érdemrenddel való feldíszítése, melyre a honvédelmi bizottmány a szolnoki napért érdemesíté a 3-ik zászlóaljat és csak is azt, és más zászlóaljat nem. Ennek a zászlóaljnak a zászlója díszítettett fél először érdemjellel. A kormány *Nagy-Sándor* ezredes bízta meg képviseltetésével, ez tűzte fel a zászlóra az érdemrendet, piros bársony szalagon az ezüst cserkoszorut, buzdító beszéd kíséretében, kifejezván azon meggyőződését is a kormány nevében, hogy mindnyájan megérdemelnék a 3-ik zászlóalj hősei az érdemjelt, azért díszítetteti fel a kormány azzal zászlójukat. Márczius 15-ét már érdemjeles zászlóval ünneplé meg a zászlóalj.³

Damjanich és *Klapka*, ki a czibakházi tábor megerősítésére ide rendeltetett, azt a tervet főzték ki, hogy *Jelacsi*csnak *Nagy-Kőrösön* álló zömére tulerővel váratlanul reátörnek, s mielőtt a jobb vagy balszárnny segítségül jöhetne, azt rövid harc után megsemmisítik. Ezen táma-

¹ *Klapka*: Nationalkrieg. II. 286. — *Dembinski* Magyarországon. 206. — *Jankó* jegyzetei.

² *Jankó* jegyzetei.

³ *Máté* és *Revóczy* jegyzetei után.

dási terv a siker teljes reményével biztatott s az átkelés a czibakházi hidon már tényleg meg is kezdetett, midőn márczius 15-én megérkezett az új fővezér, *Vetter, Török-Szent-Miklósra* s ezt a hadműveletet a maga céljaival megegyezőnek nem találván, az átkelést a *Tiszán* beszüntette. Elképzelhető a *Damjanich* elkeseredése az oly jól kiszámított terv összerombolása miatt *Vetter* ellen, ki iránt, mint tudjuk, már különben is ellenszenvvel viseltetett.

Kossuth, ki márczius 16-án jött a táborba egész suite-tel s 36 tagból álló vadászcsapattal, mely az ő testőrségét képezte,¹ maga sem tudta a két vezér között kitört viszályt elsimítani.²

Kossuth, akkori czibakházi léte alatt mindjárt márczius 16-án szemlét tartott a 3-ik zászlóalj felett is, mely díszbe öltözve vonult ki a szemlére. Itt *Damjanich* bemutatta *Kossuth*nak báró *Wisthof Károly* őrmestert, ki, miként már közlém, tisztnak lett, más zászlóaljhoz kinevezve, de kinevezését nem fogadta el, hogy itt maradhasson a zászlóaljnál. *Kossuth* ekkor lelkesítő beszédet intézett a zászlóaljhoz, buzdítván őket eddigi dicsőségük tovább munkálására; s már ezen beszédében felhozá, hogy előtte való nap kapott *Bécsből* értesítést a márczius 4-iki birodalmi alkotmányról, melyben *Magyarország* tartománynya lett lealacsonyítva. «Ezt nem tűrhetjük, s tűrni nem fogjuk, — kiálltott fel. — A hon szeretetére kérlek benneteket, kövessetek el mindent, hogy ilyen gyalázat ne érhesse a hazát».³ Úgy látszik, már akkor forgatta elméjében az április 14-ét.

*Damjanich*éknak *Vetter* által meghiusított terve, valószínűleg *Kossuth* közvetítésére újra célba vétetett s a csapatok márczius 17-én reggel s részben még előtte való

¹ *Vukovics*: Emlékiratai. 445.

² *Asserman*: Aradi vértanúk albuma. 69.

³ *Revóczky* jegyzetei után.

este a hidon átkelve, akkor nap, mint *Kossuth* a honvédelmi bizottsághoz *Czibakházáról* márczius 18-án intézett levelében írja, miután csak késő este 8 órai fárasztó menetelés után érkezhettek volna meg *Nagy-Kőröshöz*, tanácsosabbnak látszott megpihenni, délután 4 órakor tehát a kerekdombi és böghi pusztákon a kocséri erdő alatt táborba szállottak. Az éj hideg s viharos volt, a legénység fa és szalma hiányában, hiányos öltözkéiben sokat szenvedett. Másnap 18-án reggel 6 órakor a sereg újra megindult, de vastag köd ereszkedett le, az idő még rosszabb lett s erősen havazni kezdett, a mi miatt minden operáció lehetetlenné vált. Az előbbi támadás ideje s a mostani között 48 óra telt le, s ez alatt *Jelacsics* neszét vévén ellene irányuló csapatmozgalmainknak, minden erejét *Nagy-Kőrösön* összpontosítá, miről kémeink biztos értesítést hoztak; még pedig azon nagyítással, hogy ottan 60,000 osztrák van. Ennek folytán a korábban oly kecsegtető kilátású támadás annyira kétes és bizonytalan kimenetelűvé vált, hogy egy rögtönzött értekezleten, a kormányzó jelenlétében, a támadási terv éppen *Damjanich* és *Aulich* sürgős előterjesztésére *Vetter* által végleg feladatott. Kedvencz tervének ily módon való teljes megsemmisülése *Damjanich* elkeseredését gyűlöletté fokozta *Vetter* ellen, közöttük ismétlődve heves összezerrenés támadt, mi miatt, tehát nem *Görgey* cselekvősége miatt, mint annak ellenei alaptalanul hirdetni szeretik, *Vetter*-nek ugyanis laza egészsége annyira tönkre ment, hogy készítetve érzé magát fővezéri tisztéről lemondani.¹

A hadsereg a márczius 18—19. közti éjjel ismét visszavonult a *Tisza* balpartjára, a 3-ik zászlóalj a nagy hidegben éjfél után 4 órakor hatolt át a hidon s *Czibakházára* érve azon tapasztalatra jutott, hogy ott minden ház tele

¹ *Közlöny.* 1849. 59. sz. (mely a *Kossuth* jelentését tartalmazza.) — *Klapka* i. m. II. 294., 295. (*Klapka* itten is 2 napot téved a dátumban.) — *Asserman* i. c. — *Várady* jegyzetei.

van honvéddel, így aztán azonnal folytatta útját *Tisza-Földvár*ra, ott szállásolta el magát s onnan ment másnap *Török-Szent-Miklós*ra. Itt pihenőt tartottak s innen megpihenés után *Tisza-Füred*re meneteltek, hová márczius 27-én értek; itt oly nagy volt az utcákon a pocsolya, hogy a bakkancs megmerült, némely zászlóalj azután úgy segített a bajon, hogy a házak és kertek mellől a kerítéseket felszedte s utcsinálásra használta fel. *Tisza-Füred*-ről a hidon és a hosszú sáros töltésen keresztül márczius 31-ének estéjére *Poroszlóra* érkezett zászlóaljunk, innen márczius 30-án Kerecsend-Maklárig, 31-én Halmaj- s Visontáig s április 1-én, pompás időben és jó uton, a melyben és a melyen szinte gyönyörűség volt masirozni *Gyön-gyös*re vonult, hová már délelőtti 10 óra után megérkezett.¹

Ekkor a *Damjanich* hadsapatai már a III-ik hadtest nevet viselték, ezen III-ik hadtest 2 hadosztályból, *Wysocki* és *Nagy-Sándor* ezredesek alatt, ezek mindegyike ismét 2—2 dandárból állott; amaz *Leiningen* őrnagy és *Kiss Pál* alezredes, emez pedig *Knezich* és *Kászonyi* ezredesek alatt. A 3-ik zászlóalj a *Leiningen Károly* gr. dandárába volt beosztva.²

Márczius végével tehát egyesült a magyar főszereg a *Tiszának* jobb partján, *Eger* színvonalán. Most már tehát meg lehetett kezdeni valahára a támadást az osztrák főerő ellen.³

Midőn a nagyhirű III-ik, ebben a *Leiningen*-dandár, a mi fehér tollas zászlóaljunkkal, és a szintén nagyhirű VII-ik hadtest, a *Görgei* hadteste, mely a téli hadjáratot a bányavárosokon s a *Kárpátok* aljában le a *Tiszáig* olyan

¹ *Klapka* i. m. II. 295., 297., 303. — *B. G.* i. m. II. 43. — *Várady* jegyzetei.

² *Klapka* i. m. II. 307.

³ *Görgei Arthur*: Mein Leben und Wirken in Ungarn. I. 301. — *Id. Görgey István*. 1848. és 1849-ből. II. 51.

bravourral csinálta végig, a szép verőfényes napon az említett délelőtt *Gyöngyösön* először összetalálkozott, mind a kettőből az egymást üdvözlő «éljen»-rivalgásban tört ki a lelkesedés, a lakosság «éljen»-ei által is erősödve s szabad szárnyra kelt az általános remény, hogy most valahára majd talán jobb napok is fognak következni.¹

Ezen reményre éltető harmatként hatott azon napi parancs, mely szintén azon nap tétetett közzé, melyben az hozatott tudomására a hadseregnek, hogy fővezérévé a megbetegedett *Vetter* helyett az előző napon *Görgei Arthúr* neveztetett ki.²

Damjanich márczius 26-án éjjel, illetve 27-ére virradólag találkozott először életében *Tisza-Füreden*, hová hadtestét vezetve, ezt megelőzve megérkezett, *Görgei Arthúr*-ral.³ A szolnoki nap előtt ő előtte is befektetítették azok, kiknek ez érdekében állott, *Görgeit*, úgy hogy ezen időt megelőzőleg épen nem rokonszenvezett *Görgeivel* s azt rendszeren csak patikárusnak nevezte s épen ezen időben többször mondogatta bizalmasabb körben: «én még személyesen nem ismerem ezt a *Görgeit*, hanem csak találkozam vele, majd megmosom a fejét.»⁴ Azok a levélváltások azonban, melyek a szolnoki nap után *Görgei* és *Damjanich* között történtek s melyeket *Görgei* kezdeményezett, más hangulatra birták *Damjanichot* *Görgei* iránt, elannyira, hogy *Görgei*hez márczius 7-én *Szolnokról* írott levelében a következő kitételek foglaltatnak: «Önnek nemes eljárását teljesen felfogom. — — Ön vállalatának testvéri szívből kívánok legjobb sikert. — — Fogjunk tehát testvéreleg kezét.» A ki ismeri *Damjanich* nyers őszinteségét, igazságszeretetét, a melyek által indittatva, mindig azt szokta kimondani, a mi a szívéen van, az föl tudja fogni, hogy

¹ *Id. Görgey István* i. m. II. 52.

² *Klapka* i. m. II. 304. — *Id. Görgey István* i. m.

³ *Id. Görgey István* i. m. II. 51.

⁴ *Zalár* i. c. 272. — *Jankó* jegyzetei.

ezen szavak mögött már nem létezik semmi ellenszenv, s hinni fogja, hogy *Damjanich* előző nézeteivel ellenkezőleg, láthatlanul is megszerette *Görgeit*.¹

Görgeiben is mindjárt az első találkozáskor a becsülés és a bizalom érzetét keltette fel maga iránt *Damjanich* azon férfias őszintesége által, hogy ő, a ki bensejében *Vetter* iránt idegenkedett, s ez nem volt ismeretlen *Görgei* előtt, midőn *Görgei* ezen első találkozás alkalmával *Vetterre* a hadseregnek ide-oda tologatásáért élesen kárhoztató megjegyzéseket téve, *Görgeinek* a szavába vágott s ennek nem csekély bámulatára kijelenté, hogy a legközelebbi operációk feladásáért a vád nem *Vettert*, hanem őt terhelheti, mert ő volt az, a ki azon hírre, hogy mintegy 60,000-nyi erővel állanak szemben, szokása ellenére megfélemedve, a csapatok haladéktalan visszavonását indítványozá.²

Ezen első találkozást *Szilágyi* a következőképen írja le:

Este későn érkezett meg *Tisza-Füredre Görgei*. *Damjanich* és *Klapka* egy szálláson voltak, de midőn *Görgei* odaért, már aludtak.

Görgei is leteríté köpenyét a földre, feje alá széket tesz és aludni kezd.

Reggel fölébredvén *Damjanich*, bámulva lát egy idegent, ki felülve s szemüvegét félre taszítva, szemeit dörgölé.

De mielőtt szóhoz juthatott volna, az ismeretlen feláll s kikiált:

— Hej, snapszot elé!

— Te vagy emberem, te *Görgei* vagy, — mond *Damjanich* s átöleli őt. — Bátya, — folytatá, — a had a kis ujjadban van. Fővezér leszel; — *Vetterrel* majd elbánok én. *Budát* beveszed, *Komáromot* felszabadítod, kibékítesz

¹ Lásd ezen levélváltásokat: *id. Görgey István* i. m. I. 312—314.

² *Görgei Arthur* i. m. I. 301.

bennünket a királylyal. Én pedig a debreczeni csevegőket fogom szétverni.¹

Si non e vero, e ben trovato.

Akármiképen is történt azonban ez az első találkozás, az tény, hogy egy pár találkozás után már rokonszenvvel és tisztelettel viseltetett *Damjanich* a *Görgei* személye és kimagasló tehetségei iránt, s mint egészen pozitív lélek, érezvén egyrésről egy mindnyájuknál nagyobb tehetségű fővezérnek, egy katonai vezérléleknek a szükségét, másrésről pedig ezt *Vetter*ben nem lelvén fel s önmagát soha túl nem becsülvén, *Görgeit* a magyar hadseregek élén örömmel üdvözlé, kit aztán mint katonát imádott is.²

Gyöngyösön mutatá be neki tisztkarát. *Görgei* rövid magyar beszédben üdvözlé őket, melynek főszmje az a kölesönös fogadalom volt, hogy mindnyájan, ő is, ők is, mindig teljesítendik kötelességüket.³

A most tárgyalt időszak alatt kineveztettek a 3-ik zászlóaljhoz: február elején századosokul *Novobáczky József*, *Schneller Frigyes*, *Gosztonyi István* és *Gorove Antal* főhadnagyk; ⁴ február 27-én alorvosul *Losz János* ⁵ (ennek a kinevezése másodsor is van közölve a hivatalos lap 44-ik számában); s márczius közepén főhadnagyl *Gergely Károly* zászlóaljbeli hadnagy s *Faur János* zászlóaljbeli altiszt.⁶

Ugyanezen idő alatt áthelyeztettek vagy előléptettettek a 3-ik zászlóaljból: február elején a Rukovina- és Turszkyezredek 2—2 századából alakított s később 122-ik számot nyert honvéd zászlóaljhoz hadnagyká *Feueregger Antal*, *Kalmár Antal*, *Kamenszky István*, *Fejér Sándor*,

¹ *Szilágyi*: Forradalom férfiai. 18.

² *Asserman* i. c. 70. — *Szilágyi* i. m. 117.

³ *Id. Görgy István* i. m. II. 62.

⁴ *Közlöny*. 1849. 23. sz.

⁵ *Közlöny*. 1849. 40. sz.

⁶ *Közlöny*. 1849. 58. sz.

Gohup József, *Babos Károly* és *Fluk Ferencz* őrmesterek; ¹ február 7-én a Máriásiakhoz hadnagyul *Halmi Dániel* őrmester; ² márczius 5-én a 39-ik gyalogezred számvevő segédévé *Főnyad Antal* sérült vitéz; ³ márczius 8-án őrnagyul (de hogy hová: nem említettik) *Dobay Ágoston* százados; ⁴ márczius közepén a 43-ik zászlóaljhoz századosul báró *Wüsthof Károly* főhadnagy, főhadnagyul *Szikszaí Lajos* hadnagy s hadnagyul *Szathmáry Vencel* altiszt; ⁵ ezek azonban nem fogadták el áthelyezésüket; márczius 20-án alezredesül *Bobich János* őrnagy; ⁶ márczius 26-án a 36-ik zászlóaljhoz hadnagygyá *Máhly Ferencz* őrmester; ⁷ s márczius végén őrnagygyá s az 52-ik gyalogezred 3-ik zászlóaljának parancsnokává *Kubinyi Károly* százados. ⁸

Végül még azt tartom fölemlítendőnek, hogy az érdemjelek megalapítása után *Damjanich János* tábornokot a honvédelmi bizottmány az ördöghidi (ezt pedig, mint tudjuk, nem ő vette be), alibunári, járkováczi (itt meg nem volt sáncz) és tomasováczi sánczok ostromlása és bevétele, de különösen az utóbbi szolnoki ütközet és *Szolnok* bevétele alkalmával tanusított vitézsége és vezéri tehetségei tekintetében a nemzet hálás jutalmául a haza nevében a katonai érdemjelek *második* osztályával, mindjárt a legelsők között, márczius 9-én feldiszipette. ⁹ Márczius 23-án pedig, bár már a zászlóalj zászlója fel volt érdemjellel diszipve, a zászlóalj őrnagyát, az öreg *Bobichot* a szolnoki csata alkalmával tanusított vitézségeért és tapintatteljes működéséért a katonai érdemjelek *harmadik* osztályával szintén feldiszipette. ¹⁰

¹ *Közlöny.* 1849. 21. sz.

² *Közlöny.* 1849. 22. sz.

³ *Közlöny.* 1849. 48. sz.

⁴ *Közlöny.* 1849. 49. sz.

⁵ *Közlöny.* 1849. 51. sz.

⁶ *Közlöny.* 1849. 59. sz.

⁷ *Közlöny.* 1849. 65. sz.

⁸ *Közlöny.* 1849. 67. sz.

⁹ *Közlöny.* 1849. 49. sz.

¹⁰ *Közlöny.* 1849. 61. sz.

V. FEJEZET.

Az áprili hadjáratban.

Damjanich volt az, a ki felvezette a később III-iknak elnevezett hadtestet a *Közép-Tiszához*, ő volt az, a ki ezen hadtesttel az első fényes győzelmet a császári seregek ellen *Szolnok*nál kiküzdötte s ő alatta, mint hadtestparancsnok s *Görgei*, mint fővezér alatt vívta ki magának ezen hadtestben a 3-ik zászlóalj a tavaszi campaigneban diadalról-diadalra haladva, azon babérkoszorút, melynek egyes leveleire *Szolnokon* kívül *Tápió-Bicske*, *Isaszeg*, *Vác*, *Nagy-Salló* és *Komárom* nevei vannak örökre aranybetűkkel feljegyezve.

A zászlóalj ezen helyek mellett vívott dicső fegyvertényeinek lerajzolását kísértem meg ezen fejezetben.

Gyöngyösön hagytuk el a zászlóaljat, honnan az áprili támadó hadjárat kiindult, melynek terve egészen elütött a *Vetter-féle*, a főtámadást *Szolnok* felé intézni célzó tervtől s melynek főeszméje az volt, hogy az I., II. és III-ik hadtest nagy kerülővel *Gyöngyös*, *Jász-Berény*, *Nagy-Kátán* át az osztrákok jobb szárnyát *Kerepesnél* megkerülve, *Gödöllőnél* vívjanak döntő csatát, a VII. hadtest pedig ez alatt az ellenséget a gyöngyös—hatvan—gödöllői út mentén kösse le s foglalkoztassa, sem előre, sem hátra nem menván egy tapodtat sem. Ezen terv hátterében is *Komárom* s esetleg a főváros felszabadítása lapangott s ezt a tervet *Bayer* készítette s *Görgei* elfogadta ;

Klapka ugyan részben a magáénak vindicálja, pedig ő neki is csak annyi része van abban, hogy azt ő is elfogadta s ajánlotta egészben *Görgeinek*, azon csupán egy pár menetállomás változtatást téve.¹

A III. hadtest s zászlóaljunk *Gyöngyösről* ápril 2-ikán jókor elindulva *Árokszállás* mellett ütött táborn, azonban alig telepedett itt le, *Hatvan* felől egy huszárfutár érkezett azon parancssal, hogy a III. hadtest azonnal induljon *Hatvanba*; indult is rögtön, de mire odaért, már este felé volt, vége a harcznak s az ellenség meg vala verve. Nem maradt tehát más teendő, mint újra táborba szállni, melyet a város baloldalán levő homokbuczkák között ütött fel a III. hadtest. Onnan 3-án *Jászberénybe* s innen 4-én, mindig jókor indulva el, délre *N.-Kátára* nyomult ezen hadtest. Már az úton is hallottak *Tápió-Bicske* felől ágyúszót s midőn letelepedtek s épen főzni kezdettek, azt veszik észre az ebédre ugyancsak epedő éhes honvédek, hogy *Damjanich* törzstisztjeivel tanácskozik s hogy azután nemsokára megindulnak az ágyúk *N.-Káta* felé. Az ágyúdörej a közben mindig közelebbről-közelebből hallatszik s *Damjanich* ott terem a 3-ik zászlóalj előtt. «Fiúk! hát nem megyünk előre?» — szól az ő fiaihoz. — «Nem ám, míg nem eszünk,» — felelék azok unisono, némelyik még azt is utána mormogva: «az istennek sem». — «Igen, de verik *Klapkát*, hát még sem megyünk?» — «De már úgy megyünk, az angyalát!» Senki sem volt többé fáradt, sem éhes, csak szomjas, de ez a harcz szomja volt, melyet nem vízzel, vagy borral, hanem csak tűzzel lehet oltani. S megindult a *Wysocki*-hadosztály arra felé, a merről az ágyúhangot hozta a szél.

Itt emlitem fel, hogy ezen időpontot megelőzőleg tör-

¹ *B. J.* Magyarország függetlenségi harczának katonai története. II. 45., 46. — *Id. Görgey István* 1848—1849-ből. II. 62—66. — *Görgei Arthur*: Mein Leben und Wirken in Ungarn. I. 304. — *Klapka*: Nationalkrieg. II. 304. és Emlékeimből. 122.

tént az is, hogy *Sebő*, a császár-huszárok alezredese, az óriási termetű báró *Riedesel* horvát banderialis huszár-őrnagygyal a front előtt valóságos párbajt vívott s azt lovágta, mire a meghátrált horvátokat huszáraink üldözni kezdték, de később, az ellenség ágyú és puskatüzébe kerülven, ők is kénytelenek voltak a hídon át — s visszavonulni.

N.-Kátán keresztül menve a dandár, már látta erre huzódni teljes rendetlenségben a vert had szétugrasztott egyes töredékeit, itt néhány honvédet, amott néhány huszárt, majd az ágyúk clejével menekülő lovakat. A 3. zászlóalj gúnyolja a menekülőket, de ezek erre mit sem adva, még tovább akarnak a rajtuk erőt vett paniqueban futni. *Damjanich* azonban erővel feltartóztatja őket s a 3-ik és 9-ik honvédzászlóaljak, a Schwarzenbergék és a lengyel legio megett újra rendbe állítja. A *Klapka* hadteste volt ez, melyet a *Jellacsics*-hadtest *Rastics* dandárában levő ottocsani határőrvidéki zászlóalj nemcsak zavarba hozott, de csúful meg is futamított s tőle 10 ágyút is elvett. Nehezen ment az észretérítés, a panique oly fokú volt, hogy a futók még az őket rendbe szedni akarókat is elijesztették volna, ha azok más anyagból nem lettek volna gyurva, kétségbeesett jajveszékelésükkal: «ne menjetek, ne menjetek arra, rengeteg sok ott a német, meneküljete ti is!» Csak midőn látták, hogy ezek cordont huznak az utczán keresztül s nem engedik őket tovább és hallották, hogy még a markotányosnők is ilyen szavakkal illetik őket: «szégyen, gyalázat, honvédnek szaladni, futni,» — vettek magukon erőt s kezdték sorakozni. E közben érkezett meg *Görgei*, ki *Klapkának* visszanyomatása hírére átvette a vezényletet, hogy visszanyomja az ellenséget s a mi részünkre döntse el az ütközetet s először is a 3-ik zászlóalj elé vágatott. «Fiúk! — kiáltott harsányan, — a *Klapka* seregét szétverték, de reménylem, hogy a 3-ik és 9-ik zászlóalj kiköszörüli ezen csorbát.» Hatalmas «éljen» által kísértetve, az általános előnyomulás lőn erre a

válasz. A Ferdinánd-huszárok zenekarának Rákóczy-indulója mellett mindegyik zászlóalj megindult más-más irányban, de mind az ellenség által elfoglalt *Tápió*-hid felé.

A *Wysocki*-hadosztályból a már említett zászlóaljak és pedig a Schwarzenbergék *Leiningen* alezredessel, a Wásák *Czillich* őrnagygyal, a 3-ik zászlóalj *Földváry Károly* őrnagygyal s a 9-ik zászlóalj *Kiss Pál* alezredessel az élén, leszállottak a jászberényi fensíkről egy bokros, cserés oldalon át a *Tápió* völgyébe, a hol ezen zászlóaljak a *Tápió* folyón levő hídtól, illetve az ezen hidhoz vezető földtöltéstől jobbra és balra, arczvonallal az ellenség felé a *Tápió* sáros, ingoványos és sem gyalog, sem lóval át nem gázolható vizének jobb partján foglaltak állást.

Az ellenség a *Tápió* balpartján, homokbuczkáktól hulámzatos területen helyezkedett el, fedett állásban, s onnan várta a magyar részről a hídfő s a hid ellen intézendő támadást.

A felvonulás részünkről megtörténvén, a támadás elrendeltetett. A hídfőnél közvetlenül a *Jászberény* felől oda vezető út jobb oldalán volt egy nádfedelű rozszant korcsma s mögötte egy korhadt tetejű nyárfa. A mint a Wása, Schwarzenberg s a 3-ik honvéd zászlóaljak felállítottak, utolsóul ennek élére a 9-ik zászlóalj érkezett be s a 3-iktól jobbra foglalt helyet, közvetlenül a hidra vezető út mellett. A parancs a támadásra a következőket tartalmazta: a hídon áttörni, az ellenséget, a mely egészen horvát határőrökből állott, fedett állásából kivetni s a tért elfoglalni.

A 9-ik zászlóalj a mint a hídfőre, mely, mint az imént említém, az ingoványos *Tápió* vizéhez vezető földtöltésből áll, felmászott, s a hídon keresztül áttörni készült, a horvátok által irtózatossal fogadtatott, úgy hogy többen sebesülve és halva a töltésen kibuktak a sorból. Erre a zászlóalj zavarba jött s nagy része az ellen sűrű

tüzelése között a töltés jobb partja mellé s az ott levő koresemaház udvarára huzódott. E közben a szintén rohamra vezérelt 3-ik zászlóalj is a földtöltéshez ért, arra felmászott és az előnyomulást megkezdte. A 3-ik zászlóaljnak első százada ért először a töltésre, melyet a vitéz *Millye* százados vezényelt, ki a Hannover-huszároknál volt őrmester s onnan lépett át 20 évi szolgálat után a honvédséghez.

A töltésre felérve *Millyét* egy puskagolyó szíven találta s ő halva rogyott össze. S midőn *Szikszai Lajos*, a 2-ik század hadnagya, ki a 43-ik zászlóaljhoz főhadnaggyá lett kineveztetését nem fogadta el, s megmaradt a zászlóaljnál hadnagynak, hozzá ért, már utolsó lehelletét is kiadta. Ekkor a 3-ik zászlóalj is meghökkent s megállott a töltésen, mintegy azon elhatározással küzdve, hogy menjen-e tovább, vagy visszavonuljon. A keskeny hídon, melynek karfája faragatlan s kérgétől meg sem hántott fából volt, ott állott még a 9-ik zászlóalj zászlótartója, zászlóval a kezében, 8—9 ugyanazon zászlóaljbeli közharczostól környezve. Ezek nem vonultak el a koresema udvarára.

Szikszai ezen válságos helyzetben, átlátva azt, hogy itt gyorsan kell cselekedni, mert különben a horvátok golyója mindnyájukat elsöpri, a 9-ik zászlóalj zászlótartójának a kezéből, mielőtt az észrevette volna, a zászlót kiragadta s elkiáltá magát: «utánam fiuk!» S pár percz alatt a horvátok erős puskatüzelése daczára, mely sok vitézt kiütött közülök, többek között *Wüsthof* báró is, a kit szép *Wüsthof*nak, tejarczú *Wüsthof*nak szoktak nevezni, s ki midőn összerogyott is, kardjával intve, ezt kiáltá: «előre!» (talán róla vette *Gyulai* a «Hadnagy uram» eszméjét), épen arczán megebesült, — áttört a hídon a zászlóalj s szuronysegezve rohant a töltésen túl levő horvátokra, kik nem várva be a szuronyviadalt, meghátráltak s vad futásban kerestek menedéket.

Mindegyik század hősieleg viselte magát, a negyedik

századból, melyet itten a *Szolnok*nál megsebesült *Novobáczki* vezényelt, de a ki harmadnapra újra másnak, *Beniczky Sándornak* adta át századát, a százados *Váradyt* és az oraviczai *Francz Jánost* kitüntetésre ajánlá.

Valamint *Szolnok*nál, úgy itten is a 3-ik zászlóalj rohama döntött. A *Rastics*-dandár ugyan még állást foglalt a *Tápió-Bicske* előtt elterülő homokdombokon s erős ellenállást fejtett ki ottan; egy homokbuczka mögé rejtett vet-ágyúból rá is kartácsoltatott a 3-ik zászlóaljra, ez a kartács jól is talált, 14-en estek el erre az egy lövésre zászlóaljunkból, ezek között *Dobó* és *Földi* nevű erdélyi fiuk, kik a váradiakkal jöttek a zászlóaljhoz. De a 3-ik zászlóaljat nyomban követte a 9-ik zászlóalj, utána az egész *Leiningen*-dandár s azután az egész *Wysocki*-hadosztály s *Rastics* kénytelen volt megretírálni. Üldözésére *Nagy-Sándor* vezénylete alatt a Ferdinánd- és a Hannover-huszárok rendeltettek ki, de ennek nem lett semmi sikere, mert *Nagy-Sándor* éppen ellenkező irányban indult el.

Az ellenség üldözésében a 3-ik zászlóalj tehát nem vett részt; a sikerült roham után ez mint egy 150 lépésnyire megállott volt *Görgeinek* egy nyargoncz tiszt által hozott azon rendeletére, hogy álljanak meg, szedjék magukat össze, sorakozzanak. Ide jött a 9-ik zászlóalj zászlótartója, ki a 3-ik zászlóaljjal együtt tört át a hídon, mint egy 15—20 honvéd s 1 tiszt kíséretében zászlója után, *Szikszai* szóltalanul adta vissza neki azt.

E közben *Görgei Damjanich* és 2 tábornoki tiszt kíséretében odalovagolt a 3-ik zászlóaljhoz s azt kérdezte *Szikszaitól*: «Hol szolgált ön ez előtt?» — «Sehol», felelt ez, *Damjanich* pedig közbevágva megjegyzé: «Ezek az én fiaim többnyire tentás s . . . diákok, juristák, patvaristák voltak.» *Görgei* erre csak annyit mondva: «bravó!» — tovább lovagolt környezetével együtt.

Este felé az I. és III. hadtest a *Tápió-Bicskétől* délnyugatra, *Szecső* felé elterülő magaslatokon gyülekezett,

a hol aztán táborba szállt. Midőn a 3-ik zászlóalj nagy fáradsággal, mert a nagy homokban igen nehéz volt úgy most, mint az ütközet alatt a gyalogolás, meghaladta *Tápió-Bicskét* (hol a falu előtt ott feküdt holtan egy granicsár, szuronyán egy malaczczal, a melyet valószínűleg lopott s a melyet a mieink természetes, hogy elvettek tőle, annyival inkább, mert a milyen nagy volt e napon a dicsőség, oly kevés volt a harapni való, a fiuk még a száraz kenyérhajat is előszedték és megették, mert a menage elmaradt) s a *Szezső* felé vezető úton egy hegyéltre felért, *Damjanich Szikszai*hoz menve azt mondá ennek: «Te fiu, — így szokta a 3-ik zászlóaljbeliakat rendesen megszólítani — *Görgei* ki akar nevezni a 43-ik zászlóaljhoz századosnak, mit szólsz hozzá?» *Szikszai* röviden azt felelte erre: «Megköszönöm, de nem fogadom el, itt maradok inkább annak, a mi vagyok. — «Mi kell hát neked?» kérdé újra az öreg. — «Semmi», lőn a még rövidebb válasz. — «Na hát nesze egy szivar». — «Ezt már meg is köszönöm, el is fogadom», volt a köszönő válasz.

Jól tudom, hogy a tápió-bicskei roham története nem úgy van leírva, mint a miképen én leírtam, de mielőtt ezen ellentét felderítését megkísérleném, még egy jelenetét kell előbb érintenem.

A 3-ik és 9-ik zászlóalj már a bács-bánáti táborozásból magával hozta az egymás iránti idegenkedést, a nemes verseny lassanként heves kifakadásokra, csufondároskodásokra, sőt mondhatni gyűlöletre fajult s ez még a tisztekre is, bár gyengébb formában, átragadt, a közhonvédek közt ellenben oly élénk volt, hogy nem is vala üdvös e két zászlóaljbeli honvédeknek egymással korcsában találkozniok.

És most mindehhez hozzájárult az a fatális zászlóelvétel, melyet pedig nem is előre megfontolt szándék vagy számítás, hanem a kétségbeejtő helyzet kényszerűsége által villámgyorsasággal támadt mentőötlet teremtett és hajtott végre. Nagyon lehetett attól félni, hogy ez most

már egyiknek a másik felett túlsúlyt adván s emebben amaz iránt a gyűlöletet még inkább fokozván, a túlhajtott elkeseredés kihívásokban, tettelegességekben s vérengzésekben fog kitörni, mi nem csak a hadseregbe, melynek ez a két zászlóalj legjobb, legvitézesebb zászlóalja, hanem annak vezérére s magára a haza ügyére nézve is nagyon sajnálatos esemény lenne.

Hogy ez a csapás elháríttassék, valaki, nem tudom ki, de azt hiszem, hogy közel áll a valósághoz azon feltevés, hogy az *Kiss Pál* volt, azon villámhárító pia fraust gondolta ki, hogy a zászlóelvétel tényét jó lesz *Földvály Károly*lyal hozni összeköttetésbe, ebben még valahogy megnyugszik a 9-ik zászlóalj is s ez úton sikerülend a két zászlóalj kibékítése. Ez annyival inkább lehetségesnek látszott, mert *Szikszai* felfogván a helyzet kényes voltát s őt különben sem dicsvágy ösztönözvén a tett elkövetésére, hazafias kötelességének ismeré a hallgatást.

Ápril 5-én reggel tehát, mielőtt még *Szeceő* felé útnak indítottatott volna a *Leiningen*-dandár, midőn még a 3-ik zászlóalj tisztjei pihenőt tartottak s kényelmeskedtek a — pusztá földön, melyet kétszeresen nevezhetek most édes anyjuknak, mert vérükkel védték azt, s mert a mult nyár óta többet pihentek annak az ölen, mint a vetett ágyban, és fölelevenítették beszéd közben a tegnapi nap egyes jeleneteit, egyszerre fölhangzik a vezényszó: «Zászlóalj talpra, sorakozz!» Midőn felállítják őket, egyszerűen «fegyvert lábhoz» vezényelnek. Ugyan ezt teszik a 9-ik zászlóaljjal, melyet velük szemben *L* alakban állítanak fel. Ekkor megjelenik előttük *Damjanich* törzstisztjei kíséretében s a fegyvert gulába rakatják mind a két zászlóaljjal, s *Kiss Pál* a 9-ik zászlóalj előtt beszédet tartott. Ezután a 3-ik zászlóaljhoz jött *Damjanich* s a törzstiszti-kar s ez előtt először *Földvály Károly* tartott szokása szerint rövid beszédet a két zászlóalj közötti viszátkodás megszüntetése érdekében, utána itt is *Kiss Pál* vette át a szót. Rajzolta mindkét zászlóalj dicső tetteit, a harcok

terén közöttük kifejlődött nemes versenyt, de megemlítette azt is, hogy ez már-már türhetlen személyes torzsalakodássá vált. Ezt megszüntetendő, ő a 9-ik zászlóalj parancsnoka elősmervén a tegnapi ütközetből a 3-ik zászlóaljra háramló dicsőséget, melyből az oroszlanrész *Földvály Károlyt* illeti, fölkéri mind a két zászlóaljat, hogy miként ő *Földvály Károlyt*, mint a tegnapi nap hőseit élteti s ezt ezennel megöleli s megcsókolja, nyujtson a két zászlóalj is egymásnak engesztelékeny jobbot, s az ő példáját követve, forrjon össze a két zászlóalj kiengesztelődése igaz barátsággá. És a két zászlóalj egymást éltetve összevegyült és összeölelkezett. Feledve lőn a kölcsönös gyűlölközés, s a tegnapi incidensből származható veszedelemnek eleje vétetett. Hanem azért többé az egész tavaszi és nyári hadjárat alatt nem állították ezt a két zászlóaljat egymás mellé.

Még el sem távozott az ezen jelenetet benső örömmel szemlélő törzstisztikar, midőn a 3-ik zászlóalj háttéréből «köpenyeget rá» kiáltások s ütések puffogása hangzott fel. Megütődve kérdezik *Földvályt*ól, hogy mit jelentsen ez? s ő mosolyogva mondá, hogy ez a 3-ik zászlóalj szokásos (s már említett) haditörvényszéki eljárása. Az azonban, a mi egyik szépirodalmi lapunkban a *G. K.* elbeszélése után *Hentaller* által némileg zavarosan, mert előbb azt mondja, hogy *G. K.*-éknak, a ki pedig 3-ik zászlóaljbeli volt, vala az a fogadása, s végül mégis két 9-ik zászlóaljbeli harczos elítéltetéséről beszél, — le van írva, hogy t. i. a tápió-bicskei csata után 2 bajtársuk kivégeztetésének jóváhagyását és végrehajtását kierőszakolta volna *Damjanicht*ól a zászlóalj, mivel azok megszegték a zászlóalj azon fogadalmát, hogy az ellenség előtt soha meg nem hátrál, csupán a *G. K.* phantasiájában létezik s ő ezzel az író t. i. tévedésbe hozta, mert sem ilyen fogadalma nem volt a 3-ik zászlóaljnak, sem senkit ennek alapján el nem ítelt s agyon nem lövetett, sem *Tápió-Bicskénél*, sem másutt.

Hanem az igen is történelmi tény, hogy a 9-ik zászlóalj csak azon feltétel mellett ment bele a békekötésbe, hogy zászlótartója, ki ki engedte venni kezéből a zászlót, haditörvényszék elé állíttassék s rajta a 9-ik zászlóalj zászlója becsületének elégtételül a legszigorúbb ítélet hajtassék végre. S a szegény zászlótartó, ki pedig nem csak gyáva nem volt, hanem a zászlóalj egyik legvitézebb katonája vala, mert míg majdnem az egész zászlóalj elvonult a vész elől a korcsma udvarára, ő nehányad magával a zászlót mindig kezében tartva, megállott a hid karfája mellett, csakugyan elítéltetett, s ápril 6-án reggel *Kókánál* agyon is lövetett. Ez egyike annak a két haditörvényszéki elítéltetésnek és agyonlövésnek, melyet id. *Görgey István* is említ. Ilyen a tömeg igazságszolgáltatása. Halálra ítélteti egyik legvitézebb fiát, csakhogy annak vérével tisztára mossa azon zászló becsületét, melyet épen maga hagyott cserbe s mely egész véletlenül került idegen kézbe. *Szikszai* erről csak utólagosan s a legnagyobb fájdalommal értesült, miután ő *Szeceónél* a csapatoktól gyomorgörse miatt egy pár órára elmaradt s akkor már nem segíthetett a szegény, valóban tragikus sorsra jutott zászlótartón.¹

Földváry Károly a magyar hadsereg ezen legvitézebb katonája, le brave des braves, a közügy érdekében megengedte nevének felhasználását s tűrte azt azzal a csendes lemondással, melyet a gazdag *Tury Birivel Maros-Vásárhelyen* kötött házasságában megszokott, lévén ő, a későbbi legvitézebb honvéd, a házas életben — mi türestagadás benne — a legnagyobb papúeshős. (Úgy-e bár, ez ellenmondásnak látszik? pedig ilyen paradoxonok fordulnak elő az életben.) De nem tovább 6 napnál, *Vácznál*, április 10-én, mint nemsokára látni fogjuk, megszerezte

¹ *Várady, Szikszai, Jankó és Gorove jegyzetei után. — Új Idők. 1896. 12. sz. 272—274. — Id. Görgey István i. m. II. 104., 105. — B. J. i. m. II. 55.*

busásan azon hírnévhez való jogosultságot, melyet *Tápió-Bicskénél* illetéktelenül ruháztak reá, a váczi hétkápolnai köhid ellen, kezében előbb a lengyel legió, aztán a 3-ik zászlóalj zászlajával, még akkor is, mikor már 2 lovat ki-lőttek alóla, mindaddig, míg az ott erős állást foglalt ellenség át nem lett törve s vissza nem lett dobva, vezet-vén rohamra kedvencz 3-ik zászlóalját.

És most térjünk át a tápió-bicskei roham történelme ellenkező leírásának kritikai bonczolására s a valónak lehet-tőleg kétségen kívül s mindenki teljes megnyugvására leendő kiderítésére.

Klapka, Horváth, Irányi, Szeremlei, Elekes, a még ápr-ilis 4-én esti 9 órakor kelt hivatalos jelentést közlő, hivatalos lap, továbbá *Szilágyi, Rüstow, Asboth, Balta-zár, Zámory* valamint, s ezt természetesnek találjuk, az osztrák félhivatalos munka és *Pimodán* egy szó említést sem tesznek arról, hogy *Földváry* vezette volna, kezében a zászlóval, a tápió-bicskei híd megrohanása alkalmával az áttörőket keresztül a hídon, pedig úgy *Klapka, Hor-váth, Irányi, Szeremlei* és *Elekes*, valamint a hivatalos lap is felemlítik az április 10-iki váczi ütközet leírása, illetve az arról adott hivatalos jelentés közlése alkalmával *Földváry*nak az ezen csatában tanúsított ilyen bravour-ját.¹ Már pedig ez fel sem tehető, hogy legalább a hivata-los jelentés és *Elekes*, ki ezen időben *Földváry*nak segéd-tisztje volt, ne tettek volna említést arról, hogy *Földváry* vezette át, kezében a 9-ik zászlóalj zászlajával, a 3-ik

¹ *Klapka* i. m. II. 314., 332. — *Horváth*: Függetlenségi harc. II. 366., 382. — *Irányi*: L'histoire de la Revolution de Hongrie. II. 294., 333. — *Szeremlei*: Kronika. II. 95., 100. — *Elekes*: Honvédek könyve. III. 5., 7. — *Közlöny*. 1849. 73., 81. sz. — *Szilágyi*: Forradalom története. 349. és Forradalom férfiai. 105., 117. — *Rüstow*: Magyar hadjárat története. I. 300. — *Asboth*: Emlékiratai. I. 101. — *Baltazár és Zámory*: Honvédek könyve. III. 139. és I. 76. — *Windischgrätz*: Winter-Feldzug. 472. — *Pimodán*: Erinnerungen. 137.

zászlóaljat a tápió-bicskei hídon, ha ez csakugyan megtörtént volna.

Azt, hogy *Földváry* vezette át így ezt a zászlóaljat a *Tápió* hídján, egyedül *Görgei Arthúr* s ő utána fivére *id. Görgei István*, *Gelich* és *B. J.* írják, úgy *Görgei Arthúr*, mint fivére azt is hozzátévé, hogy kartácstűzben vezette keresztül a zászlóaljat a hídon és pedig az utóbbi szerint előre vágatva, tehát lóháton.¹

Én ezen kérdés tanulmányozása kezdetén, miután a «*Mein Leben und Wirken*» ezen jelenet leírásánál forrásra nem hivatkozik, azon hiedelemben voltam, hogy ottan, mint szemtanú szól *Görgei*, mely esetben az előttem levő jegyzetekben foglalt ellenkező állításokkal szemben is föltétlenül a fővezér leírásának tulajdoníték vala hitelességet. Alkalom adtán megkérdeztem a tábornok urat ez iránt s ő azt a felvilágosítást adá nékem, hogy ő a kérdéses passust nem saját szemtanúi észlelete, hanem *Damjanich* információja alapján írta; miután pedig tudva van, hogy *Damjanich* elannyira szerette *Földváryt*, hogy reá rakta volna, ha teheté vala, az ég minden csillagát, ha vannak ellenkező adataim, hát csak desavouáljam őt sans gène.

Ehhez képest, nem is említve azt, hogy már, habár téves antecedentiával, *Marczali* is említi *Földváry Károly* helyett *Szikszai Lajost*,² s hogy egy vidéki naptárban is, de mely alig terjedt tovább az érdekllett területen túl, érintve volt már ezen tény,³ én az előttem fekvő jegyzetek, főleg pedig a kétségen kívül valóul elfogadott s nem is vitatható tényekből az alábbiakban kimutatottak szerint levonható okszerű következtetések alapján, a tör-

¹ *Görgei Arthúr* i. m. I. 311. — *Id. Görgey István* i. m. II. 91. — *Gelich*: Magyarország függetlenségi harca. III. 211. — *B. J.* i. m. II. 56.

² Legújabb kor története. 711.

³ Szilágyvármegyei képes naptár 1894-re. 30., 31.

ténelmi vitás kérdések felett itélni köteles birói lelkiismeret teljes nyugodtságával, de egyszersmind minden habozást kizáró határozottságával merem állítani, hogy az, aki a 9-ik zászlóalj zászlaját kezébe ragadva, a 3-ik zászlóaljat átvezetése azon a kritikus napon a *Tápió* hidján, nem *Földváry Károly*, hanem *Szikszai Lajos* volt, s hogy az igaz való leírását az én elbeszélésem tartalmazza.

Az okszerű következtetések kifejtését megelőzőleg még megjegyzem, hogy azon állítás, mintha a 3-ik zászlóalj a 9-ikkel a fölött versenyzett volna, hogy melyik rohanjon a hidon át elsőnek, valamint az is, mintha az átrohanás kartácstűzben történt volna, szintén téves információ alapul, mert minden 3-ik és 9-ik zászlóaljbeli még életben levő honvéd, megegyezően az általam hivatott jegyzetekkel, tanúságot tehet ugyanis arról, hogy nem csak versengés ném volt az átrohanás elsőbbsége fölött ottan a két zászlóalj között, hanem a rohamra először küldött 9-ik zászlóalj néhány vitéz s ezek között a zászlótartó kivételével, már akkor meg is retirált s a korcsma udvarán huzódott meg; s mert továbbá azt úgy az ellenséges írók, mint az előttem fekvő jegyzetek egybehangzóan igazolják, hogy az osztrákok akkor mi reánk nem kartácsoltak, hanem csupán a homokbuczkák mögé rejtőzött horvát határőrök erős sortüzelése által hitték a 3-ik zászlóalj rohamát is, mint előbb a 9-ikét feltartóztatni s visszautasítani. Egyedül *Sóhalmy*, a 9-ik zászlóalj őrmestere tesz naplójában (Magyarország 1897. 356. sz.) említést a kartácstűzről. Egy fecske azonban nem csinál nyarat, s így *Sóhalmy* ezen állítását, ki különben is csak átsuhan a tápió-bicskei nap eseményei felett, vagy egyszerű tévedésnek, vagy, ha nem tévedés, úgy az általa elhallgatott retirada miatt majdan emelhető vádra nézve előre kicomponált mentségnek veszem. Az meg egyenesen a lehetetlenséggel határos, mintha azon a hosszú s keskeny töltésen és hidon, melyen 2 szekér sem fért volna egymás mellett, a rohamra csoportosult zászlóaljjal

vagy azon keresztül lovas katona áthatolhatott volna. Csak akkor mentek s előbb nem is mehettek át a hídon lovas egyének, tehát a törzstisztek sem, midőn már a roham megtörtént s a 3-ik zászlóalj is túl volt már a hídon s elkergette a hídfőtől a horvátokat, kik azonban addig, míg futásban kerestek menedéket, heves sortűzelésükkel nekünk igen nagy veszteségeket okoztak. Egyébiránt nem lehet csudálkozni azon, hogy ily módon találkozzunk a vácsi ütközet ezen felsőges jelenetének a tápióbicskeibe való bezavarásával, hiszen az még 3-ik zászlóaljbeli honvédeink közül is megtörténik némelyikkel, nevezetesen a már többször említett *G. K.*-val; s *Jankó* is lelöveti *Földváry* alól a tápióbicskei hídon a német jägerekkal a lovat, holott osztrák vadászokkal csakis *Vác*nál állottunk szemben, a mi maga teljes bizonyíték az összezavarás konstatálhatására.

S most vonjuk le az ide vonatkozólag kétségen kívül álló tényekből az okszerű következtetéseket.

Ottan van első sorban magának *Görgeinek* az ezen ütközetről már említett s az ütközet estéjének csak 9 órája-kor, tehát a küzdelem bevégezte után több óra múlva, mely idő alatt bizonyára befolyt hozzá minden jelentés, kelt s a hivatalos lapban közzétett jelentése. Ebben csak ennyi van mondva: «A csata este 6 órakor végződött, benne *Damjanich* minden gyalogságának és tüzéreinek magukat kitüntetni alkalmuk volt; példátlan vitézül küzdtek a 3-ik és 9-ik honvédzászlóalj, s a 19-ik serezed 3-ik zászlóalja és a lengyel legió.» Tehát arról egy szó sem foglaltatik benne, hogy *Földváry* magát ezen ütközetben valami különös módon kitüntette volna, holott ennek föltüntetése, ha az csakugyan megtörtént volna, a mi *Földváry*nak tulajdoníttatik, bizonyára nem maradt vala ki.

Ottan van a zászlóalj-parancsnokoknak a tápióbicskei ütközetben szerzett érdemeikért való előléptetésük, a mely szerint mindegyik egy ranggal léptetett addigi állásánál előbbre és pedig *Czillich Ede* a Wásák őrnagya alezre-

dessé, *Földváry* a 3-ik zászlóalj őrnagya szintén alezredessé, *Leiningen*, a Schwarzenbergekek alezredese ezredessé s *Kiss Pál* a 9-ik zászlóalj alezredese hasonlólag ezredessé, s mindegyik «az ellenség előtt tanúsított vitézsége tekintetéből.»¹ És *Földváry* sincs egy rangnál magasabbra előléptetve s az ő előléptetése sincs egyébbel megindokolva, mint a többieké: «az ellenség előtt tanúsított vitézségével»; holott ha ő olyan bravourt követett volna el, mint a minő a «Mein Leben und Wirken» itten tárgyalt passusában róla állítva van, az talán nagyobb előléptetésre is jogosította volna őt, mindenesetre pedig fölhozott volna az előléptetés indokolásában. (Itten jegyzem meg inter parenthesim, hogy *Földváry* előléptetésével egyidejűleg s egy szám alatt töltetett be a 43-ik zászlóalj azon századosi állása gr. *Lázár Kálmán* 24-ik zászlóalji főhadnagy által, mely *Szikszainak* volt szánva.)

Ottan van továbbá az a hadügyminiszteri ápril 8-án kelt intézkedés, melylyel a most említett 4 zászlóaljparancsnoknak, előléptetésén kívül, a tápió-bicskei ütközet alkalmával tanúsított vitézségéért a *Görgei* által a katonai érdemejelek harmadik osztályával lett feldiszipítése hadügyminiszterileg is megerősítették.² Tehát itt is mindegyik egyenlően s egyformán, «a tápió-bicskei ütközet alkalmával tanúsított vitézségéért» lett földiszipítve, már pedig *Földváry*, ha csakugyan megtette volna a szóban forgó cselekményt, talán mégis csak többet érdemelt volna, mint a többiek, ha egyebet nem, legalább is azon hősiek tettek fölemlítését, a kitüntetés bővebb indokolásául. S hogy ez nem történt meg, az, a fentebb levont következtetéseken s *Elekesnek* azon már fentebb érintett negatív bizonyítékán kívül, hogy ő sem említ semmi ilyest a tápió-bicskei ütközet leírásakor *Földváryról*, sem az 1883. évi január 15-én *Zilahon* bekövetkezett haláláig

¹ *Közlöny.* 1849. 74., 75. sz.

² *Közlöny.* 1849. 76. sz.

a társaséletben kifejtett szám nélküli érintkezései közben folytatott discursusaiban sem említett fel soha, holott neki, mint a *Földvár*y segédtszjtjének erről tudomással kellett volna megtörténte esetén bírnia, s holott ő *Földvár*ynak a váczi ütközetben tanusított hasonló hősiességeről nemcsak a társalgások során tett többször említést, de azt ugyanazon czikkben is élénk vonásokkal ecsetelte, a melyben *Földvár*yt illetőleg arról, mintha az *Tápió-Bicskénél* is követett volna el hasonlót, egészen hallgatott, magában véve is elégséges megokolásul szolgálhatna arra nézve, hogy a *Görgeinek Damjanich* által adott informatio egy pia fraud, egy jóhiszemű cselfogás kifundálásán s nem a megtörtént valón alapult.

De ha még mindez nem volna elég, ottan van végül a május 17-én kelt azon hadügyminiszteri decretum, melyben hivatalosan közhírré tétetik, hogy *Földvár*y *Károly* a hálás magyar nemzet nevében a másodosztályu katonai érdemjellel is feldiszzítettett, s ennek hosszas indoklásául a következők vannak felhozva: «azon kitünő hadi érdemei alapján, miszerint ő függetlenségi harcunk majdnem minden csatáiban nemcsak részt vett, hanem azokban magát eszélyes hadi működései, rettenthetlen, mondhatni oroszláni, hősies bátorsága és vitézsége által mindenütt a legférfiasabban kitüntette, — de különösen a folyó évi ápril 10-én történt váczi csata alkalmával, midőn is, mint a derék 3-ik zászlóalj parancsnoka, előbb a lengyel legio, később saját zászlóalja lobogóját megragadva, bámulatos hidegvérűséggel a legsűrűbb fegyver és röppentyű-tűz között elibe rohant a *Duna* partján ostromló csapatainak, és az által az ütközet eldöntője s a véres nap hőse lón, — mikor is bajtársaitól általánosan a legvitézebb magyar harcziúl ismertetett el.»¹ Már ebből csak nem maradt volna ki, még ha az előbb felsorolt többi decretumokból kimaradt volna is, a *Földvár*y tápió-

¹ *Közlöny.* 1849. 112. sz.

bicskei hős tettének, ha az valóban megtörtént volna, megörökítése, mivel ebben az indokolás nem elégzik meg az általánosságokkal, hanem belevág a részletekbe is, ecsetelvén *Földváry*nak a vácsi ütközet alkalmával tényleg kifejtett hősiességét. Miután pedig az ebben sem említették fel, azt hiszem, mindenki azon meggyőződést merítheti már ebből is, hogy a tápió-bicskei híd megrohanása úgy történt, a mint én azt leírtam, s hogy annak hőse nem *Földváry Károly*, hanem *Szikszai Lajos*.

Ennek a földerítésével is a történelmi igazságnak vélek szolgálatot teljesíteni s azt hiszem, hogy ezzel nem tépem meg a *Földváry* joggal kiérdemelt babérait, hiszen ezekből egy erdőt lehetne beültetni s ha egy erdőből egy ágat letörünk is, mégis csak erdő marad az. Hadd tegyem tehát ezt az egy ágat a Szikszai halantékára, a kit szerénysége visszatartott attól, hogy azt, míg fiatal, míg tetterős férfi volt, míg abból talán hasznót húzhatott volna, magának visszakövetelje; ma már az életkor késő alkonyát éli ő, hadd disztse majd az az egy babérág a hős honvéd koporsóját, miután gyermeke nem lévén, emlékül és örökségül arra sem hagyhatja azt.¹

Itten azonban meg kell még jegyeznem azt is, hogy az öreg *Damjanich* még sem feledkezett meg a *Szikszai* tetteinek megjutalmazásáról. Mint nem sokára látni fogjuk, őt ápril 1-jétől járó ranggal főhadnaggyá léptette elő s feldiszhitteté őt is a katonai érdemrend harmadik osztályával.

S most a tápió-bicskei eset bőséges kifejtése után folytatom ismét krónikairói tisztem teljesítését.

Szeccsón az öreg *Damjanich* a katolikus plebánost ápril 5-én főbe lövette, rövid uton bánt el vele, miután kiderült róla, hogy a *Windischgrätz* proclamatióit a szó-

¹ Fájdalom! ma már csak sirhalmára tehetem azt le, miután, mint az előszóban megjegyzém, az ezen munka befejezése és kinyomtatása közötti időköz alatt elhunyt.

székről kihirdette s a magyar ügyet ugyanakkor bántalmakkal illette. Ugyanez történt másnap ápril 6-án reggel *Kólán* is, hol ezen éjet táborban töltötték. (Egyikét a két plebánosnak *Mariczainak* hívták.) Ugyanazon okból, mint a miért a szecsői elítéltetett, saját hivei tettek itten is a plebános ellen *Damjanich* előtt panaszt. Az öreg magacé hozatta a podegrás plebánost s katonásan keresztül vitte a mentegetődzővel szemben az allegatiót s kimondta az ítéletet. — «Az úr gazember! s ha még két ember vallja, hogy az úr ezt prédikálta, tudja meg, hogy megszűnt lélegzeni». A pap képe hosszú kérdőjellé változott. Az öreg hidegen értelmelte az ítéletet: «Igen, meglövetem egy kicsit». Ezek az öreg modorában ejtett szavak voltak s a miként szólt, akként cselekedett. A pap megszűnt lélegzeni.¹

Ápril 6-án éppen nagypéntek volt, e napra tervezte *Görgei* a főtámadást. A támadó művelet alapeszméje az volt, hogy az ellenség balszárnnyát VII-ik hadtestünk kösse le s ez alatt seregünk zöme, az I., II. és III-ik hadtest az osztrákok jobb oldala ellen *Isaszegen* át döntő támadást intézzon, hogy ez által az egész osztrák sereget a fővárostól el s észak felé leszorítsa. Ezen rendelkezés katonai írók szerint egyszerű, világos, rövid és érthető stílusa által tűnik ki s szerzőjének, *Görgeinek*, különösen pedig *Bayernek*, az ő táborkari főnökének, valóban dicséretére válik. De nemcsak forma, hanem tartalom tekintetében is figyelemre méltó ez a két intézkedés, mert míg ápril 4-én a sereg arcvonala 35 kilométer, 5-én több mint 25 kilométer volt, addig ápril 6-ára a tervezett csata napjára a két seregcsoport mindössze 15 kilométernyi területre vonaték össze, oly formán, hogy a főcsoport az *Aszód-Baghnál* vélt ellenséges főerőt az aszód-pesti országuétról már teljes leszorítással fenyegeté. Ezen intézkedésben tehát a

¹ *Jankó* s *Szicszai* jegyzetei. — *Elekes*: Honvédek könyve. III. 6. — *Vukovics*: Emlékiratai. 459.

siker föltétele, a döntés előtti fokozatos erőegyesítés fontos elve a lehető leghatározottabban kifejezést nyert.

E nap délelőtt *Damjanich* az ő III-ik hadtestével, melybe — mint tudjuk — a 3-ik honvédzászlóalj is be volt osztva, *Kókáról* a *Királyerdő*be nyomult s abból kezdett kibontakozni, gyalogságával annak északnyugati szegélyét szállván meg. E napon nagyon hiányos volt a 3-ik zászlóalj élelmezése, az első század egész tisztikara egy kis első sonkán rágódott s ez még kitűnő ebéd számba ment, de *Beniczky*, a 4-ik század századosa és *Várady* már csak egy köcsög aludtejre s egy negyedrészes kenyérre tudtak szert tenni; ez aztán valóban nagypéntekre beillő ebéd volt. Akkor tudták ezt is befalatozni, midőn az erdőben, hol már csak dob vagy trombitaszó által történt a vezérlés, 12 óra tájban egy tisztásra értek s ott megállás vezényeltetett. Azután ismét jelzé a dob: «előre!» s a 3-ik zászlóalj az erdő melletti homokos dombokon állíttatott fel. Előttük egy szélesen elterülő völgy s az azontúl levő magaslatokon a német s *Damjanich*ékkal szemben ismét a *Rasztics*-dandár. *Damjanich* meg akarta ezt teljes erővel éppen támadni, az egész hadtest megkezdette fokozatosan, csatárlánczban az előnyomulást, le a völgybe, hogy majd onnan a magaslatokra hágjon. Festői látvány volt a magaslatokról látni: miként mozog, miként nyomul lefelé mindegyik zászlóalj. Már majdnem lenn volt minden zászlóalj a völgyben, midőn *Damjanich* arról értesült, hogy *Klapka*, ki tőle balról állott, retirál; ezen hirre, nehogy megszárnnyaltassék, felhagyott a támadással s visszahúzódott előbbi helyére, az erdősézlbe, a 9-ik zászlóaljat és a Wásákat segítségül küldve *Klapkának*.

Egy ideig várt *Damjanich*, de miután látta, hogy *Klapka* a segélycsapatok csatlakozása daczára sem támad, ismét maga kezdi meg a támadást. De alig kezdi meg s alig űzi vissza a faluból kitörő vasasokat a tömörült 3-ik zászlóalj egy jól irányzott sortűzzel, melynek sikerült voltát az bizonyította, hogy sok ló gazda nélkül

száguldozott vissza, a tőle jobbra, meglehetősen messze, majdnem külön álló szőlőhegyről, melyet ő azon hiszemben, hogy *Gáspár* leköti az osztrák balszárnnyat, a mi azonban nem történt meg, megszállatlanul hagyott, a balszárnnyon le nem kötött *Schlik*¹ és *Lichtenstein*-hadosztály *Fiedler*-dandárával öldöklő golyózáporral árasztatja el. *Damjanich* a hátulról jövő támadásra kénytelen volt megállani s ismét az erdő mellé visszaparancsolta hadtestét. A 3-ik zászlóalj egy domb közepén állott négyszögben vagy századonként zárkózva. Előtte két vagy három üteg volt felállítva s ez hevesen viszonzta az ellenség tüzelését. Itt lőttek először a 3-ik zászlóaljra rakétákkal, melyek közül némelyik egy-egy szélén álló szárnyembernek a vállát ütötte le, kinek az elől, bár látta jöttét, nem volt ideje félrehajolni. Ekkor történt az, hogy egy szép fehér bárány valahonnan az ágyúdörejűl megriasztva s az ágyuk között átiramodva, éppen a 3-ik zászlóalj előtt állott meg s ottan elkezdett bégetni. Honvédeink keblét ezen jelenet hatása alatt az öröm és bizalom érzeménye hatotta át: «Isteni jelvény, ne féljeteek fiuk, ma győzni fogunk!»

Nemsokára erős puskaropogás hallatszik föl az erdőből. A már említett szőlőhegyről a *Fiedler*-dandár le s be az erdőbe és már egész időig hatolt. Most már ezektől el kellett venni ezt az erdőrészt, *Damjanich* a lengyel legiót és a 3-ik zászlóaljat rendelte rohamra. Vissza is szorítják azokat s e közben *Jankó*, ki maga is szuronyt kapott a

¹ Sajátságos, hogy a *Schlik* nevét többnyire úgy az osztrák, mint a magyar írók, s még a félhivatalos osztrák munkák is, mint a «Winter-Feldzug» s maga *Welden* és *Ramming* is *Schlick*nek írják, s csak is *Helfert* és *Kocziczka* s részben az «Oesterreichische Commentar» névtelen írója, írják *Schlik*nek. Én azon elvből indulva ki, hogy mindenkinek a neve úgy irandó le, a mint azt maga írni szokta, *Schlik*nek írom azt, miután a *Kocziczka* könyvében közölt arckép alatti sajátkezű aláírási hasonmás szerint maga is így írta azt.

kezébe s úgy nyomult az ellenségre, egy futó tisztet megadásra hív fel, de ugyanazon perczen egy egyik fa mögött leselkedő osztrák baka rálő s őt vállán, közel a mellkashoz találva, veszélyesen megsebesíti. Egyelőre Dányba szállították el, a többi sebesültekkel.

Négyszer ismételték mindig erősebb hadoszlopokkal az osztrákok a támadást, de a szintén megerősített magyarok véresen verték azt mindannyiszor vissza, pedig egyszer megtörtént az is, hogy akkor, midőn az ellen elől lőtt a 3-ik zászlóaljra, addig egyik magyar zászlóalj, az erdő sűrűségében ellenségnek vélvén azt, hátulról puskázott reá, a mi a zászlóalj egy részét megfutamodásra birta. *Damjanich* maga szedte össze ezeket s oda vezette a zászlóalj nagyobb részével a csatavonalban kitartott *Földváry*hoz, ezen szavakkal: «ezek is a 3-ik zászlóaljbeliék, ajánlom őket az őrnagy úr gondjaiba.» Azonban *Klapka* ismét megrepirált s ezen erdő felé huzódott vissza.

Ezen válságos pillanatban érkezett a csataterre *Görgei*, parancsot adott *Aulich*nak az *Isaszeg* felé nyomulásra s *Klapkát* jól összeremtetve s odakiáltva nekie, hogy hiszen ő is jóváhagyta a tervet, most tehát élve-halva ki kell a mellett tartanunk, mert különben vissza kell a *Tisza* mögé mennünk, újabb kitartásra buzdította, mire ez meg is emberelte magát. A 3-ik zászlóalj 4-ik százada e közben az erdőben a többitől elszakadva a *Bobich*-dandárra bukkant, szerencse, hogy felismerte a magyar zászlót, mert már éppen reá akart tüzelni, *Bobich* hozzájuk nyargalt s annyit jegyezve meg: «aber meine Kinder, was macht ihr?» — nagyon megörült nekiek. Hanem azért hiába kérték ezek, hogy támadják meg a balszárnyunkon hátráló ágyuink után rohanó ellenséges 2 lovas üteget, *Bobich* nem engedett, azt mondá: az a rendeltetése, hogy ezt a helyet tartsa. Alig egynegyed óra mulva aztán ismét visszaroht az ellenséges 2 üteg.

Aztán *Damjanich*hoz lovagolt *Görgei*, az már nehezen

tartotta magát s magánkívül volt a felháborodástól *Klapka* iránt, de ezt is megnyugtatta *Görgei* az *Aulich* közeledtének hírével. *Aulich* hadteste aztán visszavonulásra is kényszerítette az osztrákokat, már sötét est volt, midőn balszárnnyunk üldözni kezdte az ellenséget, *Damjanich* pedig egész 11 óráig küzdött *Lichtensteinnal*. A diadal mienk lett, de sok áldozattal, a mi nem esett volna meg s a diadal is sokkal teljesebb lett volna, ha *Gáspár*, mint egy futár által tudatta, csakugyan előnyomul *Gödöllőig*. Csapataink *Isaszegen* túl szállottak táborba. A menage csak 10 óra körül érkezett meg, jól megbőjtölték tehát a Nagypénteket.¹

Isaszegnél történt, hogy egy gránát a *Damjanich* lova elé csapott, a különben szelid állat nem vette oly hidegen a tréfát, mint rettenthetlen lovagja s minden reglement ellenére önfejűleg egy hozzá méltó oldalugrást rögtönzött, de az öreg nem hagyta el a pozíciót és meghasonolva lovával, azon helyen, hol állott, lecseppent az anyaföldre, mely megdőhbent alatta. A véletlen érintkezés kellemetlen lehetett mindkettőjükre, de ezen érzés egyik részről sem nyert kifejezést, az öreg felkelt sérülés nélkül, felült s tovább vezényelt. Ott akart továbbra is maradni, de *Asserman* erővel vonta el őt onnan. S nem sokára az előbbi helyen ismét elpattant egy gránát. «Franci, — így szólt ekkor *Asserman*hoz, — te okos ember vagy. Jól tetted, hogy elerőszakoltál. Én röstelltem volna magamtól eljönni. S ott veletek is történhetett volna valami baj».²

Április 7-én *Gödöllőre* nyomult a III-ik hadtest is; a 3-ik zászlóaljbeliek a *Grassalkovich*-féle (ma a gödöllői királyi) palota vadaskertje mellett táboroztak, annak ke-

¹ B. J. i. m. II. 61—76. — *Jankó és Várady* jegyzetei. — *Kocziczka*: Wiener-Compagne. 280—290. (Ez nagy alapossággal *Dembinskit* is egyik hadtest parancsnokául szerepelteti.)

² *Elekes*: Honvédek könyve. III. 6. — *Zalár*: Magyar Emléklapok. 468.

ritését bizony nagyobbrészt felhasználták, a kis özikék kiis-jöttek, de vesztükre, a hosszas nélkülözés után legalább özpecsenyével delektálhatták magukat a kiéhezett fiuk.¹

Ez nap délután állapították meg a *Görgei* és *Bayer* által tett propozíciókhoz képest a további hadi tervet, mely a következő volt: *Komárom* vára gyors felszabadítása *Damjanich* és *Klapka* által s ezen fontos hadmenetnek elleplezése *Windischgrätz* előtt az által, hogy *Aulich* a II-ik és VII-ik hadtesttel *Pestet* félkörben, a *Dunától* a *Dunáig* bekeríti s folytonos eseltámadások által az ellenséget nemcsak leköti, hanem azzal azt is elhiteti, hogy az egész magyar haderővel áll szemben, nehogy az *Komárom*-hoz az ostromot vezető *Simunich*nak a *Duna* jobb partján segílyt küldjön. S ezen feladatnak *Aulich* a legbriliánsabban felelt meg.²

Április 8-án, husvét első napján pihenőt tartottak *Gödöllőn* honvédeink, ünnep másodnapján délután azonban a palota kertjén keresztül elvonultak *Gödöllőről* s estére *Veresegyházára* értek. A palota kertjén azért vonultak keresztül, mert *Kossuth* előtt kellett eldefilírozniok.

Kossuth tábornokoktól körülvéve, a palota erkélyéről nézte a *Damjanich* hadtestének elvonulását; midőn a 3-ik zászlóalj vonult el előtte, *Kossuth* ezen szavakkal levette kalapját: «Ilyen zászlóalj méltó arra, hogy kalapot emeljek előtte.» A jovialis *Damjanich*, a ki szerette a nap-sugarat s mars közben egy pohárka jó italt, s ki mostan igen vígkedvű volt, felpillantva *Kossuthra*, hangos éljent kiáltott «*Magyarország* kormányzója»-nak. A csapatok természetesen követték szeretett vezérük példáját, s lelkesülten folytatták az éljenzést, a mint a kastély előtt elvonultak, a nélkül, hogy tudták volna: miről is van szó

¹ *Várady* jegyzetei után.

² *Id. Görgey István* i. m. II. 137—140. — *B. J.* i. m. II. 79., 80.

tulajdonképen.¹ Pedig ezen incidensnek, mint nem sokára látni fogjuk, nagy fontosságot tulajdonított *Kossuth*.

*Damjanich*ről itten még egy nemes vonást kell felemlítenem, a mi egyszersmind annak is fokmérője, hogy mennyire szerette ő a fiait. *Jankó* főhadnagy, mint tudjuk, megsebesülten *Dányba* vitetett, ott feküdt a plébánosnál, de sebéet senki sem vizsgálta meg egy pár napig, mert nem volt orvos. Egy pár nap múlva aztán elcsipte a plébános *Kossuth*nak ottan *Debreczenből* jövet keresztülutazó orvosát, de az azt az utasítást adta, hogy a sebesültet szállítsák *Gödöllőre*, mert *Dányban* nincs alkalmas hely a kutaszolasra. *Dányban* csak parasztszekér lévén, *Jankó* beküldötte *Gödöllőre* kocsiórt *Pálffy Feri* bajtársát. Ez nem találván a táborban *Földváryt*, a zászlóalj parancsnokát, a kinek segélyét akarta a kocsirequirálás sikeresítése végett igénybe venni, s meghallván, hogy az még fenn van a kastélyban, hová ebédre volt hivatalos, felment oda utána. *Damjanich* a 3-ik zászlóaljbeli honvédet észrevéve, megkérdezte szokásához képest tőle, hogy mi járatban van? *Pálffy* elmondotta jövetelének célját. Az öreg ezt meghallva, kitört: «Hogy lehet az én fiaim közül valakit így elhagyni?» s intett egy közelében levő huszárkapitánynak, hogy menjen le és azonnal rendeljen egy hintót, ne sokat kérdezze: kié? indítsa azonnal utnak a főhadnagy után. A kapitány valami olyast mondott, hogy ez nem tartozik ő reá, mert az illető sebesült nem lovas. *Damjanich* haragra lobbant. «Eddig szépen mondtam, most pedig parancsolom a kapitány urnak, hogy menjen azonnal, mert különben mint engedetlenkedővel fogok vele elbánni. A 3-ik zászlóaljnak még a közlegénye is megérdemli, hogy bármely rangu tiszt szívességet tegyen nekie.» Erre aztán ment is, intézkedett is a kapitány s nem so-

¹ *Gf. Batthyány Kázmér*: Emlékiratai. Budapesti Szemle. 1893. évi júliusi szám. — *Várady* jegyzetei.

kára egy négy lovas hintó érkezett meg *Dányba Jankóért*.¹

Április 10-én jókor reggel felkerekedtek honvédeink *Veresegyház*áról s megkezdették az előnyomulást *Vác* ellen, hol a *Ramberg* hadosztálya állott, azonban ez beteg lévén, helyette *Götz* vezényelt. A magyarok terve az volt, hogy *Klapka* az I. hadtesttel *Vác*ot a *Naszály* felől megkerülve, a verőczei uton az ellenség hátában foglaljon állást s ezt *Damjanich*nak *Szódön* adja hírül. *Damjanich* ellenben *Vác*ot a *Duna* mentében arczbán támadja meg. *Damjanich* ezen terven azon változtatást tette, hogy a *Klapka* hadtestének csak a *Bobich*-dandárát küldte el a megkerülés foganatosítására, többi részét magának tartotta meg tartalékul.

Az nap reggel sűrű köd fedte el szemeink elől a vidéket is, az ellenség állását is, de czirkálóink mégis hírül hozák, hogy az ellenség *Vác* alsó végén, *Hétkápolna* nevű külvárosától a pályafőig csatarendben áll. A ködből aztán sűrű eső lett, mely, míg csapataink *Szódnél* csatarendbe bontakozva várakoztak a megkerülő dandárnak a megérkezést tudató jelentésére, bőrig áztatta csapatainkat. A jelentés késett, minek oka az volt, hogy a *Bóbich*-dandár a nagy ködben eltévedt s csak az ütközet befejezte után érkezett vissza *Vác* alá. Az ázó honvédek türelmetlenkedni kezdvén, *Damjanich* nem várt tovább a jelentésre, ütegeit felvonultatta a vasuti töltés melletti halomokra s azok tüzelésével megkezdette a támadást, a *Czillich*- és *Leiningen*-dandárt a *Duna* partján balra, a *Kiss Pál* és *Kökényessy*-dandárt jobbra a magaslatok lejtői felé bontakoztatván ki.

A mint a 3-ik zászlóalj is megkezdette az előnyomulást a *Duna* partján, szakadt az eső, a fiúk csak úgy vonatva cipelték az átázott bakkancsot, midőn megjelent nagy lován mellettük az öreg. «Fiúk, hát bemenjünk

¹ *Jankó* jegyzetei után.

Vácra?» szólott hozzájuk. — «Be bizony, mert künn nagyon esik». — «Igen, de német van Vácson! hát kiverjük a németet?» — «Kiverjük!» — kiáltottak egy torokkal. — «Kiverjük, — mondotta az öreg pittyedt ajkával hidegen, — befütyölünk nekiek.» S megígérte a fiainak, hogy ha *Vácot* megszabadítják a némettől, csata után jutalmául a városban szállásoltatja el őket. Nagy szó volt ez akkor s különösen a 3-ik zászlóalj előtt.

Nem sokára a *Freudenreich* nagy keserűségére, ki még tovább szerette volna szórni kartácsait a velünk szemben álló 12-ik osztrák vadászzászlóaljra, az öreg rohamra vezényelte a lengyel legiót s az ő 3-ik zászlóalját. Az ellenség nemcsak a vadászok tüzelésével, de rakétákkal is igyekezett visszarettenteni honvédeinket, azok azonban többnyire a *Dunába* hullottak, csak kettő esett le honvédeink közé, de az sem tett kárt. A vadászok visszahúzódtak a város felé a *Hétkápolna* mellett a *Gombáspatakon* levő köhid mögé s az ott levő házakban fészkeltek meg magukat és oly mérges tüzelést kezdettek az előnyomulók ellen, hogy az elől menő lengyel legió megingott s nem ment előre egy tappot sem, csak sebesültjei összeszedésével foglalkozott, hátrálni ugyan nem hátrált, de nem is tudott, mert ott volt a sarkában a 3-ik zászlóalj. Most már ez vette át a kezdeményezés szerepét. A lengyel legió az út szélén jobbról félre húzódott, hogy mellette rohamra mehessen a 3-ik zászlóalj, melynek háta mögött egy dombon rázendítettette *Damjanich* a Ferdinánd-huszárok zenekarával a Rákóczi-indulót. E perczben *Földváry Károly*, ki lóhátról vezette a szuronysegezve előretörő zászlóalját, megragadta a lengyel legió zászlóját s elkiáltotta magát: «Utánam fiúk, hiszen miénk ez a haza!» S a 3-ik zászlóalj szokott halálmegvetéssel s vad elszántsággal tört utána. Közvetlen a hid előtt egy gyilkoló sortűz fogadja őket, *Földváry* alól kilövik a lovat, ő maga is leesik a sárba s kiejti kezéből a golyók által átllyukatott zászlót, melyet a lengyel legió egy tisztje fe

vesz és visszavisz. *Földváry* nem veszi el egy cseppet sem hidegvérét, megragadja mostan már saját zászlóaljja zászlaját s újra felül segédtisztjének *Elekes Istvánnak* odakinált lovára s vezeti tovább a rohamot. Az ellenséget a látvány, a mint *Földváry* lóháton, fején aranypaszomántos piros sipkával s kezében a zászlóval s utána a zászlóalj szuronyszegezve rárohan, — mint parancsnoka, *Brandenstein* százados, kit ez alkalommal elfogtunk, maga elbeszélte, — annyira megbabonázta, hogy a százados elfeledett tüzet vezényelni s a vadászok elkezdtek hátrálni. De 60—70 lépésnyire felocsudtak elbűvöltségükből, megfordultak s újból sortüzet adtak. *Földváry* alól most már sebesülten dől ki az *Elekes* lova is, de ez mind nem használ az ellenségnek, *Földváry* most már gyalog vezeti tovább a rohamot, az ellenség végleg megretirál, kitakarodik a házakból s egy része a fegyvert a lábhoz téve, bevárt bennünket s megadta magát, ezek azután, mivel lengyelek voltak, a lengyel legióba osztattak be. Némelyek elbujva a házakban maradtak, ezeket aztán a 3-ik zászlóalj után jövő lengyel legionisták szedegették össze. A városban még a visszavonult vadászok és a Bianchi-zászlóalj hősies ellenállást fejtett ki, maga *Götz* vezette ezeket, kíséretével együtt lóháton. A 3-ik zászlóalj 4-ik százada, melyet ez alkalommal *Gergey Károly* főhadnagy vezetett, került szembe velük s a század egyik tizedese, *Ber Ferencz* összevonja szakaszát s célba véve lőtávolra bevárja őket és sortüzet vezényel. Hárman leesnek a jól irányzott sortüzre a lóról, a többiek visszanyargálnak, a Bianchiak és vadászok pedig végleg feladják a küzdelmet. Ekkor sebesült meg *Götz* is. Midőn honvédeink a városra át a futó osztrákok után nyomultak, nem egy házból bort és kalácsot nyújtott ki nekik *Vácznak* hazafias népe. Az ellenség, melynek vezényletét a sebeiben *Vácson* maradt *Götz* helyett *Jablonowski* vette át, látva ezen oldalon a sikerünket, a másik oldalon is beszüntette a harcztot s visszavonult *Verőcze* felé, hol nem tartóztatta fel senki, mert

mint említők, *Bórich* nem érkezett oda meg. Az ütközetnek már 3 órakor vége volt s *Damjanich* ígéretéhez képes a városban szállásoltatta be a 3-ik zászlóaljat.¹

Az ezen ütközetről tett jelentésben bezzeg megemlítette *Damjanich*, hogy *Földváry* kezében előbb a lengyel legiónak, aztán saját zászlóaljának zászlójával vezette a 3-ik zászlóaljat rohamra s hogy alóla ezen roham alatt 2 lovat lőttek ki.²

És most állapodjunk meg egy kissé ezen pontnál. Ha megfigyeljük azon tényt, hogy a *Gombás-patak* hídjánál a 3-ik zászlóalj, melyet a híd megrohanására volt vezetendő *Földváry*, nemcsak meg nem ingott, mint a lengyel legió, pedig ez sem hátrált, hanem teljes harczi kedvvel rohant szuronyszegezve előre, akkor meg kell vallanunk, hogy arra, a mit ottan *Földváry* tett, nem volt semmi szükség, nem kellett azt a zászlóalját ottan a rohamra ilyen önföláldozással buzdítani. S hogy mégis megtette; ezen lélektani talány megfejtésének egyedüli kulcsa csak az lehet, hogy meg akarta mutatni fölebbvalóinak s tisztársainak, hogy ha magasabb érdekek respectálásából megengedte is névének *Tápió-Bicskénél* a fölhasználását, de azt a vitézségi hírt, mely ennek folytán nevét körül folyá, ki tudja ő a legelső alkalom adtán és pedig duplusan érdemelni. S ösmerjük be, hogy az, a mit *Földváry Vácznál* tett, sokkal 'de sokkal több, mint a mit *Szikszai Tápió-Bicskénél* tett, emez itten a kétségbeejtő helyzet kényszere alatt ragadta kezébe a zászlót, a midőn nem volt más választás előtte, mint az esetleges győzelem vagy a dicső halál egyrésztől, másrésztől pedig a díszetlen megsemmisülés; *Földváry* ellenben előre megfontoltan és csak jó hírnévének honorálása érdekében s nem kényszerhelyzetben követte el a váci hőstettet. Elvitat-

¹ *Id. Görgey István* i. m. II. 148—153. — *B. J.* i. m. II. 80—85. — *Mogyoródy, Szikszai, Váradý és Gorove* jegyzetei.

² *Közlöny.* 1849. 81. sz.

hatlan tény tehát, hogy ez az a katonai bravour, melyhez hasonlót a hadi történelem sem az arcolai hídnál, sem másutt, mióta az emberek lőfegyverrel harcznak, felmutatni nem képes, és ezért érdemelte ki oly méltóan *Földváry* a magyar szabadságharcz legvitézebb katonájának legelső bakája dísznevet.

Földváryra vonatkozólag itten még föl kell jegyeznem a következő kedélyes historiát: A váci győzelemről *Debreczenbe* küldött jelentésre, melyben, mint látók, a *Földváry* hősiessége is kellő nyomatékkal ki volt emelve, azt rendelte az elnök, hogy *Görgei* vegyen *Földvárynak* egy vérlovat ajándékba. Midőn *Görgei* ezt *Damjanich* jelenlétében tudatá *Földváryval*, *Damjanich* nagyot nevetve azt jegyzé meg. «Kár biz az a vérlő *Földvárynak*, fuhrvézerlovat kell alája adni, úgyis megint csak kilövik alóla». — «Nem bánom én, — felelé *Földváry*, — jó nekem a fuhrvézerlő is, csak közelebb vigyen az ellenséghez».¹

Az ütközet estéjén valami jelentéssel kellett *Elekesnek* fölkeresnie *Damjanichot*. Lakománál találta s rákiáltott az öreg: «gyere fiú, koczintsunk!» Szegény *Elekes*, kicsibe múlt, hogy mint *Lót*, sóvá nem vált. Nagy későre jutott egy pár mentegető szóhoz s még azt is kölcsön vette Péter apostoltól: «Uram, nem vagyok méltó rá, hogy saruid szíját megoldjam!» De az öreg nem könnyen szalasztotta el az alkalmat, ha ivásra ürügy volt, mert, mint már érintők is, azzal is csak az igazságnak hódolunk, ha megmondjuk, hogy bizony a magyaráti bort, mely *Guzman* kezelése alatt társzekerén mindig volt, örömost vette magához. — «De hiszen, — szólott az öreg, — olyan ember, ki midőn principálisa alól kilövik a lovat, azt mondja: itt az enyém, üljön rá! az olyan ember mindig ihatik velem egy pohár bort; fogd hát ezt a poharat, aztán mondd meg, mit akarsz?»²

¹ *Id. Görgey István* i. m. II. 154.

² *Elekes*: Honvédek könyve. III. 7.

Götz sebeiben másnap meghalt s *Görgei* katonai díszszel temetteté el, a temetésre a 3-ik zászlóalj volt kirendelve.

Ápril 12-én indultak *Vác*zról, kipihenten, tovább a *Garam* felé, *Komárom* felszabadítására. Ápril 14-én *Ipolyságra*, 16-án *Léván* át, hol a lakosság tudatá, hogy az ellenség 2 órával előbb vonult ottan keresztül s átvonulva a *Garamon*, annak hídját fölégeté maga után, *Ó-Barsra* ért, a főhadiszállás *Léván* helyzetetvén el.¹

Léván csatlakoztak a zászlóaljhoz *Máté* vezetése alatt a szolnoki ütközet időközben felgyógyult sebesültjei; köztük *Veres József* is, *Pogonyi* azonban még *Hódmező-Vásárhelyen* maradt. Ezeknek *Török-Szent-Miklóson* egy kis kellemetlenségük volt. Ottan a szállítóháznál egy hálókabátos, csibukozó egyén, a ki pedig maga a térparancsnok volt, egy az osztrákoktól hozzánk átlépett tisztt, felszólította őket, hogy álljanak be az ott alakuló zászlóaljba. Ezek nem ösmervén föl a hálókabátos úrban a térparancsnokot, nem valami illedelmesen válaszoltak a felhívásra, különösen egy *Reinsburger* nevű czimborájuk. A hálókabátos térparancsnok erre dühbe jöven, 25-öt akart vágatni *Reinsburgerre*. No csak ez kellett a mi 3-ik zászlóaljbeliünknek, kikre s általában a 10 első zászlóaljra a botbüntetést nemzetgyűlési határozat folytán nem alkalmazták. A *Máté* commandójára súlyba kapták a fegyvert, mert a 3-ik zászlóaljbeli a fegyverét soha sem hagyta el, s még a kórházba is magával vitte, — s ugyan csak fenyegető állást foglaltak el az ismeretlen urral szemben, úgy hogy az kénytelen volt az ítélet végrehajtását felfüggeszteni. Azonban letartóztatta mindnyájukat s a parancsnokló alezredeshez akarta őket *Szandára* átkísértetni. Időközben azonban békésen kiegyenlítődt a dolog, honvédeink tisztelegtek a most már előttük honvéd egyenruhában megjelent térparancsnok előtt, az pedig

¹ *Várady* jegyzetei. — B. J. i. m. II. 85.

megbocsájtott a *Damjanich* katonáinak, sőt fuvart is rendeltetett alájuk. Így érkeztek be április 17-én *Lévára* s itt alig szedhették ruházatukat rendbe s tisztogathatták meg fegyvereiket, zászlóaljukhoz küldettek. Bizony sok idegen arccsal találkozták már annál úgy a tisztikarban, mint a legénységnél, kik az ő távollétük óta lettek tiszteкке vagy osztattak be a zászlóaljhoz.¹

Ó-Barsnál Szodtfried 2 nap alatt sem készítettén el a hidat, a III. hadtest is a *K.-Szecse* és *N.-Kálna* között felállított hidon ment át az április 17—18 közötti éjen a *Garam* jobb partjára.²

Ó-Bars mellett midőn táboroztak, *Damjanich* a faluban, egy szalmásházban volt elszállásolva; ez a ház még is a legjobb lehetett a faluban, mert két szobája volt s ez a két szoba a pitvar által volt elválasztva; az elsőben az öreg, a másodikban a pénztár vala elhelyezve.

A zászlóalj pénzéért délben ment oda *Elekes*, egy falóra épen elkakukolta a 12-öt s a pénztár fedelét lecsattantotta az az úr, a ki azt kezelte. Gallérjáról és atillájának fényesen, sőt dúsan paszomántozott ujjáról ítélve, legalább is őrnagy lehetett. Az órára mutatva, délutánra rendelte oda *Elekest*. Ez a fegyelem iránti tiszteletből jobbra átot csinálva, lesütött fővel ment kifelé. A két szemben fekvő ajtó egyszerre nyílott, egyiken *Elekes*, a másikon *Damjanich* lépett ki.

— Mi baj fiam? — dörög az öreg.

— Pénzért jöttem, de nem adnak, — felelé szomorúan *Elekes*.

— Nem adnak? miért nem adnak?!

— Mert elütötte már a 12-öt.

— Dehogy nem adnak, gyere csak velem.

Bementek a szobába, hol a pénztárt kezelő úr már a haját rendezte s mosdáshoz készült.

¹ *Várady, Veres és Máté* jegyzetei után.

² *Id. Görgey Istrán* i. m. II. 163., 164.

— Az urak mért nem adnak pénzt a fiuknak? — kérde összevont szemöldökkel *Damjanich*.

— Hiszen adunk, tábornok úr, — felelt a pénztárnok nyájasan, — csakhogy épen bezártuk már a pénztárt s délutánig nem lehet.

— Nem lehet? miért nem lehet? De hiszen a könyökig aranyban markolászó teremtsét az uraknak! az urak itt poszognak a melegben, míg a fiuk künn három napja sem nem ettek, sem nem ittak, pedig úgy harcolnak, mint mindmegannyi oroszlán. Ezeknek pénzt kell adni, hallja az úr!?

— Adunk, tábornok úr! —

S már akkor csattant is a vasláda zárja s csak a nyugtát kellett *Elekes*nek átnyújtania. Az, a mit e perczen ő és az a másik úr érzett, az ugyan nem lehetett homogén.¹

A *Garam* jobb partjára átkelt III-ik hadtest április 18-án *Dereszlényig* nyomult előre s azon este a 3-ik zászlóalj *Alsó-Várad* előtt ütött tábort.

Április 19-én kora reggel útra kelve, már 8 óra után puskalövéseket hallottak.

Ekkor már báró *Welden* táborszernagy volt a visszahívott *Windischgrätz* helyett a császáriak fővezére s ez a *Garam* mentén összpontosított egy új hadtestet, melybe beosztotta a *Jablonovski* hadosztályt s az *Olmützből* ide küldött s eddig az udvar őrizetét végzett gránátos zászlóaljakat is, s ezen hadtest parancsnokának, az Olaszországból ide alkalmazott *Wohlgemuth* altábornagynak, a «custozzai hős»-nek megparancsolta, hogy a *Léváról Komáromba* vezető utat szállja meg. Ez tehát előre küldte a *Jablonovski*-hadosztályból a *Strasdil*-dandárt s ezzel elfoglaltatá *N.-Sallót*, kiszorítván onnan a *Klapka* csapatait. Innen hangzott *Damjanichék* felé a puskaszó s ez volt nyitánya a n.-sallói csatának. Ezen csatában a

¹ *Elekes*: Honvédek könyve. III. 8.

jobb szárnyat *Klapka*, a balszárnynon levő lovasságot *Nagy-Sándor*, a centrumot pedig, mint rendesen, *Damjanich* vezénylő, ezért szokta az öreg mondani: «az urak vigyázzanak csak a két szárnyra, én majd a centrumban dolgozom.»

Azon hírre, hogy az ellenség *N.-Sallót* erősen megszállotta, *Damjanich* a harczrendbe való felfejlődést elrendelte; a 3-ik zászlóalj épen *N.-Sallóval* szemben állítatott fel, feladatává tétetvén ennek, hogy a városba behatoljon s azt szükség esetén rohammal is elfoglalja. Meleg napja volt a n.-sallói nap a 3-ik zászlóaljnak. A helység zsúfolásig tele volt ellenséges gyalogsággal s ez erősen tartotta magát.

Földváry a zászlóalj parancsnoka rövid csatározás után délelőtti 10 óra tájban rohamot vezényelt a zászlóaljnak s a zászlóalj «éljen a magyar!» kiáltással benyomult *N.-Salló* utcáiba. Az egész hadjárat alatt itt történt meg először, hogy a szuronyharczot az ellenség elfogadta, elfogadta pedig egy mellékutczában egy zászlóalj, kényszerűségből, mert megtorlódva nem tudott menekülni s így kénytelen volt szembe állani. Volt is aztán itten mérszárlás, elannyira, hogy a szűk utczában holttest holttestet ért. Az osztrák zászlóalj őrnagyát, ki kardját átnyujtva, kegyelmet kért, lováról leszállították honvédeink s őt, vele mint hadi fogolylyal, tisztességesen bánva, hátra kísértették. Az utczai harczban különösen *Putics Mihály* altiszt szakasza tüntette ki magát. Az ellenség utóvégre is kétségbeesett futásra fordította a dolgot s honvédeink ennek üldözésében egymagukban keresztül törtek a helységen, egészen a helység tulsó végén levő temetőig.

Ekkor még sem a jobb, sem a balszárnny nem hatolt át *N.-Sallón*, sőt ezek még mindig folytatták a harczot, s a németek látván, hogy minő csekély az üldözők száma, kezdték magukat rendezni s ellenünk most már ők intéztek támadást. Zászlóaljunk a földtöltéssel kerített

temetőben foglalt védelmi állást s elfogadta minden segélytől távol a túlnyomó erő ellen az egyenlőtlen harczot. Nemesak apró fegyverrel lövöldöztek honvédeinkre, de kártácsolták is keményen őket.

Földváry, ki pedig nem szokta lélekjelenlétét elveszíteni, s nem veszítette el most sem, itten a legvégsőre volt már elkészülve. *Elekest* sebes vágatva küldötte *Damjanich*hoz, hogy hozzon hamar ágyút, megízenve annak, hogy a 3-ik zászlóalj fentartja ugyan magát a körülárkolt temetőben, a míg lehet, de a túlerő ellen kétes, hogy meddig tarthatja meg a positiót. *Elekes* a helység utcáján *Wysockival* találkozik, kér ágyút tőle *Földváry*nak.

„Ja, ja, — mond a vén lengyel, — ich habe, ich habe, ich werde gleich schicken.» *Elekes* ezzel a jelentéssel ment vissza.

Földváryt felingerelte ez a válasz. Kezdett csüggedni, hogy a tüzet majd nem tarthatja, hiszen már is halottak és sebesültek borították a tért mind a két részen, mert az ellenség kezdte már őket meg is közelíteni. Kipirulva, mérgesen kiáltott *Elekesre*: «menjen, hozzon ágyút hamar!» Ez elnyargalt s felkereste magát az öreg *Damjanichot*, ki aztán a *Markó* ütegét adta rendelkezésére. Azokat a szép nagy lovakat nem lehetett azonban rávenni, hogy kijőjjenek a lépésből, szép lassan lépdeltek keresztül a helységen, de mégis elég jókor érkeztek meg. Az első lövésre mindjárt bomlott az ellen, a mint pedig teljes erővel nekizúdult az üteg tűzokádó torka, mozdonyzott s visszavonult, többé nem mutatta arcját honvédeinknek.

Ezen csatában sebesült meg *Gorove István* és *Várady Lajos* is, az utóbbi még az utcai harcban kapott lábába lövést, s mindketten *Lévára* vitettek ápolás végett; az utóbbi sebesülése csak könnyű volt, s már április 29-én újra csatlakozott zászlóaljához *Komáromban*, míg *Gorove* ezt csak június végén tehette meg.

Itt sebesült meg a zászlóalj egyik őrmestere: *Lengyel Viktor* is, kit *Kossuth* egyik t.-szent-miklósi ebédje alkal-

mával a *Damjanich* bemutatására megcsókolt, s kinek arczképét a *Damjanich* jól talált arczképével együtt közölte a «Vasárnapi Ujság» 1898. évi 3-ik száma.

Most következett volna aztán a lovasság aratása. *Földvár*ynak kedve lett volna mindegy szálíg leaprítatni vagy elfogni a futó ellenséget.

— Menjen hamar, hozzon huszárt! — rivalt újra *Elekes*re.

Ez nyargalt s történetesen találkozott *Damjanich*esal, ki kíséretével csendesén nyomult előre, mert ő a két szárny működésével combinatióba tette magát, mivel a centrumot féltenie kellett a sebes előnyomulás eshetőségétől.

— Jelentem alásan, — mondá *Elekes*, — *Földvár*y huszárokat kér.

Az öreg mosolyogva csóválta a fejét.

— Mondja meg annak a kicsi cigánynak, hogy ne siessen olyan nagyon, megyünk mi is s ott leszünk, a mikor kell.

Szóról-szóra jelentette ezt *Elekes Földvár*ynak. Ez mérgesen végignézett rajta s habzó szájjal förmedt rá: «menjen, hozzon huszárt a föld fenekéről is, mind egy lábíg elfogatom a futó hadat».

Elekes visszament az öreghez, hogy már csak adjon huszárt a föld fenekéről is. Küldött is aztán az öreg egy század huszárt, mely bevágatott a rend nélkül szaladó csoportok szíve tájáig. S nem kellett volna egyéb, mint mérgesen rájuk kiáltani: valamennyi megadta volna magát; de a lovasság illedelmesebbnek találta herstellelni a frontot és szépen gyönyörködni a rend nélkül futókban, mintha csak fedezni akarta volna a visszavonulást.

*Földvár*y méregbe, mondhatni dühbe jött, ajkát harapdálta. «Gyávák, gyávaság!» mondogatta untalan.

Vége lett a csatának, nem volt már kit verni. Összejöttek *Földvár*yék is valami bokros hegy gerinczén *Damjanich*esal s kíséretével.

Földvály zsémbelt. «Rossz volt a dispositio, rossz volt minden, gyávák voltunk» stb.

Az öreg *Földvály*val belső barátságban élt, jól ismerték egymást, azért némelykor többet is eltűrt nekie, mint másnak. Most is csak mosolygott.

— Hm, — szólt egyszer szóhoz jutva, — rossz volt a dispositio! gyávák voltunk! Hát én is, ezek az urak is mind, s te is gyáva voltál?!

— Én is gyáva voltam, — mondá *Földvály* kipirult arczezal.

— Mind gyávák voltunk! — dörmög az öreg — s még is győztünk.

— Igen ám, de a győzelmet nem tudtuk felhasználni. Az öreg elmosolyodott ezen őszinte igazságra.

— Te kis cigány, a lelkedet! — így szokta czímezni az erdélyi embert, *Földvály* pedig, mint már említők, bár magyarországi születésű volt, de *Maros-Vásárhelyen* lakott s onnan állott be honvédnak, — ha te máskor is raisonirozol, hát én téged vasra veretlek! érted te ezt?

Azonban könnyes szemekkel hajlott rá a kicsi cigányra s kevésbe mult, hogy agyon nem ölelte és csókolta.

A 3-ik zászlóalj pedig *Fakó-Vezekény* és *N.-Mállas* között egy új kapalású szántóföldön telepedett le éjjeli táborban s akadtak élelmes szellemek közöttük, kik felfedezték, hogy az friss burgonyavetés. Étlen-szomjan lévén, neki estek mindnyájan a friss vetésnek, kivadászták a krumplit a földből s rögtönzött tüzeknél pirított burgonyával lakmároztak testvérileg — az elhullottak torára. Éjjél után végre megérkeztek a podgyászszekerek s ekkor itták meg a győzelmi áldomást.¹

¹ *Id. Görgey István* i. m. II. 196—200. — *B. J.* i. m. II. 92—95. — *Klapka* i. m. II. 338—348. (Abban *Klapka* téved, mintha Ó-Barsnál is elkészült volna a híd s azon kelt volna át a Garamon a III-ik hadtest.) — *Elekes és Baltazár*: Honvédek könyve. III. 9—12. és 144. — *Szikszai, Várady és Gorove* jegyzetei.

Mielőtt elbeszélésemben tovább haladnék, főlemlitendőnek tartom id. *Görgey Istvánnak* e csatára és *Damjanichra* vonatkozólag írott nagy súlylyal bíró következő véleményét.

«*Damjanich* magasan kiemelkedik a n.-sallói csatában kötelességüket teljesített férfiak közül. Itt alkalma adódott önállóan kimutatni, mit bír. És megmutatta, hogy nem csak teljesen megbízható hadtestparancsnok, hanem hadvezérnek is bevált.»¹

Másnap folytatták *Komárom* felé előnyomulásukat s estére *Jászfaluig* értek, a hol aztán tábort is ütöttek. Itt hallották *Elekestől*, ki princípálisával *Koltán* járt, hol az nap a főhadiszállás volt, a függetlenség kimondásának legelső hírért, valamint egyet-mást arról, hogy miképen vélekednek arról *Görgei* és *Damjanich*.² Azt, hogy minő benyomást tett ezen hír s ezen tény a 3-ik zászlóaljra, később fogom előadni.

Ápril 21-én a III. hadtest *Perbetén* át, hová aztán *Koltáról* áthelyezték a főhadi szállást, *Szentpéterig* hatolt.³ Itt már feltűntek az elemektől s a bombáktól sokat szenvedett *Komáromnak* tornyai s a távolban ott sötétlettek előttük a «szűz vár» tömör falai, sőt kivehetők voltak a város némely épületének megrongált tetői is.

Odáig azonban még nagy nehézségekkel kelle megküzdeniök, mert midőn a következő napon, ápril 22-én megindultak *Komárom* felé, mindjárt *Szentpéteren* túl elláthatatlan s tengernyi víz terült el közöttük és *Komárom* között, lassú morájával hirdetvén, hogy a vár hozzáférhetetlenebbé tétele végett átvágott töltéseken keresztül az egész környéket elárasztotta a *Vág-Duna* hömpölygő hullámaival. Ezen az áradaton kellett keresztülhatolni. A magyar hadsereg nekivágott ennek is. Daczolt az épen

¹ *Id. Görgey István* i. m. II. 203.

² *Szikszai* jegyzetei után.

³ *Id. Görgey István* i. m. II, 205. — *Klapka* i. m. II. 349.

úgy a vízzel, mint a tűzzel. Maguk a tábornokok s a vezérkar és a huszárság ment elől, kikeresve a sekélyesebb helyeket s az ágyúütegek is sorra bebocsájtkoztak a zajló habokba. Utánuk meg a gyalogság, hol térdig, hol meg félderékig gázolva a vízben. *Földváry* jó példával ment elől, leszállott a lóról s gyalog ment maga is, pedig kicsi ember volt s oly helyeken, hol mélyebb volt az ár, 2 honvéd emelte karjánál fogva át, nehogy nagyon mélyen bemerüljön. S a süvöltő hideg szél úgy zúditotta nyakukba a lovasság s önmaguk által fölvágott vizet, mint a puszták vihara a fölkavart homokot. Tetőtől talpig átázva érkeztek meg 11 óra tájban *Komárom* alá, a hideg szél még ekkor is erősen fujt, majd megvette őket az isten hidege; a legkifárasztóbb harcznál is jobban megviselte őket a zord idő ezen mostohasága. Hanem azért dalolva érkeztek meg hosszas küzdelmük kitűzött célpontjához, a felmentett *Komárom* várához s a hazafias lakosság kitörő örömrivalgással fogadta a felmentő sereget s bár ki volt maga is a hosszas ostrom által meritve, igyekezett megmaradt élelmét megosztani derék honvédeinkkel. Ezekkel egyelőre csak túl a *Vág-Dunán* a vár alatt üttettek tábort, a mi némelyeket, kik arra számítottak, hogy mindjárt a várban szállásoltatnak el, erős kifakadásokra indított. Szállítottak ugyan nem sokára részükre fát a várból elegendő mennyiségben, hogy melegedhessék mellette s ebédjét elkészíthesse a kiéhezett sereg. A tábortüzek fellobogának, de a nagy szél miatt nem voltak megközelíthetők, oly erősen hordta a szél szélylyel az üszköket. Honvédeink tehát csak a napon és a szélen szárogatták átázott ruhájukat, midőn a fogadásukra kiment lakosság jó része hazatávozott. Annyi meztelenül didergő embert, mint ekkor itten a mennyi volt, ritkán lehet egy csomóban látni. Este 9 óra tájban aztán megperdültek a dobok, s honvédeink bevezényeltettek valahára a városba, hol elszállásoltattak éjszakára; *Damjanich* (a *Szinnyei József* bátyjánál lett elszállásolva. Itten sem volt valami irigy-

lendő a helyzetük, mert az ostromolt városban nagy volt a drágaság.¹

Másnap, ápril 23-án volt az érdemrendek kiosztása a Nádor-vonal erődtményében. A hivatalos publicálás ugyancsak később, máj. 8-áról keltezett rendelettel tétetett közzé s hogy a paritás a rivalis 2 zászlóalj között meglegyen, egyszerre diszítették fel többen a 3-ik és 9-ik zászlóaljból az áprili hadjáratban magukat kitüntetett tisztek közül a harmadik osztályú katonai érdemjellel. A 3-ik zászlóaljból feldíszítették: *Gorove Antal* százados, *Szabó János*, *Gergely János*, *Jankó Mihály* főhadnagyok, *Farkas Mihály*, *Szikszai Lajos*, *Szathmári András* és *Elekes István* hadnagyok.² Maga *Görgei* tüzte fel az érdemrendet az érdemesítettek mellére. Diszben volt felállítva úgy a 3-ik, mint a 9-ik zászlóalj. *Görgei*, ki még ápril 22-én ide tette át főhadiszállását, a tábornoki s törzstiszti kar kíséretében jelent meg az arcvonal előtt, a kitüntetett tiszteket kiléptette s az összes hadcsapatok tisztelgése között tüzte fel mindegyiknek mellére az érdemrendet. S a tábori lelkésznek a csapatokhoz intézett lelkes beszéde zárta be a magasztos ünnepélyt.

Görgei a *Dunán*, hogy a jobb part felől is felmenthesse a várat, hajók hiányában, tutajfák összeszerkesztéséből veretett talphidat. Ennek a sikerültét a komáromi őrség közül senki sem akarta hinni és még is sikerült; azonban példátlan eset is az a hadi történelemben, hogy elsőrendű folyamon, ellenséges ágyútűzben, polgári ácsok egy egész hadsereg által használható talphidat készítsenek. Ápril 25-én estére lett készen ez a híd, szemben a csillagsánczczal, ezen jobboldali erődtményünkkel, éjfélt után kezdette meg rajta az átvonulást *Görgei* az I. és III. hadtestből kiválogatott s a *Knězics*nek, kire ennek a meg-

¹ *Máté* és *Veres* jegyzetei után. — *Szimnyei*: Komárom 1848—49-ben. 91.

² *Közlöny*. 1849. 108. sz.

rohanásnak keresztülvitele debout gyanánt bizatott, vezénylete alá helyezett zászlóaljakkal, teljes csendben, majdnem térdig érő magasságban szalmával hordatván meg az átkelés zöreijének a meglepetés biztos elérhetése végetti halkítása céljából a már előre kipróbált hidat.¹

A kiválasztott zászlóaljak közt volt természetesen a 3-ik zászlóalj is, ez reggeli 4 óra tájban egy földsánczban a Deutschmeister-gránátosokat véletlenül meglepte, elfogta és lefegyverezte. A meglepetés más pontokon is teljesen sikerült. 7 vártörő ágyút foglaltak el más zászlóaljak az azon sánczokban magukat megfészelt osztrákoktól, melyeket még mi készítettünk vala, de melyeket elfoglalt s megszállott a német, abból ostromolván erős várunkat. Virradatra már Ó-Szőny is hatalmunkban volt. Az ekkor az egész tájat megszállott köd is nagyon kedvezett vállalatunknak. Napfeljöttkor azonban kezdett a megvert ellenség fölocsudni meglepetéséből s újra sorakozni s rendezkedni s a mint kinappalodott, tüzésége az egész vonalon nagy erővel támadott. Az így kifejlődött csatában a 3-ik zászlóalj nem vett részt, hadi rendben felállítva tartalékban maradt.

Az osztrákokat kiűzték sánczaikból honvédeink, dél körül azonban kétféle veszedelemről értesítik *Görgeit*. Egyik az, hogy puskaaporunk teljes fogyatékában van, a miről *Klapka* többször hivatolt művében tendenciózusan hallgat, másika pedig az, hogy az ellenséghez *Buda* felől nagy mérvű megerősítés érkezett, a mi nem lehetett más, mint a főváros előtt állott főserreg vagy annak egy része. Ily helyzetben *Görgei* egy rögtönzött haditanácsban délutáni 1 órakor elhatározottatta, hogy ezentúl csak a védekezésre szorítkozik, de az elért eredményt, *Komárom*nak a jobbparton is felszabadítását, körömszakadtáig védi s kezéből kicsikartatni nem engedí. Azonban *Schlik* is, mert ő volt,

¹ *Id. Görgey István* i. m. II. 203., 212., 227. — *Asserman*: *Görgei*. 45.

a ki hadtestével *Buda* felől megérkezett s mint rangidősebb tábornok átvette a várat ostromló osztrák seregek parancsnokától, *Simunichtól* a vezényletet, felhagyott a további támadással. Még egy pár óráig farkasszemet nézett egymással a két ellenfél, hatástalan ágyúzást folytatva egymásra. 3 órakor aztán ez is elnémult s a császári sereg az éj leple alatt végleg elvonult *Komárom* alól *Győr* és *Pozsony* felé.

Ezzel *Komárom* felszabadítása, a *Gödöllőn* elfogadott terv keresztülvitele el volt érve s teljes sikerrel befejezve. Dicsőségünk akkor állott a tetőponton. Nyugatról egy keskeny határszél s a várakat, ezek között *Buda* várát kivéve, vissza volt hódítva a haza.¹

A miről a télen s a februári kudarcz után oly kevesen mertek álmodozni, meg volt valósítva. Teljesen bevált az öreg *Damjanich* reménye is, mert ő a legnehezebb napokban sem csüggedett s akkor jövendölé meg, hogy mire a tavasz rózsái kivirulnak, a győztes honvédszuronyok *Bécs* alatt leendenek s meg sem állnak *Olmützig*. Ezzel lelkesíté januárban a *Közép-Tiszához* felvonuló seregét s ezzel deríté fel *Kossuth* borús arczát a tiszafüredi ebéden.²

A komáromi csata napjának délutánján, azon idő alatt, míg a két tábor farkasszemet nézett egymással, a mikor hideg tavaszi szél kíséretében az eső is kezdett permetezni, egy érdekes csinyt hajtott végre a 3-ik zászlóalj. Már megebédeltek volt s nagyon unták a hideg esőben tétlenül való fegyverben állást. Ekkor *Földváry* rámutatott az osztrákok által üresen hagyott táborhelyre, a melyen még most is temérdek ponyvasátor volt felállítva. «Fiúk! hozzuk át a táborunkba azokat a sátrakat, adjunk belőle

¹ *Id. Görgey István* i. m. II. 227—242. — *Klapka* i. m. II. 367—376. — *B. J.* i. m. II. 100—106. — *Kocziczka* i. m. 296., 297. — *Strack*: Beitrag zur Geschichte des Winterfeldzuges. 114—118. — *Szicszai* jegyzetei.

² *Zalár*: Magyar Emléklapok. 272.

*Damjanich*nak is; jó lesz az ilyen időben meghuzódni. Hát ki jön a sátorokért?» Az egész zászlóalj rá kiáltotta: «Mindnyájan!»

Ha a sáortábor csakugyan egész oda lett volna hagyva, könnyű lett volna a vállalat végrehajtása, de mögötte 2—300 lépésnyire két ezred osztrák lovasság volt felállítva, mely minden pillanatban megrohanhatta a sáortáborhoz közeledő ellenséges csapatokat. *Földvály* ezzel mit sem törődve, 4 századdal a fegyvert gulába rakatta, 2 századot fedezetnek rendelt s az egész zászlóaljat megindítá a sáortábor felé.

Szerencséjére az ácsi erdő felé, a várból tekintve jobbra, hullámzatos, eres, vízállásos a talaj s a földhajlásokban a zászlóaljjal *Földvály* az erdő közelébe, a hol egy fensíkon a sáortábor állott, észrevétlenül eljutott. Nem is nagyon ügyelt az ellenség a sáortáborra, arra a vakmerőségre, hogy orruk előtt szedjék össze a maguk számára a magyarok az ő sátraikat, még csak nem is gondoltak. Egyszer aztán csak azt látják, hogy a fegyvertelen 4 század a sátrakat szedi föl s göngyöli össze, a 2 század pedig egy halom tetején állást foglalva, tüzelésre készen rendezkedik. Nosza lett is riadalom, fújták a riadót, az ágyúkkal rendezkedtek s a közelebbi ütegekből a tüzelést a sátor felszedőkre el is kezdték.

Erre aztán a mieink is riadót fújtak. *Damjanich* maga is lóra kapott s szolgálatban levő tisztjeit előre küldötte, megtudni, hogy mi történik? Ezek egyike egészen *Földvály*hoz jött s ennek kérdésére azt az izenetet küldötte *Földvály* *Damjanich*hoz, hogy a sátrakat szedi össze s az egész törzstisztikart mindjárt ellátja sátrakkal, jó lesz ebben az esős időben.

— Ne féltsenek minket — tévé hozzá, — mert ha az osztrák lovasság meg merne támadni bennünket, ez a két század fegyveres honvéd visszaveri azt, szükség esetén a másik négy század is segít sátorkarókkal németet verni.

A nyargoncz visszavágtatott ezen izenettel, de jött a

másik azon szigorú parancssal, hogy azonnal térjen vissza minden honvédjével *Földváry*, mert ha csak egyetlen emberében is kár esik, haditörvényszék elé fog állíttatni.

Mig ezen parlamentirozás folyt *Damjanich* és *Földváry* között, az ágyú folytonosan szólt s egy osztály osztrák lovasság lépésben közeledett a sátorbontók felé, de támadni csakugyan még sem mert s a 4 század annyi sátort felpakkolt, a mennyit csak birt, el is hozta szerencsésen minden veszteség nélkül.

Damjanich komor tekintettel, kimért katonai állásban várt reájuk s *Földváryt* kérdőre vonta, hogy kinek a rendeletéből vezette zászlóalját az ellenség szájába? *Földváry* minden lelki megindulás nélkül nyugodtan felelt:

— Tábornok úr, rossz idő van, esik az eső, reggel óta áznak itt ezek a szegény fiuk, tehát szükségét láttam annak, hogy számukra sátrakról gondoskodjam. Aztán hoztunk egy nagyobbab tábornok úrnak is.

Ezt a feleletet. aztán az öreg sem volt képes komolysággal végig hallgatni, elmosolyodott, de aztán megint komolyan kérdezte:

— Hát halott, sebesült van-e?

— Dehogyan, hiszen régi dolog az, hogy minket nem fog a golyó; felelt *Földváry*, a hivatalos állást barátságos megjegyzéssel váltván fel.

— Még is disznó szerencséd van neked *Károly*, mert szavamra mondom, hogy ha csak egyetlen sebesült lenne is a zászlóaljból, haditörvényszék elé állíttattalak volna, de így még egyszer és utóljára neked és a fiuknak ezt a kurázsit megbocsátom, azt azonban még így is helytelenítem, hogy az egész tábort fellármáztattátok, — szólott végül az öreg s ezzel sarkantyút adva lovának, megfordult és tovább ment.

A fiuk pedig hozzá fogtak a sátrakon való osztózáshoz, volt elég, jutott mindegyik századnak, de egyelőre nem volt sok köszönet benne, mert úgy tele volt apró fehér

bogarakkal, hogy az, a ki elhelyezkedett benne, kevés idő múlva ijedten menekült ki belőle s hetekbe került, míg ki tudott maga is tisztulni, ki tudta a sátrat is tisztítani a német által hagyott emlékektől. A mint aztán bogármentések lettek a sátrak, csakugyan jó szolgálatot tettek nem csak az idő viszontagságai ellen, de különösen a cholera kiütése után.¹

Ápril 27-én is táborban volt zászlóaljunk a 8-ik számú sáncz mellett. Itten a főhadiszállással érülköző *Földvár*y és *Elekes*, de mások útján is különböző hírek szállongtak hozzájuk. Híre volt, hogy indulnak *Bécs* felé s ha sikerül kiverniök az ellenséget egészen az országból, legelőbb is *Bécs-Ujhelyen* foglalják el az ott felhalmozott tábori sereket s *Bécs*csel összeköttetésbe téve magukat, *Olmütz* elé mennek s azt körülzárolva, a császári családot (pedig már akkor proklamálva volt a függetlenség) a magyar nemzethez illő tisztességgel a békefeltételek elfogadására kényszerítik.²

Volt is ezen hírlelésnek alapja. *Pöltenberg*, a ki a függetlenségi nyilatkozat miatt lemondott, *Gáspár* helyére alkalmaztaték, a VII. hadtest két hadosztályával már az nap az ellenség után *Győr* ellen nyomult s az I. és III. hadtest számára is kiadatott még az nap a dispozició, hogy *Pöltenberger*t másnap, ápril 28-án, részint ugyan azon úton, a *Duna* jobbpartján, részint hasonló színvonalban a *Csallóköz*ben kövessék.³

Másnap azonban megváltoztattatott ez a dispozició. Hogy mért és hogyan: azt a következő fejezetben mondom el.

Ekkor már elválóban volt *Damjanich* kedves zászlóaljától és hadtestétől. *Kossuth* ugyanis fölhívta *Görgeit* az ez által *Léván*, ápril 17-én kapott levelében, hogy

¹ *Szikszai és Revóczy* jegyzetei után.

² *Szikszai* jegyzetei után.

³ *Id. Görgey István* i. m. II. 241., 249.

fogadja el az új miniszteriumban a hadügyi tárczát s *Görgei* azt, hogy az összhangot a kormány és hadvezénylet között, a mit eddig sajnosan nélkülözött, megteremtse, elfogadta, egyelőre azonban, miután magát a hadseregnél még nélkülözhetlennek tartá, a hadügyminiszteriumban helyettesíteni akará magát s helyettesül érett megfontolás után *Damjanichot* jelölé ki, ezt tartván tábornokai között *Aulichot* kivéve, a kit azonban elaggott és beteges volta miatt nem vehetett kombinációba, egyedül egész embernek, a ki a mellett, hogy rendbe szedi a hadügyminiszteriumot s ellátja a sereget a szükséges hadszerekkel és tud szervezni új zászlóaljakat s betanítani az új honvédeket a hadjárat alatt ejtett hézagok pótlására, — képes lesz kirtani szokott egyenességével a kormány tagjaiból az új brumaire 18-ától való gyermekes vagy mondva csinált félelmet s az ennek nyomában fölsarjadt gyanúsítást, ellenszenvet és gyűlölködést.¹ *Damjanich*, bár az ő eleme a harci zaj és az ágyúdörej volt s nem a burokratikus munka, a *Görgei* iránti azon odaadó ragaszkodásból és szeretetből, melylyel *Szikszai* sehogysem tudja összeegyeztetni azt, hogy *Damjanich* a szabadságharcz végnapjaiban *Görgeinek* ellenségévé lett volna s ez örökös talánynak tűnik fel ő előtte, ha az, mint jogos kétkéddel jegyzi meg, csakugyan igaz lenne, — ideiglenesen, mint ezt az ő eltávazása felett aggódo fiainak *Földváry* bizalmasan megsugá, el is fogadta.²

Ennek hírére *Földváry*, *Gorove Antal* és *Elekes* elmentek a zászlóalj nevében szerencsét kívánni az öregnek. Ebéd után értek a főhadi szállásra, a hol *Damjanichot* feltalálni hitték. A főhadi szálláson L formára nagy asztal volt felterítve. Sokan még ültek, mások már felálltak és szivaroztak, a társaságon előmlő hangulatból ítélve, nagyon jó lehetett az ebéd.

¹ *Id. Görgey István* i. m. II. 204., 220.

² *Szikszai* jegyzetei után.

Az asztalfőn *Görgei* még ült, egy nő balján, kivel társalogni látszott, *Damjanich* is ült még az ajtóval szemben, tántoríthatlanul és szilárdan tartva szokása szerint a posztiót. Szemei, midőn *Földváryék* beléptek, ezekre estek s rájuk kiáltott:

— Szervustok fiúk! jertek, igyunk egy pohár bort!

Földváry mosolygott, látván az öreg arczán boldogságának a kinyomatát, s rángatva az *Elekes* attiláját, azt súgta ennek a fülébe: «mondjon az öregnek valamit, köszöntse fel!»

A toastivás nagy tudománya ugyan *Elekes*nél parlagon hevert, de nagy fogalmai voltak a subordinatióról. *Földváry* kívánta, tehát csak mondania kell valamit, ha kockáztatja is vele a renomméeját — gondolá magában. Hebegett is aztán valamit, pohárral a kezében. Sokszor előfordult benne az adja isten.

Az öreg keményen nézett az asztalra nyugasztott teli poharába s mellére eresztett fővel, fennállva mondotta, a mint következik:

— Köszönöm fiam! hiszen mind igaz, a mit mondottál; de ha tisztába jövünk a némettel, akkor ne keress engem a seregnél, hanem gyere el *Magyarátra*, ott meglátsz egy vén ráczot, a ki kapálja a szőlő tövét s iszsza a tavalyi levét: az én leszek; ha pedig tisztába nem jövünk a némettel, akkor se keress engem a seregnél, mert én ugyan koronás fő alatt nem szolgállok. Most pedig egészen itt is hagylak benneteket. Megmondta nékem *Görgei*, hogy bakát csak én tudok organisálni; mikor ő meglátta az én hadtestemet, levette a kalapját előtte; azért kért meg, hogy menjek el helyette *Debreczenbe* bakákat teremteni e zaklatott szegény hazának s el is megyek. Isten éltesen benneteket! Remélem: nem hoztok szégyent a nevemre.

S ittak az érzelmek tarka vegyületével.¹

Másnap április 28-án búcsúebédet adott az öreg, *Görgei*

¹ *Elekes*: Honvédek könyve. III. 13., 14.

és tábornok társai tiszteletére. Ebédre jövet, mondták a 3-ik zászlóaljnak és *Knezics*, ki *Damjanich* helyett a III. hadtest parancsnokságát vette át, és *Földváry Károly*, hogy az I. és III. hadtest nem *Bécs* felé megy, hanem *Buda* alá, bevenni a várat, mert ezt a kormány így rendeli. Az öreg még az ebédre is azt ízené az ő fiainak, hogy majd lesz gondja rájuk, elrongyolott ruhájuk helyett újat csináltat, s hozzájuk méltó ujczekkel egészíti ki a zászlóaljat.

Ezen nap alkonya felé próbakocsizást tett az öreg, azon lovakkal és kocsival, melyeket debreczeni útjára állított össze. A mint a Csillagsáncz barrikadejai közt kocsikázik, egyik jobbra eső sánczból egy honvéd bukkan fel, a 2 szilaj ló ettől megbokrosodik, s feltartóztathatlanul ragadja a könnyű kocsit nehéz terhével a Csillagsáncz mélyedései felé. A vészben mindig éber szellemű *Damjanich*, hogy az izzé-porrá törendő kocsiban sérülést ne szenvedjen, leugrik a bakról. De éppen ez a mentőnek vélt ugrás lett a szerencsétlensége. Véletlenül egy kő darabra ugrott s lábaszára nehéz teste és az ugrás súlya alatt a bokánál ketté tört, az a láb, mely mint vezénylő parancsnoki láb soha nem retirál.¹

Igazán mondotta *Görgei* a következő napról a kormányhoz intézett jelentésében ez esetre vonatkozólag: «E baleset által azon derék férfiú sok ideig mindennemű hivatalra, de hadi szolgálatra talán örökre alkalmatlanná tétetett. A hadseregnek minden egyes embere fájdalmasan érzi e nagy veszteséget és úgy hiszem, azt honunk minden hű fia hasonlóan érzendi, mert pótolhatlan.» *Kossuth* utána tette a hivatalos lapban *Görgei* ezen jelentésének: «Igen is, *Damjanich* tábornok úrnak balesetét a hazának minden hű fia velem együtt a legmélyebb bánattal fáj-

¹ *Szinnyei* i. m. 95. — *Id. Görgey István* i. m. II. 245. (Az esemény napját azonban egy nappal későbbre teszi.) — *Szikszai* s *Máté* jegyzetei. — *Elekes*: Honvédek könyve. III. 14.

lalja s osztozik azon keserves meggyőződésben, hogy e baleset országos csapás.» S föl hívja azt a hadsereget, mely az ő vezérlete alatt a «semper victrix» (mindig győző) nevet kiérdemelte, hogy folytonos győzelem által vigasztalja meg vezérének szívét.¹

Igaz; *Damjanich*nak a pálya közepén való kidőlte országos csapás lett. Ha ő csak ideiglenesen is elfoglalhatja ideiglenes hadügyminiszteri állását: sok minden másképpen történt volna. A végzet karját ugyan ő sem tartóztathatta volna fel szegény hazánk felett, de elejét vette volna azon boldogtalan félreértéseknek, melyek a kormány kebelében a fővezér iránt keletkeztek s az ő törhetlen erélye sokkal több eszközt teremt s ad kezünkbe az élet-halál harc megvívására.

Legmélyebben fájlalták az ő kidőltét az ő fiai. A kemény harczfiak, kik egyetlen egy arcizom megrándulása nélkül mentek neki az ágyúk tűzének, sirtak, mint a gyermek. Hiszen valóban apjukként szerették őt, s az öreg a szó valódi értelmében utolsó falatját is megosztá velük. Sirathatták is, a hős vezér kidőltével a 3-ik zászlóalj szerencsecsillaga is leáldozott, s bezárult a diadalmas zászlóalj dicsőséges epochája.

Komáromból Damjanichot, miután az orvosok azt állították, hogy az ottani levegő a seb gyógyulására nézve veszélyes, elszállították *Pestre*, az üde levegőjű városligetbe. Ott ápolta aztán angyali jószágú és erényű neje mindaddig, míg aradi várparancsnokká kineveztetve, *Aradra* nem ment. Ha ez a hiedelem nem uralkodik orvosi körökben, *Komáromban* maradt volna, hol ő lett volna várparancsnok s elkerülte volna későbbi sorsát.²

Az áprilisi hadjárat alatt kineveztetett a 3-ik zászlóaljhoz április 19-én számfeletti századosul *Fodor Imre*

¹ *Közlöny*. 1849. 97. sz.

² *Id. Görgey István* i. m. II. 246. — Aradi vértanúk albuma. 59.

zászlóaljbeli főhadnagy;¹ s ezen zászlóaljból áthelyeztettek: április 1-én a *Hatvani*-féle szabad gyalogsapathoz főhadnagyúl *Péterfi József* őrmester s alhadnagyúl *Bőszörményi Gyula* tizedes;² április 3-án a 32-ik honvéd-zászlóaljhoz főorvosúl *Heinzman N.* alorvos,³ s április 20-án a 31-ik zászlóaljhoz hadnagyokúl *Czuliger Ágoston* s *Bogdánfi Ágoston* őrmesterek.⁴

A katonai érdemrenddel való kitüntetésekét már megfelelő helyen ezen fejezetben közöltem, több kitüntetés nem is hozatott aztán nyilvánosságra a hivatalos lapban, pedig, mint látni fogjuk, sokan diszítették még föl.

¹ *Közlöny.* 1849. 84. sz.

² *Közlöny.* 1849. 70. sz.

³ *Közlöny.* 1849. 71. sz.

⁴ *Közlöny.* 1849. 87. sz.

VI. FEJEZET.

Budavár ostrománál s a Vág mellett.

Az alatt, míg honvédeink az áprilisi hadjáratban a különböző harcztereken a vitézség csodáit művelék s vérüket ontották a királyi eskük által biztosított alkotmányunkért s az 1848-ik évi szentesített törvényekért, benn és künn nagy dolgok történtek. Benn a függetlenség kimondása, künn a muszka intervenczió. Amazt *Debreczenben* mondták ki, emezt *Bécsből* zúditották a nyakunkra. Peccavimus extra et intra muros. A nemzet nevében a nemzetgyűlés s a dinasztia nevében az osztrák külügyminiszter. S ezzel bevágtuk mindkét részről a békés kiegyenlítés útját. Meg is lakoltunk érte keservesen mind a ketten, a nemzet is, a dinasztia is.

Szorosan ugyan nem tartozik egyik sem tárgyam keretéhez, de miután mind a kettő hazánk, vezénylő tábornokaink, seregeink és ebben a 3-ik zászlóalj sorsára is döntő befolyást gyakorolt s mert egy pár téves nézetet akarok a való igazság fáklyájával megvilágítani s helyreigazítani, habár röviden is, mind a kettőt bevonjuk elbeszélésünk keretébe.

A függetlenségi nyilatkozat arra az olmützi márczius 4-iki ugynevezett «birodalmi alkotmány»-ra adott csattanós válasz volt, mely a magyar királyságot kitörölte az élő államok sorából, megsemmisítve annak nyolczszázados alkotmányát s önállóságát s bekebelezve azt egysze-

rően az egységes ausztriai birodalomba. Azt tehát tagadni nem lehet, hogy annak előzményét, létrejöttének indokát ez az olmtüzi vakmerő kihívás képezte, de azt is be kell ismerni minden elfogulatlanul gondolkodónak, hogy ez az enuntiatio sem parlamentáris tény, sem politikailag helyesellhető gondolat nem volt.

Nem volt parlamentáris tény, mert eltekintve még attól is, hogy azzal hallgattatta el *Kossuth* az azt ellenzőket leginkább, hogy ezt a hadsereg követeli, a mi pedig egyáltalán csak *Kossuth* képzeletében állott így, s azt is talán csak az az emlékezetes gödöllői jelenet hangolta ilyesmire, midőn *Damjanich* a 3-ik zászlóaljjal elvonulva előtte, jó kedvében őt mint *Magyarország* kormányzóját élteté, — nem a többség határozatából jött létre, sőt nem is parlamenti ülésben. Ezen súlyos állítások bizonyításául nemcsak a békepárt tagjaira, báró *Kemény Zsigmondra*, *Kovács Lajosra* és *Hunfalvy Pálra*, hanem az április 14-iki határozat leghevesebb előkészítőire s pártolóira: *Irányi Dánielre* és *Madarász Józsefre* s egy ezek pártján levő íróra: id. *Ábrányi Kornélra* is hivatkozhatunk.

Kemény Zsigmond azt állítja, és pedig becsületére mondvá, hogy az április 13-iki titkos tanácskozáson, a melyen *Kossuth* előterjeszté a detronizációt és az uralkodóház száműzetését tárgyazó indítványát, majd minden követ kikelt a képből s titkos szavazat mellett az indítványra 20 vox sem esett volna; *Kovács Lajos* szerint is nagy többség ellen erőszakolta ki ezen ülésben *Kossuth* a detronizációt; s *Hunfalvy* is azt állítja, hogy a vörös tollasokat (a flammingókat) kivéve, a többi képviselők mind ellene szavaztak volna április 14-én nyílt ülésben ezen indítványnak.¹

Hogy ezek nem voltak elfogultak, feltétlenül igazolja

¹ *Kemény Zs.*: Forradalom után. 183. — *Beksiics*: *Kemény Zsigmond*. 115. — *Kovács Lajos*: A békepárt. 115. — *Hunfalvy*: Budapesti Szemle. 1883. II. (XXXIV.) 275.

az, hogy *Irányi*, a harcspárt ezen egyik kiváló tagja francia munkájában azt adja elő, hogy pártja januáriusban alig 30 tagot számlált, már pedig ettől fogva nem fogyott a békepárt sem számban, sem tekintélyben, hanem legalább tekintélyben és hatalomban határozottan nőtt; *Madarász József*, a harcspártnak ezen másik előkelő tagja szintén azt mondja, hogy pártja nagy kisebbségben volt, s ő annak számát a függetlenség kimondását kevés idővel megelőzőleg is legfőlebb 50-re teszi.¹

S hogy még is keresztül tudta ezen indítványt vinni *Kossuth*: annak oka ékesszólásán s azon fogásain kívül, hogy a képviselőket a hadsereggel ijesztgette, s hogy a titkos ülésben nem engedte tovább vitatni és szavazásra menni a kérdést, főleg az volt, hogy másnap nem parlamenti ülésben, hanem népgyűlésben terjeszté elő s fogadtatá el a nemcsak Debreczenből, hanem a vidékről is becsődített nép által terrorizált képviselőkkel indítványát. S ezt is nem csupán *Kemény* mondja, hanem id. *Ábrányi Kornél* is, a ki szerint április 14-én, midőn a nemzetgyűlés ülésének megkezdésekor előbb *Drágos*, s ő utána *Besze* indítványozták, hogy az e napi ülés a nagytemplomban tartassék meg, mely indítvány el is fogadtatott, — hire ment (?) a nap eseményének az egész vidéken s a nép ezrei özönlöttek a város falai alá. Beláthatlan sokaság hullámozott az utcákon, a nagy piacon s főleg a collegium előtti téren. S midőn a templom ajtai megnyíltak, a roppant tér rögtön zsufolásig megtelt. Csak az első padokat üritették ki a képviselők, jegyzők és a szónok számára. Mikor *Kossuth* a templomba lépett, felállt az egész tömeg, kendőket, kalapokat lengetve s az éljen-orkántól megrendültek a falak.²

De nem volt politikailag helyeselhető gondolat sem,

¹ *Irányi*: Histoire politique de la revolution de Hongrie. II. 232. — *Madarász*: Emlékiratai. 221., 222.

² *Beksićs* i. m. 120. — *Id. Ábrányi*: Emlékeim. 202., 203.

egyszerű utánzása volt az északamerikai függetlenségi deklarációnak.

A külföldet s még a bécsi népet is elidegenítette tőlünk, hiszen még *Palmerston* lordnak, *Anglia* nagyhatalmu miniszterének is egyik politikai alapelve az volt, hogy *Ausztria* létezése európai szükségesség. S mi a függetlenségi nyilatkozattal ezt az *Ausztriát* akartuk szétrobbantani. Hogyan számíthattunk volna tehát az európai kabinetek rokonszenvére? Azt csak akkor tarthattuk volna meg, ha a törvényes téren megmaradunk, így még követünket sem fogadta el sem a szabadelvű *Anglia*, sem a köztársasági *Franciaország* kormánya. Elszomorító dolgokat olvashatunk ide vonatkozólag *Pulskynak*, angliai követünk munkájában s *Telekynek*, párisi követünknek abban közölt leveleiben, ki előbb rózsaszínű szemüvegen át nézte a helyzetet, de aztán maga beismerte keserű csalódását.¹ Hogy ennek a rokonszenvnek, ha teljesen meg tudtuk volna azt tartani, minő sulya lehetett volna: arra abból következtethetünk, hogy *Francia- és Angolország* közbelépése, midőn szerencsétlenségünk ismét felénk fordítá ezek rokonszenvét, menté meg a kiadatástól menekültjeinket.

Meg vagyunk ugyan győződve arról, hogy még a törvényes téren megmaradásunk esetén sem számíthattunk volna egyetlenegy európai állam segélyére sem, de akkor valószínűleg erőteljesen közbelépett volna *Anglia* a békés kiegyenlítés keresztülvitele érdekében, így is megtette azt ugyan *Palmerston* a bécsi angol követnek *Ponsonby*nak útján augusztus 1-éről herczeg *Schwartzenberg Bódog* osztrák külügyminiszterhez intézett jegyzékében, de csak az ébredező közvélemény elhallgattatása végett, csak tessék-lássékból s elkéssetten, mert ez a jegyzék csak augusztus 13-án nyújtatott át,² s midőn *Ausztria* erre

¹ *Pulsky*: Életem és korom. I. 453—456., 473—487.

² *Correspondence* relative to the affairs of Hungary 1847—

válaszolva tudatta vele, hogy belügyeibe beavatkozást nem enged, abban szépen meg is nyugodott *Palmerston*.

S nem volt politikailag helyeselhető gondolat a függetlenség kimondása azért sem, mert nem csak egy darab fegyverrel s egyetlen emberrel sem szaporította haderőnket, de sokakat, mint például *Gáspárt*, visszalépésre is kényszerített, s a zászlóink alatt megmaradtak közül is sokaknak megzsibbasztotta karját s elvette hitét a jövőben. S alapot, habár hamis alapot adott az osztrák államférfiaknak a jogeljátszás tanának a Verwirkungs-Teorie-nak felállítására s még inkább kihívta a bosszút a foglyukul esett katonai és politikai czelebritásaink ellen. Azt hiszem, nem tévedek, ha az október 6-iki gyásznapi és az azt követő többi gyásznapi egyik rugóját az április 14-iki impolitikus határozatban vélem keresendőnek.

Ezen kívül ez a határozat a vizsály magvát hinté el a katonaság és az április 14-ike alapján alakult kormány között. Hogy ezt a helyzetet nem igyekezett megszüntetni és reparálni a békepárt: az csak azt mutatja, hogy a mi békepártunkban nem voltak *Vergniaud*-k, kik inkább meghalnak elvükért, mint sem, hogy gyáván visszahúzódnának a küzdterről. Egyedül *Beöthy Ödön*, a vaserélyü és

1849. 322. (Én mostani tulajdonosának, *Széll Farkas* debreczeni kir. ítélőtáblai tanácselnök úrnak a szívességéből, melyért itten is köszönetet mondok, ezen ritka fontosságú műnek azon példányát használtam, mely egykoron, mint a sarokra nyomott címér és a sajátkezüleg beírt név mutatja, magáé *Metternich* herczegé volt.) — A magyar akadémia nagy szolgálatot tenne szabadságharcunk történelmének, ha úgy ezt, mely nem egyéb, mint a *Palmerston* által a képviselőház asztalára letett s a magyar ügyre vonatkozólag váltott diplomatai jegyzékek és okmányok teljes gyűjteménye, valamint *Oreusznak* mindjárt említendő művét, a mely meg az orosz titkos levéltárnak a magyar háborúra vonatkozó adatait tárja elének, fölvenné s kiadná könyvkiadó vállalatában, s ezzel a magyar történeti irodalom közkincsévé tenné ezen, mostan részint ritkasága, részint orosz nyelve miatt meglehetősen hozzáférhetlen két munkát.

inpavidus bihari főispán, de a ki éppen ezért ezen állásáról is lemondott, volt az, a ki feltette magában, hogy nyíltan feltámad a függetlenségi határozat ellen s annak visszavonása céljából pártot teremt maga köré a nemzetgyűlésben, nem törődve azon veszéllyel, mely a meghozott véstörvények által e miatt életét fenyegeté. Meg is választatta magát ezen indokból *B.-Ujfaluban* képviselőnek, hol időközben megüresedett volt a képviselői állás, de mire július 28-án *Szegeden* igazolták, akkorra már ott voltunk az örvény közepében, a habok nemsokára keresztülesaptak a fejünk felett s nem volt többé sem idő, sem ok valamit tehetni a függetlenségi nyilatkozat ellen.¹

Nem akarom itten tárgyalni azt a kérdést, mert ez már nagyon is messze vezetne el tárgyamtól, hogy beleegyezett-e *Gödöllőn* vagy nem *Görgei* a függetlenség kimondásába? Ki van ez kimerítőleg fejteve irodalmunkban, megvitatta azt a két nagy ellenfél: *Kossuth* és *Görgei*² s én előttem már ezen vitából is bizonyosként az hüvelyeződött ki, hogy bizony *Görgei*, a vácsi proklamáció szerzője, nem adta s nem adhatta beleegyezését a függetlenségi nyilatkozat meghozatalába, de ezt a felfogásomat meggyőződésé érlelték bennem a 3-ik zászlóaljbeli honvédeknek előttem fekvő jegyzetei.

Mint az előbbi fejezetben már megemlítém, a 3-ik zászlóalj a függetlenségi nyilatkozat kimondásáról az első tudósítást *Elekes Istvántól* kapta *Jászfaluban*, ki *Földvár*-val a főhadi szálláson járva, ott értesült arról. *Elekes* elmondotta azt is, hogy a függetlenség kimondásának bizony sem *Görgei*, sem *Damjanich*, sem a tábornokok és törzstisztek legnagyobb része nem örül, sőt az öreg az ő

¹ Lásd «Biharvármegye 1848—49-ben» című munkám 169-ik lapját.

² *Kossuth*: Irataim az emigratióból. II. 275—277. — *Görgei*: Mein Leben und Wirken in Ungarn. II. 9—12. s Budapesti Szemle 1881. I. (XXV.) 321—330.

drasztikus modorában a következőképen nyilatkozott: «az istenét annak a táblabíró országgyűlésnek, még jó, hogy nem előbb történt a nagy-sallói győzelmünk a németen, mert akkor nem elégedtek volna meg a függetlenség kimondásával, hanem *Európának* izentek volna hadat.»

És sajátságos tünemény. Csakis a táblabíró országgyűlést szidták többször és nyíltan a táborban a függetlenség kimondásáért, *Kossuthot* illetőleg ellenben e miatt sem rosszaló, sem gyanúsító nyilatkozat nem történt sem a magasabb vagy alsóbb tisztikarban, sem a legénység között, holott egyedül ő volt az, a ki azt valóságos államcsinnal keresztül hajtotta. Ilyen nagy volt a *Kossuth*-név varázsa. Ő helyette is csak a táblabírákat kárhoztatták, ő érte is csak az országgyűlés volt a táborban a bűnbak.

Hogy milyen fokra hágott az elkeseredés az országgyűlés iránt: arra ékesen szóló tanúbizonyság a következő eset, mely még jobban megvilágítja a *Damjanich* gondolkodásmenetét. Április 21-én este a szentpéteri táborban, mint máskor is szokása volt tenni, oda ment az ő 3-ik zászlóaljának a tábori tűznél politizáló tisztjeihez, s *Szikszai*hoz, kit attól fogva, midőn ez a mult nyáron a hadügyminiszternél a zászlóalj nevében a panaszt megtette ellene, a zászlóalj hangadójának tekintett, így szólott: «Hogy ha kirendelnének két századot ebből az én fiaimból, elmennél-e, hogy azt a debreczeni táblabíró országgyűlést szétkergesd, mert hiszen azt két századdal is el lehetne végezni?» *Szikszai* azonnal kész volt a felelettel: «Tessék kommandirozni, a katonának kötelessége engedelmeskedni. Szétverem, mert én is azt tartom, hogy most nem tanácskozni kellene, hanem mindenkinek, a ki bírja, fegyverrel a kézben a harctéren állani.» — «Igazad van, fiam!» — fejezé be a discursust az öreg, s többet nem szólott zászlóalja tisztjei előtt ezen tárgyról.¹

Hogy ilyen szellemben nyilatkozott *Damjanich* a lévai

¹ *Szikszai* jegyzetei után.

ebéden is a függetlenségi nyilatkozatról, a hol az erről hírt hozó *Bogdanovics Vilibald* országgyűlési képviselővel a legkiméletelebbül bánt el: azt úgy *Klapka*, mint *Vukovics* fölemlítik,¹ a mi kétségtelenül megerősíti a *Sziksza*i által mondottak authenticizitását.

Azt is tudja mindenki, a ki ismerte *Damjanichot*, hogy ő alapjában véve republikánus volt. Hogy tehát a függetlenségi nyilatkozattal szemben úgy *Léván*, mint *Szentpéteren* és másutt is ilyen elítélő véleménynyel volt: annak egyedül csak is az lehet és semmi más a magyarázata, hogy ő ezen meggyőződését a *Görgei* nyilatkozatából mérítette, a kit ő feltétlenül tisztelt s a kinek politikai nézeteit is csalhatatlanoknak tartotta s magáévá tette. Így történt aztán az, hogy ő republikánus létére is elítélte, mint károsat és időszerűtlent, a függetlenségi nyilatkozatot, a melyet *Görgei* is épen e miatt kárhoztatott, nem tudván azt helyeselni sem a legközönségesebb állambölcsesség, még kevésbé az okos hazaszeretet szempontjából, bár az azok után, a mik *Jellacsics* betörése óta a márczius 4-iki octroyig történtek, az ő nemzeti érzelmeivel is teljesen megegyezett.²

Ha ezeket tényekül fogadjuk el, a minthogy el is kell fogadnunk: azon esetben teljesen valóul kell elfogadnunk azt is, hogy *Görgei* nem egyezhetett bele *Gödöllőn* a függetlenség kimondásába, mert akkor 10-12 nap mulva semmi esetre sem kárhoztatta volna azt, s ilyet róla feltelezni egyenesen lélektani lehetetlenség.

Így vélekedett a függetlenségi nyilatkozatról a 3-ik zászlóalj is, pedig ebben nagyon sok volt a fiatal jogász és deák s ebben volt minden zászlóalj között a legtöbb intelligens elem, azon tisztjei s altisztjei pedig, kik előbb az osztrákoknál szolgáltak, egyáltalán nem tudtak azzal

¹ *Klapka*. «Magyarország». 1881 márczius 5. sz. — *Vukovics* emlékiratai. 470.

² *Görgei* i. m. II. 24.

megbarátkozni. Nincs tehát igaza a *Klapka* fentebb hivatolt hirlapi cikke azon állításának, mintha a III. hadtest is kedvezően fogadta volna a függetlenségi nyilatkozatot, ennek fényes czáfolatá *Ludvig* kormánybiztosnak *Komáromból* június 29-ről *Kossuth*hoz intézett levele, melyben azt mondja, hogy még akkor is, tehát több mint két hóval a függetlenségi nyilatkozat tudomásra jutása után a hadsereg szelleme általában olyan, hogy a köztársaságról még csak tudni sem akarnak.¹ S a 3-ik zászlóalj, mely *V. Ferdinánd* magyar királyra esküdött fel, s mely új esküre a függetlenség kimondása után nem hivatott fel, sőt előtte a függetlenségi nyilatkozat hivatalosan meg sem hirdettetett, nem is respektálta ezt a függetlenségi nyilatkozatot, sőt komolyan sem vette azt. A koronás czimert egész a fegyverletételig mindig megtartotta a csákóján, s egyik zászlóaljparancsnoknak sem jutott soha eszébe, pedig, mint alább látni fogjuk, volt republikánus érzelmű zászlóaljparancsnoka is, hogy annak levételét vagy átalakítását elrendelje, s nem is lett volna, mint *Szikszai* megjegyzi, tanácsos annak eltávolítását megparancsolni.²

A muszka intervenciót itten csak annyiban akarom érinteni, hogy azon hiedelem téves voltát igazoljam be, mintha a muszka intervenciónak az osztrák kabinet általi elfogadtatása a függetlenségi nyilatkozatnak lett volna következménye. Ezt oly egyének is hiszik, kiknek szava méltán nagy súlylyal bír mindenki előtt, ki ezen korszak történelmével foglalkozik, például *id. Görgey István* tisztelt barátom a mi részünkön,³ és báró *Welden* tábornagy, az osztrák volt fővezér, a másik részről, ki azt is önmegtagadólag s *Ramminggal* polemizálva, beismeri, hogy az osztrák sereg orosz segély nélkül felettünk nem lett

¹ *Ramming*: Der Feldzug in Ungarn und Siebenbürgen im Sommer des Jahres 1849. 85.

² *Szikszai* jegyzetei után.

³ *Id. Görgey István* 1848—49-ből. II. 441.

volna képes győzedelmeskedni.¹ Vannak ugyan történelemírók, kik azt hirdetik, hogy a függetlenségi nyilatkozatot megelőzte a muszka czár által oda kínált fegyveres segélynek az osztrák kabinet általi elfogadtatása. De ezt különböző tényekből levontan csak kombinálják, a nélkül, hogy ezen állítás igazolására bármi pozitív tény is képesek lennének felhozni. *Horváth* például azt mondja, hogy ha valaha az osztrák kabinet ide vonatkozó jegyzőkönyve napvilágra kerül, aligha nem április 12-ike fog abból az interventio végleges elfogadásának napjául kitűnni, mint a mely napon történt az ezen lépést hevesen ellenző *Stadion* miniszter elméjének megzavarodása.² Ez a conclusio hamis praemissából indul ki, mert *Rogge Valér* szerint a *Stadion* betegségét a mértéktelen élet és kéjelvezetek okozták.³ És mégis közel járt a valóhoz ez a combinatio.

A valót *Oreusznak* fentebb már említett munkájából tudjuk meg, mely az orosz levéltári adatok teljes felhasználásával s azoknak a mellékletekben a levéltári szám megjelölésével való hivatolásával világítja meg ezen eddig homályban maradt kérdést, maga a munka 546 lapot és 14 térképet s ezen kívül a mellékletek még 118 lapot tartalmazván.⁴

A mellékletek 4-ik lapján van közölve kivonatilag ezen könyvben gróf *Medem* orosz bécsi követnek gróf *Nesszselrode* orosz külügyminiszterhez 59 szám alatt az 1849. évi április 1¹³-áról keltezett következő sürgönye:

«Épen most adtam át és közöltem *Schwarzenberg* herczeggel a márczius 25-én (új számítás szerint, tehát április 6-án) kelt és ama kérelmére vonatkozó sürgönyt, hogy *Galiczia* határának legfenyegettebb pontjain tekintélyes

¹ *Welden*: Episoden aus meinem Leben. 104—106.

² *Horváth*: Magyarország függetlenségi harca. IN. 15.

³ *Rogge*: Az 1848-iki reactio és ellenforradalom. 51.

⁴ *Oreusz*: Opisanie vengerszkoj vojnü 1849 goda.

haderőt pontosítsunk és hatalmazzuk fel e csapatokat szükség esetében s a kormány megkeresésére arra, hogy osztrák területre lépjenek és a lázadás gyors elnyomására közreműködjenek.

«Utasítva voltam excellenciád által, hogy tudassam a miniszterelnökkel, miszerint az óhajtott összpontosítás már megtörtént, az utóbbi kérelmet illetőleg pedig arra, hogy felséges souverainem nevében azt válaszoljam, miszerint az erdélyi szerencsétlen események egyszer mindenkorra bebizonyították ő Felsége előtt, hogy a részleges segély mennyire kompromittáló lenne a csapatokra és hatálytalan az *Ausztria* által oly erélylyel védett ügyre nézve.

«A czár tehát csak a következő feltételek mellett teljesítheti az osztrák kormány kívánalmát:

«a) hogy azon hadtestek, melyek hivatva lesznek átlépni a határt, elég nagyok legyenek arra nézve, hogy önmagukban is megfeleljenek a rájuk váró feladatnak;

«b) hogy e hadtestek ne egyesíttessenek az osztrák csapatokkal, melyek rendelkezésre maradnának és szaporítanak a *Windischgrätz* herczeg hadseregét. Azon előnyön kívül, melyet ebből *Ausztria* vonna, e viszonylat folytán kikerülhetők lennének a hadsereg különböző és a nem ugyanazon országhoz tartozó tábornokok vezénylete alá helyezett csapatai közötti surlódások.

«A czár azt hiszi, hogy ez az egyedüli mód biztosítaná azon katonai működések sikerét, melyért a mi segélyünk kéretett; következőleg ezek az egyedüli feltételek, melyek alatt azt neki megadni lehetséges.

«Élénk elégtétellel ösmervén el felséges uramnak amaz állandó vágyát, hogy az osztrák kormánynak az általa vívott küzdelemben segélyére legyen, *Schwarzenberg* herczeg kijelentette előttem, hogy ő tökéletesen méltányolja a czár által felállított mindkét feltételt, és azokat *kormányja nevében köszönettel* (avec empressement) elfogadja.

«Mindenben teljesen a czári kormányra bízván a közreműködés katonai részleteinek és módjának szabályozását, *Schwarzenberg* herczeg, vonatkozással azon hadműködési tervezeti javaslatra, melyet szerencsém volt 57. számú jelentésemmel megküldeni, csupán azon óhaját fejezte ki, hogy a czári hadcsapatokból egy elégséges hadrész rendeltessék ki operálni *Bukovinán* és a tihuczai szoroson át *Besztercze* és *Maros-Vásárhely* irányában, hogy így végre összeköttetésbe jöjjön azon hadosztályok működésével, melyeket a mi kormányunk vélne annak idejében *Brassón* át *Erdélybe* beütendőknek.

«Az alkalmazandó csapatok számára nézve az elnök miniszter azt véli, hogy 40 ezer főnyi létszám körülbelül megfelelne a helyi viszonyoknak és elégséges lenne megvalósítani a kitűzött célt. Egyébként e pontra, valamint a többiekre nézve is az osztrák kabinet azon nézetben van, hogy a czári kormánynak teljes szabadságot és független intézkedési jogot enged.»

E diplomáciai okmány tehát minden kétségen kívül igazolja, hogy *Schwarzenberg* herczeg már ápril 13-án kijelentette kormánya nevében, hogy a felajánlott orosz segínyt a czár által kikötött feltételek mellett elfogadja. Igaz ugyan, hogy ő még akkor is azon véleményben volt s azt ki is fejezte, hogy elég lenne körülbelől 40 ezer ember.

De erről *Miklós* czár, mint ugyanazon munka «*Mellékletek*» című része 5-ik lapján levő válasza mutatja, tudni sem akart.

A czár ezen irata következőleg hangzik:

«Az osztrák kormány kérelme úgy, a mint előterjesztve van, sokkal ingadozóbb, mintsem hogy én abba jelenleg beleegyezhetném.

«30 ezer orosz (miért 30 ezer? hiszen a fenti okmány szerint 40 ezeret említett *Schwarzenberg*) nem hatolhat át a levegőn *Erdélybe*, ez csak a fejedelemségeken és *Galiczián* keresztül lehetséges. Én régen tudattam az

osztrák kormányval, hogy ha óhajtja a mi segélyünket, az csak Galiczia felől történhetik, mert csak ez oldalról rendelkezhetem elég erővel. A fejedelemségekben csak azon tartományok megszállásának specziális szükségire elengedhetlenül kívánt számú csapatok vannak.

«Most, midőn az események a legkedvezőtlenebb fordulatot vették *Erdélyben*, annál sürgősebbé válik, hogy mielőtt az újabb operációkat megkezdjük, a mennyire lehetséges, a leghetőbb valószínűséggel biztosítsuk a sikert.

«Én ajánlatba hozom első sorban *Bukovinának* és *Galicziának* csapataim által való megszállását, *a szám megállapítása nélkül*, így felszabadítván az ezen tartományokban elszállásolt osztrák csapatokat. Remélem, hogy ezek csatlakozhatnak a magyarok és erdélyiek ellen rendelt osztrák csapatok maradványaihoz. Mi lennének azok tartaléka. Ha azonban ez nem lenne elégséges a felkelés elnyomására, óvatosan benyomulhatnánk a siker minden valószínűségével, be lévén rendezve a hegyek lábainál s ekképen rendelkezvén biztosított hadműködési alappal.

«*Ez az én kifejezett akaratom, ezen kívül nem tehetek és nem teszek semmit.*

«Ajánlatba hozom, hogy *Berg* tábornok küldessék *Varsóba*, a tábornagygyal a részleteket megbeszélendő, a ki aztán őt *Olmützbe* küldheti, hogy elvigye az én válaszómat, ott megmagyarázza az én indokaimat, és ha az osztrák kormány azokat igaz értékükben méltányolva elfogadná, *Varsóba* egy érdemes és bizalmas osztrák tisztet vihet, hogy az a tábornagy mellett maradjon, s vele, szabályozva együttműködésünk részleteit, melyet *én azon pillanattól fogva mindazon erővel támogatni fogok, melylyel a gondviselés kezéből rendelkezem.*

«Íme, ez az utolsó szó!»

Hogy mikor kelt *Miklós* csár ezen irata: az e munkában megemlítve nincsen, de azt megjegyzi a szerző, hogy ez a hadügyminiszter levéltárában 13. szám alatt van el-

helyezve, megjegyezve már előbb azt is, hogy *Medem* gf. iménti sürgönye ugyanott II. 4712. szám alatt van.

Közli továbbá a 6-ik lapon ugyanezen levéltárból és szintén az elhelyezési szám felemlítésével *Medem* gf. *Pászkevecs*¹ herczeghez ápril 9/21-ikéről intézett sürgönyének következő kivonatát:

«A helyzet nehéz és csalhatatlanul elvész a kedvező alkalom kevés idő alatt, ha egy diverzió nem történik a lehető legrövidebb határidőben elégséges erőnek elküldése által, mely a *Kárpátok* felől *Krakkótól* délre fenyegetné a lázadókat. Mert *Galiczia* most egészen ki van ürítve, pedig ottan rögtön elégséges számú csapatokat kell egyesíteni. A zavar ebből következőleg rendkívüli. S ha nem jó gyors orvosszer, a veszély végzetessé válhat. Ez orvosszer csak az a segély lehet, melyet mi nyujthunk egy hadtest közvetlen beküldése által, mely *Krakkótól* és *Galicziából* a mysloviczei és jordanowi úton keresztül *Magyarországba* az *Árva* völgyébe és innen a zólyomi (*Sohl*) úton át a *Vág* völgyébe nyomulna, mint azt már esetlegképen jelezte *Welden* tábornok az ápril 3/15 iki jelentésemhez csatolt jelentésben.

«*Schwarzenberg* herczeg esdekelve kért engemet, hogy hívjam fel fenségedet a tekintetben a kért rendeletek kiadására. Minden késedelem a segélynyújtásban a legkomolyabb komplikációkat idézhetné elő, a monarchia érdekéinek romlására, melyekről a mi felséges souverainünk kinyilatkoztatta, hogy azokat közösen akarja *Ausztriával* megvédeni, kinek szüksége van *Magyarország* paczifikációjára, mely az ezen ország és a hozzá csatolt tartományok nyugalma ellen irányult forradalmi üzemek tűzhelyévé vált.»

¹ Az orosz neveket mi többnyire — igen helytelenül — a német leírás után írjuk, szerintem az a helyes eljárás, ha mi azokat a cyrill betűknek megfelelő magyar betűkkel írjuk; ezért írom én így a *Pászkevecs* nevét, s szerintem így is kell azt, s nem másképpen, magyarul írni.

Ez okmány igazolja, hogy már ennek keletkeztekor, ápril 21-én minden nehézség el volt háritva az orosz intervenciót illetőleg, mert különben az osztrák külügy-miniszter csaknem kériette volna esdekelve az orosz fővezért a segélynyújtás gyorsítására. Világos tehát, hogy *Miklós* czár fentebb közölt iratának meg lett a kívánt hatása, és *Schwarzenberg* hercegnek el kelle hallgatnia azon véleményével, hogy elégséges lenne 40 ezer orosznek *Erdély*be küldése és magát egészen az oroszra bíznia, oly módon, a mint az április 13-án formuláztatott, melyet különben is, mint láttuk, a kormánya nevében még akkor köszönettel elfogadott.

Az orosz intervenció elfogadását az osztrák kormány a hivatalos «Wiener Zeitung» május 1-i számában tudatta hivatalosan.¹ S már másnap, május 2-án *Legedics* osztrák tábornok *Krakkó*ban ünnepélyesen dobszóval tudatta a közönséggel, hogy az oroszok felvonulóban vannak.² A «Wiener Zeitung» közleményében egy szóval sincs indokolva az orosz intervenció elfogadása a függetlenségi nyilatkozat kimondásával, holott kétségtelen, hogy azt ezzel lehetett volna legjobban megindokolni; tehát maga az a tény, hogy a függetlenségi nyilatkozat hivatalosan nem hozatik fel az orosz intervenció indokául, már magában véve teljesen jogossá teszi azon feltevést, hogy akkor még a bécsi kabinet a függetlenségi nyilatkozat kimondásáról tudomással nem birt.

De ez nemcsak feltevés, erre van positiv bizonyíték is. Az aulicus *Mailáth Antal* gróf szerint ugyanis³ az április 14-iki függetlenségi nyilatkozat hire csak május 2-án, tehát 18 nap mulva jutott el a császári államkancelláriába s ez által másnap, május 3-án tétetett közzé akkori

¹ Közli *Chownitz* is «Geschichte der ung. Revolution» című munkája. II. k. 259. lapján.

² *Schlesinger*: Aus Ungarn. 325.

³ *Neuere Geschichte der Magyaren*. II. 231.

organumának, az «Oestereichischer Korrespondent»-nek 101-ik számában. Így és csak ekkor értesültek a bécsiek a függetlenség proklamálásáról, mint ezt *Magenis Arthur*-nak, *Angliá* bécsi megbízottjának május 4-ről *Palmerston* lordhoz küldött jelentése is kétségen kívül igazolja.¹

A fenti okmányokkal és adatokkal azt hiszem mindenkit meggyőzőleg beigazoltam, hogy a függetlenségi nyilatkozat csakugyan nem szerepelt azon okok között, melyek az osztrák kabinetet az orosz intervenció elfogadására indíták.

Pegyvereinknek egymást követő fényes győzelme s az osztrák kabinet azon elvakultsága, melylyel, hogy örült álmát, a magyar királyságnak *Ausztria* tartományává való bekebelezését a márczius 4-iki octroy alapján föltétlenül keresztül vigye, inkább az orosz czár karjaiba dobta a büszke *Ausztriát*, mintsem hogy *Magyarországgal* becsületes békében transigáljon, — voltak egyedüli okai az orosz intervencio *Ausztria* általi igénybevételének. Hiszen, mint bekezdő soraiban a hivatalos orosz munka írja, már márcziusban, mindjárt az olmtüzi merénylet után, az orosz czárhoz fordult az osztrák kormány katonai segélyért a magyar forradalmárok ellen, egyelőre ugyan csak azért, hogy a galicziai és bukovinai határon orosz csapatok vonassanak össze, a melyek szükség esetén a felkelés elnyomására az osztrák tartományokba benyomulhassanak.²

Ne terheljük tehát illetéktelenül ezzel is azt a szerencsétlen conceptióju függetlenségi nyilatkozatot, van annak a nélkül is elég bűne.

Hanem abban aztán teljesen igaza van *id. Görgey István* tisztelt barátomnak, hogy a kért orosz segélynek *Miklós* czár által lett megadásában s annak korán való előkészíté-

¹ Correspondence etc. 193.

² Bericht über die Kriegs-Operationen der russischen Truppen gegen die ungarischen Rebellen im Jahre 1849.

sében a csár minden szabadságmozgalmaktól való irtózatán kívül *Kossuth*nak a lengyelekkel való szövetekezése szerepelt egyik főindokul.

Kossuth már a schwechati csata után megkötötte *Pozsonyban* a *Wysocki* és még 2 tagból álló lengyel küldöttséggel szóbelileg egy 15—20 ezer emberből álló lengyel legió alakítására nézve a szerződést, melyből a küldöttség később *Lengyelország* feltámasztására nézve számított nagy haszonra s ezt végleges írásbeli szerződéssé tenni csak a *Bem* közbelépte akadályozá meg, ki nem tartozott azon párthoz, melyhez ezen küldöttség. Azonban mégis megengedte már ekkor *Kossuth Wysockinak*, ezt őrnagynak nevezvén ki, egy 1200 főből álló lengyel legió alakítását, melylyel az *Arad* ostromához küldetett. Ide írta aztán deczember 20-án *Wysocki*hoz azon levelét, melyben a következő sokat sejtető sorok is foglaltatnak: «ha az (a *Lengyelország* hős fiait által a kifejtett vitézségükkel megszentelt föld) szabad lesz, testvéreihez sietend (t. i. a hősfiai mindegyike) s a már megkezdett pályafutást dicsőségteljesen folytatandja.¹

Ilyenekkel kecsegtette ide *Kossuth* a lengyeleket, s ez tette a csár előtt reá nézve is veszélyessé a magyar forradalmat és ezért nyújtott olyan készségesen kezét annak letiprására, mint ezt az ápril 26-ról (új naptár szerint május 8-ról) keltezetten közre bocsájtott s a beavatkozást *Európá*-val tudató manifestumában² jelzi is, *Nesszelrode* pedig a más nap a küludvaroknál levő diplomatiai ügyvivőihöz

¹ *Weldich*: Der Antheil der Polen an dem ung. Freiheitskampfe. 10., 12., 14., 20. — *Liske* cikke a *Bem*-albumban. 59., 60.

² Lásd ezen manifestumot egész terjedelmében *Tolstoy* «Relation des operations de l'armée russe en Hongrie» című művének 95—99. lapján, s *Pap Dénes* «Okmánytár Magyarország függetlenségi harczának történelméhez» című művének 434—435. lapjain, de az itt kihagyásokkal s május 9-éről van május 8-a helyett keltezve. — Egyébiránt nem oly ritka okmány, közli *Horváth* is, i. m. III. 23.

intézett körlevelében egész világosan ki is fejezi, a többek között következőket írván ebben: «A lengyel menekültek jelenléte által, kik a magyar hadseregben egész hadtesteket képeznek, (ez ugyan nem volt igaz) — — — — a magyar lázadás alapjává lett a nyiltan előkészített felkelésnek *Lengyelországban*. — — — — Ily viszonyok hosszabb tartama lehetetlen, hogy ne veszélyeztessen legdrágább érdekeinket. Oly bonyodalmakat rejtenek ezek méhökben, melyeket a legközönségesebb eszélyesség is megelőzni parancsol». ¹

Hogy pedig erre az intervencióra már jó előre készült az orosz kormány, annak tagadhatatlan bizonyítékát nyújtja *Osten-Korf* bárónak, *Paszkevics* hadsegédének emlékirata. (Memuarje 1849 Baruna *Osten-Korfa*), ² melyben meg vagyon írva, hogy *Löwenskiold* ezredest már márcziusban beküldötték *Magyarországba*, hogy itten a helyszínén tanulmányozza a viszonyokat. *Löwenskiold* aztán itt volt hazánkban egész az orosz interventio kezdetéig s csak *Duklán*, a betöréskor jelentkezett *Paszkevics*nél, ki maga is ellenezte volt a beavatkozást, ³ megfigyeléséről bizonyosan kimerítő tudósítást terjesztvén ez elé.

Az ilyen intézkedések folytán ismertek jól bennünket az oroszok, daczára annak, hogy kémeket operatiójuk alatt itten még drága pénzért sem tudtak szerezni.

Ezekben meg téven a czélul kitűzött helyreigazítást az orosz beavatkozás felőli azon téves hiedelemre vonatkozólag, mintha azt az osztrák kormány a függetlenségi

¹ Correspondence etc. 201—203.

² Kivonatilag ismerteti a «Vasárnapi Ujság» 1886. évi 46-ik száma.

³ *Froloff* emlékirata. Ösmerteti a «Vasárnapi Ujság» 1888. évi 31-ik számában. Abban azonban nagyot téved *Froloff*, mintha a beavatkozásnak nem szerepelt volna okául a lengyeleknek közöttünk való harczolása. Ezt meggyőzően megczáfolják a fentebb említett hivatalos okmányok.

nyilatkozat meghozatala folytán kérte és fogadta volna el, fölvehetem ismét félbészakított elbeszélésem fonalát. Azonban itten is, mielőtt lerajzolnám a 3-ik zászlóaljnak *Budavár* megvívásában való közreműködését, legyen szabad lehető röviden még azt a kérdést is érintenem: miért vonult *Görgei Budára* és miért nem vonult *Bécs* ellen? S teszem ezt annyival jogosabban, mert ezt a kérdést honvédeink is nemcsak maguk között többször megbeszélték, de e felől alkotott véleményüket, mint alább láthatjuk, jegyzeteikben írásban is megörökítették.

Budavár bevételének eszméjét először maga *Kossuth* vetette fel s ő parancsolta ezt meg *Görgeinek* azon ehhez *Léván* érkezett levelében, melyről *Vukovics* is, *Bayer* is megemlékezik,¹ miután mindkettő olvasta azt, s melyben *Kossuth Vukovics* szerint csak óhaját fejezte ki *Buda* bevétele iránt, *Bayer* szerint pedig abban az április 15-én kelt levélben *Buda* visszavételének leggyorsabb és minden áron való megkísérlése vala *Görgeinek* azon hozzáadással megparancsolva, hogy erre az alatta álló seregből elégséges erőt vonjon el. Hogy *Kossuth*nál *Budavár* bevétele uralkodó gondolat volt: az ezen korban *Bem*hez intézett ápril 1-i, 7-iki, 12-iki és május 10-iki leveleiből kézzel foghatólag kitűnik,² az utóbbi levél, melyben meggyőzőleg indokolja a 30 ezer ember *Buda* alatt való alkalmazásának szükségét, azon későbbi állításának is, mintha ő csak 10 ezer ember lehozatalát vagy csak egy blockade-corps leküldését parancsolta volna meg *Görgeinek*,³ (tehát ezzel maga is beismeri, hogy mégis csak ő

¹ *Vukovics* i. m. 471. — *Némethy*: Die Belagerungen der Festung Ofen. 57. (Mint köztudomású tény, ezen műnek az 1849-i ostromra vonatkozó részét maga *Bayer* írta.)

² *Makray Aladár*: Kossuth levelei Bem altábornagyhoz. 17., 22., 28. és 59.

³ *Kossuth*: Viddini szózat (tulajdonképpeni czíme: Kossuth a forradalom végnapjairól.) 13. s Irataim az emigratióból. II. 278.

parancsolta meg *Buda* ostromát), categorikus czáfolatát képezvén.

Ezt tanácsolta *Klapka* is. Ő is jónak látja erről az 1850-ben megjelent német művében hallgatni, s *Görgeit* a la *Kossuth* *Buda* ostromáért kiméretlenül elítélni. Az 1885-ben megjelent «Emlékeimből» című munkájában azonban már más hurokat penget, ebben beismeri, hogy sok dolog állott a *Bécs* faláig való rögtöni előnyomulásnak útjában, hogy az osztrák sereg nem volt *Komárom*nál tökéletesen legyőzve, sőt ott *Nagy Sándor* heves támadását is visszaverte, hogy az *Ausztriába* való betörés előkészítésére 8—10 nap lett volna szükséges, hogy azt sem tudták akkor: hol áll *Jellacsics*? a főváros közelében-e vagy már levonult? hogy tehát a *Bécs* elleni rögtöni előnyomulásról szó sem lehetett s így ő is a hadi tanácsban azon nézetet képviselte, hogy a hadsereg összpontosítására s az egyéb előkészületekre szükséges időt *Buda* várának meglepetéssel való bevételére kell felhasználni.¹ Tehát ezzel beismeri, hogy teljesen megfelel a való igazságának *Görgei* azon előadása, hogy *Klapka* plaidirozott *Buda* vára bevételének sürgőssége mellett,² a mit az bizony nem jó hiszemmel hallgatott el, bizonyára azért, hogy ellenmondásba ne jöjjön *Kossuth* viddini szózatának ezt tárgyazó passusával, a száműzetése kezdetén írt munkájában.

Most is azt mondja ugyan a *Kossuth* «Irataim» című munkájában foglaltakkal megegyezőleg, hogy *Buda* várának az ő általa contemplált meglepetéssel való bevételéhez nem volt szükséges három hadtest és a lovasság (*Kossuth* szerint pláne 7000 főnyi huszár). Hát biz ez, ha már egyszer elhatároztatott *Buda* várának megtámadása, mind üres beszéd, mert először is nem 7000 huszárt vitt le

¹ *Klapka*: Emlékeimből. 141., 142.

² *Görgei* i. m. II. 56—58.

Görgei, hanem 5122 főnyit,¹ s főleg mert ha *Klapka* szerint sem tudtuk akkor, hogy nem a főváros közelében áll-e *Jellasics*, kinek hadteste márczius végén a hivatalos kimutatás szerint 14¹/₆ zászlóaljából s 26 lovas századból állott, 69 ágyúval,² melynek létszámát *Asboth* (azért hivatkozom erre, mert ez *Görgei*nek tudvalevőleg ellensége) 18,000-re teszi,³ s ha figyelembe vesszük azt, hogy *Budavár* őrsége a «Reichswehr» által kiadott, ellenünk nagyon ellenséges s inqualificálhatlan hangon írott osztrák katonai munka szerint 4914, tehát közel 5000 emberből állott,⁴ — komolyan nem vitathatja senki, különösen pedig katonai író azt, hogy ennyi, *Buda* várában és a körül vélt haderő s ezen felül egy vár ellen nem kellett volna lovasságot levinni s elégséges lett volna *Buda* vára bevételét az *Aulich* hadtestével, mely ott állott a fővárosban, s a *Kmetty* hadosztálylyal, tehát csak ezt kellett volna ily felfogás mellett *Komárom*ból leküldeni — megkísérteni. Az az odavetett állítása pedig *Klapka*é, hogy a meglepetés nem sikerülte esetén rögtön ott kellett volna hagyni a várat, mosolynál egyebet nem érdemel. Nem hiszi ezt ő maga sem, csak megszorultságában fanyalodik ilyen védekezésre, mert önérzetes katona ilyen gyermekes csin nem komolyan való alkalmazását s annak nem sikerülte esetén a szégyenszemre való meghátrálást nem javasolhatja.

S *Buda* várának a bevételét követelte a közvélemény s minden organumával a sajtó, mely forradalmi időkben még nagyobb factor a nemzetek életében, mint egyébkor s óhajtotta ezek hatása alatt a hadsereg is. Nem is maga *Görgei* rendelte azt el önfejlőleg, hanem egy haditanács határozta azt el *Komárom*ban, április 28-án, melyen a

¹ *Bayer* i. m. 60.

² *Winter-Feldzug*. 369.

³ *Asboth* emlékirata. I. 148.

⁴ *Die Vertheidigung der Festung Ofen*. 2.

Görgei elnöklete alatt *Damjanich* (tehát *Damjanich* is, kinek pedig honvédeleti legszebb álma s vágyainak egyik eszménye a tricolornak Bécsbe vitele volt), *Klapka* és *Bayer* vettek részt,¹ kik *Bayer* kivételével, a ki ellenezte ezt a lépést s a Bécs ellen való nyomulást tanácslá, azzal is érvelvén, hogy a hadvezetés nem történhetik *Debreczenből*, hiszen a napoleoni hadjáratok alatt az osztrákokat *Olaszországban* s másutt is mindig azért verték meg, mert a hadi terveket a *Hofkriegsrath* Bécsben készítette s onnan küldötte a hadsereghez s míg azok odaérkeztek, az ellenség újabb mozdulatai folytán már nem voltak foganatosíthatók s mást kellett kérni, s mire az megérkezett, addig megverték őket — főleg azért szavaztak *Budavár* ostroma mellett, mivel a *Klapka* és *Damjanich* hadteste április 26-án majdnem utolsó töltnyét ellőtte, (a lőkészlet ezen hiányát még *Asboth* is beismeri) s a többi hadtestek is csak 1—2 csatanapra voltak töltnyekkel ellátva.² *Görgeit* magát pedig ezen okon és azon általa is osztott általános hiedelmen kívül, hogy *Buda vára* nem is tartható erősség s így kevés idő alatt a kezünkbe esik, főleg az a politikai gondolat vezette a *Budavár* alá való vonulás eszméjének elfogadására, hogy annak gyors bevételé által népszerűségét oly fokra hatványozza, hogy annak segélyével az országgyűlésen visszavonhatja az április 14-iki határozatot s győzedelmes hadserege élén *Ausztria* határszéléig nyomulva, békével kínálja meg a dynastiát az 1848. évi törvények alapján, azon hitben ringatva magát, hogy inkább ezt a becsületes ajánlatot fogja elfogadni a dynastia, mint sem hogy *Ausziát* *Oroszország* segélyének igénybe vételével annak karjaiba dobja.³ Ez a terv, ez a czélzat lehet bűn április 14-ike

¹ *Id. Görgey István* i. m. II. 256. — *Asserman*: *Görgei*. 45.

² *Görgei Arthur* i. m. II. 56. — *Asbóth Lajos*: *Emlékiratai*. I. 140. — *Szikszai* jegyzetei.

³ *Görgei Arthur* i. m. II. 59., 63.

ellen a *Kossuth* szemében, de nem csak nem hazaárulás, hanem még csak nem is hazaellenes törekvés, sőt egyenesen üdvére lett volna a hazának is, a monarchiának is, mert igen sok vérontástól és szenvedéstől megmentette volna ez a terv megvalósulta esetén a nemzetet és sok megalázkodástól a monarchiát.

Azért, hogy ez a terv kültényezők közbehatása folytán nem lett megvalósítható s hogy utólagosan ítélve, *Budavár* ostroma káros hatást gyakorolt hadmenetünkre nézve, bár sorsunk a nélkül is, valamivel később ugyan, csak az elbukás lett volna — az örök igazság legpregnansabb megsértése nélkül nem lehet egyedül *Görgeit* tenni *Budavár* ostromaért s abból származott hátrányokért felelőssé, midőn *Budavár* bevételét az egész nemzet óhajtotta s annak megvalósításáért öröme határtalan volt s lelkesedésében a babérkoszorúzott vezért égis magasztalta, a kinek maga az országgyűlés is egy szívvel-lélekkel szavazá meg a legmagasabb katonai kitüntetésekét. Ez nem volna összeegyeztethető a magyar nemzet egyenes és őszinte jellemével sem.

És *Kossuth* éppen az, a ki legkevésbé kárhoztathatja a *Budára* való bevonulás miatt *Görgeit*, az árulás phrasisát pedig, miután abban ép szemmel és józan elmével a hazaárulásnak, a bűnök ezen legundokabbikának még csak árnyéka sem látható, még kevésbé használhatja. Hiszen ő volt az, a ki Debreczenben, 7338. K. sz. a. az 1849. évi május 22-én kelt azon okiratban, melylyel a *Görgei* altábornagygyá lett kineveztetését s a katonai érdemrend nagy keresztyével való feldiszipítését, a miket aztán ez nem fogadott el, az országgyűlés mindkét háza által választott küldöttség által ezzel tudatja, *Szemerével* együtt a következőket mondja: «És Ön eddigi hadjáratát az ő *Budavárának* bevételével koronázta meg. Fővárosát a hazának, székhelyét a nemzetgyűlésnek visszaadta. Sőt e diadal által siettetten vagy éppen eszközölte, hogy önálló nemzeti függetlenségünk *Európa* által is elismeressék. — — — — —

A kinevezést ön saját érdeme által eszközölte, ez nem a mi tettünk; a nemzetgyűlés hála és megegyező nyilatkozata azon fény, mely által ezt megdicsőítőnek tekintse Ön, mint annak tekinti a haza, melynek minden emelő és jutalmazó szava legfőbb dicsőség, melyben polgára részesülhet.»¹ Ő volt az, a ki *Ludwigh*nak a vár bevételéről szóló jelentését ezen tordalékkal tette közzé: «*Budavár* a mienk! Legyen áldott a szabadság istenének szent neve! És legyenek áldottak a nemzet hadseregének rettenthetlen hősei, kik éltüket adják váltságul hazánk szabadságáért! *Budavár* a mienk! Lelkesüljön fel a nemzet minden erőfeszítésre, hogy a harcz, mely még hátra van, rövid, és a haza megmentésének műve bevégezve legyen. Konduljanak meg a harangok országszerte, hirdessék a magyar szabadság fegyvereinek győzelmét országszerte! Adassék hála Istennek és dicsőség a magyar hadseregnek, melyet hőstettei a világ legrettenthetlenebb seregévé avattak fel.»² S ő neki volt, mint láttuk, *Budavár* bevétele a legkedvencebb eszméje s annak megejtését ő parancsolta meg *Görgeinek*.

Nem vonom kétségbe, mert a gyanúsítás nem az én kenyerem, hogy ezt tisztán a leglángolóbb hazaszeretet, és nem más, nem magánérdek sugallta nekie. Pedig *Horváth*, a volt kultusminiszter, *Kossuth*nak ezen kreaturája is azt mondja,³ hogy *Kossuthot Budavár* mielőbbi bevételét tárgyzató óhajában a fontos okokon kívül személyes hiúság is vezette, s ezen kívül a közvélemény akkor asszonyi befolyásolásról is suttogott. Itten fekszenek előttem *Máté József*nek, a 3-ik zászlóalj egyik főhadnagyának naplójegyzetei s ezekben *Budavár* ostromára vonatkozólag a következőket olvasom: «Sokáig itt (*Komáromban*) időznünk nem lehetett. *Buda* vára osztrák kézen volt, a

¹ Hazánk. I. 80.

² *Szeremlei*: Kronika. II. 162.

³ *Horváth* i. m. II. 510.

Pestre vágyakozó táblabíró kormány nem tartotta addig bátorságosnak a fővárosba való bevonulást, míg a vár bástyáiról osztrák ágyúk ásítottak *Pest* felé. A vár kitisztításának eszméjében — mint mondják — nem kis szerep jutott *Meszlényi Teréz*nek, *Kossuth* nagyravágyó nejének.» S ezt nem olyan ember írja, a ki rajongna *Görgei*ért, hanem *Görgei*nek egyik legelfogultabb ellensége. S hogy *Kossuth*né nagy előszeretettel avatkozott be az országos ügyekbe: arra elég bizonyíték *Martiny Vilmos* vezérkari századosnak vallomása, kinek rövid idő alatt tábornoki rangot ígért, ha *Görgei* ellen ennek felesége útján a kém-szerepet elvállalja.¹

S ha ezen jelenségek daczára is a magyar jellem nyílt őszinteségével fejezem ki azon meggyőződésemet, hogy *Kossuth*ot *Budavár* megvívásának elrendelésében tisztán a hazaszeretet eszméje vezette, akkor jogom van az ő minden legkisebb alap nélkül odadobott azon vádját, mintha *Görgei* a hadtesteknek *Budavár* alá lett levezetése s a vár ostromlása által hazaárulást követett volna el, mint olyat, melyet ő az emigratióból csak azért hittett el a leigázott nemzettel s azért tett történelmi legendává, hogy a nemzet elé a 49-iki bukásért áldozatul s bűnbakúl egy embert odadobva, abba azon hitet öntse, hogy árulás nélkül mi győztünk volna s hogy ez által a nemzet önbizalmát ébren tartsa, megzsibbadni ne engedje, sőt felhangolja egy újabb szabadságharczra, egy kétségbeesett kitörésre, mint a melytől azon időkben egyedül volt remélhető a magyar haza, a 800 éves magyar állam számára az osztrák központosító rendszer által olyan gondosan megásott sírból a feltámadás — komolyan ma már, midőn arra többé úgy sincs semmi szükség, nem is venni. S azt hiszem, nagy szelleme onnan a túlvilágból ezért nekem nem csak megbocsát, de az a földi szenvedélyektől megtisztultan szabadságharczunknak azt a másik

¹ K. W. M. Bilder aus dem Honvedleben. 228., 229.

nagy alakját, a ki megmentette szabadságharczunknak és a jövőnek a magyar katonai dicsőség nimbusát, a ki vérét hullatta hazájáért s a ki egy félszázadon át szenvedett méltatlanul nemzete egy részének az azon legendából reá háramló kárhóztató ítélete súlya alatt, szintén olyan tisztának, olyan feddhetetlennek látja, mint én és velem együtt sokan, s mint a minőnek látja már is és később még inkább fogja látni az igazságos történelem.

És most már csakugyan áttérhetek a 3-ik zászlóalj történelmének folytatólagos elbeszélésére.

Miként az előbbi fejezetben már közlém, április 29-én vonatott vissza a *Bécs* felé való előnyomulást rendelő parancs, pedig már a 3-ik zászlóalj útnak is indított volt *Ács* felé. Az útból azonban ezen ellenparancs folytán ismét visszarendeltetett s újra a 8-ik sáncz mellett ütött tábort; így aztán azon álmok, hogy *Bécsig* meg sem állanak, füstbe ment. Május 1-én innen indultak meg csepergő esőben a III. hadtesttel, melynek parancsnokául *Damjanich* helyett *Knézicset* alkalmazta *Görgei*, *Buda* vára alá. Aznap *Tatáig*, május 2-án *Bajnáig*, 3-án *Kovácsüig* s 4-én *Buda* alá értek.¹

*Bajná*n adta ki *Görgei* május 2-án azon napiparancsát, mely a levezetett három hadtestnek s a *Kmetty*-hadosztálynak a vár körülfoglalása tekintetéből leendő elhelyezését megállapítja. E szerint a III. hadtest egyik hadosztályának gyalogsága, egy gyalog-üteggel s 2 röppentyű s 2 tarack-üteggel *Hidegkútról* a *Kecskehegyen* és a *Ferenczhegyen* átmegy, a honnan a 2 tarack-üteggel a *Kálvária*-hegyet, a 2 röppentyű-üteggel a téglakemenceze mögötti magaslatot a *Stift*-féle kertnél megszállja és a gyalogsággal s a gyalog-üteggel, ennek közelében, ágyútűz ellen fedett állást foglal. A 2 tarack-üteg és a 2 röppentyű-üteg célzó tárgya a bécsi kapu bástya arczvonala és az ez előtt levő takarmányraktár. A hadtest többi része *Hidegkútról*

¹ *Várady* jegyzetei után.

a budai országúton menve, a városmajorban állíttatik fel s a *Budakesz* felé vezető utat fedi.¹

Május 4-én délelőtti 11 órakor már látható volt a várból az I. és III. hadtest hadoszlopainak közeledése a zugligeti és lipótmezei utakon, a III. hadtest zöme 11¹/₂ órakor ért a városmajorhoz s mindjárt megkezdették az osztrákok a Ferdinánd-laktanya melletti IV. számú körbástya ágyúiból s gránátokkal is ellene a tüzelést s folytatták mindaddig, míg az e közben a *Kis-Svábhegyen* felfejlődött 12 fontos hadállási üteg által a tűz beszüntetésére s a Ferdinánd-laktanya udvarára való visszahuzódásra nem kényszerítették.²

A 3-ik zászlóalj a *Kis-Svábhegyen*, a török mecseten felül, az ó-budai szőlők között ütött tábort s ott volt a szabad ég alatt 17 napig. A szabad ég alatt egy helyben való ily hosszú táborozásnak sok kellemetlen oldala volt. Eltekintve attól, hogy a már említett körbástya ágyúinak tűztávlatán belül voltak s azokból ezután is többször lövének reájuk s nem egy lövésök talált, egy-két embert kiütvén közülök, — sokat szenvedtek nem csak az esőzések és hűvös éjek, de a miatt is, hogy a föld porában elszaporodott különböző apró bogarak tömegesen támadták meg őket s alig tudtak azok ellen védekezni. Honvédeink napbarnította arczán mégis derű volt, ételükről, italukról bőven gondoskodtak a szép markotányosnők. A budai nép meglátogatta őket, az ismeretségek nagyban folytak, a meghívások napi renden voltak. Be-berándultak *Budára*, az ottani vendéglőkben, azok kertjeiben, kávéházakban s fürdőkben sok jó órát töltöttek. *Budán* sohasem volt olyan kelete az irós vajnak s hónapos reteknek, a bornak s a sörnek és a szép asszonynak, mint ezen táborozás alatt. Némelyek engedélylyel még *Pestre* is átszállingóz-

¹ *Ujhegyi Béla*: Budavár keletkezése és hadtörténelmi multja. 153. (A Wasa-ezred történelme után közli.)

² *Ujhegyi* i. m. 163., 164.

tak. Ott volt még csak szives fogadtatásuk. Mindenki igyekezett vendégszeretetével elhalmozni az eddig csak jó hírből ösmert 3-ik zászlóaljbeli honvédet, tejbe-vajba fűröszötték, az öreg urak fiamnak, a középkorúak kedves barátomnak s a hölgyek édes honvédnek czimezték őket. Vége-hossza nem volt a kérdezősködésnek, *Damjanich*ről, a bács-bánáti hadjáratról. S nem egy honvéd tért vissza mellén gyöngéd kezeztől feltűzött cocárdával. És daczára annak, hogy bizony nem voltak Adonisok, mert hiszen a szél, a por, a napfény, az izzadtság s az eső eldurvította vonásaikat s még mosdani sem volt minden nap alkalmuk, még is szivesen nyujtá a finnyás és selyemviganós úrhölgy karját a 3-ik zászlóalj puskaporszagú honvédjének.¹

Itteni táborozásuk alatt, mintegy egy héttel a roham előtt, kaptak a 10 havi hadjárat által okozott hézagok kitöltésére 300 ujonezot, mind somogyi paraszt fiút, de még ezzel sem lett teljes a zászlóalj létszáma. A piros-pozsgás somogyi paraszt gyerekek igyekeztek méltókká lenni nagyhírű társaikhoz, a vár megrohanásakor derekasan is megállották a sarat, hanem azért csak nem az volt most már a 3-ik zászlóalj szelleme, a mi az előtt.²

S ezen táborozás elején történt a szerencsétlen *Miklóssy* nevű volt színész s 3-ik zászlóaljbeli közhonvédnek haditörvényszékieleg való elítéltetése s agyonlövete. Ez a szerencsétlen fiu a színészek könnyelműségével s bohème fölfogásával, midőn egy délután a városba élelmi szerek vásárlása végett beküldötték, útjában legelésző lovakra találván, azok egyikére pajkosságból s hogy hamarabb tegyen megbiztatásának eleget, felült. A mint befelé poroszkált, épen szembejött vele egy sváb, a ló gazdája. A sváb által csapott nagy lármára egy épen arra járó őrző le tartóztatta *Miklóssyt*. Ez nem is gondolván a súlyos

¹ *Máté* jegyzetei után.

² *Várady* jegyzetei után.

következményekre s nem félvén azoktól, nem tagadott semmit. De nem hittek neki, azt tételezték fel róla, hogy a lovat ellopta s el akarta adni. *Földváry*, ki még akkor is a zászlóalj tulajdonképeni parancsnoka volt, nagyon restellte a dolgot, s haditörvényszék elé állítá a deliquenst. A haditörvényszék szabadban, egy diófa alatt ült össze, s hogy példát adjon, de azon reményben, hogy úgy is kegyelmét fog kapni *Miklóssy*, halálra ítélte azt. A szerencsétlen nem kapott kegyelmet, agyon lövetett, s bár ártatlannak érzé magát, nyugodtan térdelt le s fogadta a halált szóró golyókat.¹

A táborozás alatt *Hentzi* a május 11-én reggel történt kirohanást részben azért szakította félbe, mert a III. hadtest két zászlóalja is kezdett a *Víziváros* felé nyomulni, ezeket követték volna honvédeink is, de már nem volt arra szükség. A május 16-iki próbarohamban (az erre nézve kiadott napiparancsban már elrendelte *Görgei* a helyőrség feltétlen lekasabolását) a 3-ik zászlóaljból is alkalmaztattak önként jelentkezők, de ez a megrohanás, bár honvédeink a védők mind inkább fokozódó golyózápora daczára is elczipelték a létrákat a hosszú arczvonallhoz a vár faláig, odatámasztották azokat s megkezdették rajtuk a felmászást, kudarczban végződött, mert a védők minden felkapaszkodót letaszítottak a mélységbe. Utóvégre is kénytelen volt mindenki visszavonulni. Veszteségünk 14 halott, 39 sebesült és 21 lajtorja volt. Ekkor esett el a derék *Kleinhein* vezérkari őrnagy is, kivel *Damjanich* a szolnoki ütközet tervét készítette vala, a barátságsikátorban, a mai tornacsarnok irányában halálosan találta egy ellenséges golyó.²

Az általános rohamot *Görgei* május 21-én virradóra tűzte ki. Ezt tárgyazó napiparancsában a III. hadtestnek azt tevő feladatául, hogy a hosszú arczvonall ellen tüntes-

¹ Szikszay jegyzetei után.

² *Bayer* i. m. 102., 114., 115. — *Ujhegyi* i. m. 199.

sen, a bécsi kapunál pedig valóságosan támadjon s ezen kapunak betörését két vagy három, vagy pedig négy oda-függesztendő bombával önkéntes jelentkezők által kísérelje meg.¹

Budavár bevételénél a III. hadtestnek s így a 3-ik zászlóaljnak is, melyet ezen rohamnál tényleg, mint legidősebb százados, *Gorove Antal* vezényelt, csak másodrendű szerep jutott, a főszerep, az oroszlánrész az I. és II. hadtestnek volt kiosztva, kik a mozsarak által nyitott réseken és törmelékeken és a várkertén át rendeltettek ki a rohamra s azokon át csakugyan elsőkül hatoltak be a várba.

A 3-ik zászlóalj a vett parancshoz képest május 20-án esti 10 órakor már a bécsi kapu felé nyomult, hogy a rohamig ottan helyezkedjék el. Épen egy pékbolt előtt állottak, midőn a várban neszét vették mozgalmuknak s egy kartácsot eresztettek reájuk, mely azonban csak a szemben levő ház tetejét rongálta meg, a zászlóalj aztán a bécsi kapu melletti házakban huzódott meg, egy-egy század onnan a bécsi kapu baloldalán levő dombocskára vezényeltetvén, hogy folytonos lövöldözés által elriassza a bástyáról az ellenséget s ez által lehetővé tegye, hogy a többiek a létrákat a sötétben a falhoz támaszszák. A 4-ik század 3—4 óra közt rendeltetett arra a dombra, az pompás mellvéd volt, a bástya tetejére sikeresen lehetett onnan löni, csak arra kellett ügyelni, hogy föl ne emelkedjék az ember a mellvéd mögül, mint egy *Pollák* nevű szegedi fiu tette, a ki egy kissé felemelte a fejét s a bástyáról egy golyó épen homlokon találta. Így járt még 4 somogyi ujoncz is. Midőn fölváltották $\frac{1}{25}$ -kor ezt a századot, azon házba huzódott ismét vissza, a hol volt előbb s nagy nehezen beszállította oda az 5 holttestet is. Ekkor néhány honvéd felment a padlásra s onnan puskázott a bástya felé, a várból erre kartácsal feleltek,

¹ *Ujhegyi* i. m. 217.

mire aztán le is, el is tisztultak a padlásról a honvédek.¹

Ez alatt a *Görgei* napiparancsában foglaltaknak megfelelőleg egy 60 fontos robbantó bombát akartak néhányan, mint önkéntes vállalkozók s ezek között *Szervatius Péter* zilahi születésű volt deák, ki mint láttuk, a váradiakkal jött a zászlóaljhoz, a bécsi kapuhoz vinni, hogy azt arra fölfüggesztvén, meggyujtsák s ez által a vár kapuját szétrobbantsák. Szándékuk azonban nem sikerült, az oldalbástyák kartácsai egytől-egyig megölték őket. Ott temettetett 'el aztán *Szervatius* is a többi elesettekkel a budai temetőben.²

Nagy-Sándor tábornok 5 órakor jelentvén *Görgeinek*, hogy 9 zászlóalja a réseken át már benn van a várban, *Görgei* ekkor megparancsolta *Knezicsnek*, a III-ik hadtest parancsnokának, hogy támadjon s a bécsi kapu arczvonlát minden áron foglalja el.³ 1/4 6-kor tehát a 3-ik zászlóaljnak is rohamot vezényelt *Gorove* a várkapu felé. A létrák már oda voltak támasztva a falakhoz, azokon kezdték meg a felmászást századonként, mindegyik szakaszra jutott egy létra, a szakaszvezető ment előre, a többi utána. Borzasztó küzdelem fejlődött itt ki. A honvédek minden áron fel akartak jutni a bástya tetejére s ezt, a bástyát védő varasd-kőrösi határőrök három százada minden áron meg akarta akadályozni, golyóval, szuronyal, puskatussal. Honvédeink egyik kezükbe a töltött puskát fogták, másikba a lajtorja fokát. Ha eltévesztette valaki a lépést avagy lelövetett, vagy leszúrattott, estében többeket sodort magával a mélységbe s nem egy ilyen társai szuronyába esett, ott lelte halálát. Így például *Váradyval* történt az a 4-ik századnál, hogy ő, mint szakaszvezető, a nekik jutott 4-ik létrán ment fel-

¹ *Várady* jegyzetei után.

² *Veres* jegyzetei után.

³ *Ujhegyi* i. m. 225., 226.

felé legelől, ő utána *Markovics* tizedes, a ki *Damjanich-nak* volt rokona, s ezután *Márton* tiszteletbeli tizedes, s midőn felért a létra legelső fokára és látta azt, hogy korántsem ér föl a létra a bástya tetejéig, puskáját, mert már ekkor elvonultak volt a határőrök a bástyáról, a bástyára fektette, mindkét kezével a bástya tégláiba kapaszkodva, magát a bástya tetejére akarta felvetni, keze megcsúszott, s ő hátraesett előbb *Markovicsra*, azután *Mártonra*, mindkettőt leütve a létráról. Ő maga még szerencsén járt, nem esett szuronyba, s a két barátjába való ütközés elannyira mérsékelte az esés gyorsaságát, hogy bár fejfel esett lefelé, csak elkábult, miből azonban nem sokára föleszmélt. *Markovics* ellenben úgy esett valamelyik utána jövő honvéd szuronyába, hogy azonnal szörnyet halt, *Márton* is egy szuronyba esett, de csak czombján sérült meg s ezen sebéből később kigyógyult s most is él *Aradon*, mint szabómester, azonban ezen sérülés folytán egész életére sánta maradt.¹

A III-ik hadtestnek ebből láthatólag sokkal nehezebb volt a feladata, mint az I-nek és a II-nak, ezeknek nem kellett létrán mászniok be a várba s pláne olyan létrán, mely nem is ért föl egészen a bástya tetejéig, hanem még egy valóságos salto mortaléval kellett azt a honvédek, hogy a bástyára vagy a bécsi kapú arczvonarán levő falakra feljuthasson, pótolnia. A védők közül is a bécsi kapu s az a mellett levő körbástya védelmére felállított horvát határőrök védekeztek legelszántabban, azért feküdt aztán legtöbb ellenséges holttest a bécsi kapúnál, a réseknél ellenben az olasz Ceccopierik mihelyt látták, hogy nem bírják a rohanó honvédeket feltartóztatni, mindjárt *fratelli* italienik lettek s mindjárt nagy kétszínűséggel ezt a két szót hangoztatták: «Kossuth barátom!» s megadva magukat, megmenekültek álnokságuk folytán a honvédek első dühétől, később különben is mindenkinek megkegyelmeztek

¹ *Várady* s *Máté* jegyzetei után.

honvédeink, a kik megadták magukat. Hasonlóképpen tettek a fehérvári kapunál a lengyel Vilmosok, kik, midőn látták, hogy veszve vannak, szintén mindjárt lengyel testvérek lettek.

A mieink közül legelsőül *Farkas György* alhadnagy ugrott föl a bástya tetejére, a meglepett granicsárok sortűzet adtak ugyan rá, de csak a ruháját lyukasztotta át több golyó s ő épen maradt, és miután ő utána gyors egymásutánban rohantak elszánt honvédeink az áttört szénaraktáron, mely a bástya arczvonalaához volt építve s aztán a létrákon át s föl a bástya tetejére, a granicsárok a József-bástyára, a várnak a *Víziváros* felől eső délkeleti sarka felé elvonultak.

Farkas után a tisztek közül először maga *Gorove Antal*, a zászlóaljat ideiglenesen vezénylő százados és *Szabó János* szintén százados ugrottak fel elsőkül a bástyára s a zászlóaljnak egy őrmestere *Vaszil József* tűzte fel először a magyar zászlót a bécsi kapu fölé, ez a Schwarzenbergnek nálunk szolgált zászlóaljának zászlója volt, melyet azok zászlótartójának kezéből kapott ki *Vaszil*, de ebből nem lett semmi neheztelés. Az elsők között voltak még *Máté József* s *Veres József* tizedesek, az utóbbi *Szabó* százados-sal együtt a bécsi kapunak a kis ajtaja fölötti falára mászott fel s majdnem három öl magas tetőről, fegyverét előbb leeresztve, többed magával együtt vakmerően leugrott be a várba. *Várady* is, a mint eséséből föleszmélt, fölkel, a létrát, melyen már szakasza felment volt, feljebb tolta s miután az így már csaknem a bástya tetejéig ért, azon könnyen felment s bejutott a várba. S előbbi esése közben leszakadván a szíjról tölténytartója, azért egyik, a bástya mellett holtan fekvő horvát tölténytartójával kárpótolta magát. Midőn századához ért, épen akkor sorakoztatta *Gergey Károly* százados a századot, de már nem maradt semmi tenni valójuk, mert az előttük álló két csapat honvéd sortűzétől a horvátok, miként fentebb emlitém, már meghátráltak a József-bástya felé s ott magukat meg

is adták. A várba bejutott honvédek egy része aztán a kövekkel eltorlaszolt kapualj kitisztításával foglalkozott, másik része pedig, miután már ellenállás sehonnan nem volt, a királyi palota felé nyomult. A *Szentgyörgy-téren Várady Lajossal* egy majdnem hihetetlen eset történt, ott találkozott a nagy vegyülekben egészen véletlenül egyik bátyjával, a 34-ik zászlóaljban szolgáló Józseffel, s alig ölelkezett azzal össze, a viziváros felől odatoppan hozzájuk a 10-ik zászlóaljban szolgáló másik bátyjuk, András is. Minő volt a három testvér öröme, látva, hogy az öldöklő harcban egyikőjüknek sem lett semmi baja!¹

Mogyoródy is, midőn a fölrohanók tömegén áttörve, egyik létrán feljutott a bástyára, a nagy tusának ottan már vége volt, ott feküdtek már halomban pèle-mèle a rövid, de véres harc áldozatai, a tüzerek ágyúik körül, mert ezek részére *Pest* barbár lövöldözése miatt pardon nem létezett, hiszen minden bomba, minden golyó, mely éjjelenként *Pestre* röpítettett, minden honvéd szívének egy-egy tördőfés volt, mely bosszút követelt.

Mogyoródy elhagyva a bástyát, néhány embert magához vett s lesietett a bécsi kapu- (ma: Verbőczy-) utcába, hogy mielőbb a vár belsejébe jusson. *Görgeinek* a *Leininger* által vele közölt parancsából már értesült arról, hogy a résnél honvédeink már benn vannak a várban, de azt nem tudta, hogy mennyire hatoltak ezek előre; s *Görgei* parancsának azon részéből, mely szerint ők a bécsi kapu arczvonlát minden áron foglalják el, hogy ez által amazoknak előre haladását megkönnyébbítsék, arra következtetett, hogy bent a várban, az épületekben, a torlaszokon még folyik a harc, tehát kivont karddal s embereivel a fegyvert súlyba vétetve, haladt előre, a tökéletesen kiholtak látszó utcában, melyben minden ház ajtaja, ablaka csukva volt. Egyszerre megpillantott *Mogyoródy*

¹ *Mogyoródy, Szikszai, Várady, Veres és Máté* jegyzetei. — *Ujhegyi* i. m. 226.

egy vén asszonyt, ki egy házba be akart surranni, s rákiáltott: álljon meg, és *Hentzi* szállása után tudakozódott, azon fixa ideában élén, hogy *Hentzi* elbújt a szállásán. Az öreg asszony ijedtében összerogyott s némi időbe került, míg választ adhatott. Akkor is először ártatlanságát bizonyíttatta s csak nagy sokára mondotta, egy közre mutatva s abban egy átjáró házat megjelölve: «itt van». *Mogyoródy* besietett a házba, fel a sötét lépcsőkön, benyomta az útjában eső első ajtót; nagy meglepetésére aztán akkor látta, hogy kórházban van, nyögéstől, jajgatástól körülvéve. Kikutatja a ház többi részét, — *Hentzi*-nek sehol, semmi nyoma. Mig odajárt, emberei az egyik ágyból egy felöltözött, egészséges embert ugrasztottak ki, kit csakhamar egy második is követett. Betegápolók voltak, kik ijedtségükben, hogy úgy megmeneküljenek, a sebesültek közé bújtak.

Mig ez történt, a III. hadtestből többen, köztük több tiszt is, feljöttek oda ezek után s egyik közülök azt a kérdést veté fel: mi történéjk már most, *Görgei* azon parancsa folytán, hogy pardon senkinek ne adassék, ezekkel? A kérdés abban a helyzetben, azon a helyen, mindenkit meglepett, de *Mogyoródy* nem habozott arra a következőleg válaszolni: «*Görgei* csak a fegyverrel ellenállókat érthette.» Az arczokról volt látható, hogy ezek a szavak mindenkire jó hatást gyakoroltak. Nem is történt ellenkező eljárás, mert, nemzetünk becsületére legyen mondván, a hideg vérrel való öldöklés nem fér össze a mi jellemünkkel. Ott hagyva a kórházat, folytatá útját *Mogyoródy* tovább befelé; útközben zászlóalja néhány emberével találkozott, kik lefegyverzett osztrák katonák társaságában jöttek felé, s őt megpillantva, jelentették neki, valószínűleg a familiaritás megfejtéseül, hogy ezek lengyel katonák, mit az osztrákok «Pohl, pohl» szavakkal erősítettek. *Mogyoródy* tudta, hogy ezek a Vilmos-ezred 3-ik zászlóaljából valók, kik bennünket a *Bácskában* rútúl megsealtak, de hallgatott s tovább ment.

A Szentháromság-utczában a városház előtt már a résektől jövő honvédekkel találkozott, jeléül annak, hogy a harcznak vége. Ekkor már a házak ablakaiból is mindenfelől a trikolor lengedezett, a hol hiányzott is, siettek azt kitüzni. Megállott s örömmel telt szívvel s meglelégedéssel tekintett maga körül; meglelégedéssel, mert azt hívé, hogy a kényuralom utolsó bástyája ime kezünkben van s hazánk végre szabad. Merengéséből egy öreg ember rikácsoló hangja rázta fel, ki lábaihoz borulva s azokat átkarolva, azért esdekelt, hogy zárassa el őt, ő nagy bűnös, őt még *Kossuth* fogatta el, most pedig a tömlőczből kihajtották. *Mogyoródy* rákiáltott: «menjen, takarodjék a pokolba!» De az nem tágitott s már-már felemelte rá a még mindig kezében levő kardját *Mogyoródy*, midőn mégis meggondolja magát, megfogja s magával rántja az esengőt a városház kapujához, ott megcsipve egy drabantot, kérdi tőle: «ismerik-e ezt az embert? miért bocsátották el?» — «Kérem, a honvédek tették, — válaszolt a drabant, — feltörték a tömlőczöket s kieresztették a rabokat, pedig mi nálunk csupa tolvaj s gyilkos volt bezárva, ez is a feleségét ölte meg.» (A jóhiszemű honvédek azt hitték róluk, hogy politikai foglyok.) — Hát zárjátok be újra!» kiáltott a drabontra *Mogyoródy*, mire az öreg ember a lábát is csókolni akarta, de ő tovább ment a Szentgyörgy-tér felé, s ott hagyta ezt a drabanttal, útközben több fogoly csapattal találkozáva, kiket honvédeink kísértek.

A Szentgyörgy-tértől a királyi palota felé vevé útját, ott egyik oldalon a még füstölgő királyi istállók romjai, másik oldalon a palota pinczejét dézsmáló és champagnező honvédek víg csoportja oly harczképet állított szeme elé, minőt ritkán látni s mely bevésve marad az emlékezetben.

Visszajövet a Szentgyörgy-téren egy másik harczkép tárult eléje, még drasztikusabb az előbbinél. *Hentzit*, ki a Szentgyörgy-téren a Hesz-féle ház közelében kapott, golyó által találtatva, nehéz sebet, hozták tábori ágyon fekve.

Midőn a honvédek százától kísért menet mellette ellépdéglét, s ő a halálosan sebesültet mozdulatlanul, sárga, beesett arczával s behunyt szemeivel látta, elfelejtette, hogy *Pest* gyujtogatója és rombolója van előtte, s hogy alig egy órája, egy szegény asszonyt majdnem halálra ijesztett, csakhogy elfoghassa a gyujtogatót; s most csak a haldokló hőst látta. El is fordult e látványtól s a bástya dunai oldalához sietett, hogy megindultságát más ne lássa.

És itt egy harmadik kép lepte meg, lebilincselve tartva szemeit huzamosb ideig. Ez nem harci kép volt, hanem egy örömben úszó nép rivalgása, melynek örömkialtásai s éljenei áttörtek a *Dunán*, fel, diadalmámban úszó honvédeinkig, a várba, s onnan egyszerre a Rákóczi-induló harsogott szét a levegőben (alkalmasint a velünk harczolt Preuszenek bandája játszotta, mely a honvédek után szintén lajtorján jött fel a várba), hirdetve honvédeink győzelmét.¹

Budavár a mienk volt!

A vár bevétele után a honvédek a padlásokon s egyéb helyeken elrejtőzhetett osztrák katonák fölkutatását kezdettk meg s e közben az ellenséges fegyver s ruhatár s élelmezési raktár feldulása is megkezdett. A királyi palotában is a győzők több osztrák tisztre bukkantak, szótlanul nyujtották át ezek kardjaikat s nem lett semmi bántódásuk. Földulták a királyi palota pinczéit is s onnan dohányt, szivart s a legfinomabb borokat zsákmányolták. Ez a zsákmányolás odáig tartott, míg *Görgei* feljött a várba, a ki aztán betiltó rendeletével véget vetett annak. A mieink különben is keveset zsákmányoltak s csakis élvezeti czikkeket és fegyvereket. *Veres* például csak egy vadászfegyvert zsákmányolt s 2 tölténytartót, azt is odaajándékozta *Esztergomban* egy polgári őrségi altisztnak — emlékül. A királyi palotában poharazó honvédekhez

¹ *Mogyoródy* jegyzetei után. — Budavár védelme 1849 májusban. Osztrák katonatisztek naplója. Közli *Széli Farkas* 22.

véletlenül bekerült *Gorove Antal* is, megkinálták őt is az épen akkor előttük levő rajnai borból s ivott ő is, s abban a perczben, a mint poharát ajkához akará emelni, valamely, még mindig lövöldöző honvéd golyója behatolván az ablakon, a mely mellett *Gorove* oldalvást ült, épen a poharát találta s üté ki a kezéből. *Gorove* egy hatalmasat káromkodva, egy másik poharat vett fel s megtöltve, hideg vérrel kiitta azt. Az imént magukat megadott s még mindig ott levő osztrák tisztek bámulva nézték, hogy mennyire semmibe sem veszik ezek a honvédek a golyó-fütyölését.¹

*Gorove Antal*ról még egy szépényt kell feljegyeznünk. Ez is ott történt a királyi palotában, a melyet végig szemle alá vett. Egy teremből egy ott elrejtőzve levő osztrák tüzér törzstiszt ugrik eléje, ez tehát *Scherpon* őrnagy volt, kire a királyi palota védelme volt bízva s átadva a kezében tartott 2 pisztolyt, ezen szavakkal megadását jelenté ki: «meg akartam magamat löni, de családom van; bízom a magyarok nagylelkűségében». *Gorove* átvette a pisztolyokat s a tiszt kardját, lovagiasan fordult hozzá s megnyugtatta sorsa felől. «Hősiesen védtétek magatokat, s mi magyarok az ellenben a hősiességet becsüljük első sorban.»

S kivezettetvén a fogoly tisztet a palotából, roham oszlopainkra fordítá a beszédet. — «Nemde ezek is hősiesen mentek előre?» szólott az osztrák tiszthez. — «Mit hősiesen?» kiáltott az föl egészen nekitüzesedve, «ezek nem hősök, ezek oroszlanok voltak.» — Később, midőn közkatonául volt besorozva az osztrák hadseregbe, ez a volt fogoly osztrák tiszt, a ki már akkor ismét aktív szolgálatban volt, — mint mondják, — Bécsben felismerte őt, s benne az ő megmentőjét, hálából az ő érdekében kivitte azt, hogy a nagy-váradai volt Máriássy-ezredhez tétetett át, melyben aztán rövid idő alatt hadnagygyá s főhadnagygyá

¹ *Máté* s *Veres* iegvzetei után.

léptettetett elő, alkalmasint ismét a hálás osztrák főtiszt befolyása folytán.¹

Még mielőtt *Buda* ostromának leírását befejezném, a *Mogyoródy* jegyzetei alapján, ki ezzel valóban egy szent kötelességet teljesített, s az ő szemtanui bizonyítása alapján, a mit mindazok igazolhatnak, kik a bécsi kapu arcvonalán vettek részt *Budavára* ostromában, gróf *Leiningen Károlynak*, a III. hadtest egyik hadosztálya s a 3-ik zászlóalj parancsnokának, egyik aradi vértanunk emlékét kell még azon galád és hazug vádtól, mintha ő az osztrák foglyokat a várban leölette volna, melylyel őt az aradi osztrák vérbíróság illette, egyszer s mindenkorra megtisztítani.

E hazug vádat legjobban a következő tényállás czáfolja meg:

Gróf *Leiningen Károly* erős, nehéz ember lévén, csak nagy fáradsággal tudott a várba a gyöngén odatámasztott létrán feljutni, mit csak akkor kísérthetett meg, midőn a tömeges rohamnak már vége volt; ez pedig oly későn történt meg, hogy midőn *Leiningen* a várba feljutott, ott már régen minden harcz be volt állítva; a harcz után pedig, mint mindenki tudja, a ki jelen volt, senkinek bántódása többé nem történt, ha csak ellenszegülés által maga nem kereste a halált, de tömeges főbelövetés az előtt sem történt. Az tehát, hogy *Leiningen* osztrák foglyokat lövetett volna agyon, absurdum, mert lehetetlenség is. Valószínűleg onnan meritették az aradi vérbírák ezen vádat, hogy legtöbb halottjuk az osztrákoknak a bécsi kapunál volt, a hol *Leiningen* vezényelte a betörő hadosztályt. Pedig, hogy ennek mi volt az oka: azt már fentebb előadtam. S arra kevés kutatással rájöhettek volna az aradi osztrák haditörvényszék tagjai is, kiknek úgy sem volt semmi szükségük ilyen vád emelésére, a sic volo, sic jubeo elég volt e

¹ *Mogyoródy* s *Szikszai* jegyzetei. — Die Vertheidigung der Festung Ofen. 78. — *Ujhegyi* i. m. 229.

nélkül is a szegény *Leiningen* kivégeztetésére, de hát éppen oly lelketlen könnyelműséggel járt el ezen vérbiróság a vádak felvetésében is, mint a melylyel kimondotta a halálos ítéleteket.

Egyébiránt, hogy milyen jellem volt *Leiningen*? — azt a következő két eset legjobban illusztrálja:

Egyik téren, (talán az Iskola-tér volt az,) éppen összeállították az osztrák fogoly tiszteket, midőn *Leiningen* a várba felérkezett, a mi legalább egy jó félórával történt a *Mogyoródy* feljövele után, pedig már akkor is a pardon volt az általános jelszó a magukat megadóik irányában. Az osztrák tisztek összeállítása alkalmával *Szathmáry Bandi*, a ki szokása szerint az nap is többet öntött föl a garatra, mint a mennyit kellett volna, ott állott a fogoly tisztek előtt s törött németiséggel szidta őket *Pest* bombázatása miatt, hozzá tévén, hogy most már készüljenek a halálra, mert nem érdemelnek kegyelmet. Egyszerre egy kéz a Bandi hátát érinti, ez dühösen visszafordult, s ott áll előtte *Leiningen*, egész nyugodtan ezen szavakat intézve hozzá: «Lieber *Szathmáry*, es ist nicht genug tapfer zu sein, man muss auch menschlich sein.» Bandi azonnal kijózanodott s megpudeálva magát, elsomfordált onnan, mint ezt maga *Mogyoródynak*, kivel egy században szolgált, ő mint főhadnagy s *Mogyoródy* mint hadnagy, többször elbeszélte.

A másik eset a Szent-György téren történt. Itten éppen azt beszélte el *Leiningennek Mogyoródy*, a mi az ő feljövele előtt történt. Egyszerre roppant jajveszékélést hallanak, s az akkori gróf Teleky-féle házból, (ma ez a József főherczeg palotája), hol a fő katonai parancsnok lakhelye volt, a ház inspektora oda szalad hozzájuk, segítségért folyamodva, mert a honvédek, mint mondá, ütlegetik s fosztogatják az emeleten a lakókat. *Leiningen* egész indignációval fordult *Mogyoródyhoz*. «Ezt nem szabad tűrni, — mondá ennek, — siessen fel s csináljon rendet.» *Mogyoródy* felsietett s látta, hogy az inspektor tulzott és fül-

lentett, a mennyiben a honvédek csak az üresen maradt katonai lakásokban manipuláltak a fehéreneműek és a szivarok között, ezek pedig most már res nullius lévén s a honvédeknek mindkettőre nagy szükségük lévén, nem látta okát az inspektor nagy jajveszéklésének, mind azon által a kapott utasításhoz képest lekergette a honvédeket onnan, azonban, midőn némelyik egy-egy csomaggal surrant el mellette, úgy tett, mintha azt nem venné észre, természetesen arról *Leiningen*nek sem tévén jelentést.

«És ezt a minden ízében gentleman embert, ezt a nagy-lelkű katonát, — kiált föl jogos elkeseredésében *Mogyoródy*, — merte az aradi osztrák haditörvényszék azzal vádolni, hogy ő foglyokat öletett le! A legelvetemültebb bandita is csak megöli áldozatát, aztán punctum; de az aradi hőhérok még rugtak is egyet áldozataikon. Ha van még hely bélyegnek gyalázatos homlokukon, az lesz a leg-rútább, mit egykoron a történelem ezért rájuk fog sütni.»¹

Egyébiránt mit csodálkozhatunk azon, hogy akkor az osztrák vérbíróságok be akarták mocskolni a mi *Leiningen*ünk tiszta jellemét, ha azt látjuk, hogy most, majdnem 49 év múlva, egy magyar irodalmi vállalat, melynek élén *Jókai* áll, s mely «a szabadságharcz bibliája» czimén igyekszik magát a magyar olvasó közönség nyakába varrni, nem tudva azt, hogy az osztrákoknak is volt egy *Leiningen* tábornokuk a temesvári várban, s a mi vértanunkat ezzel tévesztve össze, minősíthetlen tudatlansággal és könnyelműséggel azt írja nagy emphasissal a mi *Leiningen*ünkről, hogy ő látta el az 1848. évi deczemberben eleséggel az aradi várban levő osztrákokat.²

Még *Hentz*ről kell fölemlítenem, hogy őt a korai dél-előtti órákban fölkereste *Szikszai*. Ott feküdt a főhadparancsnokság egyik földszinti szobájában, oda volt szállítva *Alnoch* ezredes eltorzult holtteste is. *Szikszai* éppen akkor

¹ *Mogyoródy* jegyzetei.

² 1848. A magyar szabadságharcz 136.

volt ottan, a mikor *Görgei. Hentzi* tábornoki ruhában volt s egy katonai köpenynyel letakarva. A katona orvos föltétlenül halálosnak jelentette ki sebeit. *Szikszai* azt írja, hogy ő két sebet látott rajta, mindegyik a hasán volt, mindegyik puská golyótól, egyik a másiktól 3—4 ujnyi távolságra.

Utolsó rendeletét, melyet reggeli 4 órakor a legnagyobb izgatottságban, mire ezen sorokból a legnagyobb biztonsággal következtetni lehet, *Gorini* mérnök-kari századoshoz intézett, közli *Ujhegyi*, és pedig facsimilében is.¹

A 3-ik zászlóalj halottainak száma *Buda* megvivásánál éppen annyi volt, mint a szolnoki ütközetben: 52, ezek legnagyobb része a somogyi ujonczokra esett, kik most voltak először tűzben, s mint már megjegyzém, bátran mentek régi társaik után és között. Sebesültjeik száma is sok volt, ezek között volt *Meingut József*, ki könnyű sebéből kiépült ugyan, de a kolerának áldozatul esett.

A hivatalos lap június 26-iki 141-ik számához csatolt azon mellékletben, melyben a *Budavár* ostrománál megsebesültek s kórházban gyógyítottak neve van dr. *Obonyai* törzssorvos által felsorolva, kiknek száma 676-ot tett, természetesen ide nem lévén befoglalva a nem kórházban ápoltaknak nevei, a 3-ik zászlóaljból 38 egyén van felemlítve, ezek között 34 közvitéz s *Magyút* (ez *Meingut* lenne) *József* őrmester. *Minár András* és *Szita András* tizedesek és *Pécs Áron* őrvezető.

Még az nap délelőtt 11 órakor visszavezényeltetett a várból az előbbi táborhelyére a 3-ik zászlóalj, a *Kis-Svábhegyre*, ott aztán derült kedélylyel tisztogatták ki vérrel, porral bemocskolódott fegyvereiket. Másnap reggel 8 órára a Tedeumra a várba felrendeltetett *Gorove* zászlóaljparancsnok vezetése alatt 1 százados, 2 főhadnagy, 2 hadnagy, 6 őrmester, 12 tizedes és 24 közhonvéd a zászlótar-

¹ *Szikszai* jegyzotei után. — *Ujhegyi* i. m. 222.

tóval és dobossal. Ezek között volt *Szabó* százados, *Farkas* hadnagy, *Vaszil* őrmester s *Máté* és *Veres* tizedesek. Szakadó záporban mentek fel a várba, mely köveket sodort lábaik elé s a rohanó ár miatt csak nehezen tudtak a vár kapuján felvergődni.

A Tedeum 10 órakor volt, s ezt víg lakoma követte. Délután 2 órakor pedig a Disztéren a felrendeltek felett szemlét tartott *Görgei*. Gyönyörű látványt nyújtott a honvédségnek ez a kiválasztott színe-java, díszbe öltözve s arczukon a diadalérzet büszkélkedő kinyomatával. A tábori zene felharsant, a Rákóczi-induló s a Marsaillaise akkordjai messze elhallatszottak az akkorra már napfénytől elárasztott tavaszi légben. *Görgeit* minden felől frenetikus éljenzés üdvözölte. A kitüntetések ekkor hozta nyilvánosságra a fővezér. *Gorove Antal* a II-ik osztályu katonai érdemrendet nyerte s kineveztetett a 103-ik zászlóalj őrnagyául, helyébe pedig a 3-ik zászlóalj tényleges parancsnokául. *Szabó János* jelöltetett ki, mint *Gorove* után legidősebb százados; *Farkas János* hadnagyságból egyszerre századossá léptettetett elő s egyszersmind a III-ik osztályu katonai érdemrendet nyerte, (ő később *Garibaldi* alatt s az új honvédségnél szolgált, mint a 9-ik zászlóalj őrnagya s parancsnoka.) *Vaszil* hadnagygyá neveztetett ki s megkapta a zászló feltüzéseért kitűzött 100 pengő forint jutalmat; *Máté* a III-ik osztályu katonai érdemrendet s *Veres* egy piros szalaggal való feldíszítést nyert. Ezeket maga *Görgei* tűzte fel meleg és lelkesítő szavak kíséretében mindenkinek a mellére. Ezek a kitüntetések már nem lettek a hivatalos lapban közétéve.

23-án délután aztán s most már *Szabó* által vezényeltetve, ki egy gyönyörű lovon ült, levezettettek majdnem 3 heti táborhelyükről a szabad ég alól, be a városba s a vár alatti házakban, a *Krisztina*-városban lettek elszállásolva. Most volt aztán még csak öröm a honvédek szemeiben is, s az őket üdvözlő polgárság ajkain is.

Koszorúk, virágok, kendők és szalagok esőként hullottak rájuk.¹

Nagyon kedves egy pár napot töltöttek aztán itt, át-át-rándultak az új életre pezsdült *Pestre* is s a vendégszeretettől elhalmozva, egy kevésbé kipihenték valahára hosszú fáradalmaikat meglehetősen kényelmes szállásaikon.

Már arra számítottak, hogy a fővárosban töltsék a piros pünkösdi ünnepeket, azonban jött a parancs: előre! Fájó szívvel vettek búcsút hazánk fővárosától. Épen pünkösds első napján, május 27-én indultak útra s az nap *Vörösvárra*; május 28-án *Doroghra*, 29-én *Esztergomba* és *Párkányba*, 30-án *Köbölkútra*, 31-én *Perbetére* s június 1-én *Érsekújvárra* érkeztek, mindenütt, különösen pedig az esztergomi és érsekújvári lakosság által, magyar szíves-séggel s hazafiúi lelkesedéssel fogadtatván.²

Itt időztek aztán tétlenül egészen június 20-áig, mert a *Vág* partjain való ide-oda nyomulgatásukat voltaképen nem nevezhetjük hadműködésnek. Június 2-ára nevezetesen az volt napiparancsban meghagyva a III. hadtestnek, hogy jobb szárnyával, azt a *Nyitrának* irányítván, a szeredi főútig huzódjék el; június 3-án szemléket kelle tartani *Farkasd* és *Tardoskedd* felé; június 4-én az ellen nyugtalanítása végett messzemenő kisebb csapatokat kellett küldenie *Tardoskeden* át *Sellye* felé; június 5-én ezen állásban maradt; június 6-án 2 zászlóalj, 2 osztálylovasságot és 1 üteget kelle a *Nyitrához Tótmegyerbe* küldenie s ezek őrzárataikat *Negyed* felé a *Vágig* tolják s minden 48 órában felváltassanak; a hadtest hidászai és ácsai pedig *Gutára* küldendőek, hogy ottan a *Vág-Duna* felé a legnagyobb igyekezettel, éjjel és nappal dolgozva,

¹ *Mogyoródy, Szikszai, Máté, Várady, Veres és Revóczy* jegyzetei után, — *Egervári*: Honvédtörzstisztek albuma. 185. Közli a *Gorove* és *Szabó* arcképét s életrajzát is. — *Asbóth L.* emlékiratai. I. 49.

² *Asbóth* i. m. I. 201—202. — *Máté* jegyzetei.

hidat építsenek; június 20-án pedig a *Vág* fölé még az ellen láttára is hidat kelle vonnia s ha ez sikerül, a folyón átkelnie a II. hadtest támogatására, de csak akkor, ha ennek sikerült az ellenséget *Zsigárd*-ból kiűzni, mindenestre azonban a II. hadtestnek támaszul szolgálnia, egyik dandárának pedig, melybe az ágyúütegek is beosztandók, *Tarnóc*- és *Vecsér*-ről az ellenséget *Sellyén* zaklatnia s azt ott, hidépítési szándokot mutatva, tévedésbe hoznia, e célból némi építkezési eszközt és anyagot is kellvén a partra vinnie.¹

Itt érte tehát a 3-ik zászlóaljat az a szerencse, hogy egy évi táborozásuk fáradalmait teljesen kipihenhatték s magukat egészen tisztába hozhatták. Június 6-án a legnagyobb díszet fejtve ki, tartották meg a kormány által az ország minden felekezetének megrendelt ima elmondása és böjt mellett, a muszka invázió ellen az országos ünnepet.

Érsekújvár északi részén nagy gyepes síkság van, ott gyűltek össze, ott tartott felettük *Knézics* tábornok szemlét. Midőn a 3-ik zászlóalj elvonult előtte, örömtől könnyes szemmel élteté azt, fölkiáltva: «e zászlóaljat mint mintaképet merem felmutatni a nemzet 200 ezer katonája között a kormánynak!» Ekkor tudták meg biztosan, a mit az előtt hallottak ugyan már sugdosni, hogy jön a muszka. S reájuk nem tett valami jó benyomást az a megrendelt országos imádság, sőt inkább lehangolólag hatott, mert abból azt vonták ki, hogy nagyon nagy veszedelemben lehet a magyar ügy, midőn már nem a honvédek fegyverétől, hanem az isteni segélytől várja a kormány a győzelmet. Hiszen eddig ők, ha imádkoztak is, csak azért imádkoztak, hogy: «csak nézd s ne segíts uram isten sem nekik, sem nekünk!»

Itten kaptak 2 üteg ágyut is, 6—6 fontosokat, a nagyváradi ágyúöntődeből, mind hamuszínre volt festve s rajta

¹ *Asbóth* i. m. I. 204—214.

ezen fölrirat: «Ne bántsod a magyart!» S a tüzerek mind 15—16 éves gyermekek voltak.

S innen ment el június 7-én *Kalmár Lajos Komáromba*, kineveztetvén oda hadnagygyá a 98-ik zászlóaljhoz. Vele ment *Várady Lajos* is, a ki később a szeptember 8-iki napiparancsban *Klapka* által az *Eszterházy* ezredes előterjesztésére szintén hadnagygyá neveztetett ki s hasonlólag a 98-ik zászlóaljhoz.¹

Arra a felvethető kérdésre, a melyet a *Görgei* ellenei *Görgei* ellen szoktak felhozni, hogy miért volt itten *Érsekújvárnál* is annyi késedelmezés: egyszerűen utalok arra a május 21-iki haditervre,² mely további hadműködésünk alapjául a defensívát, a védekezést jelöli meg, melyet *Debreczenben* a kormány *Görgeinek*, a fővezérnek s a hadügyminiszternek tudta nélkül és háta mögött állapított meg s mely minden hadsereg- és hadtestparancsnoknak a legszigorúbb maguk-mihez-tartása végett megküldetett.³

Ebből magából mindenki teljes meggyőződést szerezhet magának arra nézve, s még inkább *id. Görgey Istvánnak* az ezen hadi tervet bonczoló fejtegetéséből,⁴ hogy a támadó fellépést *Buda* vára bevétele után egyedül ez a május 21-iki haditerv akasztotta meg, ez egyelőre az erők koncentrálását a *Duna* két partján s annak eszközléséig a defensívát rendelve el, a támadást csak ennek foganatosítása után és pedig *Bem* fővezérsége alatt, a ki szintén a fölvonulásra volt utasítva.

¹ *Szikszai, Máté* s *Várady* jegyzetei után. — *Szinnyei*: Komárom 1848—49-ben. 316.

² Közli *Makray* i. m. 69—71. — *Id. Görgey István* i. m. II. 327., 328. — *Mészáros Károly*: Kossuth levelezése a magyar szabadságharcz karvezéreivel. 99—103. (Az itt közlött védelmi terv nagyban különbözik a *Makray* és *id. Görgey István* által közlöttől.

³ *Id. Görgey István* i. m. II. 329.

⁴ *Id. Görgey István* i. m. 341—353.

Sajátságos, hogy úgy *Klapka*, mint *Gelich*, pedig ezen tervnek a bábája *Klapka* volt s annak létrejöttében, mint maga is beismeri, *Gelich*nek is volt része, a terv elfogadásának napjául május 12-ét jelölik meg, s amaz egyszerűen azt mondja, hogy azt *Görgei* is elfogadta, emez pedig még azt is előadja, hogy *Klapka* azt május 15-én, midőn *Nagy-Sándor* titkos feljelentésére, az az által közlendők meghallgatására, tehát voltaképen kémszerepre küldetett *Görgei*hez *Kossuth* által, a *Budavár* alatti főhadi szálláson közölte *Görgei*vel s ez akkor elhallgatta előtte támadó szándékát. Persze: mindebből egy szó sem igaz, hanem ezzel tévútra vezették *Rüstow*ot is.¹ Az igaz az, hogy ez a hadműködési tervezet, mint azt magának *Gelich*nek azon elbeszélése, hogy a tervezetet a minisztertanácsai elfogadás után délután ő mondotta tollba a vezérkar néhány tisztjének, s azt még azon este futár által szét is küldötték, — és a tervezet alatt levő dátum igazolja, május 21-én állapítottatott meg, s *Görgei* kénytelen volt ahhoz alkalmazkodni, miután mást nem is tehetett, ki lévén adva a rendelet minden hadsereg- és hadtestparancsnoknak, hogy a legszigorúbban ahhoz a hadműködési tervezet-hoz tartsa ezentúl magát.

Midőn azonban június közepe felé azt látta *Görgei*, hogy sem a tervezetben küldeni ígért tartaléksapatok, sem *Bem* nem érkeznek meg, és így az a tervezet dugába dőltnék s halva születettnek tekintendő s a fent elősorolt okok miatt most már annak tekinti azt maga a kormány is, maga vette kezébe ismét a további teendők intézését s híven eredeti támadási tervéhez, megbízta *Bayert* a támadási tervezet elkészítésével, melyet aztán nem csak ő, de még *Klapka* is elfogadott. Ennek alapgondolata az volt, hogy az osztrákok balszárnya a *Vágmenti* védőleges

¹ *Klapka*: Memoiren 29—31. — *Gelich*: Magyarország függetlenségi harcza. III. 403—405. — *Rüstow*: Magyar hadjárat története. II. 52., 53.

vonalon áttörendő, ez által a *Duna* balpartja *Komáromtól* a *Morva* vizéig birtokunkba jutván.¹

Ezen terv megvalósításáért vivta *Asbóth* június 16-án a zsigárdi ütközetet s június 20-án a peredi csatát. A ki-tűzött czél egyik napon sem éretett el. *Zsigárdnál Knézics* alparancsnokainak sürgetései daczára sem ment *Asbóth*-nak segítségére, *Perednél* alparancsnokai kényszerítése folytán ment ugyan, de akkor is csak hadteste $\frac{3}{5}$ -öd részével. Az tehát, a mit *Asbóth* ír,² mint ha *Knézics*et nem küldötte volna hozzája *Görgei*, a tények által is s az általa közölt és fentebb már idézett napi parancs által is meczáfoltatik.

A 3. zászlóalj a III. hadtest azon $\frac{3}{5}$ -öd része között vala melyet *Knézics* odaküldött segélyül *Asbóth*nak. E czélből a zászlóalj, mely addig *Érsekújvárott* feküdt, június 19-én onnan *Tótmegyerre* menesztetett s onnan 20-án reggel hajnalban *Farkasdnál* a *Vágon* átszállt s épen akkor érte be *Asbóth*ot, midőn az *Peredet* erőszakolta, hol az osztrákok erősen tartották magukat. Zászlóaljunk aztán csatlakozott a *Peredet* ostromló II. hadtestbeli csapatokhoz, így aztán szuronyviadallal kiverték az osztrákokat a faluból s ők a falutól jobbra, *Deáki* felé foglaltak állást, a hol meg is háltak, még a délután folyamán eltemettette az elesetteket, hogy azok büzhödő holtteste a nagy melegben meg ne rontsák a légkört. Itt látták először *Görgeit* *Buda* ostroma óta.³

Még azon nap este elmozdította *Görgei* úgy *Asbóth*ot, mint *Knézics*et a hadparancsnokságtól, emezt önállótlan-sága, amazt a vér ok nélküli pazarlása és szava be nem vehetősége miatt. *Knézics*ről, a ki különben igen vitéz katona volt, említém, hogy kritikus pillanatokban egyáltalán nem tudta bele találni magát a hadtestparancsnok

¹ *Id. Görgey István* i. m. II. 506—508.

² *Asbóth* i. m. I. 63.

³ *Szikszai és Máté* jegyzetei után.

helyzetébe, *Asbóth* pedig fölöslegesen igen sok vért el-pazarolt *Pered* ostrománál s jelentésében elhallgatta, sőt elcsavarta, hogy *Zsigárd*-nál ágyúkat is veszített. *Asbóth* helyébe *Kászonyit* s *Knézics* helyébe *Leiningent* állítja az illető hadtestek élére *Görgei*, s *Leiningen* helyébe had-osztályparancsnokká *Földváry Károlyt*, ezzel most már névleg is átadatván a 3-ik zászlóalj parancsnokságát *Szabó János* századosnak.¹

Másnap a vezényletet személyesen vette át *Görgei*. Hajnalban hadirendbe fejlődött a tábor. *Görgei* ott állott komoran a 3-ik zászlóalj előtt, nem szólt egy szót sem, folyton az ellenség mozdulataira irányozván minden figyelmét. Még azt is hidegen hallgatta és nagyon természetesen meg sem köszönte, midőn *Szabó János* őt, mint a magyar köztársaság vezérét éltette s ezt a zászlóalj is utána zúgta.²

Ezen napra a III. hadtest teendőiül az volt az e napra kiadott napiparancsban kijelölve, hogy a *Vág* tulsó partján levő seregrész megérkezte után azonnal támadjon, a támadás célpontja előbb *Sellye*, aztán *Vág-Királyfalva* s a későbbi folyamatban *Palócz*, *Kajál* és *Galántha*, bal-szárnnya a II. hadtest jobb szárnyával *Deákit* vevén be, és szállván meg egyidejűleg.³

Azonban nem volt idejük a támadásra. Még alig pity-mallott, alig derengett fel az akkor mutatkozott köd el-szálltával a reggel, azt látták, hogy ellenséges hadoszlopok közelednek hadállásuk felé, pedig tegnap ugyancsak sebes lélegzettel vonultak volt vissza. Megjött a megfajtás csak-hamar. A fővezér, hogy az első összemerőzközésre hozzá-készülhessenek, *Földváry* útján tudatta velük, hogy be-érkezett tudósítások szerint az éjjel muszka csapatok csatlakoztak az osztrákokhoz s így mostan már az egye-

¹ *Id. Görgey István* i. m. II. 521., 522., 544., 545.

² *Revóczy* jegyzetei után.

³ *Id. Görgey István* i. m. II. 546.

sült szövetségeseikkel kell fegyvereiket összemérniök. Ez a hír csak fokozta harcvágyukat.

Az osztrák-muszka támadó sereg heves ágyúzással kezdte meg a csatát, a mit a mi tüzeink hasonlóan viszonoztak. Az ágyugolyók méreteiről s hordtávoláról bizony fel lehetett ismerni, hogy most már nem csak osztrák ágyúk szórják reánk a tüzet. A 3-ik zászlóalj ott állott a III. hadtest képezte jobb szárnyon, sík mezőn, javában erő buzakalászkok között a *Deáki* alatti erdővel szemben, mely muszka gyalogság által volt megszállva. *Görgei*, hogy az ellenség ágyútüzét mérsékelje, *Leiningennek* megparancsolja az erdő felé való előremozdulást. Ez meg is történik. Azonban ekkor érkezik a jelentés, hogy a balszárny *Alsó-Szelinél* visszanyomatott s hogy *Királyrévet* az ellenség elfoglalta. *Görgei Királyrévnek* visszavételére küldi *Rakovszkyt* s *Alsó-Szeli* felé egy lovasrohamot intéztet a III. hadtest lovasságával, melynek élére, ezt a kegyet kérve ki magának, *Hügel* báró, a II. hadtest új vezérkari főnöke állott. *Rakovszky* hősieken vissza is foglalja *Királyrévet*, de a lovasság rohama visszaveretik s *Hügel* báró egy ágyugolyótól találva maga is elesik. Ennek folytán *Görgei* visszarendeli *Leiningent* előbbi állásába.

E közben történt az a mulatságos eset a 3-ik zászlóaljjal, hogy egy muszka katonát, ki a *Deáki* melletti erdőből néhány bádgedénnyel vízéért volt kiküldve, elfogták csatárlánczban levő honvédeink. Az együgyű muszka semmiképen nem akarta megérteni, hogy ő most már fogoly, nem akarta a bádgedényt sem nyakából levenni engedni, azt hajtogatva, hogy ha ő azt kiadja a nyakából, tisztje megkancsukáztatja azért. Végre aztán egy *Gutmann* nevű s lengyel születésű honvéddel, ki a 2-ik századnál szolgált s muszkául is beszélt valahogy, nagy nehezen megértették vele, hogy most már a magyarok foglya s többé nem fogja senki megkancsukázni. Ennek nagyon megörült a jámbor muszka s még inkább annak, hogy hátra kísértetve, nem úgy bántak vele, mint

fogolylyal, hanem még egyik társzekéren elhelyezett azon tengerzöldszín zászlójuk őrizetével is megbízták, melynek *Földvály Lajosné* volt a zászlóanyja s mely arany s ezüsttel volt kihímezve, melyről azonban hiányzott a szalag, mert a zászlóanya arra kérte a zászlóaljat: határozza meg a szalagra hímzendő jelszavat s ő azt a szalagra ráhímezvén, utólag elküldi a szalagot a zászló után. A *Damjanich* elnöklete alatt tartott tanácskozáson *Szikszai* indítványára jelszóul fogadtatott el: «Jobb időket a hazának, Bús napjai már valának!» — s azt tiszteletteljesen tudatták is a zászlóanyával. De a szalag soha nem érkezett meg a zászlóaljhoz, talán azért, hogy időközben *Eszék* várát feladván *Földvály Lajos*, neje attól tartott, hogy ennek folytán a 3-ik zászlóalj nem is fogadja el most már a szalagot. Az a szalag tehát, melyet *Földvály* csendőrezredes, mint a 3-ik zászlóalj zászlaja szalagját, pár évvel ezelőtt a nemzeti muzeummnak ajándékozott, lehetett ugyan a 3-ik zászlóalj számára készítve, de a 3-ik zászlóalj zászlaján nem volt soha. Ezt a zászlót bizta a 3-ik zászlóalj a muszkája őrizetére s az ezen kötelességének, mint látni fogjuk, meg is felelt. Olyan humanusan is bántak vele, hogy olyan bánásmódról nekie fogalma sem volt; felöltöztették honvédruhába, úgy ételmezték, mint a többi honvédeket, sőt napdíjjal is éppen úgy ellátták. Nem is cserélt volna ez a muszka volt ezredesével sem.

Ezen epizód leírása után terjűnk vissza a csata további folyamának a leírásához.

Leiningen egy az ellenség centrumából vadászokkal is ellene intézett szuronytámadást fényesen visszavert ugyan *Pered* előtti azon állásából, melyet előbb elfoglalva tartott, s melybe most visszamozdult vala, de mivel két ellenséges dandár a *Potté* és a *Periné*, került oldalába, s a farkasd-negyedi átkelő ponttól való elvágatással fenyegette, kénytelen volt *Pered* előtti állását is feladni s visszahúzódni a falu mögé. *Pered* birásáért még egy ideig elkecseregett harcz folyt, mi közben osztrák részről *Simu-*

nich altábornagy fia is halálosan megsebesülve foglyunkul esett, azonban *Panjutin* is egész erejével csatlakozván *Potthoz* és *Perinhez*, ennek következtében *Leiningen*, miután a II-ik hadtest is megretírált s úgy az ő baloldala fedezetlen maradt, egész rendben *Zsigárd* és *Farkasd* felé vonult.

Görgei ekkor meggyőződván arról, hogy hiába vár *Nagy Sándorra*, kinek pedig két szolgálati tiszt által még 20-án délután komoly parancsot küldött, hogy a mai nap *Sempte-Szerednél* átkelve a *Vágon*, hátba támadja az ellenséget, a mi még az osztrák hivatalos író szerint is egészen más fordulatot adhatott volna e csatának — elrendelte a farkasd-negyedi hídon át a *Vág* balpartjára való visszavonulást.

A 3-ik zászlóalj volt a visszavonulás fedezésére kirendelve. *Földváry* személyesen intézte azt s a 3-ik zászlóalj hősiességszántással és szívós kitartással oldá meg feladatát *Zsigárdnál* egy körülárkolt temetőben a 3-ik zászlóalj öt szakaszával, a 2-ik századdal s a 3-ik századból a felével állást foglaltat s daczára az egész nap kifejtett erős küzdelem által előidézett erő-lazulásnak, az egész minket üldöző s elvágással fenyegető osztrák-muszka erőt egy óránál tovább tartja schachban, sőt több vakmerő szuronytámadással előcsapatait ismételve hátrálásra kényszeríti s csak ismételt parancsra vonult vissza. Ez a stickli katonailag alig menthető ugyan, de tény, még pedig olyan tény, melyet a 3-ik zászlóaljon kívül kevés más zászlóaljjal lehetett volna kivinni, hiszen még a veres sipkások egy része is kitért a *Vágnál* az ellenség elől, begugrott a folyóba s élén egy hadnagygyal keresztül uszta azt. S fedezte a visszavonulást a zászlóaljnak többi része ezentúl is, egész *Negyedig*, s azon keresztül, hol a magas kendervetésben fejlődtek csatárlánczba, visszautasítva az orosz lovasság rohamát, pedig már a puskaporuk is fogyatékán volt. Késő estig eltartott ez a küzdelem, de meg is volt az eredménye, mert a hadtest nyugodtan vonulha-

tott át a *Vág* balpartjára. Utolsóul a 3-ik zászlóalj vonult át a farkasd-negyedi hidon, akkor, midőn már majdnem egészen le volt bontva a híd s a még meglevő végső deszkákon csak egyenként lehetett átmenni s midőn már azt éppen felgyújtani akarták a hidászok. Az ő átvonultuk után fel is gyújtatott a híd s ezzel vége vettetett az ellenség további üldözésének.

A csata tehát el volt veszve, ezt nem lehetett tagadni. Az olaszországi edzett hadsereg egy része is itt harczott már ellenünk, ki lévén az onnan vonható, miután az olasz forradalom legyőzetett s megjelent a harctéren a temérdek muszka. Ez a két tényező óriási súlylyal nehezedett az események mérlegébe.

A vesztett csatának erkölcsi hatása volt a legjelentősebb. Levertség fogott el vezért és katonát. Az a gondolat kezdett mindenki lelkében megfogamzani, hogy többé nem lehet reménye győzelemre a magyar ügynek.¹

Az éjet *Tótmegyer* alatt töltötte a zászlóalj. Itten hallotta meg *Szikszai*, hogy *Elekes* is ottan van a kórházzá átalakított *Károlyi*-kastélyban, a betegek között, kiket mostan kényszerűségből ott hagynak az ellenség kezébe. De már csak nem engedheti a muszkák kezébe az ő jó barátját! Kocsit fogadott s elhajtattott a kastélyba, hogy ha másképen nem, ágyastól elhozza magával *Elekest*. Azt csakugyan lázbetegen s mégis a legnagyobb aggodalmak közt találta. Kimondhatatlan örömmel hallotta aztán *Elekes*, hogy érte jött *Szikszai*, ez fel is pakkolta őt a kocsiba, egy elegáns madráczot helyezvén alája s elvitte a táborba, onnan pedig elküldötte *Esztergomba*, a kórházba, hol fel is gyógyult. Ezt a madráczot megtartotta szabadságharczi emlékül *Elekes* s azon hunyta le a kitünő jel-

¹ *Id. Görgey István* i. m. II. 548—564. — *Rüstow* i. m. II. 141—148. — *Gelich* i. m. III. 533—541. — *Strack*: Beitrag zur Geschichte des Winterfeldzuges. 120. — *Szikszai*, *Mogyoródy*, *Máté* és *Revóczy* jegyzetei.

lem, a vitéz katona s a jó ízű *stylista* szemeit is, most ott nyugszik a *zilahi* temetőben jeltelen sír alatt, melyet azóta talán már be is földött a feledékenység száraz avarja.¹

Másnap *Tótmegyer*en volt a 3-ik hadtest főhadiszállása.² Ide érkezett meg a zászlóaljhoz az *Isaszegnél* megsebesült *Jankó Mihály*, ki midőn felgyógyult, felkereste a *Pesten* fekvő *Damjanich*ot s fölkérte, hogy eszközölje ki részére a lovassághoz való áttételét. *Damjanich*, kinél éppen ott volt dr. *Matakovszky Ferdinánd* törzsorvos is akkor, végig hallgatta a *Jankó* kérését s felülve az ágyba, villogó szemekkel mondá *Jankónak*: «Mit? te, egy 3-ik zászlóaljbeli a lovassághoz? azokhoz a gyávákhoz, a kiket a jobbak idestova egészen elhagynak, eljött *Bethlen*, eljött ez, eljött az, (itt megnevezett még néhány nevet,) hát te mennél oda? — Nem, nem engedem». — Később tudta meg *Jankó* az orvostól, hogy az öreg a Hannover-huszárok miatt haragudott a lovasságra. Pár nap mulva magához hívatta *Jankót*, tudatta vele, hogy másnap gőzhajón (két vontató hajóval) puskaport visznek *Komáromba*. «Te a hajóval mégy, az őrség vezénylete te reád lesz bízva. Most tehát Isten veled!» — fejezé be az öreg a beszédet, kezét nyujtva *Jankónak* — utóljára. Így került *Jankó Komáromba* s onnan *Tótmegyerre* a zászlóaljhoz.³

A III. hadtest még június 26-án is ott volt *Klapka* egyik jelentése szerint előbbi állásában a *Nyitrát* védelmezendő s csak június 27-én vonatott *Tótmegyerről* és *Tardoskédrről*, mert egy része itt feküdt, *Érsekújvárra*, onnan pedig június 30-án és július 1-én *Komáromba*, innen át a *Dunán* a parti erődített táborba a csillagvárba, s itt beillesztetett a csatarendbe, abban *Ó-Szőnynyel*, mint támponttal, a balszárnyat képezvén.⁴

¹ Szikszai jegyzetei után.

² Asbóth i. m. II. 69.

³ *Jankó* jegyzetei után.

⁴ *Id. Görgey István* i. m. II. 626., 693. — *Gelich* i. m. III. 615., 627.

Komáromba érkeztek, kapták meg hadnagygyá lett kineveztetésüket *Veres* és *Máté*, amaz a 2-ik századhoz, melyben aztán *Elekes* volt a százados s *Pálfi Ferencz* a főhadnagy. Ide érkezett be a zászlóaljhoz *Pogonyi Pali* is, kit *Veres* áprilisban még a hódmező-vásárhelyi kórházban hagyott vala.¹

Azért vonatott ez a hadtest is *Komáromba*, mert a június 26-án este *Pesten* tartott miniszteri tanácsban további hadműveleti tervül a *Görgei* mint hadügyminiszter által előterjesztett azon terv fogadtatott el, hogy hadműködési központul *Komárom* vétetik, odavonul a kormány is, s onnan fog az ott összpontosítható magyar sereg egy utolsó kétségbeesett csapást mérni *Ausztria* ellen.²

Hogy ezt a tervet elfogadta maga *Kossuth* is, azt kétségtelenül igazolják június 26-ról és 27-ről *Bem*hez és június 28-ról *Wysocki*hoz intézett levelei, melyekben tudatja *Bemmel* azt, hogy e kettő között lévén választásuk: vagy visszavonulni a tiszai vonalhoz, vagy az oroszokat előnyomulni engedvén, egy merész támadással *Ausztriára* vetni magukat, — ő az utóbbira határozta magát s a miniszterek is (mert a «mi» alatt csak ezeket értheti) ezt választották; tehát annyi erővel, a mennyivel bírnak, *Ausztria* ellen fognak indulni, a pénz, lőszer és fegyverek hiánya is ezt tanácsolván s panaszkodik *Bem* előtt a miatt, hogy *Wysocki* retirálásával nyakunkra hozván az orosz, nem lesz időnk egy főcsapást mérni *Ausztriára*, — *Wysockival* pedig azt, hogy éppen most folyamában vannak az osztrák hadsereg elleni bizonyos hadműveleteknek, tehát a *Wysocki* feladata az oroszoknak a *Felföldön* való lekötése, hogy ők ez alatt itt az osztrákokon egy csapást ejthessenek.³

¹ *Veres* és *Máté* jegyzetei után.

² *Görgei* i. m. II. 188—192.

³ *Makray* i. m. 88—91. — *Getlich* i. m. III. 594. — *Id. Görgey István* i. m. II. 616.

Az áprilisi hadjárat óta a 3-ik zászlóaljnak a *Vág* melől *Komáromba* való vonulásáig kinevezettek ezen zászlóaljhoz: május 2-án századosokul *Benyiczki Sándor*, *Szabó János* s *Viszthof* (sic) *Károly* zászlóaljbeli főhadnagyk; főhadnagykul *Jankó Mihály*, *Horváth Károly* és *Szikszai Lajos*, zászlóaljbeli hadnagyk s hadnagykul *Gorove István*, *Kaiser* (később *Mogyoródy*) *Adolf*, *Ketskés István*, *Dobai Antal*, *Kiss Ferencz*, *Alberti Gábel* s *Návay Sándor* z. a. őrmesterek;¹ június közepén hadnagykul a már említett *Vaszil József*, *Pálfi Ferencz*, *Markovics Antal* s *Bontilla György* z. a. altisztek;² szintén június közepén századosokul *Gergely Károly*, *Jankó Mihály* s *Elekes István* z. a. főhadnagyk; főhadnagykul *Lehrer István*, *Szalay Antal* és *Szathmáry Andor* z. a. hadnagyk s hadnagykul *Szathmári István*, *Bacella Mátás* s *Hudek János* z. a. őrmesterek és *Pálfi János* z. a. tizedes.³ Több kinevezést nem közlött a hivatalos lap, pedig mint láttuk és látni fogjuk, történt még számos.

Áthelyezettek a zászlóaljból: május 11-én főhadnagykul a 92-ik zászlóaljhoz. *Kremmer János*, a 95-ik zászlóaljhoz *Pátrubán Márton*, a 96-ik zászlóaljhoz *Bózoki József*, a 97-ik zászlóaljhoz *Depner Mihály*, s a 98-ik zászlóaljhoz *Funtek György* hadnagyk;⁴ május 17-én a 96-ik zászlóaljhoz főhadnagykul *Hoffmann Rudolf* hadnagyk;⁵ május 23-án a komáromi újoncztelephez hadnagykul *Bende Károly* z. a. őrmester;⁶ június közepén a 98-ik zászlóaljhoz hadnagykul *Kalmár Lajos* (kit már említettünk is) és *Gyurmán Willibáld* z. a. hadnagyk, s a 100-ik zászlóaljhoz főhadnagykul *Somlyai Károly* főhadnagyk;⁷ június 16-án a 103-ik zászlóaljhoz őrnagykul

¹ *Közlöny.* 1849. 96. sz.

⁵ *Közlöny.* 1849. 109. sz.

² *Közlöny.* 1849. 129. sz.

⁶ *Közlöny.* 1849. 115. sz.

³ *Közlöny.* 1849. 133. sz.

⁷ *Közlöny.* 1849. 133. sz.

⁴ *Közlöny.* 1849. 104. sz.

s zászlóaljparancsnokul *Gorove Antal* százados,¹ kinek ezen kineveztetését fentebb már szintén említettük; s június 29-én nyargonczy minőségben az első tartalék-hadosztály főparancsnoksága mellé *Bunjeváczy Károly* alhadnagy.²

Kellő fogalmat alkothatunk magunknak ezekből a tekintetben, hogy mily rendetlenül közöltettek a hivatalos lapban a kinevezések. Arra, hogy a keresztnemek helytelenül iratnak, sőt arra is, hogy a vezetéknemek is hibásan közöltetnek számtalan esetben, még csak szemet húnyhatunk, de találunk számos oly előléptetésre is, melyre nézve az azon rangra való kinevezést, melyről az előléptetés történik, hasztalan keressük a hivatalos lapban. Ez is bizonyítja, hogy sok kinevezés nem tétetett közzé. Ennek okai: a forradalmi harcokban természet-szerűleg előálló személyi kérdések egybetorlódása s nálunk különlegesen a kormány többszöri hurezolkodása s az egyes hadcsapatoknak a kormány székhelyétől huzamosb ideig való elzárása.

¹ *Közlöny.* 1849. 141. sz.

² *Közlöny.* 1849. 154. sz.

VII. FEJEZET.

Komáromnál s Komáromtól Világosig.

A június 26-iki ministertanácsban elfogadott hadműködési tervből sem lett semmi. Harmadnapra már megváltoztatta azt *Kossuth* s helyébe azon határozatot hozatta, hogy az összpontosítás a *Maros-Tisza* szögében *Szeged* mellett történjék. Hogy miért dobta ezt a tervet félre? — az még a mai napig is rejtély. *Vas Gereben* ugyan azt írja 1861-ben, hogy valaki azt mondta erre a tervre vonatkozólag *Kossuth*nak: «Mit akarsz? *Komáromba* akarod magadat bezáratni, hogy *Görgeinek* foglya légy?» — «Nem ide tartozik, — jegyzi meg *Vas Gereben*, — ki mondta e szavakat? de valaki mondta, és az egész terv megbukott.»¹

Pedig hát maga *Kossuth* írta azt éppen e napokban, június 28-án, az előbbi fejezet végén már hivatolt levelében *Wysockinak*: «a mily gyorsan ön a főhadserg felé közeledik, épp oly gyorsan hozza ön az oroszokat a főhadserg nyakára.» S ezzel *Kossuth* nagy igazságot mondott. S ezt a stratégiai elvet, mely annak magvát képezi, mégis egészen mellőzte akkor, midőn kieszelte vagy elfogadta az összes haderők *Szeged* körül való összpontosításának eszméjét. Vagy talán nála is, mint *Dembinskinél* a török földre való elvonúlhatás eszméje lebegett a háttérben? Ezt a feltevést látszik támogatni *Klapkához* pár

¹ Után közölve a «Függetlenség» 1884. évi 280-ik számában,

nap múlva, július 3-án írott levelének egyik passusa, hol a hadseregnek már az *Aldunánál* való összpontosításáról beszél.¹ Az új összpontosítási tervet *Kossuth* június 29-én a *Pesten* levő tábornokok meghívásával tartott hadi tanácsban fogadtatta el, alapúl s indokúl azon tervre vonatkozólag *Görgeinek* június 29-ére virradólag *Győr* elveszte után írott azon levelét hozván fel, melyben tudatja, hogy az ellenség túlnyomó erejével szemben nem képes többé a fővárost fedezni. Pedig ez a sajnálatos fordulat csakis arra lehetett volna indok, hogy a június 26-iki megállapodások minél előbb foganatosíttassanak s a kormány mielőbb vonuljon *Komáromba*.²

Még *Görgeivel* is elfogadtatta ezt az új tervet a kormány. Még azon éjjel éjfél után egy küldöttséget menesztett hozzá, abba ügyes fogással beválasztva *Csányit*, *Görgeinek* atyai barátját és *Aulichot*, kit *Görgey* szintén igen magasra becsült, s ezeknek, kik június 30-án délelőtt egész váratlanul lepték meg, baráti érzelmeik által befolyásoltatni engedte magát *Görgei* s kérésöknek saját meggyőződése alárendelésével engedve, megígérte, hogy a *Komáromban* hagyandó helyőrség kivételével haladéktalanul levezetendi seregét *Budára*.³

Pedig épen a küldöttség érkezését megelőzőleg kevéssel írta meg a fölötti elkeseredésében, hogy a táborban két polgári biztos jelent meg, hogy az elhagyandó falvakat felperzselje, kiket aztán egyszerűen elkergetett *Görgei* a táborból, — hogy ő nem a kormányért, hanem a népért küzd, s ha a népnek az válnék javára, nem haboznék fegyvereit is letenni.⁴

¹ *Mészáros Károly*: *Kossuth* levelezése a magyar szabadságharcz karvezéreivel. 123.

² *Kossuth*: *Viddini* szózat. 28. — *Mészáros Lázár*: *Emlékiratai*. II. 278., 279.

³ *Görgei*: *Mein Leben und Wirken in Ungarn*. II. 203., 204.

⁴ *Ramming*: *Der Feldzug in Ungarn und Siebenbürgen im Sommer*. 132.

S csak azután, midőn az ígélet megtétele után a küldöttség rögtön visszautazott *Pestre*, s ő annak foganatosítása módját gondolta át, győződött meg arról, hogy azonnal nem foganatosíthatja ígéletét, mert hiszen csapatai a *Vág* s *Nyitra* mellől mind be sem érkeztek *Komáromba*, a *Marczalnál* állott *Kmety*-hadosztály is még mindig nem csatlakozott a hadsereghez. Tudatta tehát ez okokat előadva azonnal a kormánynyal, hogy július 3-ának estéjénél előbb nem vezetheti le *Komáromból* hadseregét.¹

Ezzel nem másította meg ígéletét s ezt még *Gelich* is konstatálja, hiszen még ezen levelében is azt írja, hogy a mint lehet, teljesíti azt, s mégis az előbbi levele s a gyujtogatni akaró polgári biztosok visszakergetése által felfingerlődött *Kossuth* ezt a levelet használta föl ürügyül arra a vádra, hogy *Görgei* megszegte a szavát, holott azzal magát vádolhatta volna, mint ki előző nap a június 26-iki minisztertanács megállapodásait revokáltatta, — s ezért a július 1-én a *Pesten* levő tábornokok meghívásával tartott haditanácsban elmozdította *Görgei*t a fővezérségtől.²

De nem vázolom bővebben tovább a *Kossuth* és *Görgei* között kitört elkeseredett harcz további fejleményeit, mert ennek bővebb rajzolósa csakugyan nem vonható be feladatunk körébe. Ennyit is azért írtam arról s ennyit kellett is írnom, hogy rámutassak az okra: miért nem maradt meg a *Görgei*-féle hadsereg s ebben a 3-ik zászlóalj is a június 26-iki miniszteri tanács megállapodásaihoz képest *Komáromban* mindvégig, hogy onnan mérjen csapást csapásra *Ausztria* ellen?

Egyébiránt ha a *Vágnál* volt hadseregrészek beérkezte

¹ *Id. Görgey István*. 1848—49-ből. II. 682., 684.

² *Gelich*: Magyarország függetlenségi harcza. III. 646. — *Mészáros Lázár*: i. m. II. 279., 280. (A tanácskozás napjával július 17-ike tévedésből, rossz visszaemlékezésből van téve.) — *Mészáros Károly* i. m. 121., 122.

után mindjárt foganatosítani akarta volna is a levonulást, a *Kmety* hadosztálynak a sorsra hagyásával *Görgei*, azt még ez esetben sem teheti vala azonnal meg, mert július 2-án jókor reggel megszólaltak a monostori sánczok felől az ágyúk. *Haynau* elbizakodva győri sikerében s számszerű túlsúlyában, *Komárom* alatt is megtámadta seregünket.

Görgei épen a legelkeseredettebb hangon egy igazoló iratot diktált tollba, midőn meghallotta az első ágyúszót. Félbe hagyta azt s odaszólván *Bayernek*: «Meg lehet, hogy nem is lesz többé reá (az igazoló iratra) szükségem. Adieu, Bayer!» az udvaron felnyergelve álló lovára pattant s abban a keserű hangulatban, a miben akkor a levelét diktálta, elvágtatott a harcztérre.¹

A 3-ik zászlóalj mindjárt napkeltével, az ellenség közelédtnék első hírére, a 8-ik számú redoute-ban foglalt állást, melyben egy üteg 18-fontos és 2 darab 24-fontos ágyú volt elhelyezve, itt voltak 11 óra feléig, a midőn a zászlóalj 5 századja *Ó-Szőny* ellen küldetett, melyet az osztrákok *Klapkától* hatalmukba kerítettek, azon meghagyással, hogy azt foglalja vissza az osztrákoktól. *Ó-Szőny* bevételének elősegítésére s a 3-ik zászlóalj támogatására kirendeltettek még a Schwarzenberg- és a Ferencz-Károly- gyalogsorezred nálunk szolgált 3-ik zászlóalja s a 65-ik honvédzászlóalj. Ezek azonban vezénylet hiányában mind csak a 3-ik zászlóalj után tódultak, a helyett, hogy az ellent átszárnyalással fenyegették s ez által azt makacs ellenállásában megingatták volna; sőt még a segélyükre küldött 2 tüzérüteg egyike, azonkívül, hogy mindkettő későn érkezett, az akció hevében őket vette kereszt-tüzbe.

A 3-ik zászlóaljnak kirendelt 5 századát *Szabó János*, ki ekkor már őrnagy volt, vezeté a falu megostromlására. A főutczán a templommal szemben támadtak, de a túlerő

¹ *Id. Görgey István* i. m. II. 695.

által kétszer visszanyomattak, azonban csak a helység széléig.

Ezen rohamnál történt, hogy *Jankó Mihály* százados, ki az 5-ik századot vezette, a mint csatárlánczban a templomon túl, a falu főutczáján előnyomult, nem tartotta magát a mellette jobb oldalt, szintén csatárlánczban, a szőlők felé működő s *Wüsthof* százados által vezényelt 6-ik századdal harczvonalban, hanem néhányad magával heve által elragadtatva, egész a falu széléig nyomult. Ez alatt a falu mögött, tehát hátában, valami gyanus dolog történik, egy emberét visszaküldi, hogy nézze meg, mi az? Ez aztán hírül hozza, hogy a zászlóalj 4 százada, meg az ő századának is jó része visszavonult s hogy ők a sok német által körül vannak véve. Ezen hirre ő maga megy szétnézni, s megbízván a vele maradt hadnagyát, *Benke Imrét*, hogy bent maradt embereit az épületek közül gyűjtse addig össze, a falu szélén volt egyik kert sűrű lomboszatú fái közül veszi szemügyre a helyzetet, s azt látja, hogy mintegy 2 zászlóalj német már a falu mögött egészen bekeríté őket, s a menekülni akaró egyes honvédekét kiméletlenül lövi és szúrja le. Vissza megy az az alatt egybegyűjtött embereihez. Lehetek vagy 30-an. Ezekkel tudatja a helyzetet s javallja egyszersmind nekik, hogy a ki akarja: bujjon el a házakban, ő azt nem teheti, vagy megadja magát, vagy meghal. S ezzel neki indult ismét a kert széle felé, most már csak egy pár ember követte. Ekkor látta, hogy tőle jobbra 2 századot vezényelnek be a faluba, tehát nincsen mentség; de látta azt is, hogy nem messze áll egy osztrák tiszt, ki éppen az elfogott honvédekot motoztatja, de azokat bántani nem engedi. Átugrik a kert gyepűjén s karddal a kezében az osztrák tiszthez rohan, s mielőtt az embereinek utasítást adhatna, tudatja vele, hogy ha biztosítja az emberei általi bántalmaztatás ellenében, ő megadja magát. A tiszt ezt megígéri s ő megadja magát. Csakugyan nem lett semmi bántódása. S ugyan ezt megígértetvén a tiszt által a hátrahagyott

három honvéd részére is, kiáltott azoknak, nehogy a benyomuló két század lelője őket, hogy jőjjenek s adják meg ők is magukat. Meg is adták; ezek között volt *Pogonyi Pál* is, ki mint látók, csak most érkezett be a kórházból a zászlóaljhoz. Így veszítette el a zászlóalj s a honvédség egyik vitéz századosát.

Az első roham visszaverése után jött *Görgei* — ki ekkor írta egy kis papírszeletre a hátráló ütegparancsnokokhoz ezt a néhány szót: «Miért hátrálni? miért nem inkább előre? Hát nincsenek többé férfiak, kik megtudnak halni a hazáért?» — *Kászonyinak* pedig egy másik papírszeleten: «ma hátrálnia kell az ellenségnek, ha azt akarjuk, hogy mentve legyen a haza;» egy harmadikon pedig azt: «Bátorság! bátorság! Meg kell menteni a hazát!» — a zászlóaljhoz s szemrehányással és elcsodálkozva kiáltott reájuk: «Hát már a 3-ik zászlóalj is tud retirálni? Előre, fiuk!» S ők összeszedve magukat, újra előre törnek, a küzdelem elkeseredett s megint visszanyomatnak. Ez a roham még véresebb volt, mint az előbbi, sebesültekben és halottakban igen sokat veszítettek. Ekkor sebesült meg *Szathmáry Bandi* is, egy golyó találta, s midőn leesett a földre, arra kérte *Mogyoródyt*, hogy ne hagyja el őt. Nem is hagyta, bár kritikus volt a pillanat, mert az osztrák vadászok nagyon szorították őket, mégis sikerült őt *Mogyoródynak* *Komáromba* beszállítani.

A második visszaveretés sem csüggesztette el őket, harmadszor is megrohanták a falut tartó s azt végső erőfeszítésig védelmező osztrák vadászokat s ekkor a többiek segítségével csakugyan sikerült aztán nekik azokat szuronynyal onnan kivetni s hátrálásra kényszeríteni. Nem is kísértették meg a visszafoglalást, különben is alkonyat volt már.

S *Ó-Szőny* honvédeink kezében maradt.

Más pontokon is visszavertük az ellenséget. *Schlik* és *Panjutin* ellen körülbelül 80 ágyút járatott fel *Görgei*, hogy figyelmüket lekösse, s az alatt 20 század huszár élén

maga támadja meg *Pusztá-Herkály* mellett a *Simbschen* lovasait.

Nagyszerű látvány volt ez, a mint veres zekéjében s hosszú fehér tollas kalapjával óriási nagy lován messze kilátszva s ez által mintegy kihíva maga ellen a végzetet, maga vezette rohamra azt a temérdek huszárt *Görgei*, dörgő hangon lelkesítve őket:

— S tünnétek ti, hogy idegen tapodja le a magyar haza vetéseit?

A felelet arra kétségbeesett roham volt. A csata egész estig tartott s a császáriak visszavonultak minden ponton.

Az ilyenekért írta *Sárosi Gyula* az ő «Arany Trombitá»-jában *Görgeiről*:

Olyan ő, mint az ég sebes villámlása;
Nem tudni, hol támad s hol lesz megállása.
De mikor lecsap a fiatal erdőre:
Vagyis, — ha seregét buzdítja: «Előre!»
Az erdőn minden fa meggyulad egy szálig,
S a fiatal honvéd mind sárkánynyá válik.
Hisszük: hogy *Görgei* áttör a veszélyen:
Dukál neki már is az országos: Éljen!

Ezen lovassági viadal hatása alatt tudták a mieink *Ó-Szőny*t visszaszerezni, pedig annak a visszaszerzésére feltétlen szükség volt, mert csak azon át lehetett a legrövidebb úton a hadsereget *Budára* s tovább levezetni. Ez volt a véres küzdelem tárgya s ezt ismét a mi zászlóaljunk szerezte vissza, ezzel, mint már előbb is annyiszor ő döntvén el javunkra a csata sorsát.

S ezen lovassági viadal közben kapta *Görgei* azt a mély sebet egy gránát vagy shrapnell éles töretű szilánkjától, mely tenyérenyi hosszban tátongó mély nyilást mutatott s áthatott egészen a koponyacsonton keresztül, úgy hogy azon át az agyvelő sötétes fénylő fémszínű felületét s annak a lélekzet és ütérlüktetés által előidézett mozgását is látni lehetett. Ezt a sebet egy törzsorvos még azon este bevarrta.

És ezt a csatát, melyben 25,000 emberünk vett részt 124 ágyúval majdnem két annyi ellenséges erő és ágyú ellen, melyben az ellenség 35 tisztet és 852 közembert, mi pedig közel $1\frac{1}{2}$ ezer embert veszítettünk, úgy hogy a juliusi nap forrósága által megperzselt csatamező a szó betűszerinti értelmében vérrel volt itatva, melyben a császári tábor főhadura személyes jelenlétében vetélkedett a nap dicsőségéért, s a küzdelem a csatajelenetek egész nagyszerűségében nyilvánult, midőn néha 200 s több ágyú dőreje is rengette meg egyszerre a küzdőter halmait, és ez a majdnem kétszeres császári erő azon kívül, hogy meggyőződött hadseregünknek *Komárom* alatt létéről, egy egész napnak a nyári éjbe behuzódó véres erőlködéséből sem szerzett magának semmi, de semmi előnyt, s melyről *Gelich* is elismeri, hogy azon napon kiválóan érvényesíté *Görgei* kitűnő vezéri tulajdonságait, s hogy az a kedvező fordulat, melyet az ő visszacsapása előidézett, az ő egységes, erélyes, és ügyes vezényletének tulajdonítandó — ezt a csatát, *Asboth*, csakhogy a *Görgei* dicsőségét ez által is megtépássza, egyszerűen csatározásnak minősíti, nem gondolva meg, hogy ezzel nemzete dicsőségét is elvitatja, elhallgatja. Bizony kevés vagy éppen semmi lelkiismeretességgel írják némelyek a történelmet. Ha egy csirkefogó bármily csekély értékű ügyben tudva hamis tanúságot tesz a bíróság előtt: azt elítélik s — helyesen — irgalmatlanul becsukják, de ha egy volt honvédtábornok (ugyan mikor lett tábornokká kinevezve?) a történelem ítélőszéke előtt vall tudva hamisan: azt még sokan meg is tapsolják!

Pedig a szőnyi csatát még *Kossuth* is győzelmünknek nevezi közkézen forgó s az eredeti autogramm szerint közölt levelében s egész elragadtatással tudósít arról.¹

¹ *Gelich* i. m. III. 637—645. — *Id. Görgei István* i. m. III. 1—35., 46., 48. — *Assermau*: *Görgei*. 56—58. — *Asboth*: *Emlékiratai*, I. 70. — *Szilágyi S.*: *Forradalom férfiai* egyik mellék-

Késő este, a mint hire ment *Görgei* megsebesülésének, a III. hadtest törzstisztszjei is testületileg fölkeresték a tábornokot, hogy hogylétéről tudakozódjanak s részvétüket kifejezzék előtte. Másnap aztán *Földváry* elmondotta a zászlóalj tisztszjeinek, miszerint *Görgei* ezen látogatásuk alkalmával a következőleg nyilatkozott előttük: «Uraim! Ne ámitsuk többé magunkat azzal, hogy mi a magyar függetlenséget kivívhatjuk. A mai nap, melyen annyi erőfeszítés mellett is csak oly kevés eredményt érhattünk el, meggyőzhetett mindenkit arról, hogy mi ezután csak a nemzet becsületéért harczolunk, de nem azért, hogy az egyesült ellenségtől hazánkat megtisztítsuk, mert az lehetetlen».

Szikszai erről tudomást szerezve, miután ő teljesen bízott *Görgei*nek úgy hadvezéri tudományában, mint politikai belátásában, a helyzet fölötti aggóató töprengésében arra az elhatározásra jutott, hogy ha nyílt téren nem vagyunk képesek az ellenséget legyőzni, akkor legjobb volna minél több guerilla-csapatot alakítani s úgy tartani fenn magunkat addig, míg az európai diplomácia beavatkozása, ebben bizakodott ő is, az országban a népszabadság érdekeinek megfelelő rendet fog teremteni. Ezen elhatározását közölte *Gergey Károly* százados kollegájával is, kijelentve előtte, hogy *Görgei* tábornoktól elbocsátatását fogja kérni és kér még egy ajánlatot is a kormányzóhoz arra nézve, hogy ez őt a szükséges eszközökkel lássa el, hogy így ő az erdélyi széleken s *Bihar* és *Szathmárvármegyék*ben, hol a területet jól ismeri, guerilla-csapatot alakíthasson. *Gergey*nek tetszett az eszme, ő is csatlakozott *Szikszai*hoz. Ő meg a *Kunságot*, hol ismerős is, tartá olyan terrenumnak, a melyen egy guerilla-csapat sikeresen működhetnék.

lete. — *Zwei entlassene Honvéd-Officiere*. *Görgei*-Klapka. 11., 12. — *Sárosi*: Ponyvára került Arany Trombita. 20. — *Mogyoródy*, *Szikszai*, *Jankó* és *Veres* jegyzetei.

Írásba foglalva megokolt kérelmüket, azt maguk vitték el *Görgei*hez, ki azt elolvasva, elbocsájtatásukat minden ellenvetés nélkül engedélyezte, a kormányzóhoz az ajánló leveleket részükre kiállíttatta s azokat sajátkezűleg aláírta. Ők aztán céljukat megvalósítandók, pár nap múlva elhagyták a táborn s elindultak a kormányzó felkeresésére.¹

Másnap július 3-án terjedt el annak is a híre a táborban, hogy *Görgei*, hadügyminisztersége épségben tartatván, elmozdított a fővezérségtől, fővezérré *Mészáros* neveztetett ki, s mellé tábornoki főnökül *Dembinski*. Ezt a rendeletet még július 2-án késő este meghozta a kormány küldötte, *Hankovics* őrnagy, ugyan az, a ki annak idejében *N.-Váradon* a 3-ik zászlóalj részére való toborzással meg volt bízva.²

A sebesült *Görgei* előtt, kinek kínjai július 3-án éjjel különben is oly fokra hágtak, hogy az azok hatása alatt öngyilkossági eszmékkel tépelődött — eltitkolták egyelőre ezt, de a tábor előtt nem lehetett eltitkolni. Csinált is aztán olyan felháborodást az egész táborban, nem csak azon hadtestekben, melyek honvédei *Görgei*ért eddig is rajongtak, hanem még a *Nagy-Sándor* hadtestében is, hol a *Görgei*vel ellenséges lábon álló hadtestparancsnok befolyását hadtestére *Görgei*t illetőleg hason irányban igyekezett érvényesíteni — hogy *Klapka* és *Nagy-Sándor* katonai lázadástól tartva, július 4-én reggel a 8-ik számú redoute előtti táborba haditanácsot hívott össze s itt egyhangulag az ment határozatba, hogy a sereg más vezérben, nem bízik, csakis *Görgei*ben; *Nagy-Sándor* és *Klapka* tehát megbizatnak, hogy menjenek *Pestre*, eszközjék ki a kormánynál, hogy vezérökül *Görgei* megmaradjon, inkább a hadügyminiszterség bizassék másra, miről, a nélkül, hogy ezen határozatról tudott volna vala-

¹ *Szikszai* jegyzetei után.

² *Id. Görgey István* i. m. III. 50.

mit, különben is megiratta volt már *Bayerrel*, s éppen ezen napon, lemondását *Görgei*.¹

Klapkák le is mentek még az nap *Pestre* s a július 5-én ott a kormányzó elnöklete alatt megtartott haditanács csakugyan meghagyta *Görgei*t hadserege élén, azonban *Mészáros* fővezérsége fentartatott s a leindulás legfőlebb harmadnapra kiköttetett, kimondatván az is, hogy azt egy erőszakos rekognoscizirozásnak tanácsos leendő megelőznie, az, hogy ez csatába mehet-e által? — a vezérek megítélésére bízván.²

Engednie kellett a kormánynak, hiszen megsebesülése előtt is annyira ragaszkodott a hadsereg *Görgei*hez, hogy maga *Ludvigh* azt írta június 29-én *Kossuth*nak: «A hadsereg *Görgei* nélkül nem létezhetik.»³ Megsebesülése után pedig még rajongóbb szeretettel csüggött azon.

Mielőtt *Klapkák* megérkeztek volna, július 5-én éjjél előtt s közölték volna *Görgei*vel annak jobbanléte folytán a napi határozatot, aznap este már tudatta azzal az utolsó napok eseményeit a *Pestről* megérkezett *Bakody Tivadar*, kinek a tilalomról nem volt semmi tudomása.⁴

A további eseményeket ösmerjük. Július 6-án d. e. 10 órakor egy haditanács *Görgei*nél elhatározta, hogy az osztrákokat a *Duna* jobb partján meg kell támadni s ehhez *Klapka* is hozzájárult. Még is aznap este egy magánál csak saját bizalmasaival tartott haditanácsban a levonulást határozottatta el s azt másnap reggel a *Nagy-Sándor* hadtestével meg is kezdette. Ezt megtudván *Görgei*, megírta lemondását a fővezérségről is, a mi oly fokú izgatottságot idézett elő a seregben, hogy *Klapka* most már csakugyan annak felbomlásától tartott, egy

¹ *Klapka*: Memoiren. 127—131. — *Id. Görgey István* i. m. III. 53.

² *Hazánk*. II. 244.

³ *Ramming* i. m. 132.

⁴ *Id. Görgey István* i. m. III. 79.

tiszti gyűlést hívott tehát össze aznap, július 7-ének este-jére a csillagsánczba s ez *Görgeit* egyhangulag felkérendőnek határozta a fővezérség megtartására. Még azon este nagy számú küldöttség ment el *Klapka* vezetése alatt evégből *Görgei*hez s az a *Kossuth* és közte kitört nyílt szakadást őszintén felfedvén, kijelenté, hogy csak azon feltétel mellett fogadja el a fővezérséget, ha a sereg *Komárom*nál még egy támadást intéz az osztrákok ellen. Ezt a küldöttség a sereg nevében elfogadván, *Klapka* visszarendelte *Nagy-Sándort Bátor-Kesziből*. Ezen elvál-lalt kötelezettségének megfelelően, határozta el *Klapka* az áttörést előbb július 9-ére, majd ezen napról elha-lasztva, július 11-ére.¹

A 3-ik zászlóalj komor hangulatban nézett ezen meg-mérkőzés elé. Ennek oka a peredi és szőnyi csaták ered-ménytelenségén kívül annak a tudata, hogy az együtt működő csapatrészek között nincs meg többé azon össz-hang, melyhez szokva voltak, ezt fájdalmasan nélkülözték s nagyon érezték, hogy *Damjanich* nincs többé velük. Az öreg ugyan mindig első vonalba állította s elsőknek vitte őket az ellenségre, de szeme mindig rajtuk csüggött, s jó taktikus lévén, gondoskodott arról, hogy a segélycsapatok egymás után kövessék őket, és pedig úgy, hogy szükség esetén mindig kéznél legyenek, hogy a lovasság a harc-zért idejében kikutassa, és bevágásra rendelkezésre álljon, a tüzérség pedig úgy szólván velük lépést tartva haladjon előre. A harc után aztán közjük telepedett le az öreg, dicsért és korholt, jelenlétével mindig lelkesített s szük-ségeleikről gondoskodott. A *Damjanich* eltávoztával mindez megszűnt.

Ehhez járult, hogy a zászlóalj régi jó anyaga lassan-ként megfogyott, jobb tisztjeik és altisztjeik közül sokan elestek, mások más zászlóaljakba osztattak be, mert a

¹ *Id. Görgey István* i. m. III. 80—83., 108., 109., 123. — *Görgey* i. m. II. 251—253.

3-ik zászlóaljat papinière-nek, faiskolának tekinték az új zászlóaljaknak jó anyaggal való ellátására. Kaptak ugyan időnként ujonezokat is, például, mint már említém, *Buda* ostroma alatt 300 somogyi fiút, s ezek jól is viselték magukat, de még sem olyanok voltak, azok mint az első önkéntesek. Most *Komárom* alatt is, miután régi harczosaik létszáma a felénél is lejjebb szállott, mintegy 200-at; de minő ujonezokat! jobbára jött-ment, csavargó mesterlegényeket, kikből, ha idő lett volna rá, faragtak volna ugyan még is jó katonákat, de így örültek annak is, ha felöltöztethették s fölfegyverezhették, és a fegyverrel való bánás legelemibb fogásaival megismertethették őket.

Ha ezekhez még hozzávesszük azt a nyomott, ingerült lelkiállapotot, mely *Görgei* megsebesülése s ez általi harczképtelensége, valamint közte és a kormány között kitört viszály folytán az egész hadtestben uralkodott, úgy körülbelül kimerítettük az okokat, melyek a zászlóaljat komorrá és lehangolttá tévék.

Az elősoroltak könnyen felfoghatóvá teszik, hogy ha bár a 3-ik zászlóaljban a rend, fegyelem, kötelességérzet és hazaszeretet véges-végig rendületlenül fennállott, július 11-én hajnalban, midőn a táborhelyüket elhagyták, hogy a hadtest sorakozó helyén rendbe álljanak, nem azzal a lelkesedéssel, a győzelemnek nem azzal a tudatával állottak ki, mint máskor. A ködös idő, a permetező esővel, a hosszú várakozás, míg a hadtest megindulhatott, a komor szavak, melyekkel tudokra adták, hogy az ellenség körülzáró övéen *Nagy-Igmánd*nál, s innen nevezik sokan ezt a csatát igmándi csatának, keresztül kell magukat vágniok, minden buzdítás nélkül, — szintén nem hatottak rájuk nagyon lelkesítőleg.

Végre 9 óra tájban csatarendben *Nagy-Igmánd* felé tartva, megkezdették a menetet, a 3-ik zászlóalj, mint rendesen, a hadosztály élén. Az ellenségre csak *Csém* alatt bukkantak, mely igmándi állásának kulcsa volt. Kurta, de erős ágyúzás után, mialatt az első század *Szalay*

főhadnaggyal csatárlánczban előrenyomult, oly verve-vel vetették a mieink magukat az ellenségre, hogy az rövid idő múlva ingadozni és hátrálni kezdett. Ekkor az ellenség nyomába nagyon előre haladva, miután kellő támogatásban nem részesültek, úgy ők, mint a velők előre rohant csapatok, az új erősítést nyert ellenséggel szemben, melyet *Klapka* emlékirataiban egy egész hadtestnek és a muszka hadosztálynak mond, ezen friss erők jövén a megszalasztott dandár segélyére, s mely mostan már pusztító ágyú- és puskatűzzel támadólag lépett fel ellenök, hogy elfoglalt positióját visszaszerezze, — utócsapataikhoz visszavonulni s az elfoglalt állodást feladni voltak kénytelenek, a visszavonulást a zászlóalj ágyúinak fedezete alatt egész rendben tévén meg. Ezen visszavonulás alkalmával történt meg *Mogyoródy*-val az a ritka eset, hogy egy egész kartács lövésbe oly közélről került bele, hogy egy-két perczig, mint egy méhraj, minden dongott, bongott körülötte, de neki semmi baja sem történt, s csak később vette észre, hogy kardtokja és köpönyege, melyet a rossz idő miatt és mert keresztül akarták magukat vágni, pongyolán vetett a nyakába, több helyen át lett lyukgatva.

Ha ezen első sikert, a vezénylet kellően kiaknázza, e nap győzelme valószínűleg a mienk lesz; de tüzérségünk az ellen nagy számú tüzérségével szemben sokáig nem lépett fel elég erővel, csak most vonatta fel tartalék ütegeit, hogy az ellenség ágyútűzét kellően ellensúlyozza; tartalék zászlóaljaink is csak most rendeltettek előre, lovasságunk nagy része pedig, mely egy oldaldiversióval előnyomulásunknak egész más fordulatot adhatott volna, tétlenül vesztegelt *Pigety* alatt *Herkály*-nál, ki ismételt parancsra sem mozdult meg onnét, hogy a *Csémet* elfoglalt hadcsapatoknak segítségükre jöjjön.

Az ekkor mindkét oldalon kifejtett kevés ágyútűzet, mely honvédeink sorában is nem egy rést ütött, a 3-ik zászlóalj kapott parancs folytán új támadásra használta fel,

most követve az egész hadtest gyalogságától. Zászlóaljunk az első balsiker daczára szokott elszántsággal vetette magát újra az ellenségre, mely egy állása előtti nagy kukoriczást tartott megszállva s melyből mindjárt kiszorítottatott. S midőn a mieink új siker reményében végrohamra készültek, s oly közel voltak már az ellen erősített állásához, hogy hallották a tüzérparancsnoknak «Schrottpixen», utána pedig, mikor még közelebbre hatoltak, a vészelt hangon ismételt «Anfprotzen» kiabálását, — hátulról egyszerre nagy zsibaj, lármát hallanak, s midőn visszatekintenek, megdöbbenve látják, hogy seregünk vad futásban menekül, mely látványra ujonczaink is kitérnek a sorból, pár percz alatt magukkal rántva az egész zászlóaljat.

Mi idézte elő ezen páni félelmet, elképzelni sem tudták. Láttak ugyan egy pár osztrák katonát, midőn hátránéztek, futó csapataink között, kik a kukoriczából kiszökőket célba vették, de ezek oly csekély számban voltak, hogy alig képzelhették a páni félelem okát, s valószínűleg honvédeink előnyomulása alkalmával lebukva, rejtve maradtak és csak a lármára egyenesedtek fel és használták fel a helyzetet. Később azt beszélték, hogy egy Schwarzenberg-ezredbeli honvéd, mert ez a zászlóalj egyszerre tört elő a 3-ik zászlóaljjal és mellette bátran haladott előre, az osztrák ágyúk fedezésére ott állott egy-két lovascsapatnak, melynek egy része kivehetőleg egy majorsági fal mellé húzta meg magát, valószínűleg azért tett mozdulatát vagy fordulatát látva, mert már a tüzéség is visszavonulásra készült s ezt a mozdulatot az a szerencsétlen baka előretörésnek és bevágásnak hívén, elsikította magát és futni kezdett, mit egyszerre, mint paniquenál rendesen előfordul, először a Schwartzzenbergeket s azután az egész utánuk nyomuló gyalogság követett. Meglehet az is, hogy az utócsapatok, melyek jobbadán még a kukoriczáson kívül, s így az ellenség által a síkon jobban kivehetőek voltak, az előrenyomultak fölött erősen lövöldöztethettek

s így könnyen megingathatók voltak, honvédeink között egy pár osztrák katonát látván s hallván a Schwarzenbergék sikoltását, szintén megrémültek s a Schwarzenbergekkel együtt vetekedtek a vad futásban.

De bármi lett légyen is az ok, itt bebizonyult, hogy kis okok nagy dolgokat szülnek, — a csata el volt veszítve. Az egész hadtest vad futásba ment át s egy tömegben, egy gombolyagban összeszorulva, az ellenséges ágyúk kereszt-tüzétől a leghevesebben lövöldöztetve, az egyesek által kifejtett minden erőfeszítés daczára sem volt mintegy 1000 lépésig megállásra birható. Kivételt a páni félelem alól, s ezt be kell ismerni, csak a 9-ik zászlóalj képezett. Ez egy tömegben s rendben előre rohant, persze, hogy hamar vissza kellett neki is fordulnia. De az, hogy ők hátulról rohantak, azt mutatja, hogy ők nem voltak annyira engageálva, mint a 3. zászlóalj, így könnyebben összetarthatták embereiket s megtarthatták a csatában annyira szükséges hidegvért. Egyébiránt *Mogyoródy* arról van meggyőződve, hogy ha ujonczai nincsenek, ők is rendesebben vonulnak vissza, de oly kevés tiszttel, mint akkor a 3-ik zászlóaljbán a mennyi volt, (a 3. századot hadnagy létére ő maga vezényelte, mert magasabb tiszt nem volt;) lehetetlen volna az ujonczokat a roppant terjedelmű kukoriczásban oly felügyelet alatt, s a sorokat ottan a kukoriczák között annyira zárva tartani, hogy az általános paniqueban ki ne törjenek, mi által aztán a többieket is magokkal rántották. Különben, mint mindjárt látni fogjuk, *Vácznál* meg a 9-ik zászlóalj szaladt úgy szélylyel, hogy még a zászlóját is cserben hagyta. «Így tehát, — mondja keserű humorral *Mogyoródy*, — több mint quittek vagyunk», mert ott meg ők fedezték nagy hősiességgel a visszavonulást.

Klapka azt mondja emlékirataiban, hogy *Leiningen* a második rohamot személyesen vezette. De ez tévedés, *Leiningen* nem volt ottan. Hogy hol volt: azt nem tudja *Mogyoródy*, de a véleménye az, hogy *Görgeivel* a sánctól nézte a csata menetét, a mit onnan gondol, mert mi-

dön sikerült a futók tömegéből ki s félrevonni magát, látta, hogy egyesek a *Leiningen* vezérkarából, így például *Czillich* ezredes, a sánczok irányából lóhalálában lovalognak be a tömegbe, hogy a futókat feltartóztassák, de egy percz alatt mind, ki ezt megkísérlette, lent volt a lóról és saját személyével is csak a futó tömeget szaporította.

Így tehát a könnyelműen kigondolt s keresztül hibásan és nagy nem-akaromsággal vitt áttörési kísérlet nem sikerült s ez főleg *Nagy-Sándor* és *Pigety* késedelmezésének volt szomorú következménye, mert hiszen itten, nem úgy mint *Szónynél*, mi voltunk számbelileg is többségben s nem az osztrákok, miután azoknak egy hadteste már eltávozott volt előre — *Buda* felé.

A feldunai magyar hadseregnek ez volt utolsó véres tusája azon császári hadak ellen, melyekkel annyi csatában és ütközetben dicsőségesen mérkőzött s melyekkel fegyverei élet, habár célját, az áttörést, ki nem vivhatta is, e napon is mélyen érezte.

Jegyzeteiben *Mogyoródy* a csata leírásának befejezése előtt még egy nefelejtset szentel egyik derék, jó bajtársa emlékének. Ez szegény *Szalay* főhadnagy, ki az e napi rohamban olyan súlyos sebet kapott, hogy abba bele halt. Midőn golyó által összezúzott karral hátra vitték, a joviális fiu fájdalmai daczára is katonai humorral azt hagyta még kísérőinek, miszerint mondják meg barátjának, *Mogyoródynak*, hogy van már advancement.

Perednél még csak a sereggel együtt retirált a 3-ik zászlóalj, azonban teljes rendben s még a visszavonulást is ő fedezte. De itten már maga is retirált. Itt kapta tehát az első leczkét a vereségből s a retirálás sivár tudományából.¹

¹ *Id. Görgey István* i. m. III. 126—133. — *Klapka* i. m. 182—187. — *Gelich* i. m. III. 676—684. — *Asserman* i. m. 66. — *Elckes*: Honvédek könyve. III. 14. — *Mogyoródy* jegyzetei.

Mostan aztán már, ha csak *Komáromban* nem akart az egész sereg rekedni, kénytelen volt a feldunai magyar hadsereg a visszavonulást a *Duna* balpartján át megkezdni, hogy aztán valahogy, ha nehezen is, a csatlakozást a délvidéken összegyűjtendő seregekkel eszközölje. Ez egy még július 11-én *Klapka* és a hadtestparancsnokok között tartott értekezleten el is határoztatván, jul. 13-án részint még éjjel, részint pedig napkeltekor a *Görgey Armin* alezredes dandára, aztán egymást nyomban követve az I., III. és VII. hadtest, a *Vághídfő* kapuján át elhagyták örökre *Komáromot*¹ s megkezdették hosszú végzetes útjokat élükön a súlyosan, talán halálosan megsebesült fővezérrel s szívökben is halálos sebbel, melyet azon a reménytelenség ejtett.

Szomorúan, fájdalmasan vettek búcsút *Komáromban* hagyott bajtársaiktól, sejtették, hogy mint honvédek nem találkozhatnak többé velők. Ezért volt elindulásuk olyan lehangolt, mintha csak temetésre mentek volna.

Az elvonult hadcsapatoknak célja s feladata az volt, hogy gyors menetekben *Czepléd* felé megelőzzék a muszkákat, vagy ha azok megelőznék s feltartóztatni akarnák őket, akkor áttörjenek rajtok s keresztül vigyék a *Tisza-Maros* szögében összegyűjtött magyar haderőkkel az egyesülést.

Gyors menetekben haladtak céljuk felé, július 13-án *Bátorkeszűg* értek, maga *Görgei* a köbölküti lelkész házában éjjelezett. Másnap aggodalmas napjuk volt, attól tartottak, hogy *Esztergomból* az osztrákok a kövesdi szoruló száadája irányában fölállított ágyúkból iszonyú kárt tehetnek bennök. Hogy könnyebben átjussanak ezen a veszélyes helyen, egy másik párhuzamos utat is használni akartak. S azt, hogy az ágyúk szállítására is használható-e az: maga *Görgei* derítette föl táborkarával az alatt, míg a legénység főzött. E végből már *Köbölkúton* orvosának, dr. *Markusovszkynak*, kit a kormányzó által a seb

¹ *Klapka* i. m. 188., 189. — *Id. Görgey István* i. m. III. 148.

megvizsgálására leküldött dr. *Lumniczer* küldött le a beteg tábornok mellé s ki dr. *Orzovenszkijtől* aztán ennek gyógykezelését átvette, minden tiltakozása ellenére lóra ült, s úgy végzé az a napi menetet, sőt annak a kikémlelésére: nincsenek-e az osztrákok ágyúi föllállítva a túlsó *Dunaparton*? — egy veszélyes meredeken, melyen csak gyalog s a lovak farkára koloncokat kötve, azokat azoknál fogva tartva fel, s fogódzva fától-fához, lehetett lejutni, le is ereszkedett a *Duna* partjához. Ez az erős strapa rendkívül megviselte, *Damásdon*, hol az nap a főhadiszállás felüttetett, szenvedő állapotban szótlan lefeküdt.

Julius 15-én a III. hadtest bevonva a *Zebegény* felé kiállított előőrseit, reggeli 2 órakor útra kelve, *Mária-Nosztrán*, *Toronyán*, *Kis-Maroson* és *Verőczen* át *Vác*-nak tartott *N.-Maros* és *Verőcze* között azonban már oroszokra bukkant a *Görgey Armin* által vezényelt elővéd. Ezek a *Bebutof* herczeg muzulmanai és cserkeszei valának. Elővédeink össze is csaptak ezekkel, de ezek visszavágtattak *Vác* felé. Nyomban követték *Görgey Armin* és *Nagy-Sándor* s *Vác*zról déltájban kiszorították az ott volt s *Sasz* orosz tábornok által vezényelt lovas s az *Offenberg* tábornok alatti gyalogmuszkákat, kiknek pedig már *Rüdiger* is segélyükre jött, a dukai hegy felé s rendes ütközetbe mentek át. Csak ágyúharcz folyt a két ellenfél között, de az ágyúzás kemény és sűrű volt. Ennek hangjára *Görgei* is újra lóra ült, de csak lépésben lovagolt a csatatérig, a mi eléggé mutatta szenvedő voltát.

Az ágyúzás hangja elhatott a *Leiningen* hadtestéig is, s arra az, bár még messze volt *Váctól*, gyors lépésben sietett előre. Sikerült is még nap lemente előtt a hadtest egy részével, melyben ott volt a 3-ik zászlóalj is, a csatatéren megjelenni és a harczvonalba beállani. A jobb szárnyat *Nagy-Sándor*, a közepet *Görgey Armin* s a balszárnyat *Leiningen* képezte. Honvédeink égtek a vágtyól a csatát a meddő ágyúharcz helyett, melyhez ők szokva nem voltak, egy erélyes rohammal sikeresebb megoldás-

hoz vezetni, de erre engedélyt nem kapván, kénytelenek voltak helyükön kitartani s annak a nézésére szorítkozni, hogy tüzeink azon hegyen, mely a mai vezérkari térképen «*Pendelhajtó*» névvel van megjelölve, elfoglalt előnyös állásukból minő bámulatos szabatossággal lőnek. Éji 11 órakor az éj sötétje vetett véget a tűzérési harcznak. A honvédek *Vácznak* háttal, a csatavonalban dőltek a tallóra, hogy megpihenjenek, az élők a holtak és halodlók szomszédságában. Tábortüzeket nem volt szabad gyújtani, de nem is volt arra kedve senkinek.

Julius 16-án reggel *Görgei*, ki a püspöki palotába volt szállva, mindjárt reggel ki akart a csataterre lovagolni, de *Markusovszky* kijelentette előtte, hogy előbb a sebet okvetlenül el kell látnia. S annak megvizsgálása után kijelentette azt is, hogy a sebet fel kell vágni, mert különben 24 óra alatt kívülről beforrad s a geny benn reked. Kikészítvén tehát egyik törülközőre műszereit, kabátját levetve s ing ujjait mindkét karján felgyűrve, hozzá fogott a műtéthez. *Görgei* két karjával a nagy asztal szélén megtámaszkodva, lehajtá fejét a vízzel teli mosdó tál fölé, melyben egy oda vetődött bolha uszkált s mindig egyik oldalon czikázott.

— Miért ragaszkodik ez mindig egyik oldalhoz, — szól *Görgei*, a balhával foglalván el magát a nehéz műtét alatt.

— Alkalmasint kancsal vagy félszemére vak, — válaszolt az orvos, tréfás hangot erőltetve magára, csak hogy paciensét szórakoztassa.

E közben a hosszú tépést az egyik sebvégi nyíláson kilógó részen megfogva gondosan kihuzta, aztán a platinából készült vágányos kutaszt a seb két végén megnyitott nyílások közül az egyikben be, a másikon ki s a közép forradás alatt keresztül dugta, balkezevel erősen megfogva a kutasz végét, jobb kezevel annak vágányába illesztette műtökése éles hegyét, s összeszedve minden erejét, három neki feszítéssel a sebnek idő előtti forradását végig, ere-

deti hosszában felmetszette. Az orvos arcza halálsápadt volt, *Görgei* pedig, midőn vége volt a műtétnek, csak annyit jegyzett meg: «Mégis megfogtam;» már t. i. azt a bolhát, a mely a mosdótálban uszkált.

A műtét befejezte után lóra ült s vezérkara kíséretében belovagolta a tegnapi harczterét. Sok magyar és muszka halott feküdt ott, (a sebesülteket már elszállították), és sok döglött és sebesült ló, némelyiknek mindkét hátulsó lába el volt löve, és még is legelt a buzakeresztek közt. Az orosz halottak körül nagy számmal feküdtek azok lobogó dsidái.

Rövid étkezés után aztán délután *Görgei* megparancsolta a támadás megkezdését, hogy kieroszakolja az áttörést, de rövid ágyutüzelés, néhány mozdulat és lovas támadás után meggyőződven arról, hogy a muszkák *Pest* és *Gödöllő* felől jelentékeny segélycsapatokat vontak magukhoz, s ágyuk dolgában is messze tulszárnyalják őket, beszüntette a támadást s visszarendelte a csapatokat előbbi állásukba, miben a muszkák sem akadályozták ezeket. A nap további folyamában aztán csak farkasszemet nézett egymással a két tábor.

Hogy azonban a nap egészen tétlenül el ne muljék és legyen annak a maga komikuma is, a 3-ik zászlóaljbeliek leszedték egyik, a buzaföldön halva fekvő muszka uhlanusról a felső öltönyt s a csákót, s ezeket, valamint a halott muszka pikáját is odaadták az ő muszkájuknak, ki a zászlóalj pénztárkocsiján ült, a melyen a zászló is el volt helyezve, s kinek a pika volt vágyai netovábbja, meghagyván tréfából neki, hogy most már, ha megtámadják, meg is védje pikájával a pénztárt és a zászlót. S a tréfa, mint mindjárt látjuk, hamar komolyra fordult.

Este hét óra tájban a *Vác* és *Szód* közötti vasúti őrházban *Görgei* haditanácsot tartott, a 3 hadtestparancsnokon kívül csak *Görgey Ármin* és *Bayer* vettek abban részt. S ez a haditanács elhatározta, hogy nem menvén fejjel a falnak, nem kísérlik meg *Gödöllő* felé az áttörést, hanem

nagy kerülővel *Gömör-Borsodon* keresztül az ellenség háta mögött, mire az nem is gondol, létesítik az egyesülést. E határozatot szoros titokban tartották.

A harmadik zászlóalj, mely tudomással birt a *Leiningen*-nek oda lett meghívása folytán a haditanács összehívásáról, aggodalommal telt szívvvel leste annak határozatát, mert ők nem ismervén a helyzetet, a muszkák passiv maguktartásából arra következtettek, hogy azok nem állanak olyan nagy számmal előttük s így erélyes fellépés mellett áttörhetnek azokon s egyesülhetnek a *Pesten* vélt magyar haderőkkel. Csak akkor tudták meg, midőn látták az elvonulásnak éjjél előtti megkezdését, hogy az áttörésből mostan nem lesz semmi. El is keseredtek e felett mind addig, míg *Földváry* ki nem fejtette előttük azon okokat, melyek ezen lépést megtenni parancsolták, a miben aztán, bár teljesen még mindig nem voltak feltevésük alaptalanságáról meggyőződve, mint katonák megnyugodtak.

Nyilhuzás útján az elvonulás fedezése *Leiningen*-re esett, az elvonulás sorrendje pedig *Vácson* át a hegyekbe, *Balassa-Gyarmat* irányában felfelé a következőképpen állapítottat meg: Esti 9 órakor *Pöltenberg*, 11-kor *Nagy-Sándor* s midőn az is elvonult, akkor *Görgey Armin* és *Leiningen* magához vonva az összes addig helyükön maradó lovas előőrseket. S minden a legnagyobb csendben eszközlendő, a tábori tüzek is felgyújtandók s égve hagyandók, hogy a muszkák terveink felől csalódásban tartassanak.

Élet-halállal járó vállalat volt ez a visszavonulás, de hát csak ezen az úton nyerhettünk. A *Naszály* északnyugati lejtőjén a meredeken felfelé kanyargó egyetlen egy úton egy a *Dunába* ömlő patak fölött nem messze a vasútvonaltól, van egy fahíd, hol minden összeszorul. Ez a hely tette olyan veszélyessé, ha észreveszik az oroszok, visszavonulásunkat. És észrevették és pedig azon okból, mert *Nagy-Sándor* elvonultakor bevonta a *Duna* partról a kiadott parancs ellenére előőrseit, s egy czirkáló

kozák csapat az így nyitva hagyott résen bejuthatott *Hét-kápolná*nál *Vác*zra s megbizonyosodást szerezvén arról, hogy a magyarok visszavonulásban vannak, erről hírt adni visszavágtatott. Erre a hírre *Rüdiger* hadtestének összes kozákjai s a *Konstantin* nagyherceg nevét viselő uhlánézred magának *Konstantin* nagyherczegnek személyes részvételével, ki e napon orosz források szerint a legnagyobb hidegvérűséget tanúsítá, benyomulnak *Hét-kápolná*ra, *Görgey Armin*nak elvonulóban levő dandárát a hajnal pitymallatakor meglepik s négy ágyújának elvételével visszanyomják. Sőt egy vakmerő kozákcsapat *Vác*znak felvégén, a *Czigányváros*on át előtör a rétsági országútig rémületet terjesztve, a menekülő podgyász és magánszekereknek oldalába tör. Ezek neki vágatnak a hidnak, ottan összetorlódnak s feltartóztatják a *Nagy-Sándor* hadtestének még hátralevő utólját is. *Leiningen* azonban megsegíti *Görgey Armin*t s együttesen iszonyú elszántsággal rohanják meg s verik ki a városból a muszkákat, az elfoglalt ágyúk közül is visszavévén hármat. A rétsági út felé előre tolt kozákokat is utólérte megérdemelt sorsuk. Pedig már podgyászszekereink között zsákmányolni is kezdettek. E közben megtámadták azon kocsit is, melyen a pénztár és a 3-ik zászlóalj zászlója volt, de a zászlóaljnak az azon ülő s a zászló gondozásával megbízott muszkája, kit a zászlóalj éppen az előző nap látott el *pikával* is, addig hadonázontt *pikájával*, mindaddig védte magát és a zászlót azzal, míg meg nem érkeztek a *Hunyadi*-huszárok, kik *Kupa* őrnagy vezérlete alatt visszaüzték a vakmerő kozákokat s aztán *Görgey Armin*nal együtt egytől-egyig levágták vagy elfogták őket s a foglyul esteket *Kupa* elég embertelenül mind agyonlövötte. A zászlóalj muszkája aztán nagy triumfussal mutatta be a zászlóaljnak, a mint először találkoztak, a megmentett zászlót. Hogy ne lett volna tehát ez a muszka a zászlóaljnak dédelgetett muszkája? Hiszen különben is nem egyszer ez derítette fel

kedélyüket énekével és grotesk tánczával, midőn este ki-dőlve s lehangolva táborba szállottak s mindenképpen igyekezett, mint egy gazdájához ragaszkodó komondor, kedvökben járni; s ezekért rendesen ki is járt neki a dupla portio borból, pálinkából, ha t. i. magának a zászló-aljnak is volt ilyen búüző liquiduma, a mi azonban sok-szor hiányzott.

Az utczai harc fényes sikerében nem volt része zászló-aljunknak. Ez ugyanis az utóvéd végére maradván, midőn hajnalban rá került a sor a visszavonulásnál és szabad téren az ellenséggel szemközt zárt zászlóaljoszlopban kezdte meg a visszavonulást, egyszerre, egymásután gyors vágatásban közeledő huszárok jelentik a muszka seregnek újból való előnyomulását. Ez *Rüdiger*nek egész hadteste volt, mely a kozákok visszaveretése után a *Vác*zon levő magyar utóvédesapat ellen rendeltetett ki, s melynek előnyomulását ők a hajnali szürkületben észre sem vették.

Ezen hírré felfogván a helyzet komolyságát, s tekintetbe véve azon körülményt, hogy a *Vác*zon átvonult csapataink a podgyászszekerek s a híd miatt csak lassan mozoghatnak előre, azonnal megállott zászlóaljunk s egy arcz- és szárnyváltoztatással arczczal a muszkák ellen foglalt állást, követtette ebben a többi hátra maradt csapatok által is, miről aztán jelentést küldvén a hátvéd parancsnokának, utasítást kértek attól további maguk miheztartására nézve. Mielőtt ez megérkezett volna, egy másik még aggasztóbb hír érkezett hozzájuk, hogy t. i. a muszkák már meg is támadták *Vác*zon visszavonuló csapatainkat. Ez lehetetlennek látszó hírek tűnt fel előttük, de a *Vác*zból kihallatszó sortűz csakhamar megerősíté ezt.

Ezen kritikus helyzetben *Mogyoródy* szerint *Gorove Antal* őrnagy, a mit csak úgy magyarázhatunk meg, hogy ő visszajött *Szeged*ről zászlóaljától s itten ideiglenesen ismét csatlakozott régi zászlóaljához, de a melyet aztán

valahol még ismét elhagyott s mint látni fogjuk, csak *N.-Váradon* találkozott azzal ismét össze, — mint rangban idősebb őrnagy tanácskozássra hívta össze a 3-ik zászlóalj tisztjeit, de alig kezdtek tanácskozni, megjelent közöttük *Földváry Károly* alezredes, s elmondván, hogy már értesítette *Görgeit* a hátvéd megtámadásáról s a muszkák előnyomulásáról, minek folytán rövid idő alatt az elvonult seregüktől segítséget várhatnak, fölhívta őket, hogy addig helyükön kitartsanak s ha a muszkák reájuk törnének is, helyüket meg- s a muszkákat gyors előnyomulásokban fentartsák, hogy a veszélyes meglepetéstől *Vác*zon küzdő bajtársaikat megóvják, s hogy példájuk a többi csapatokra is hatással legyen. Meg is ígérték, hogy utolsó emberig fognak küzdeni, s aztán fegyvert lábhoz téve, várták az események további fejlődését. A segély soká jött, de megjött, maga *Görgei* hozta azt. Az alatt azonban a várakozás közben elfogtak három muszka uhlánt, kik egy lovas csapattal nagyon előre merészkedtek s azokat addig, míg átadhatják, maguknál tartották.

Görgei lovasságot s tüzérséget hozott magával, őt követték *Vác*zon küzdött csapataink, kik a muszkákat levervén, ott felszabadultak, s most a 3-ik zászlóalj s a többi magyar csapat lett megtámadottból támadóvá s zászlóaljunk a többi zászlóalj élén oly hévvel nyomult előre, hogy a muszkák meglepődve hátrálni kezdetek a sződi szőlők felé s a magyarság utánuk, és midőn már jó távol lenni vélte a muszkákat, a mieink *Görgei* parancsára egyszerre megfordultak és *Vác*zon keresztül elsiettek a hegyekbe elvonult többi csapataink után.

Zászlóaljunk ismét a hátvéd végén maradt s midőn *Vác*zon át akart haladni, a lakosság kétségbeesve kérte, hogy ne hagyja őket el s ne engedje át a muszkák bosszújának. Görcsösen kapaszkodtak a honvédekbe, kiknek a feletti örömükben, hogy az imént kiverték városukból a muszkákat s azoktól megszabadították azt, kevéssel előbb halommal hordták az ételt és a bort, mely sokakra vész-

hozóvá is lett, sokakra halálos lakomává vált, mert a csata utáni felhevülésben lerészegedve hátra maradtak s a muszkák fogságába kerültek, kik aztán nagy részüket, mint később tudomásukra jutott, föbe lőtték.

Zászlóaljunk megindult ugyan a lakosság keservén, de kénytelen volt tovább sietni. Ekkor, miután huszáraink a város végén újabb kozákok megjelenését jelezték, egyszerre csak eléjük toppan *Kupa*, ki a tábori főprofosz teendőivel is meg volt bízva s *Görgei* nevében megparancsolta a három fogoly muszka agyonlövését, mert mint mondá, *Görgei* nem engedi, hogy csapatai foglyokat vigyenek magukkal. A rendelet oly vad és szokatlan volt, hogy azt hinni sem akarták s csak midőn újra jött *Kupá*-tól a parancsolat, hogy felelősség terhe alatt hajtsa azt végre a zászlóalj parancsnoka, foganatosították azt, egy házhoz támasztva s három emberrel fejbe lövetve a három muszkát. A ház a *Sághy* prépost lakása volt, ki véletlenül tanuja volt az esetnek s a látvány annyira elborzasztotta, hogy azonnal gutaütés érte. Én nem hiszem, hogy ilyen parancsot adott volna ki *Görgei*, legfeljebb a rablásan ért kozákoknak agyonlövését rendelhette el; *Kupa* őt bizonyosan félreértette, hiszen azzal vést hozhatott volna nemcsak *Vác* városára, de a muszkák kezei közé jutott fogoly honvédeinkre is. A 3-ik zászlóalj hitelt adván a *Kupa* indokolásának, kárhóztatta is a miatt *Görgeit*, a kiért pedig addig rajongott, sőt neheztelt *Földváryra* is, hogy miért nem járt közbe annak visszavonása végett a övezérnél.

Alig értek ki azonban zászlóaljunk s az azzal levő csapatok *Vác*zról, ismét nyomukban volt az orosz had s a vasút mentén most már saját visszavonulását intéző *Leiningent* megint ugyancsak szorítani kezdé. A III. hadtest ezen csapata a *Görgei Arthur* és *Leiningen* személyes vezetése alatt ezen visszavonulás keresztül vitelében a katonai vitézség legnagyobb próbáját a legfényesebben állotta ki. A város felső végén kibontakozott temérdek muszka

ellen több óra lefolyásáig folyvást küzdve s a mindig megújuló rohamokat újra meg újra visszaverve, a legnagyobb ágyútűzben egyetlen hidon szorongva, példás rendben hajtotta végre a visszavonulást. S azontúl is a hágón túl lefelé állodásról-állodásra, ütközetről-ütközetre, étlen, szomjan napestig fedezte, tetemes emberveszteséggel a 3-ik zászlóaljjal az élén s a *Görgey Ármin* kis csapatja társaságában a hadsereg visszavonulását egészen a bánki magaslatokig. Fölváltatott ugyan időközben más zászlóaljakkal, de rövid idő múlva ismét csak a 3-ik zászlóaljat állították a hátvéd élére, mert a többi zászlóalj nem bírta kiállani a muszkák támadását és tűzét. Még a 9-ik zászlóalj is, mely pedig a reggeli harcban a legnagyobb bravúrral verekedett, most a muszkák közeledtére egyszerre vad futásnak eredve, zászlóját is cserbe hagyva, oda hagyta a helyét, melyet rögtön a 3-ik zászlóalj foglalt el, ez által megmentvén a hátvédet az általánossá fajulható panikétól. Erre az esetre reflektál *Mogyoródy* az igmándi csatánál.

A harc dühének tetőpontját a többször említett hid elbontása alatt érte el. A lebontást *Görgei* személyesen vezette, megparancsolván az utászoknak, midőn már az egész sereg átvonult rajta, a hid lebontását. Az oroszok ezt minden áron meg akarták akadályozni, elárasztották ágyúgolyóikkal az utászokat is, a fedezetet is, a gránátok jégesőként hullottak. E nehéz munka közben igen sok ember veszíté életét, az utászok bátorsága fogyni kezdett s már épen el akarták a veszély színterét, hol hitük szerint biztos halál várt rájuk, hagyni, midőn *Görgei* piros bársony zekéjében közöttük megjelent buzdítani s újra fölbátorítani őket. A fővezér hideg vére, vasakarata és példája új lelket öntött az utászokba; egyetlen egy sem hagyta el helyét; s hogyan is tehetne volna azt, midőn mindnyájan látták, hogy a gránátok a fővezér mellett csapódnak le, de annak egyetlen egy arcvonása sem mozdul meg.

A hid elbontatott s felgyújtatott, a magyar hadsereg egy kevés lélegzethez jutott, üldözés nélkül folytathatta visszavonulását *Szendehely* felé.

De nem sokáig. Az oroszok gyorsan helyreállították a hidat. S *Rüdiger* hadtestéből a Mohilof és Poloczkezsredék gyalogsága, a 15-ik kozákezred s a fővezér kíséretét képező kozákok ismét az elvonult magyar sereg után iramodtak.

Görgei a *Katalinhegynél Szendehelyen* innen átadta a vezényletet *Leiningennek*. Az esti rövid félbeszakítást kivéve 24 óránál tovább ült, fején azzal a borzasztó sebbel nyeregben s több mint egy mértföldnyi távolságot a szödi szőlőktől a naszályalji hidig, vagy innen vissza többnyire sebes ügetve majdnem négyszer tett meg ez alatt. Nem csoda, hogy most fogytán érzé erejét. A hűséges *Starhemberg Pista* felvette őt ismét kocsijába s vitte a hadsereg után.

A banki magaslatokon, hol *Pöltenberg* vette át az utóvéd szolgálatot, megszólalt az addig szenvtelenül hallgató fővezér, megállítá a kocsit, hogy megint személyesen vezényeljen. Kiszállt abból s leült az országút közelében egy búzakeresztkévére. Ott ült a kévén a keresztnek dőlve. Fogai vaczogtak, a kitört sebláz gyötörte s még is tüzetes parancsot íratott s küldött *Pötenbergnek* s tollba mondta a más napra való dispositiót is. Ekkor már öreg este volt, s ekkor hozták hírül, hogy *Rétság* mögött ismét beértek s megtámadtak bennünket az oroszok, s egy VII. hadtestbeli pihent zászlóalj az orosz ágyúk első lövésére megfutott. «Hisz ez feloszlás!» — mondá keserűen *Görgei* s tompa hangon utána téve: «De hát minden dolognak vége is van egyszer.»

Ekkor aztán a leghallgatagabb emberből, dr. *Markusovszkyból* tört ki a felindulás: «Csak nem egy ember életén fordul meg egy ország dolga!» s rávette *Görgeit*, hogy üljön be a kocsiba s vitesse magát *Vadkertre*.

Az oroszok a felgyújtott *Rétságon* túl nem üldöztek

tovább bennünket. Honvédeink az éj leple alatt nyugodtan vonultak tovább *Vadkertig*, hol valamelyest aztán pihentek. De a fővezér többnyire eszméletlenül töltte az ottani katolikus plébánosnál az éjszakát s a kinos éj után délre *Balassa-Gyamathra* s onnan estére *Losonczra* vitték őt a *Kubinyi Ferencz* házához. Itt aztán ekkor azt jelentették ki az orvosok, hogy a lázbeteget tovább szállítani nem lehet s már meg is állapodtak abban, hogy óvatosan elszállítják egy *Kubinyi*-féle félre eső birtokra s ott felgyógyultáig elrejtik. De ifjabb fivére, a ki maga volt jelen azon este bátyja mellett, kijelentette az ezt vele bizalmasan tudató dr. *Orzovenszkynek*, hogy ebbe a család nevében nem egyezik bele, mert a hadsereget csak a *Görgei* neve képes egybetartani, míg a hegyek közül ki nem ér a sereg, vele kell maradnia a fővezérnek, ha a szállítás közben kezük között is halna meg, s még halva is tovább kellene szállítani s eltitkolni a halálát. Így maradt meg a fővezér a hadsereg mellett.¹

A vácsi 3 napos ütközetnek reánk nézve nagy volt az erkölcsi sikere, nem csak azért, hogy honvédeink arról győződtek meg, hogy a muszkát is futásba lehet kergetni, s ez által megingani kezdő önbizalmuk ismét megszilárdult, de főleg azért, mert kijátszották *Pászkevicznek* a mi elfogatásunk, bekerítésünk céljából gondosan kiczirkalmazott tervét s kisiklottunk a számunkra előkészített csapdából.

A hadsereg gyors, mondhatni erőltetett menetekben folytatta visszavonulását, mert most meg attól is lehetett tartani, hogy *Grabbe* orosz tábornok, ki hadosztályával

¹ *Id. Görgey István* i. m. III. 46., 151—159., 162—164., 169—180. — Bericht über die Kriegsoperationen der russischen Truppen gegen die ungarischen Rebellen, I. és II. rész. 179—187. — *Tolstoy*: Relation des operations de l'armée russe en Hongrie. 114—117. — *Gelich* i. m. III. 748—755. — Zwei entlassene Honvéd-Officiere i. m. 27., 28. — *Mogyoródy* jegyzetei.

Galicziát fedezendő, a bányavárosokban operált, *Losoncz-nál* útiakat állhatja s így két tűz közé kerülnek.

Julius 18-án tehát *Vadkertről Balassa-Gyarmathon* át majdnem *Losonczig* vonultak, még mindig küzdve az élelmi szerek hiányával; ezen nap este *Nagy-Sándor* váltotta fel *Pöltenberget* s a *Ráros* pusztá melletti *Ipoly-hídnál* foglalt erős állást, a VII. és III. hadtest kifáradt emberei pedig *Vilkétől Tugárig*, miután 2 nap alatt majdnem folytonos harcban 10 mértföldnyi utat tettek meg, azon hitben, hogy *Nagy-Sándor* erős állásában biztosítja az ő nyugalmodat, a koromsötét éjszakában mélységes álomba merültek. S azon éjjel *Nagy-Sándor* egy egész huszárezredének lova egytől egyig, hogy miért, az nem volt kideríthető, megvadult s végig dühögött nemcsak a *Nagy-Sándor* gyalogsága egy részén, de a *Pöltenberg* és *Leiningen* alvó hadtestén is. Az I. hadtest tehát azon éjjel nemcsak meg nem védte a másik kettőt, hanem ellenkezőleg: felzavarta és összezilálta. Másnap úgy kellett a csapatokat szétválogatni, mint valami nagy vereség után. A lovakra ügyelni nem tudott huszárok pedig mindaddig gyalog mentek nagy csúfságra a többiek után, míg a körülfekvő falvak becsületes lakosai a következő napokon falkaszámra össze nem fogdosták s a táborba be nem szállították az elvágatott lovakat.

Julius 19-én reggelre nem lett rosszabbul a fővezér, nem igazolódott az orvosok félelme, elszállították tehát még az nap *Rima-Szombatba*, hol 24 órai szakadatlan nyugalom után testi szenvedései annyira enyhültek, hogy ismét bemutatattatta magának a vezérkar intézkedéseit s a beérkezett jelentéseket. Itten jelentkeztek nála július 20—21-ike közötti éjjel az első orosz parlamentiárek.¹

Az orosz követküldések történetét itten nem érintem,

¹ *Id. Görgey István* i. m. III. 178., 179., 183—185. 191. — *Gelelch* i. m. III. 755. — *Máté* jegyzetei.

leírtam már azt egy más munkámban ¹ s leírta azt követőleg teljes részletességgel többször hivatott nagy és becses munkája III. kötetében *id. Görgey István*, az az iránt érdeklődőket tehát egyszerűen ideutasítom.

A hadseregnek üldözését a miatt lanyhitotta meg *Pászkevis*, mivel előbb a baloldalán feltűnt *Perczel*lel akart végezni s végezett is a turai ütközetben. Seregünk ennek folytán meglehetősen nyugodtan haladt el július 19-én *Losonc*zon keresztül s *Grabbe* sem állta ottan útját, tehát ezen kinzó nyomástól is megmenekült. *Losonc*zon a *Görgey Armin* dandára, mely július 17-én nagyon sok embert veszített s igen megfogyott, kiegyenlítésül a három hadtestbe osztatott be. 20-án már a VII. hadtest *Rimaszombat*nál, a III. *Osgyánnál* s az I. mint hátvéd *Apátfalvánál* állott.²

Az egyik veszedelmen tehát túl voltak: *Grabbe* sem állott útjokba, sőt *Pászkevis* sem üldöztette őket, hanem mostan meg már az által voltak fenyegetve, hogy *Cseodaeff*, ki előbb *Debrecen*t is megszállotta volt s most *Miskolcz* körül mozgott, állhatja útjokat. De mint mindjárt látni fogjuk, ez a félelem is fölösleges volt, mert bár előbb *Cseodaeff* a miskolcz-tokaji vonalon *Görgei* elébe rendeltetett is, de július 22-én még mindig csak *Ábrányban*, előőrseivel pedig *Vattán* volt, holott ezen nap már a magyar sereg elővédje *Miskolczot* elérte s oda bevonult.³

Görgei serege ugyanis július 21-én és pedig a VII. hadtest *Dubicsány* és *Vadna* között a *Sajóig*, a III. *Putnokra*, az I. *Rimaszécsre*, július 22-én pedig a VII. hadtest *Miskolczra*, sőt azontúl egészen *Csabáig*, a III. *Sajó-Szent-Péterig* s az I. *Vadnáig*, s 23-án a VII. hadtest *Görömbölyre* s előcsapataival egészen *Harsányig*, a III. hadtest

¹ Biharvármegye 1848–49-ben. 214—217.

² *Getlich* i. m. III. 771. — *Id. Görgey István* i. m. III. 182., 223.

³ *Id. Görgey István* i. m. III. 188. — *Russisches Bericht*. III. 12., 16., 17.

Miskolczon és Felső-Zsolczán át a *Sajó* balpartjára, az I. hadtest pedig *Sajó-Szentpéterre* nyomult. A *Sajó*-vonálnak elérésével végre lett hadászati lag hajtva s annyi harc és veszedelem között csak 7 nap alatt, a vácz-szödi őrházban megállapított terv, mert ettől fogva már nem akadályozhatták azt többé meg a muszkák. S ezzel *Görgei* egy elsőrendű hadászati állást ejtett hatalmába, melyben serege visszanyerte teljes cselekvési szabadságát s melyből megint ő szabhatott törvényt az ellenségnek, a mennyiben a kormánytól azon biztosítást nyerte, hogy a *Középtisza* átkelői minden átkelési kísérlet ellen elegendő erővel védve vannak. *Görgei* a *Sajónál* azt a felvetett eszmét, hogy onnan *Kassának* s *Erdélynek* forduljon, elvetette, mert ő komolyan vette s be akarta váltani a déli seregeinkkel való csatlakozásra vonatkozó ígérletét, de *Kazinczynak* *Alsó-Zsolczáról* parancsot küldött, hogy az *Nagy-Kálló* körül csatlakozzék hozzá. *Alsó-Zsolczán* azonban egy mindennél félelmesebb ellen támadta meg honvédeinket: a cholera, mélyet a muszkák hurczoltak be, mely aztán náluk rémletes, de nálunk is sok pusztítást tett, magának a 3-ik zászlóaljnak 10—15 halottja volt némelyik napon, a muszkák közül ellenben a hivatalos beismerés szerint is 7819 halt meg cholerában.¹

Pöltenberget már július 23-án megtámadták *Harsány*-nál az oroszok, július 24-én pedig *Görömböly*-nél ismételték a támadást, ezekre azonban, miután ez nem vonatkozhat a III. hadtestben levő 3-ik zászlóaljra, nem terjeszkedem ki.

Július 24-én a III. és I. hadtest előző napi állását tartá meg, a VII. ellenben áthúzódott *Görömbölytől* a *Sajón* keresztül *Felső-Zsolczára*. Július 25-én ennek folytán a *Sajó* vonalnak *Alsó-Zsolczától Ónodig* való figyelemmel tartása a VII. hadtestre bízott, a III. hadtest is feljebb,

¹ *Gelich* i. m. III. 777., 779. — *Id. Görgey István* i. m. III. 216—220. — *Maté* jegyzetei. — *Russisches Bericht*. III. 135.

Arnót és *Felső-Zsolcza* s az I. hadtest *Szikszó* körül összpontosított, a főhadi szállás *Ongára* tétetvén még előző estén által.

Július 25-én *Cseodaeff*nek a két *Zsolcza* közt előnyomuló előcsapatát heves ágyútűzzel fogadta *Pöltenberg*. Erős ágyúharcz tört ki a muszkák és *Pöltenberg* között; az ütközetbe bevonatott a III. hadtest is, mert jobb szárnyát a keresztúr—arnóti mellékút mentében *Chrulleff* egy tüzes lovassági rohammal megtámadta. A kemény védelmi harcban győztesen álltak helyt *Leiningen* és *Pöltenberg*, *Chrulleff*et visszaverték huszáraink, ágyúikat elhallgattatták a mi ágyúink, sőt egy ütegüket s az azt fedező 2 egész zászlóaljat *Gózon Lajos* alezredes 50-ed magával, kiket a 66-ik zászlóaljból válogatott ki, s kikkel átgázolva, a *Sajón*, váratlanul megrohanta s futásba üzte, a miért aug. 10-én *Görgei* által a II-od fokú érdemrenddel tüntettetett ki. Ez a *zsolczai* ütközetnek, melyben a 3-ik zászlóalj, miután gyalogsági harcban abban nem volt, a tétlen néző szerepét vivé, főnevezetessége.

Bár fényesen visszavertük az oroszok támadását, *Görgei* ennek daczára még azon este a visszavonulást határozta el a *Hernád* mögé, nehogy azon az oroszok átkelve, hátunkba kerüljenek. Július 26-án reggel foganatosította is az átkelést, a VII. hadtest a *Hernád* balpartján *Körömtől* *Hernád-Németüig*, a III. hadtest *Gesztelyig* s az I. *Baksáig* foglalt annak partjain állást, a főhadi szállás, mely július 25-én *Gesztelyen* volt, 26-án *Szerencsre* tétetvén át. E nap ismét csak *Pöltenberget* támadták meg *Köröm* mellett, *Ónod* közelében az oroszok, de mielőtt átkeltek volna a *Hernádon*, újra visszahúzódtak.

Szerencsről újabb sürgetés ment *Kazinczyhoz*, hogy *Kálló* körül csatlakozzék az ő 8,800 főnyi seregével *Görgei*hez. S itt kapta *Görgei Kossuth* azon levelét, melyben ez őt *Karczagra* találkozásra hívja. Meg is indult oda *Görgei*, de július 27-én *Nyíregyházán* *Knézics*-től azon jelentést vette, hogy az oroszok még 25-én ki-

erőszakolták a *Tiszán T.-Fürednél* az átkelést. Tehát ugyancsak nem volt elegendő erővel védve a tiszai átkelő! Ez azt jelentette, hogy *Görgei* hadászati lag meg van kerülve, Vissza fordult tehát *Nyiregyházáról* s lóhalálában hajtattott *Szerencsre*, hogy ha lehet, még az oroszok orra előtt eszközölje a magyar alföldön az elvonulást s a csatlakozást a déli magyar haderőkkel.

Július 28-án reggel akarta az elvonulást mind három hadtesttel, az addig mindig elfoglalva tartott július 26-iki állásból eszközölni, azonban ezen reggel megtámadta *Grabbe Gesztelynél Leiningent*. Az *Ongárról* kiindult heves támadással szemben *Leiningen* a védelemre szorított, de ez a védelem oly körültekintő volt, hogy *Grabbe* több órai viadal után, mely leginkább itt is ágyúharczából állott, kénytelen volt már délután feladni a harczterét s otthagyni halottjait, sebesültjeit, kik sűrűn boríták azt. A gesztelyi ütközet azért nevezetes előttünk, mert ez volt az utolsó mérkőzése a magyar III. hadtestnek, tehát a mi 3-ik zászlóaljunknak is, az ellenséggel.

Még azon este megkezdette *Görgei* a *Hernád* mögöl az elvonulást, de előbb újabb futárral tudatta *Kazinczyval*, hogy most már ne hozzá, hanem *Bemhez* csatlakozzék.¹

Görgeinek a *Sajó* és *Hernád* melletti hadműveleteit még *Ramming* is szükségesnek s mint a siker igazolta is, szerencsésnek jellemzi. *Asserman* pedig azt mondja, hogy a kinek a hadászatról csak némi fogalma is van, az be fogja látni, hogy *Görgei* a *Hernádnál* nem ok nélkül időzött, mert ez által nem csak tévedésben tartotta *Pászkevicset*, hanem el is vonta azt déli haderőinktől.² Arról ő

¹ *Id. Görgey István* i. m. III. 227—229., 241—243., 252., 257., 259—262., 488. — *Russisches Bericht*. III. 18—21., 25., 27—29., 32., 33., 37., 38.

² *Ramming* i. m. 407. — *Asserman* i. m. 72.

nem tehetett, hogy őt meg a tiszai átkelő védelme felől hozta *Kossuth* tévedésbe.

Julius 30-án reggel már agyonfáradva mind a három hadtest *Rakamáz* és *Nagyfalu* körül a debreczeni úton táborozott. Legfárasztóbb utat tett, miután legszélről állott, a VII. hadtest. Ez *Körömtől* a harangodi pusztán, *Szerencsen*, *Tarcalon*, *Tokajon* keresztül *Rakamázon* túlig egy huzamban nyolcz mértföldet tett meg s 26 óráig menetelt étlen-szomjan, s midőn Julius 30-ára virradólag «Állj»-t vezényeltek neki, abban a pillanatban már a földön volt minden ember és — aludott. Julius 30-án *Nyíregyházára* nyomult az egész magyar hadsereg. A Nyírségen a végtelen homokban s az új szántású szántóföldeken rendkívül nehéz volt a menetelés, a szegény, kifáradt honvédek alig birták tovább vonszolni magukat. *Földváryt*, a ki rendesen régi zászlóalja mellett lovagolt, nagyon meghatotta ez a látvány; könnyű szökkent a szemébe, leugrott a nyeregből s oda mutatva a lóra: «Fiuk, — szolt volt a honvédekhez, — üljetek fel, én mehetek gyalog is.» Első felindulásában egészen természetesen tetszett előtte, hogy egy egész zászlóaljat kínáljon meg egy lóval. *Nyíregyházáról* Julius 31-én és pedig most már, hogy a zöm fedve legyen, két vonalon s két hadoszlopban indult a hadsereg tovább. A III. és VII. hadtest képezte a zömöt, ez az nap *N.-Kállóig* haladt, az I. hadtest pedig, mely *Vác* óta nem volt harcban s mely most az oldalvédet képezte, *Hadházig*. A kiadott menetrend szerint a zömnek augusztus 1-én *Nyíradonyig*, 2-án *Vámos-Pércsig*, 3-án *N.-Lébáig* és 4-én *Kis-Máriáig* kellett nyomulnia; az oldalvédnek pedig 1-én *Debreczenig*, 2-án, ha ott ellenséget nem talált, ott táboroznia, s 3-án *Derecskéig* és 4-én *B.-Ujfaluig* vonulnia, meghagyatván az is, *Nagy-Sándornak*, hogy ha *Debreczennél* ellenségre bukkan, vonuljon azonnal a zömhöz, ha pedig az által ott időzése alatt támadtatnék meg, komoly harcba semmi esetre se bocsátkozzék, hanem

vonuljon vagy a zömhöz, vagy a menetterv szerint tovább, legfeljebb a visszavonulás fedezésére alkalmazzon hátvéd-ágyúharcot.¹

A zöm a menetrendet augusztus 2-ig be is tartotta, *Nagy-Sándor* sem talált *Debreczennél* muszkát, tehát ott maradt 2-án is; 2-án azonban, midőn megtámadtatott a muszka főerő által, a kapott parancs ellenére dicsvágyától elkapatva, ütközetbe bocsájtkozott, szét is veretett, hadtestének romjai még azon éjjel *B. Ujfaluig*, sőt tovább is futottak, mindenfelé rémületet gerjesztve. *Görgei* hallotta *Vámos-Pércsen* az ágyúzást, de azt hitte, hogy minden parancsa szerint történik, nyugodt maradt. De különben sem volt volna szabad neki segélyül menni, mert feladata az egyesülés keresztülvitele volt, s mert ha *Debreczenbe* megy is, akkor ért volna már oda, midőn vége volt az ütközetnek, és a zömöt is a négyszeres muszka erővel szemben, oly sikon, hol nincs a visszavonulás fedezésére semmiféle erős állodást nyújtható pont, teljes bizonyossággal szintén a szétrobbantásnak tevé vala ki. *Nagy-Sándornak* az eljárását *Debreczennél* semmi sem mentheti. *Jósika Miklós* maga, ki pedig mint emigrans is *Kossuthnak* bizalmasa, *Görgeinek* egyik legnagyobb ellenége, ezt mondja az emigratio alatt írt egyik munkájában ide vonatkozólag, hogy *Nagy-Sándort* a *Debreczennél* elkövetett óvatlanságáért a világ bármely hadseregében hadi törvényszék elé állították volna.²

Midőn megtudta *Görgei* a *Nagy-Sándor* szétveretését, a menetrend részben való kényszerű megváltoztatásával augusztus 3-án egy huzamban *N.-Létán* át *K.-Máriáig*, s 3-ikáról 4-ére forduló éjjel pedig innen *Biharra* vonult.

¹ *Id. Görgey István* i. m. III. 262—273. — *Görgey* i. m. II. 325—326. — *Zwei entlassene Honved-Officiere* i. m. 61., 62. — *Máté* jegyzetei.

² *Id. Görgey István* i. m. III. 273—312. — *Görgei Arthur*: *Gazdátlan levelek.* 25—31. — *Jósika*: *Egy magyar család a forradalom alatt.* VIII. 86.

Itt aztán miután ezek szerint mégis sikerült átesúsznia az oroszok orra előtt, s most már semmi sem akadályozhatta többé az egyesülést, egy napot pihent, s csak augusztus 5-én vonult el *Biharról* s vonult be *N.-Váradra*, hová a *Nagy-Sándor* hadtestének roncsai már 3-án, 4-én befutottak s most szégyenkezve csatlakoztak hozzá. *Nagy-Váradon* is levertség és aggodalom ült már mindenkinek az arcán s nem a régi lelkesedés és vidorság. Hasztalan kérdezték honvéd ismerőseiket, hogy mi lesz belőlük, mi fog most történni? Azok is szomorúan s csak vállvonogatással feleltek.¹

Mielőtt tovább rajzolnám a magyar hadsereg ezen kinos anabasisát, több dolgot kell még fölemlítenem.

Ezek elseje az, hogy a *Nyíregyházán* kiadott s a menetrendet is magában foglaló parancs után, midőn a III. hadtest *N.-Kállóra* ért, ottan, augusztus 1-én nevezte ki *Görgei Földváry Károlyt*, a 3-ik zászlóalj volt parancsnokát, mostan a III. hadtest egyik dandárnokát, a legvitézebb magyart, az utolsó vácsi ütközetben tanusított vitézségéért ezredessé.²

A többi pedig az, hogy *N.-Váradon* csatlakozott ismét a zászlóaljhoz s aztán meg is maradt végleg a mellett, illetve annál *Gorove Tóni* és *Szikszai Lajos* is.

Hanem most már nem az volt a 3-ik zászlóalj, a mi régebben, nem diadalittas hősök, hanem halálra szánt bús honfiak csoportja volt ez. Elcsüggedve, kiéhezve, mint romlatag váza nagy multjának, lesütött fővel, komor kedélylyel, mogorván vánszorgott előre, mint sebzett orosz-lán, mely szakadozott lehelletében utolsó életerejét lihegi ki.³

Szikszaitól Komáromban váltunk el, midőn ő *Gergeivel* a kormányzóhoz ment, hogy guerilla-vezérré leendő ki-

¹ *Id. Görgey István* i. m. III. 320., 326. — *Máté* jegyzetei.

² Honvédek könyve. I. 136-ik lapján közli a kinevezési okmányt, sajtóhibából augusztus 4-re tévén a keletet.

³ Honvédtörzstisztek albuma. 114.

neveztetésüket annál kieszközöljék. *Félegyházán* találták azt, jelentkezésükre mindjárt is fogadván őket, előterjeszték kérelmüket. *Kossuth* átvévén irományaikat, azok átolvasása után oda utasítá őket, hogy menjenek *Szegedre* s ott várják be további intézkedését. E közben azonban egy nemzetőri atillában levő egyén élénken kérdezősködött tőlük a felől, hogy milyen a hangulat a III. hadtestnél és a 3-ik zászlóaljnál *Görgei* iránt? — «A lehető legjobb, — válaszolák ezek — s az a hadsereg csak az ő vezetése alatt szerezhet, ha az még lehető, érdemeket és dicsőséget, de más alatt semmi esetre.» Az idegen odafordult *Kossuth*-hoz. «Pedig meglásd, — mondá neki, — ez dönt romba a hazát.» E miatt kijövet *Szikszai* és *Gergey* arról tanácskoztak, hogy a *Görgei* megsértéséért kihivatják azt a nemzetőri tisztet, s már el is határozták azt, midőn megtudták, hogy az az idegen *Perczel* tábornok volt s így letettek a kihívásról.

Szegeden július 24-én felkeresték újra a kormányzót, ki ekkor több törzstiszt és polgári egyén jelenlétében fogadta s kérdezte ki őket a felől, hogy minő benyomást tett hadtestükre s zászlóaljukra *Görgei* megsebesülése? *Szikszai* elmondotta őszintén a mit tudott és a hogy éreztek, nem hallgatva el azt sem, hogy milyen rossz hatású volt a hadsereg a *Mészáros Lázár* kineveztetése, melyet épen azon nap tudott meg a hadsereg, a mely napon személyesen vezette *Görgei* a huszárezredek rohamra, a mely alatt súlyosan meg is sebesült. Erre *Kossuth* környezetéhez fordulva, a következő szavakat mondotta: «Föl kell kérnem találkozásra, ki kell vele békülnöm, mert csak közös egyetértésünk mentheti meg a hazát.» — Vajjon nem ezen jelenet adja-e megfejtését azon problémának, melyet id. *Görgey István* [a *Kossuth Görgei*hez intézett július 25-iki levelének közlése után említ? — Ugyanekkor *Gergey*vel tudatta *Kossuth*, 5000 frtot adva át neki e célra, hogy a *Kunságban* a guerilla-csapat szervezésére felhatalmazza, *Szikszait* azonban még további várakozásra

utasította. *Szikszai* még várt néhány napig, de aztán beleunt a várakozásba s hogy tétlenül ne vesztelgesse a drága időt, elhatározta, hogy vissza megy a zászlóaljához. Oda-hagyta tehát *Szegedet* s *Aradon* át, hol felkereste *Damjanichot*, ki igen szívesen fogadta, *N.-Váradon* érte be zászlóalját. Még azon este találkozott *Földváryval* s elmondotta neki, hogy miért hagyta oda *Szegedet*. «Jól tette, vegye át újra százada vezetését, tudtam én azt, hogy visszajő; nem olyan könnyű elválni a 3-ik zászlóaljtól. Úgy-e bár *Elekes*?» jegyzé meg *Földváry*, *Elekes*-hez fordulva.¹

Görgei N.-Váradon egy pár napig pihenőt akart tartani, azonban itten vette *Aulich* hadügyminiszternek azon rendeletét, melyben ez, annak tudatása mellett, hogy *Dembinszky* védekezés nélkül feladta a *Tisza* jobb partját, felkéri őt menetének siettetésére, s arra, hogy tudassa a kormányval: mikor érkezik meg serege *Aradra*? Ezen rendelet folytán az I. hadtestet még augusztus 5-én, a többit pedig másnap útnak indítá *Görgei*, tudatva a kormányval, hogy az I. hadtest még augusztus 10-én, a III. és VII. hadtest pedig 11-én érkezend *Aradra*.

Az I. hadtest augusztus 6-án *N.-Szalontára*, 7-én *N.-Zerindre*, s 8-án megváltoztatott menetrend mellett, miután *Aulich* egy újabb sürgetést küldött, arra kérván abban *Görgeit*, hogy ha csak lehetséges, már 9-én legyen *Aradon*, miután *Dembinszki* feladta a *Tisza* bal partját is, — egész *Simándig* előnyomult, s 9-én, a mint rendelve volt, csakugyan bevonult *Aradra*. A zöm pedig augusztus 6-án *Gyapjuig* s 7-én szakadó esőben *N.-Szalontáig* haladt s innen egy napi távolságban követte az I. hadtestet, s 10-én ez is megérkezett *Aradra*.²

N.-Szalontán történt, hová a sereg szakadó esőben ér-

¹ *Szikszai* jegyzetei után. — *Id. Görgey István* i. m. III. 272.

² *Görgei*: *Mein Leben und Wirken in Ungarn*. II. 337., 338. — *Rüstow*: *Magyar hadjárat története*. II. 373., 374.

kezett meg, hogy a honvédek a nádkerítés egy részét elhordták s felhasználták. Egy szalontai gazda panaszára jött e miatt *Görgei*hez. «Elhordták? — szólt keserű iróniával a fővezér, — ez nagy disciplina volt tőlük, másutt ott gyújtották meg, a hol találták s úgy feküdtek mellé. Ne haragudjék érte, jámbor hazafi, három nap óta veri már őket az eső, s még ebben az esztendőben nem háltak fedél alatt». Az atyafi elkotródott.

Ugyancsak *Szalontán* még mindig tört esontdarabokat vett ki a *Görgei* sebéből dr. *Orzovenszky*, s itt is azt mondotta, hogy még mindig nem szűnt meg az a seb halálos lenni.¹

— Tehát *Görgei* ott volt a rendelt időre minden hadtestével *Arad* alatt, hol tábort üttetett elcsigázott, kimerült seregével. Hiszen július 13-ától augusztus 5-éig *Komáromtól N.-Váradig*, 480 kilométer utat tettek meg 24 nap alatt. S hányszor állottak ki ezalatt nehéz harcokat! És *N.-Váradtól Aradig*, 4 nap alatt ismét 127 kilométernyi utat tettek meg *Márki* szerint.²

Hanem *Dembinszki* nem volt ott; ez a *Szegeden* összegyűjtött összes magyar hadakkal az *Aulich* parancsa ellenére, melyet pedig, hogy még *Csatádon*, augusztus 7-én, tehát kellő időben, megkapott, maga beismeri s nem törődve azzal, *Arad* helyett *Temesvár* felé vonult, minden áron ki akarván kerülni a *Görgei*vel való egyesülést, mint az a *Ramming* által közlött s augusztus 2-iki leveléből világosan kiolvasható. S miután onnan is augusztus 9-én reggel, a mikor *Haynau* megtámadta, a támadás kikerülésével éppen tovább akart állani, megérkezett *Bem* s hivatkozva fővezérré lett kineveztetésére, melynek *Kossuth* és *Aulich* által aláírt okmányát az utóbbi *Tóth Bódog* százados, elnöki titkár által a dologról való mélyen hallgatás megparancsolásával *Aradról* küldött meg neki, át-

¹ *Jókai*: Életemből. Éltem legszomorúbb napjai. 37., 38.

² *Márki*: *Arad története*. II. 593.

vette tőle a vezényletet, s bízva a sereg számszerű nagy többségében, belebocsátkozott a döntő csatába. És elveszté azt, elveszté pedig úgy, hogy az *Guyon* tábornoknak *Kossuth*hoz *Rékáson*, augusztus 10-én délelőtt írt jelentése szerint teljesen szétveretett, elannyira, hogy mint *Mészáros* írja: «a 45 ezer embernyi (notabene legalább 54 ezer volt, 178 ágyúval, 28 ezerrel s 192 ágyúval szemben), hadseregből 30 ezer hová lett? az Isten tudja. — — — Másnap voltak még hadosztályok, de hadsereg többé nem létezett.» Ezzel szabadságharcunk sorsa meg lön pecsételve. «A mi tovább történt, — *Gelich* szerint is, — csak ennek a kifolyása volt», s *Klapka* szerint is, mint ő a *Báthory-Schulz Bódog*hoz az 1884. évi szeptember 30-áról keltezett levelében írja: «a temesvári vereség volt függetlenségünk sirja», — s őt az ellenség félhivatalos írója, *Ramming* is azt mondja, hogy «a temesvári csata a hadjáratnak utolsó eldöntő harca volt, a véres dráma végéhez ért, a mi ezután még következik: már csak utójáték».¹

Hanem azért a viddini szózat *Görgeit* teszi felelőssé a nemzeti ügy elbukásáért, pedig neki semmi része sem volt a temesvári sirásban, s elfeledi bevádolni a nemzet előtt *Dembinszkit*, holott erre ugyancsak sok bizonyíték állott a rendelkezésére.

Így írják sokan a történelmet!

Most tehát egyedül magára volt utalva a hajdani fel-dunai magyar hadsereg, mely eltompulva a harcok eredménytelensége s az utóbbi napokban reánk szakadt csapások özöne alatt, s elcsigázva, kidőlve az erőszakolt menetek és az élelmi szerek hiánya miatt, oly lelki álla-

¹ *Dembinski* Magyarországon. 367., 368., 386. — *Gelich* i. m. III. 745., 839. — *Matolay Etele*: Visszaemlékezésim. 149. — *Mészáros Lázár*. II. 362. — *Id. Görgey István* i. m. III. 428., 429. — *Klapka*: Neues Pester Journal. 1884. 271. sz. — *Ramming* i. m. 319., 320., 363.

potban érkezett meg *Aradra*, melyben már csak a megszokott fegyelem uralkodott felettük. Menet közben, míg idáig jutottak, sokan kidőltek az éhség miatt a sorokból s kínjukban a fölkapart nyers krumplit rágták s volt olyan is, a ki éhen halt meg *Magyarország* kincses *Kanaánjájának*, az aczélos buzát termő alföldnek közepén. Lőszerük is fogyatékán volt, alig volt egy ütközetre elégséges mennyiség, pedig hozzájuk is elszállt a szegedi löporraktár légberöpülésének minden további reménykedésre megsemmisítőleg s megdermesztőleg ható híre. Zsoldot is vagy nem, vagy 100 frtos bankjegyekben kaptak, melyeket nem tudtak föl váltani. S mint a vízbe haló kapaszkodik a gyenge nádszálba is, náluk is kalandosnál kalandosabb hírek keltek szárnyra. Beszélték, hogy *Konstantin* nagyherczeg lesz magyar király s mi kibékülve a muszkával, egyesülten velük, kiverjük a németet a hazából.

Ilyen volt a hadsereg állapota.¹

Ezért jelenté ki *Görgei* augusztus 10-én éjjel *Kossuthnak* utolsó találkozásuk alkalmával, az aradi várban *Kossuth* szállásán, hová egyedül ment, hogy ha a temesvári vereségünkről szállongó hírek igazaknak bizonyulnak, (pedig ő nagyon tartott attól, hogy azok igazak, mert különben mit keresett volna *Arad* és *Temesvár* között *Schlik* hadteste, mely aznap *Nagy-Sándort*, kit *Görgei*, megtudván, hogy *Dembinski* *Temesvár* felé vonult, ide indított, hogy így itt egyesülhessen hadseregével, — *Vingánál* visszanyomta,) leteszi a fegyvert. S *Kossuth* még azon éjjel megküldé neki *Guyon* tábornok jelentését, minden kíséző sor nélkül, a mit *Görgei* joggal arra magyarázott, hogy most már *Kossuth* is beleegyezett a fegyverletételbe.²

Elhatározta tehát, hogy ha az oroszokkal még folya-

¹ *Mogyoródy* s *Szikszai* jegyzetei után.

² *Görgei*: *Mein Leben und Wirken in Ungarn*. II. 381. — *Horváth* i. m. III. 415. — *Id. Görgey István* i. m. III. 531—535.

matban volt alkudozások, (*Pöltenberg* a kormánytól küldve, most is az orosz táborban volt,) sikertelenek lesznek, lerakja a fegyvert. S hogy akár ezt a nélkül, hogy nehéz lépése a polgári kormány elleni lázadásnak tekinthetessék, megtehesse, akár pedig esetleg az alkudozást tovább folytathassa, augusztus 11-én leköszönésre birta *Kossuth*ot is, a kormányt is, s magát ruháztatta fel a legfőbb polgári és katonai hatalommal. A *Görgei* dictatorrá léte körülményeit sem adom itten elő, lerajzoltam azt már többször említett munkámban.¹

Augusztus 11-én elterjedt a seregben a temesvári veszteség, valamint annak a híre is, hogy *Erdély* is el van veszve. S este felé megérkezett az orosz követségből társaival együtt *Pöltenberg* is, hozván magával a korona felajánlására válaszul *Rüdiger*nek *Ártándról*, augusztus 9-éről *Görgei*hez intézett levelét, melyben félremagyarázhatlan határozottsággal az van kimondva, hogy ők, a muszákák, harcolni s nem alkudozni jöttek.²

Ezzel aztán szétszakadt a reménykedésnek utolsó vékony szála is. Kétségbeejtő volt a sereg helyzete, mely ekkorra már majdnem 24,000 főre olvadt le. Előttük áll *Schlik Új-Aradnál*, *Haynau Temesvárnál*, hátuk mögött *Rüdiger Kis-Jenőnél*, s *Pászkevicz N.-Váradon*, *Erdélyben Lüders* s aztán a járhatatlan havasok. Mindenfelé, merre a szem csak tekinthet s a gondolat elhathat, ellenség és ellenség. Legalább is hatszorosa erő vasabroncsa övezi a kimerült kicsiny magyar sereget körül.³

És megérkezett *Vécsey*nek *Rékásról*, augusztus 10-ről, a temesvári csatáról szóló, *Kossuth*hoz intézett, de már *Görgei*nek kézbesített jelentése is, melyben az nem kevesebbről, mint arról tudósít, hogy az élelmezés hanyagsága

¹ Biharvármegye 1848—49-ben. 321—323.

² *Id. Görgey István* i. m. III. 548., 549.

³ Russisches Bericht. III. 76., 77. — Zwei entlassene Honved-Officiere. 51.

folytán a legénység már is csoportonként s fegyveres kézzel rabol. Ilyen körülmények között nem látott más lépést maga előtt *Görgei*, mint a fegyverletételt.

De mielőtt ezt megtenné, bár, mint dictator, feltétlenül megtehetette volna, kikéri *Bayer*nek és *Csányi*nak a véleményét, sőt midőn ezek is kikerülhetetlennek tarták ezt a lépést, megírván a *Rüdiger*hez intézett s azzal a feltétlen megadást tudató levelét, még azon este haditanácsot hív össze, meghíván abba nemcsak a tábornokokat, hanem mindazon törzstiszteket is, kiket a napi szolgálat a táborhoz nem kötött. A megjelentek névsorát egykorú följegyzés alapján közlé *Zeidler József* vezérkari őrnagy. Jelen volt azon *Görgei*n kívül 12 tábornok és 69 törzstiszt. A 3-ik zászlóaljat, miután őrnagya, *Szabó János*, éppen akkor ottan körüli rokonai meglátogatására szabadságon volt, *Földváry Károly* képviselte a haditanácsban. Itt *Görgei* a *Guyon* és *Vécsey* leveleinek előterjesztésével előadta, hogy szerinte csak egy szomorú kötelesség áll előttük: a fegyverletétel, s ő már ez iránt meg is fogalmazta a *Rüdiger*hez intézett és a haditanácsnak szintén bemutatott levelét, fölkérte tehát az ott jelenvoltakat, hogy határozzanak higgadtan és alaposan annak tartalma fölött, s ha nem tartják azt jónak, hozzanak más határozatot s ő annak keresztülvitelére előre kötelezi magát, csak rózsás reményekbe ne ringassák magukat, mert — úgy mondá — «mi minden valószínűség szerint egyenest a vesztőhelynek megyünk elébe». S hogy jelenléte ne feszélyezze a tanácskozást, távozott a teremből. S egy végtelen hosszúnak tetsző szünet után *Kiss Ernő*, *Aulich* és *Leiningen* tudatták vele a haditanács egyhangú határozatát: el kell küldeni ezt a levelet *Rüdiger*nek. Csak *Zambelly Lajos* és *Markovics Adolf* szólaltak fel az ellen, de ezek sem a fegyverletétel ellen, hanem csak azért, hogy ők az osztrákok előtt akarták azt végrehajtani.

Másnap *Világos*on, hová még azon éjjel elvonult *Arad*-ról mind a három hadtest, sőt a tartalék is, tudatta a 3-ik

zászlóaljjal *Földváry*, hogy «Auf Gnade und Ungnade» le fogják a muszkák előtt, mert ezt az osztrákok előtt soha és semmi szín alatt nem tennék, tenni a fegyvert, legfőlebb is arra lehetvén reményük, hogy azok szabadon bocsájtásukat ki fogják eszközölni.¹

A 3-ik zászlóalj honvédei, nem úgy mint némely rakonczátlanok, kik fegyvereiket kilödzve, a felbomlás jeleit engedék csapatjaikon észlelni, vagy mint sokan a huszárok közül, kik lóra kapva, megszöktek a táborból, — némán, szóltanul hallák *Földváry*nak a fegyverletét elhatározását tudató szavait. Elfásultság vett erőt a legnagyobb csapás hírére rajtuk, voltak azonban némely érzékenyek, kik fegyvereikre, a mult nehéz idők viharaiiban oly kedves társukra ráborulva, elsiratak küzdelmeiknek, reményeiknek porba hullását. De még ezen lelki állapot mellett is volt szívükben egy húr, melyet csak érinteni kellett, hogy abban a régi láng ismét föllobbanjon. A világosi nap reggelén ugyanis, midőn egyszerre híre futott, hogy az osztrákok *Arad* felől meg akarják a magyar tábornok támadni, a mi zászlóaljunk gyorsan fegyverre kapott s kész volt a harc folytatására. Csakhogy a hír nem volt igaz, a fegyvereket újra gulába rakták.²

Még augusztus 12-én a fölött is döntött a 3-ik zászlóalj tisztikara, hogy mi történjék a zászlóalj zászlóival? A tanácskozás eredménye az lőn, hogy azt a zászlót, melyet *Szeged* városától kaptak, mely a nehéz harcokban mindig velök volt, mely a golyóktól átluggatva, mutatá a harcok vészzeinek nyomait, s mely alatt annyi dicsőséget arattak, el fogják égetni, s azt a másikat adják át a muszkáknak, azt a díszzászlót, melyet *Földváry Lajos*nétől kaptak, de mely ütközetben, csatában soha sem volt velök s melyet *Pered* óta az ő muszkájuk őrzött.

Mielőtt azonban ezen határozatot végrehajtanák, a tisz-

¹ *Id. Görgey István* i. m. III. 555., 555—573. — *Szikszai* jegyzetei.

² *Mogyoródy, Szikszai s Máté* jegyzetei után.

tek némelyike a határozat daczára is egy-egy darabkát szerzett meg s rejtett el magának örök emlékül a zászló szalagjából. Szerzett nevezetesen *Mogyoródy* is, *Máté* is, *Elekes* is. *Mogyoródy* sokszor mutogatta azt, mint talizmánt, a *Garibaldi*-féle táborozás alatt, később azonban eltűnt az is s elveszett örökre, a *Máté* pedig 1852-ben egy tűzvész áldozata lett, csak az a foszlány van ma még meg, melyet *Elekes* rejtett el és pedig a *Szikszai* birtokában.

A zászlótemetési határozatot foganatosítandók, a dobok karikaiból tüzet csináltak, s a körül a zászlóalj négyyszögöt alkotott, elől a tisztikar, aztán az altisztek és a közhonvédek. A tűz fénye kísértetiesen világítá meg a lesóványodott, időbarnította alakokat. A zászlót, mely oly sok csatában lobogott elől, kézzől-kézre adják. Mindenki nyom még egy utolsó csókot az átluggatott tricolorra, aztán bedobják azt a tűzbe.

Földvály Károly maga adta át a zászlót a tűznek. Nem maradt ott szem szárazon, a csataedzett s elfásult honvédek a szívükben dúló iszonyú fájdalom súlya alatt, midőn látták: miként hamvad el zászlójuk a rajta levő katonai III-ad osztályu érdemrenddel együtt, hangos zokogásban törtek ki.

«Nem kísérlem meg még most sem 41 év után, — írja *Szikszai* 1890-ben, — ezen zászlóégetési jelenetet leírni, hiszen azt a lelki állapotot, azt a jelenetet nincs toll, nincs festői ecset, mely hüen vázolni képes lenne. Szabadság, haza, minden elveszett s csak a fájó emlékezet maradt meg.» Volt még egy kardja is a zászlóaljnak, melyet *Kiss Pál* ajándékozott, már mint ezredes, a zászlóaljnak, a melyet a díszzászlóval együtt a podgyászszekeren vittek magukkal. Ezt pedig titokban, hogy a muszkák keze közé ez se kerüljön, elásták *Világosnál*.¹

¹ Zwei entlassene Honved-Officiere i. m. 62. — *Mogyoródy, Szikszai* s *Máté* jegyzetei után.

Augusztus 13-án délelőtt 10 óra körül indult meg a tábor *Világosról Galsán, Muszkán és Pankotán* keresztül *Szőllős-Csigerél* alá, a fegyverletétel kitűzött helyére.

Ezt megelőzőleg azonban a teljesség kedvéért fölemlítem, hogy az ezen fejezetben tárgyalt időszakból egyetlen egy kinevezést s érdemrenddel való kitüntetést sem közöl a hivatalos lap a 3-ik zászlóaljra vonatkozólag s nem közölt a «*Respublica*»-nak, melyet a «*Közlöny*» július elei szünetelése alatt július 5—9-ig a hivatalos közlemények közzétételére használt a kormány, 14—18-ik száma sem, mely egyáltalán nem közlött semmiféle kinevezést vagy áthelyezést, sem pedig újabb zászlóalj alakítására vonatkozó rendeletet; pedig tudjuk s láttuk is, hogy történtek ilyenek. *Máté* is augusztus 2-án neveztetett ki főhadnaggyá: Nem közlőtte például a *Szabó János* őrnaggyá, *Szikszaí Lajos* századossá, *Mogyoródy Adolf* és *Gorove István* főhadnaggyá s *Dubányi József*, *Csáky György*, *Hegedűs Pál* és *Benke Imre* hadnaggyá lett kineveztetését sem. Áthelyezést is csak a következő kettőt közölte ezen időszak alatt a hivatalos lap: július 21-én *Zaphir László* őrmester a 137-ik zászlóaljhoz hadnaggyá neveztetett ki,¹ s július 25-én *Valberti Gábor* hadnagy hasonrangban a 131-ik zászlóaljhoz tétetett át.²

A fegyverletétel szomorú ténye a *Szőllős-Csigerél* helység és a *Csigér*-csatorna közötti térségen a világosi út mellett, délre a községtől ment végbe. Két harczzonalban állott föl a hadsereg, az elsőben *Szőllős-Csigerél* felől a VII. képezte a jobb s a mi III. hadtestünk a csatorna partjáig a balszárnyat, a 3-ik zászlóalj tehát ottan volt az első sorban, s hosszú idő múlva s most utoljára mellette állíttatott fel a piros sipkás 9. zászlóalj; a másodikban az I. hadtest és a *Querlonde* tartalék hadosztálya, a szár-

¹ *Közlöny.* 1849. 157. sz.

² *Közlöny.* 1849. 165. sz. (Ez az utolsó szám, mely augusztus 11-én jelent meg Aradon.)

nyakon a lovasság, közbül a tüzérség *Psotta* alatt s leg-hátul a szekérszet.

A tikkasztó nyári nap lemenőben volt már, midőn végig hangzott az utolsó magyar vezényszó: «fegyvert gulába»! s a lemenő nap búcsú sugarai már csak a gulába rakott magyar fegyverek szuronyain, a nyeregkápákba akasztott huszárkardokon, a szorosan egymás mellé állított s ottan hagyott magyar ágyúkon s a halomba dobott 29 zászló nyelének fénylő gömbjein, melyek között ott volt a 3-ik zászlóalj díszzászlója is, mely ma bizonyosan ottan van a többivel együtt a *Kreml*ben, törtek meg.

Rüdiger a *Görgei* oldalán már az esti szürkületben lovagolt végig a lefegyverzett magyar hadsorok előtt. A 9-ik zászlóalj elé érve azt kérde *Görgeitől*: «ezek a lengyelek»? Úgy látszik, meglehetősen volt tájékozva, mert a lengyel legiónistáknak is veres sipkájuk volt. «Nem azok, — felelt *Görgei* — az én seregemben nincsenek lengyelek». Aztán a csatorna felé, hol a III. hadtest állt, *Zaránd* irányában eltávozott az orosz altábornagy. Midőn *Görgei* egy kis darabig elkiséré, a balszárnyon, a 3-ik s 9-ik zászlóalj s a Hannover-huszárok felől felhangzott még az «éljen *Görgei*»! — utólszor. Ekkor *Görgei* hirtelen, egy perczre, leborúlt hű lova nyakára.¹

A világosi fegyverletétel, mely csak az elfogadott szólam szerint neveztetik világosinak, mert valódiilag szállós-csigerélinek volna nevezendő, s mely *Klapkának* fentebb már idézett, 1884-ben a «*Pester Journal*»-ban közlött levele szerint is a temesvári diestelen kudarcznak vala elmaradhatlan következménye s csak zárójelenete volt a nagy drámának, nevezhetnök tragoediának is ezzel, véget ért, s a mit a nemzet nagy epikusa olyan sejtelemszerűleg jelzett, megvalósult: temetkezés volt ez, s a temetkezés felett egy ország állott vérben, gyászban.

A megrázkódtató tragoediába egy komikus mozzanat is

¹ *Id. Görgey István* i. m. III. 616., 617. — *Sziksza*i jegyzetei.

vegyült. A 3-ik zászlóalj muszkája sokáig nem akarta hinni s megérteni, a mi körülötte történik, de midőn már látta, hogy a muszkák felénk közelednek, levetette uhlanus egyenruháját, valahonnan a czókmókjából előkerítette régi, rongyolt, gyalogos egyenruháját és lassan, a 3-ik zászlóalj felé nagy szomorúan vissza-vissza tekintve, átballagott a muszkákhoz. Olyan kacagató lett volna ez a jelenet, ha nem a nagy katastropha keretében történik.¹

A hivatalos jegyzék szerint a *Görgei* három hadtestében 17,163 gyalogos, 4830 lovas, 2652 tüzér, 84 utász és 260 szekeresz, összesen 24,989 ember és 11 tábornok tette le a fegyvert 141 ágyúval, ehhez jött aztán még *Querlonde* tartalék hadosztálya mintegy 6000 emberrel és 3 ágyúval.²

Ennyi honvédünk lett orosz fogolylyá. De az oroszok nem éreztették velük fogoly voltukat, a tiszteket vendégtették s annak, ki szökni akart, maguk mutatták az utat, a merre osztrákkal nem találkozhatnak: «Igye magyar»! (Igye muszkául = menj.) Különösen *Sarkadon* létük alatt ért szökés szökést, mert sehogy sem tudtak megbarátkozni a muszka szivesség daczára is szabadságuk elvesztésének tudatával.³

Ügyünk bukása nem a világosi fegyverletételtől, — nevezük azt mi is így — keltezendő, s szerintem még csak nem is a temesvári csatától. Eldőlt a mi sorsunk azon időpontban, a midőn az orosz ránk tört s ezt egész *Európa* tétlenül elnézte. Igazán mondja *Jókai* a fentebb már hivatolt napló töredékében: «két világhatalom keze sulyosult ránk, s mi kevesen valánk; az óta ezen világhatalmaknak csak egyikét is nem birta leverni két másik hatalom, (s tegyük hozzá mi: két kisebb rendű állammal

¹ *Mogyoródy* jegyzetei után.

² Russisches Bericht. III. 76., 77.

³ *Máté* jegyzetei után.

szövetkezve,) csoda-e, ha a mi ifjú erőnk összetört egy óriás előtt?»¹

Egyébiránt, mint már többször idézett munkámban is részletezve leírom s azt részben itt is reproducálom, a számok e kérdés felől a legvilágosabban beszélnek.

Az osztrák működő sereg erejét *Ramming* megközelítőleg 144,673 emberre teszi, 525 ágyúval, az oroszokét a tartalékkal együtt 253,588 emberre, circa 872 ágyúval, a kettőét együtt 398,261 emberre 1377 ágyúval, s a magyarokét 192,000 emberre 488 tábori ágyúval.²

Az orosz hivatalos munka, melynek legrészletesebb kimutatása van, de mely sem az orosz tartalékot, sem a többi harczoló felek erejét nem tünteti fel, az *Erdélyben* működött oroszok haderejét 28,636 emberre teszi 56 ágyúval, a *Magyarországban* működöttékét pedig 162,951 emberre 528 ágyúval, a kettőt együtt 191,588 emberre, 584 ágyúval.³

Rüstow az osztrákok erejét 175,940 emberre 605 ágyúval, az oroszokét 191,324 emberre 587 ágyúval, a kettőt együtt 367,264 emberre 1192 ágyúval, s a mienket 162,440 emberre 451 ágyúval.⁴

Gelich három kötetes munkájában eltérve a «Hazánk»-ban közölt előbbi kimutatásától, a hol az osztrákok erejét a román és szász népfölkelésen kívül a tartalékkal együtt 138,200 emberre tette 569 ágyúval, az oroszokét pedig a tartalék ide számításával 231,127 emberre, 560 ágyúval, együtt a kettőt 369,327 emberre, 1129 ágyúval, s a mienket a szabálytalan csapatokkal és a tartalékkal együtt, melyek számát 30,000 főre számítá, 219,747 emberre, 562 tábori ágyúval, — az osztrákok erejét 175,940 em-

¹ *Jókai*: Életemből. 50.

² *Ramming* i. m. 11—17., 20—25., 164—170., 484—486., s 26—37.

³ Russisches Bericht. I. és II. 70—127.

⁴ *Rüstow* i. m. II. 225—247.

berre 605 ágyúval, az oroszokét a tartalékkal együtt, melynek erejét 58,535 emberre teszi 48 ágyúval, (egyik tartalék ágyúját elfeledvén felemlíteni,) 256,975 emberre, 616 ágyúval, együtt a kettőt 432,915 emberre, 1221 ágyúval, tartalék nélkül szerinte az oroszok ereje 198,440 fő lévén 568 ágyúval s így csak ezzel az osztrák sereg 374,380 főt tett volna, 1173 ágyúval, s mégis később a szövetségesek erejét ettől is eltérve 357,249 főre teszi, 1192 tábori ágyúval, a mienket pedig 162,440 főre 451 tábori ágyúval, a mi ékesen illusztrálja az ő megbízhatóságát.¹

Asbóth az osztrákok erejét 195,740 főre számítja 516 ágyúval, az erődök 650 ágyúját ide nem számítván, az oroszokét 232,500 emberre, 576 ágyúval s együtt 428,240 emberre, 1226 ágyúval; (az orosz haderő számát azonban igen téves alapon tüntette föl, minden hadtest gyalogságát önkényesen 48,000-re tévén, holott ennyi csak a II. hadtestben volt és pedig gyalog, lovas és tüzér együtt, s a lovak számát is lovasoknak vévén,) a mienket pedig 180,336 emberre 524 ágyúval; s megemlíti még azt is, hogy ellenünk még 98,000 gyalog s 18,000 lovas orosz volt mozgósítva 264 ágyúval, csakhogy itt is lovasnak van feltüntetve a ló.²

Kossuth pedig a viddini szózatban a magyar haderőt júniusban 140,000, s a *Bem*hez július 16-án írott levelében 165,000 főre teszi,³ míg *Klapka* csak 130—135 ezer főnyire számítja azt.⁴

S. Rónai Horváth Jenő honvédezredes legujabban megjelent munkájában az osztrákok haderejét 176,000 emberre, ebben 150 lovas századra s 605 ágyúra, az oroszo-

¹ *Gelich*: Hazánk. II. 299—301. s Magyarország függetlenségi harca. III. 480., 488., 489., 503.

² *Asbóth* *L.* i. m. I. 265—285.

³ *Kossuth*: Viddini szózat. 21. — *Papp Dénes*: Okmánytár. II. 507—510.

⁴ *Klapka* i. m. 416.

két 194,000 emberre, ebben 307 lovas századra, 587 ágyúra, együttesen 370,000 főre, ebben 457 lovas századra s 1192 ágyúra, s a magyarokét 152,000 főre, ebben 148 lovas századra s 450 ágyúra teszi.¹

Azt hiszem, hogy az osztrák és orosz haderő létszámára nézve a *Rüstow* által feltüntetett szám fogadható el a valót leginkább megközelítőül, a mienkre nézve pedig az *Asbóth* által feltüntetett szám, mert hiszen a magyar hadsereg több mint 140 honvéd zászlóaljból, 18 huszárezredből, négy utászosztályból és hat vadász zászlóaljból állott. A zászlóaljak létszámát pontosan nem lehet megállapítani, a hivatalos lap 1849. évi 156 számában van ugyanis utólszor említés téve új honvédzászlóaljak alakításáról, az ott közlött hivatalos értesítés szerint a *Brassó* melletti hétfalusi zászlóalj honvédzászlóaljjá alakítottát s a honvédzászlóaljak sorában a 140-ik számot nyerté; azonban ez még magában véve sem zárja ki, hogy a végső napokban még újabb honvédzászlóaljak nem alakultak volna. Sőt van is rá adat, hogy valóban alakultak is. *Sarkady László* említi nevezetesen, hogy ő a végső napokban a 142-ik zászlóaljhoz tétetett át,² s midőn *Klapka* augusztus 3-án *Komárom*ból kitört, *Győr*ben tartózkodása alatt 5—6000 ujonezot szerzett s abból, mint ő mondja,³ öt új honvédzászlóaljat, de mint *Szillányi*nak, az ő tábornoki főnökének pontosan vezetett jegyzetek alapján összeállított munkájából kitűnik,⁴ csak négyet alakított, s ezeknek a *Hamary*, de még inkább a *Szimyei* munkájából kitetszőleg⁵ a 201-ik számtól kezdve adott honvédzászlóalji számot. *Klapka* csakugyan 147-re is teszi munkája imént idézett helyén a honvédzászlóaljak számát. *Gelich* pedig

¹ Magyar hadi krónika. II. 522., 523.

² Honvédek könyve. III. 56.

³ *Klapka* i. m. 218.

⁴ *Szillányi*: Komorn. 261.

⁵ *Hamary*: Komáromi napok. 67. — *Szimyei*: Komárom 1848—49-ben. 409.

a «Hazánk»-ban, ugyancsak a most idézett helyen, nagy felületességgel, a sorgyalogezred-i zászlóaljakon kívül, holott már czek is át voltak alakítva honvédzászlóaljakká, 137-re s három kötetes munkájában már 140-re teszi azt, felemlítvén, hogy még a honvédzászlóaljakon kívül volt 24 más, különböző zászlóaljunk is s felsorolván az utóbb alakult 18 új honvédzászlóaljat, szám és alakulási hely szerint, de ebben is téved, mert például a 123-ik zászlóalj nem a volt beszercezei első zászlóaljból alakult, hanem a *Szépszőgi* őrnagy parancsnoksága alatt levő bihari önkéntes őrhadból.¹ Az előadottak szerint én csak 146 honvédzászlóaljnak látom nyomát az eddig napfényre hozott adatokban.

Azonban akármennyi volt is a honvédzászlóaljak száma s az elősorolt kútfolknek akármelyikét is fogadjuk el a magyar haderők létszámára nézve hitelesül: az kétségtelen bizonyosként áll előttünk a feltüntetett számokból vonható tanulságul, hogy nekünk a nagy túlerővel szemben előbb-utóbb el kelle buknunk.

Igazuk van tehát teljesen a világosi fegyverletétel tárgyában közzétett nyilatkozat aláíróinak is,² a világosi fegyverletétel nem volt árulás, nem volt fegyvereinket meggyalázó tény, nem volt a haza elleni bűn, — hanem volt a honfivér további hasztalan ontását megszüntető emberséges és tisztességes befejezése egy azontúl reménytelen, céltalan s azért tovább nem is indokolható háborúnak, s azért, a mi azután történt, a mit azzal kapcsolatban egyfelől az orosz hatalom messzebb kiható számítása művelt, másfelől pedig az elkeseredett bosszú cselekedett, magyar embert felelőssé tenni nem lehet.

Nincs tehát okunk pirulni bukásunk miatt. A nagy romlás után is maradt meg egy kincsünk, s ez a külföld csodálata a honvédhősiesség fölött, s elismerése a magyar

¹ *Gelich* i. m. III. 501., 502.

² «Egyetértés» és «Nemzet» 1884. évi november 23-iki száma.

katonai dicsőség iránt, a melyet egyedül *Görgei* mentett és teremtett meg, olyan zászlóaljakkal, mint a minő a mi 3-ik zászlóaljunk volt.

Nem megvetendő s nem kevésre értékelhető kincs ez, s erre tekintve, megnyugvással mondhatjuk el, hogy még sem hasztalanul folyt el annyi honfivér.

Zichy Ferencz gróf nem a magyar ügyet szolgálta, s volt oka nehéz szívvel lenni a volt magyar fővezér iránt, mégis azt mondotta, hogy ezért *Görgei* érdemes a nemzet hálájára, s mégis megjósolta, hogy ennek és csakis ennek vehetjük hasznát a jövőben.¹ Úgy is lőn. Ennek köszönhetjük, hogy az elnyomatás éveiben számításba vett benünket úgy a külföld, mint a dynastia, s ennek köszönhetjük, hogy békés úton annyit is elértünk, a mennyit a kiegyezés megvalósított.

És most nincs egyéb hátra, minthogy azzal is beszámoljak, hogy mi lett a sorsuk a 3-ik zászlóalj azon kiváló férfainak, kiket nem sodort el a harcok zivatara s kik túléltek a nemzet függetlenségének összeroppanását.

Ezzel a szomorú kötelességgel szemben én is elmondhatom: infandum jubes — — renovare dolorem! Mert ha ezekre visszagondolunk, még most is fölsíró fájdalom viharzik át minden magyar ember szívének húrjain.

Damjanich, a zászlóalj első őrnagya, később pedig hadtestparancsnoka, ez a rettenthetlen hős, az új kor ezen Kinizsije, ottan lehelte ki nagy lelkét az aradi vérmezőn fölállított nyolczadik bitófán annak a gyászos október 6-ának ködös reggelén. Úgy az ő, mint a többiek halálos ítéletét közli *Klapka*. *Damjanichot*, miután lábtörése még mindig nem gyógyult meg, egy fazekas-varsándi parasztszekéren vitték a vesztőhelyre. Mindegyik vértanútársa odament hozzá s forró kézszorítással vett tőle búcsút. Ő már csak az utoljára hagyott *Vécseytől* búcsúzhatott

¹ *Kovács Lajos*: A békepárt. 112.

el. Utolsó szava is a szeretett *Emiliájára* való megemlékezés mellett ez volt: «éljen a haza!»

Vele együtt végezték ki hadtestparancsnoki utódait: *Knézicset* és *Leiningent* is. *Knézics* volt a 4-ik vértanú a bitóhalálban s *Leiningen* a 7-ik. *Knézics* buzgón imádkozva ment a halálba, *Leiningen* pedig, ki egyedül volt a halálra ítélték közül honvédtábornoki díszegyenruhában, erőteljes, csengő hangon tiltakozott azon igaztalan vád ellen, mintha ő *Budavár* bevételekor az osztrák tiszteket orozva legyilkoltatta volna.

Utolsó óráikat részletesen s kegyelettel írta le *Tiszti Lajos*, s *Damjanich*nak és *Leiningen*nek utolsó levelét közölte hasonmásban is az «Aradi Vértanúk Albuma». Nincs azokban egyetlenegy reszketeg vonás sem, a mi eléggé mutatja, hogy nem ismert szívük félelmet a bitóval szemben sem.

Damjanich holttestét megváltotta *Mayer* brünni hóhértól *Csernovich Péter* s mácsai parkjában temettette el; *Leiningen*ét is kiváltotta sógora: *Urbán Gyula*, s monyorói vadaskertjébe temettette el, honnan 1876-ban, midőn a birtok idegen kézbe ment át, a vértanú özvegyének, akkor már gróf *Bethlennének*, kívánságára *Boros-Jenőre*, az *Atzél*-család sirboltjába vitettek át a drága hamvak.¹

Wysocki, a ki áprilisban hadosztályparancsnoka volt a zászlóaljnak, kimenekült; október 20-án egy szép proklamációban vett búcsút *Orsován* a magyar nemzettől.²

A zászlóalj 2-ik parancsnokát, a rettenthetlen *Bóbitsot*, azon szerencse érte, hogy azok közé jutott, kiknek *Haynau* elbocsátása előtti napon daczból megkegyelmezett. *Földváry Károlyt*, a zászlóalj következő parancsnokát azonban október 25-én az aradi vérbíróság szintén kötél

¹ *Klapka* i. m. 321., 322., 332., 333., 336., 337. — Honvédmenház könyve. 8—41. Aradi vértanúk albuma. 57., 135—137.

² *Szilágyi S.*: Forradalom férfiai. 130., 131.

általi halálra ítélte, mely ítélet később vasban töltendő 18 évi várfogságra változtattatott;¹ *Szabó János* pedig, a zászlóalj utolsó parancsnoka, négy havi fogság után a sorozó bizottság által alkalmatlannak találtatván, elbocsátatott.²

A tisztek közül, a kik csak el nem menekültek, vagy mint időközben az elfogott *Jankó*, meg nem szöktek, s alkalmasoknak találtattak, besoroztattak, de nem magyar ezredекbe, hanem az osztrák cserepárok közé. *Gorove Antal* is például, mint már említettem, szintén besoroztatott és pedig a 32-ik számú gyalogezredbe, azonban ő megmentett pártfogója révén a nagy-váradí házi ezredhez, a volt *Máriássy*-, akkor *Pászkevícs*-ezredhez tétetett át. Besoroztatott az 54-ik számú morva ezredbe *Szikszai* is,³ *Mogyoródy* ellenben kimenekült külföldre.⁴

Az elítéltetések közlésénél még azt a felvethető kérdést is érintenem kell, hogy miért nem gondoskodott *Görgei* barátjairól, tábornoktársairól? Hát egyszerűen azért, mert nem állott hatalmában. Aztán azok osztózni akartak az ő végzetében. Arról, hogy nekíe életben hagyását kikötötte az orosz ezár: bizony ő nem tehet. S abból, hogy a fővezérnek, bármí befolyás folytán, meg kelle kegyelmezni, logice annak kellett volna folynia, hogy az alárendelteknek még inkább meg kell kegyelmezni. Az osztrák vérboszu nem értette ezt a logikát. *Miklós* ezár azonban azt hitte, hogy a *Görgei* megkegyelmeztetésével a többi tábornokok életét is megmentette, s később a foglyok érdekében közbenjáróul fiát, *Sándor* trónörököszt

¹ Honvédek könyve. II. 154. s I. 138. (A Földváry Károly arezképét s életrajzát közli a «Honvédek könyve» új folyamának 2-ik füzeté s a Mogyoródyét annak 1. füzeté.)

² Honvédtörzstisztek albuma. 185.

³ *Zöldi Bernát* elbeszélése és *Veres* jegyzetei után. — Szilágyvármegyei képes naptár 1894-re. 32.

⁴ Honvédek könyve. Új folyam. 37.

küldé Bécsbe.¹ Nem valószínűtlen, hogy a vérboszu további folytatásának abbahagyása ezen küldetésnek tulajdonítható.

S *Görgei* azt, a kit maga után legjobban féltett a boszútól, *Leiningent*, reá is vette a menekülésre. Már foganatosítani is akará azt *Leiningen*-t, midőn *Világoson*, a *Bohus*-féle teketermen keresztül menve, ezen szó ütötte meg fülét: «Gazember, a ki megy!» Ezen szavakat *Földváry Károly* kiáltotta oda *Zerдахelyi* tűzérőrnagyhoz, a ki azon szándékát fejezé ki, hogy ütegével együtt elmegy s keresztül vágja magát *Törökországba*. *Leiningen* meghallván azon szavakat, maradt ő is és ment egyenesen szomorú sorsának.²

Görgei nem is sejtette azt, a mi bekövetkezett.

«Ha akkor egy isteni kéz újja fellebbenti szemeink előtt a jövőndő fátyolát? . . .

«akkor én — írja ő maga — a fegyverletételt mégis megkísérlettem volna, csakhogy akkor boldogtalan barátaim közreműködése nélkül tevém yala azt.»³

És most vegyünk búcsút zászlóaljunktól, a *Damjanich* fehér kakastollas zászlóaljától.

Míg magyar lesz ezen a véráztatta földön, a hármás bércz és a négy folyam hazájában, emléküik örökké élni fog, örködik a fölött a hálás kegyelet.

Kevesen éltek túl közülök a szabadságharcz letűntét, a legtöbbben ott maradtak a *Bács-Bánát*, a *Tisza—Duna*-köz véres harcztérein, aztán a *Garam*, a *Duna* és a *Vág* partjain s *Budavár* falainál. Ott porlanak nem egy helyen, jeltelen sírokban.

De ha egykoron még sirjok helyét sem tudja már megjelölni az utókor, unokáink még akkor is regélni fognak

¹ Gróf Scher-Tosz: Erinnerungen aus meinem Leben. 64.

² Id. *Görgei István* i. m. 585—587.

³ Gazdátlan levelek. 22.

az ő dicsőségükről, melylyel bearanyozták szabadságharcunk történelmét és a magyar nevet. S példányképül fogják őket emlegetni, mint ma mi említjük az ó-kor hőseit.

Olyanok ők nekünk, mint a lengyeleknek a 4-ik ezred. Ő róluk is elmondhatjuk azt, a mit a névtelen költő olyan szépen mond a 11-ik zászlóaljról :

— — És a sűrű csatáknak utána,
Csak felének fele maradt meg.¹

S elmondhatták ama nagy napokban ő róluk is ugyanazon költővel :

Szép hazámnak szépséges leányi
Keressetek a mezőn virágot,
Koszorúnak, fehérét, pirosat;
Pirosat a győztesek fejére,
Fehéret a holtak sírhalmára.
S adjátok a koszorút könnyezve
A harmadik honvédzászlóaljnak.

«Hangok a múltból» című költemények 228. lapján.

TARTALOM.

Előszó s ajánlás —

I. FEJEZET.

A zászlóalj megalakulása.

A szerbek fellázadása. A május 16-iki kiáltvány 10,000 főnyi rendes nemzetőrség felállítása iránt. A május 30-iki hirdetmény. Toborzások a 3-ik zászlóalj részére: *Szegeden, Gyulán, Aradon*. A váradi fiatalság. A pesti ifjak küldöttsége. A váradi ifjak külön nemzetőri századot alakítanak. Toborzás a 3-ik zászlóalj részére *N.-Váradon*. A szilágysági fiuk. Indulás *Debreczenbe*. Surlódás a debreczeni avató-bizottsággal. Az eskü letételének megtagadása. Küldöttség a miniszterelnökhöz. *Mészáros* válasza. Indulás *Szegedre*. A szolnoki fagyos fogadtatás. Ujabb ujonczok *N.-Váradról*. Toborzás *Temesvárott* s *N.-Becsereken*. Toborz *Damjanich* maga is. *Damjanich* és *Haynau*. *Szeged* gondoskodása a zászlóaljról. Indulás június 23-án *Ó-Becsére*. Zászlót is *Szeged* ad a zászlóaljnak. A későbbi díszzászló. Az első tisztikar. Gyakorlatok. Felszerelés. A 3-ik zászlóaljnak nem volt veres sipkája, megkülönböztető jele a fehér kakastoll volt. Létszám. Mágnes-zászlóalj. Indulás július 13-án *Szt-Tamás* ellen..... 9—30

II. FEJEZET.

A bácskai harcztéren.

Első támadás *Szt-Tamás* ellen július 14-én. *Bechtold* hazafiatlansága. A zászlóalj vesztesége. *Damjanich* szigora. A földvári csatározás. Bizalmatlanság *Damjanich* iránt. A tisztikar is neheztel. A zászlóalj gyülekezése *Damjanich* ellen. Küldöttség által

felkérlik a lemondásra. Ennek eredménye. Az azon esti szemle. A kipitykézett káromkodás. Az első tiszti kinevezések a zászlóaljból. *Mészáros Ó-Becsén*. Panaszló küldöttség nála. Válasza ehhez. Második támadás *Szt-Tamás* ellen augusztus 19-én. Uj ujonczok. *Jankó* nagybátyja látogatása a táborban. Kinevezések. *Martiny* alatt három század *Verseczre* megy. Találkozás az útban *Blomberg* dzsidásaival. Verseczi fogadtatás. Az október 3-iki manifestum hatása. *Rukavina* felmondja az engedelmességet. *Gr. Vécsey* őrnagy (nem a későbbi tábornok) szökni akar. *Elekes* ezt meghiusítja. Támadás *Török-Becse* ellen október 13-án. Az első győzelem. A fehér toll. Alkudozás *Beöthy Ödön* útján a szerbekkel. Ez nem vezet eredményre. Jutalom-aranyak kiosztása. A másik három század is *Verseczre* megy. Ujabb kinevezések és áthelyezések. *Földváry* és *Elekes* is elmennek, de visszajönnek. 31—52

III. FEJEZET.

A bánati harcztéren.

Róza Sándor. A kegyelmi okmány. A táborfalvi (lagerdorfi) tábor bevétele november 9-én. *Földváry* első rohama. *Brassó-ván*. *Damjanichot* itt szeretik végleg meg. *Damjanich* és *Vetter*. *Pányik Ernő*. *Róza Sándor* tekintélye legényei előtt. A zsvány-csapat felosztatása. Ujabb alkudozások. Éji riadók. Bálók. A bogsáni expedíciók. *Kiss Ernő* mellé *Klapka* küldetik le. Támadási terv november 30-ra. Nem sikerül. December 5-én sem. Ujabb támadási terv *Tomasovác* ellen. A károlyfalvai és alibunári táborok szétverése december 12-én. Versengés a 3-ik és a 9-ik zászlóalj közt. *Damjanich* december 14-ére viradólag *Tomasovác* előtt áll. *Kiss Ernő* nem jött s csak ágyukat küld *Assermanntól*. Elszállásolás *Jarkovácon*. *Vukovics* *Damjanichot* vádolja az elkéséssel. Ezen vád alaptalanságának kimutatása. A debeljácsiak is *Jarkovára* érkeznek. A jarkováci éj. *Damjanich Szárcsára* megy s onnan vissza *Verseczre*. *Kiss Ernő* csákovai expedíciója. Támadás *Páncsova* ellen. Csatározások december 31-én *Petrovoszelónál*. Ütközet január 1-én *Ujfahúnál*. Táborozás *Ferenczmezőn*. *Vajda János*. *Mayerhoffer* el akar vonulni. Leszavazzák. Ütközet *Páncsova* előtt január 2-án. Visszavonulás és megfutamodás. A 3-ik zászlóalj fedezi az irtózatos hidegben a visszavonulást. Egy huzamban *Zichyfalváig*. A páncsovai ütközet napjának meghatározása. Elkéseredés *Kiss Ernő* ellen. Lemond. *Damjanich* lesz a fővezér és tábornokká neveztetik ki. Parancs

a Közép-Tiszához való felvonulásra. Karcz *Damjanich*ről. *Bács-Bánát* kiürítése. A verscezi tábor január 19-én vonul el. Nehezen válik meg a versecziektől. Az elvonulókat megtámadják a szerbek. *Buka* a vén baka. *Uj-Aradra* vonulás. Képzleti proclamatio. *Maderspach Zsombolyán* meghal. Kinevezések és áthelyezések 53—93

IV. FEJEZET.

Arad vára alatt s a Közép-Tiszánál.

Miért vonult *Damjanich* *Arad* alá? S mikor. Átkelés a *Maroson*. Ismerkedés *Ó-Aradon* a lengyel legionistákkal. A vár megrohanásából nem lesz semmi. *Bemnek* is *Damjanich* küldött segélyt *Piski*hez saját risicójára. Ennek méltatása. Elvonulás a *Közép-Tiszához*. *Czibakházára* január 24-ére érnek, ezen napon *Leiningent* katonái kiszabadítják. *Dembinski* a fővezér. Az ő tervtelen terve. A márczius 2-án megkísérlett támadás. Márczius 5-ére virradólag ismételtetik. *Damjanich* és *Knézics*. *Gosztonyi* előérzete. Harczrendbe állás *Szolnok* előtt. *Damjanich* nem győzvéni várni *Vécseyt*, támad. *Nichold*, *Gosztonyi*, *Menszáros Dani*. *Bobich* őrnagy jobbra vonulást vezényel. *Brassován* rohamot ver, *Gorove* erre hallgat. A zászlóalj megrohanja a lovasság által fedezett lovas üteget s elfoglalja. Ezen rohamról több író vagy nem, vagy tévesen emlékszik meg. *Damjanich* fiai a várost is kitisztítják a némettől. *Krain* őrnagy rohama a *Fordinand*-huszárokkal. *Damjanich* saját elfoglalt ágyúikkal löveti az ellent. Veszteségünk s a megsebesültek. *Damjanich* a táborban. *Kulacsai*. Századtörvényszékek. Zászlóaljunk nem rabol soha. *Bende* esete. *Damjanich* és *Assermann*. Tábori élet. *Damjanich* nótája. Más dalok. Visszahuzódás *Czibakházára*. A zászló érdemrenddel való feldiszipítése. Előnyomulás *N.-Kőrös* felé. *Vetter*, az új fővezér ezt beszünteti. *Kossuth* a táborban. Testőrség. Beszéde már jelzi a detronisáló szándokot. Ujabb előnyomulás *N.-Kőrös* felé. Visszavonulás. Menetelés *T.-Füredre* s *Gyöngyösre*. A III. hadtest tagozata. Fogadtatás *Gyöngyösön*. *Görgei* lesz a fővezér. *Damjanich* első találkozása az az előtt nem szeretett *Görgei*vel. Megszeretik egymást. Kinevezések és áthelyezések. Kitüntetések *Damjanich*nak a II.-od, *Bobich*nak a III.-ad osztályú érdemrenddel 94—128

V. FEJEZET.

Az áprilisi hadjáratban.

Az áprilisi támadó hadjárat terve. Előnyomulás Gyöngyösről. N.-Káta előtt. Tápió-Bicskénél *Klapkát* visszanyomják. A III-ik hadtest megy segélyére. A tápiói fahid. A 9-ik zászlóalj is visszavonul. A 3-ik zászlóalj is meghökken. *Millye* elesik. *Szikszai* megragadja a 9-ik zászlóalj zászlaját s az ő vezetése alatt a 3-ik zászlóalj áttör a hidon. *Damjanich* és *Szikszai*. A pia fraus a 9-ik zászlóalj lecsillapítására. Kibékítése a két zászlóaljnak *Szeecső* előtt. Zászlótartóját a 9-ik zászlóalj halálra ítelteti. *Szikszaié* s nem *Földváryé* az április 4-iki tápióbicskei nap dicsősége. Ennek a bebizonyítása. *Damjanich* a szeecsői s kókai plebánosokat agyonlöveti. Az isaszegi csata április 6-án. A rendelkezések kitűnő volta. Élelmi szerek hiánya. *Damjanich* támad. *Schlik* öt oldalba veszi. A 3-ik zászlóalj rohama. A 4-ik század. *Görgei Klapkát* kitartásra bírja. Egy granát *Damjanich* előtt csap le. *Assermann* erővel vonszolja el onnan. Az újabb haditerv. A 3-ik zászlóalj elvonul *Kossuth* előtt. *Damjanich* és *Jankó*. A vácsi ütközet április 10-én. Az öreg ígérete. *Freudenreich* ütege. Roham a kőhid ellen. *Földváry* lóháton vezeti azt, kezében a lengyel legió s azután a 3-ik zászlóalj lobogójával. Két lovat kilőnek alóla. *Gőtöt* lelövik. A *Földváry* hőstettének méltatása. A szolnoki sebesültek nagy része fölgögyultan bevonul. Kalandjuk T.-Szt-Miklóson. A pénztárnok esete Ó-Barson. A n.-sallói csata április 19-én. *Földváry* keresztül tör a helységen a zászlóaljjal. A temetőben foglal állást. Erősen támadják. Segélyére küldi *Elekest*. A *Markó*-üteg. Az ellenség visszavonul. *Földváry* huszárt kér. Zsémbeledése. A csata méltatása. Nyomulás *Komárom* felé. *Jászfalu*ban értesülnek a függetlenség kimondásáról. Menetelés *Szt-Pétertől* fogva a *Vág-Duna* árjában. Megérkezés *Komárom* alá. Éhezés, fázás, nedves ruhák szárogatása. Este elszállásolás a városban. Érdemrendek kiosztása. *Görgei* tutajhidat veret az áradó *Dunán* át, azon vonul a jobb partra. Az április 26-iki komáromi csata. A 3-ik zászlóalj elfogja a Deutschmeister-gránátosokat. A puskaapor fogyatékán. *Schlik* megjelenik s aztán az is elvonul. *Komárom* ezzel mindkét oldalról felszabadíttatik s *Damjanich*nak t.-füredi reménye megvalósul. *Földváry* a csata szünetelése közben a 3-ik zászlóaljjal felszedeti az osztrákok orra előtt az osztrákok sátrait. *Görgei* hadügyminister, helyette-sül *Damjanichot* kéri fel. A zászlóalj bucsúja *Damjanichtól*.

Damjanich lábát töri. Ennek befolyása a jövőre. *Komáromból* elküldik az orvosok. Kinevezések és áthelyezések ezen időszak alatt..... 129—177

VI. FEJEZET.

Budavár ostrománál s a Vág mellett.

A függetlenségi nyilatkozat. Ez nem parlamentáris tény, hanem népgyűlési határozat volt. Politikailag sem helyeselhető gondolat. Hatása a külföldre és bent. *Beöthy Ödön* vállalkozása ez ellen. *Damjanich* nyilatkozata. A 3-ik zászlóalj érzülete. A muszka interventio. Ez nem a függetlenségi nyilatkozat következménye. *Gr. Medem* sürgönye április 13-ról. További okiratok. A lengyelekkel való szövetekezésnek azonban van része annak előidézésében. *Buda* ostromát *Kossuth* parancsolta meg, *Klapka* tanácsolta. Miért kellett oda három hadtest és a huszárság? (de nem 7000). A közvélemény is követelte. Az április 28-iki komáromi haditanács határozta el a lőszer hiányának indokából. A nemzet öröme. *Kossuth* vádolhatja azért legkevésbébbé *Görgeit*. Lejövétel *Buda* alá. A 3-ik zászlóalj a *Kis-Svábhegyen*. Táborozás a szabad ég alatt. 300 somogyi ujonez. *Miklóssy* agyonlövétése. A május 16-iki próbaroham. A 3-ik zászlóalj a május 21-iki sikeres roham alatt, a IV. számú körbástyánál, a bécsi kapunál s a várban. *Leiningen* méltatlan vádolása. Te Deum. Kitüntetések. Előnyomulás a Vághoz. A megrendelt ima s bőjt június 6-án *Érsekújvárott*. Miért késett itt a támadó fellépés? A május 21-ik haditerv. Ez dugába dől. *Görgei* új terve. A 3-ik zászlóalj *Pereden* június 20-án. A június 21-iki csata. A zászlóalj muszkája. Megbizzák a díszzászló őrzésével. *Földvár* fedezi a 3-ik zászlóalj öt szakaszával a visszavonulást. *Elekes* megmentése. *Jankó* küldetése. Bevonulás *Komáromba*. A június 26-iki pesti haditanács a *Komáromnál* való összpontosítást határozza el. Kinevezések és áthelyezések május és júniusban 178—234

VII. FEJEZET.

Komáromnál s Komáromtól Világosig.

A június 26-iki megállapodástól eláll *Kossuth*. Új összpontosítási terv *Szegednél*. A kormány *Görgeivel* is elfogadtatja azt. *Görgei* elkergeti a gyújtogatásra kiküldött biztosokat, s tudatja

a kormánynyal, hogy július 3-ánál előbb nem indulhat. *Kossuth* ezért elmozdítja a fővezérségtől. Az ó-szőnyi csata július 2-án. *Jankó* elfogatása. *Görgei* buzdító rendeletei. Ó-Szőnyt beveszi a 3-ik zászlóalj. *Görgei* rohamra vezeti a huszárságot. Megsebesítése. *Asbóth* kicsinyeskedése. *Szikszai* s *Gergey* guerilla csapatok szervezése végett eltávoznak. A sereg felháborodása *Görgei* letétele miatt. Küldöttség a kormányhoz. Meghagyják *Görgei* fővezérnek. Július 6-án *Görgei*nél egy hadi tanács elhatározza, hogy meg kell támadni az osztrákokat. *Klapka* azt este visszavonítja s 7-én *Nagy-Sándort* leindítja. *Görgei* lemond. A sereg lázong. A tisztí gyűlés fölkéri lemondása visszavételére *Görgei* s elfogadja annak föltételeit. A július 11-iki n.-igmándi csata. Kodvotlenség. 200 ujoncz. *Csém* ostromlása. Panique. Megfut a 3-ik zászlóalj is. Az I., III. és VII. hadtest levonul a *Duna* bal partján. A kövesdi szoruló. *Görgey Ármín Vác*znál július 15-én muszkára bukkan. Csatározás. Július 16-án *Markusovszky* felvágja a *Görgei* sebeit. Ütközet az nap *Vác*znál. Hadi tanács egy vasuti őrházban. Elvonulás éjjel *Losoncz* felé. *Leiningen* és *Görgey Ármín* fedezi azt. Kozák támadás hajnalban. A zászlóalj muszkája védi a zászlót. Utczai harc. A 3-ik zászlóalj fogadtatása. *Görgei* jó segélyül. *Kupa* őrnagy. A *Naszály*-alji hid lebontása. *Görgei* személyesen vezeti azt, kevés megszakítással sebe daczára 24 óránál tovább ül nyeregben. Üldözés *Rétságig*. *Görgei* állapota. A rárosi veszedelem. Vonulás a *Sajó*hoz. Kikerülik *Grabbét* és *Cseodaefet* is. Csatározás július 23-án *Harsány*nál, 24-én *Görömböly*nél. Ütközet július 25-én *Zsolczán*ál. A *Hernád* mögött. Sürgető felhívások *Kazinczy*hoz. *Görgei* *Kossuth*tal találkozandó. *Karczagra* indul. *Nyíregyházán* értesül az oroszoknak a *Tiszán* való áttöréséről. Ütközet július 28-án *Gesztely*nél. Elvonulás az oroszok előtt. *Nagy-Sándor* parancs ellenesen döntő ütközetbe bocsátkozik *Debreczen*nél. Miért nem mehet segélyére *Görgei*? *Szikszai* a kormányzónál. A hadsereg a vett parancs szerint *N.-Váradon* s *N.-Szalontán* át augusztus 9-én *Aradra* ér. *Dembinski* nem ide vonul. *Bem* fővezér. *Temesvárnál* ütközetbe bocsátkozik, serege szétveretik. Ez a csatavesztés dönti sirba szabadságharcunkat. A hadsereg állapota. *Kossuth* és *Görgei* utolsó találkozása. *Kossuth* elküldi *Görgei*nek a *Guyon* levelét. Ezt *Görgei* a fegyverletételbe való beleegyezésnek tekinti. Az ártándi válasz. A helyzet. *Vécsey* levele, mely szerint a legénység már rabol. Az aradi nagy hadi tanács egyhangulag elfogadja a *Görgei* által javasolt fegyverletételt. A 3-ik zászlóalj zászlójának megégetése. A kinevezések és kitüntetések közzétételének hiányos volta. Még egy pár áthelyezés. Fegyverletétel

Szölös-Csigerél alatt. Az utolsó «éljen *Görgei!*» a 3-ik zászlóalj felől. A zászlóalj muszkája. Szökések az orosz fogságból. A szemben állott haderők létszáma. Hány zászlóaljunk volt? Buknunk kellett. A megmaradt kincs. Az elítéltetések. *Görgei* nem menthette meg tábornoktársait. *Leiningent* akarta, az sem sikerül. Mi volt nekünk a 3-ik zászlóalj? — — — 235—292
